શ્રીમંત સરકાર મહારાજા સાહેબ સયાજીરાવ
ગાયકવાડ સેનાખાસખેલ સમશેર
બહાદુર એમના ઉદાર
આશ્રયથી.

प्राचीनकाव्यमाळा.

ग्रंथ १५

रत्नेश्वरकृत

कविता.

સંશોધન કરી ટીકા સહિત પ્રસિદ્ધ કરનાર
હરગોવિંદ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળા
અને
નાથાશંકર પૂજાશંકર શાસ્ત્રી.

વડોદરા.

સંવત ૧૯૪૬-૪૭ સન ૧૮૯૦-૯૧.

કીમત ૧-૦-૦

(સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે).

અમદાવાદ "આર્યોદય"

તથા

વડોદરા "શ્રીજૈનમુદ્રાલય"માં છાપ્યું.

Under the liberal patronage of

His Highness Maharaja

SAYAJI RAO GAEKWAR

Sena Khaskhel Samsher Bahadur

Baroda.

PRACHIN KAVYA MALA,

or

Old Gujarati Poetical Series,

Vol. XV.

POET RATNESHVER'S

KAVITA.

Published with annotations

By

Hargovind Dwarkadas Kántávála

and

Nathashankar Pujashankar Shastri.

A. D. 1890-91.

Price Re 1-0-0

પ્રસ્તાવના.

યથાર્થ રાજ્યધર્મ જાણનાર વિવેકી રાજ્યકર્ત્તા પોતાની પ્રજાનું અનેક પ્રકારે કલ્યાણ કરવું એજ ઈશ્વરકૃપાથી પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા સર્વોપરિ પદનું સાર્થક થવું માનેછે. તે કલ્યાણ કરવાના વિવિધ પ્રકાર છે. વસુંધરા(પૃથિવી) નો જે પ્રદેશ પોતાનો છે તેમાં અન્નફળાદિ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે તેનો, તથા તેમાં ધારણ થયેલ વસુ(ખનિજ ધન રત્નાદિ)ને બહિર્ કઢાવી તેનો, પોતાની પ્રજાની સુખવૃદ્ધિને અર્થે, ઉપયોગ કરે છે, પ્રજાની સુખશાન્તિમાં ભંગ ન થતાં તેનો વધારો થવા અનેક પ્રકારની યોજના કરેછે; નિર્મળ જળાશય, સુગમ માર્ગ, ઔષધાલય આદિથી શરીરની સુખાકારીનાં સાધન નિર્માણ કરે છે; તથા વિદ્યાલય, પુસ્તકાલય, ગ્રંથવૃદ્ધિ આદિ મનની સુખ શાન્તિનાં સાધન આપે છે. ન્યાયથી, નીતિથી, પ્રીતિથી, સમભાવથી, ઉદારતાથી, પ્રજાને સ્વપ્રજા તુલ્ય ગણી પિતાવત્ સર્વેનું પાલન તથા હિત કરવું એજ ધર્મ તથા સ્વાર્થ માની અન્વર્થ જે રાજા પ્રજાનું રંજન કરવા પ્રવર્ત્તે છે, તેની પ્રજા સુખી થાય છે, તથા તેના મનોરથ સફળ થઈ, તે અક્ષય કીર્ત્તિને પામે છે. એ આદિ અનુભવસિદ્ધ થયેલા પ્રમાણિક સિદ્ધાન્તો છે.

શ્રીવડોદરા રાજ્યના વિદ્વાન્, શક્તિમાન્ અને પરમ પવિત્ર મહારાજાધિરાજ શ્રીમન્ત સયાજીરાવ ગાયકવાડ સેનાખાસખેલ સમશેર બહાદુર એમના પૂર્વોક્ત ઉદાર વિચારો અને સિદ્ધાન્તો પર બહુ ભાવ, તથા તેવા ઉત્તમ વિચારોને આચારમાં આણી પ્રજાનું કલ્યાણ કરવાનો તેમનો મહાન્ પ્રયત્ન, એ સાંપ્રતકાળમાં સર્વ સ્થળે પ્રશંસનીય ગણાતાં દૃષ્ટાંતરૂપ થઇ પડ્યા છે.

શ્રીમંત મહારાજાધિરાજના એ ઉદાર ભાવથી ઉત્તેજાઇ તા. ૮ મે સન ૧૮૮૯ ની એક સ્મરણી તેઓ નામદારની સેવામાં રજુ કરવામાં આવી હતી. તેનો આશય એ હતો કે વડોદરા રાજ્યમાં થઈ ગયેલા ગુર્જર કવિઓના અપ્રસિદ્ધિમાં ગ્રંથો પ્રસિદ્ધિમાં આવે તેવી યોજના રાજ્યઆશ્રયથી થાય તો સારૂં.

પ્રાચીનકાવ્યસંગ્રહ એ નામનાં ગૂજરાતી કવિતાનાં પુસ્તક વડોદરા રાજ્યના ડાઈરેક્ટર ઑફ્ વર્નાક્યૂલર ઈન્સ્ટ્રક્શન રાવ સાહેબ હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ તથા વડોદરા નિવાસી શાસ્ત્રી માથાશંકર પૂજાશંકર એમની તરફથી પ્રસિદ્ધ થવાનો આરંભ થઇ ચૂકેલો હતો, અને તેસારૂ ઘણા સ્તુતિપાત્ર પ્રયત્નથી હસ્તલિખિત ગ્રંથનો સારો સંગ્રહ તેમણે કર્યો હતો. વડોદરા રાજ્યનું દેશી કેળવણીખાતું મારી દેખરેખ નીચે સુપરત થયા પછી આ સંગ્રહ બાબત મેં તપાસ કરી. તે ઉપરથી જોવામાં આવ્યું કે રત્નાદિ ધનના ભંડાર દટાઇ રહ્યા હોય છે તેમ અનેક વિષયો પર રચેલી કવિતાના ભંડાર દટાઇ પડી રહ્યા હતા, અને તે ભંડારને પ્રજાના ઉપયોગ સારૂ બાહ્ય લાવી તે દ્વારા સદ્દવિચારને પુષ્ટિ આપવી એ લાભકારક થશે એમ લાગ્યું. આ કવિઓમાં પ્રેમાનંદ, રત્નેશ્વર, વલ્લભ, ભાલણ, દયારામ, હરિભટ્ટ, ભોજોભક્ત, ધીરોભક્ત, ગિરિધર, આદિ બહુ પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રિય કવિઓ આવી જાય છે. રાધાબાઈ તથા દીવાળીબાઈ નામની બે સ્ત્રી કવિઓની કવિતા પણ મળી આવી છે, અને બાપુસાહેબ ગાયકવાડ એ નામના પ્રસિદ્ધ થએલા ઇશ્વરભક્તની કવિતાનો પણ સારો સંગ્રહ છે. આ સર્વ કવિતા શોધી અને ટીકા સાથે છપાવતાં ત્રણ વર્ષ લાગશે એમ અજમાયશ થઈ છે. એ કામ પૂર્ણ કરવા શ્રીમંત સરકાર મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ એમણે રૂ. ૧૨૦૦૦) બાર હજારની રકમ મંજુર કરી કીમતી આશ્રય આપ્યો છે અને તેથીજ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધિમાં આવી શકશે. આ ઉદાર અનુજ્ઞાથી ગુર્જરપ્રજા અને સર્વ ગુર્જર વાસી ઉપર ઉપકાર થયો છે. એમ સર્વ સમજુ જનોને લાગ્યા વિના રહેશે નહિ.

કવિતા વિષે એક ઇંગ્રેજ કવિ લખે છે કેઃ—

Poetry is itself a thing of God;
He made his prophets poets, and the more
We feel of poesy do we become
Like God in love and power.

BAILEY

કવિતા સ્વતઃ ઈશ્વરની એક વસ્તુ છે. ઈશ્વરે કવિઓનેજ પોતાના ભવિષ્યદ્વાદી કર્યા છે. અને કવિતાને જેમ આપણે અધિક અનુભવીએ છીએ તેમ આપણે સ્નેહ અને શક્તિમાં ઈશ્વર પેઠે થઈએ છીએ.

કવિ વિષે વર્ડ્ઝવર્થ કહે છે કે:—

Blessings be with them, and eternal praise,
Who gave us nobler loves, and nobler cares,
The Poets, who on earth have made us heirs,
Of truth and pure delight by heavenly lays.

WORDSWORTH.

જેઓએ આપણને શ્રેષ્ઠતર પ્રેમ તથા શ્રેષ્ઠતર ઉત્કંઠા આપ્યાં છે તે કવિઓ ઉપર આશિર્વાદ તથા અનંત પ્રશંસા હો; જેમણે દિવ્ય કાવ્યવડે આ જગત્ ઉપર આપણને સત્યના અને સ્વચ્છ આનંદના ઉત્તરાધિકારી કર્યા છે.

આપણા દેશમાં તો કવિને રવિ સમ ગણી તેની બહુ પ્રકારે પ્રશંસા કરમાં આવે છે તે પ્રસિદ્ધ છે.

સ્વદેશમાંના કોટ, રાજમહાલય, ધર્મશાળાઓ, દેવાલય, જળાશય. વિશ્રામસ્થાન, આદિ કીર્ત્તિસ્તંભ પૂર્વેના રાજા કે ધર્માત્મા ગૃહસ્થો કરાવી ગયા હોય છે, તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવો એ મહાપુણ્યનું કાર્ય છે, એમ ધર્મ-શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે, અને સારા રાજાઓ તેમ કરાવે છે પણ ખરા. અને તેથી સર્વ પ્રજાના સુખભોગમાં વૃદ્ધિ થઈ તેમનો આશિર્વાદ મેળવેછે.

કવિના દ્રવતા અન્તઃકરણમાં ઉત્પન્ન થઈ સહૃદયજનોના અન્તઃકરણમાં પ્રવેશી ત્યાં વસી સુખાનંદ દેનાર કવિતા તેનો જીર્ણોદ્ધાર પણ પ્રશસનીય અને પુણ્યપ્રદ છે. બાળકથી વૃદ્ધ—રંકથી શ્રીમાન્ સુધી સર્વને દુઃખમાં વિશ્રામસ્થાન અને સુખને અધિક કરનાર કવિતા એ પણ સાધન છે. એવા એક સુખપ્રદ સા-

ધનનો જીર્ણોદ્ધાર પ્રજાના કલ્યાણસારૂ શ્રીમંત મહારાજાધિરાજ કરાવે છે એ તેમના પ્રજારંજન કરવાના ઉચ્ચ ભાવમાંનું એક સુચિન્હ છે.

વડોદરા રાજ્યમાં થઈ ગયેલા કવિઓની અપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન કવિતા સંભાળથી પ્રસિદ્ધમાં લાવવાના હેતુથી નીચે પ્રમાણે કમિટિ નીમવામાં આવી છે.

પ્રમુખ.

દિવાન બાહાદુર મણિભાઈ જશભાઈ.

મેમ્બરો.

રાવબાહાદુર અંબાલાલ સાકરલાલ એમ. એ. એલ. એલ. બી.

ખાનબાહાદુર જમસેદજી અરદેસર દલાલ. એમ એ. એલ. એલ. બી.

રાવસાહેબ પીતાંબરભાઈ જેહાભાઈ.

રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ.

દરેક ગ્રંથની બનતા સુધી અનેક પ્રતો મેળવી તેને શોધી અને ટીકા શબ્દાર્થ આપી વિશેષ ઉપયોગી કરવી વગેરે સર્વ કામ રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસની સંભાળ નીચે શાસ્ત્રી નાથાશંકર પૂજાશંકર તથા કવિ છોટાલાલ નરભેરામ આદિ લાયક માણસનાથી ચલાવવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકો સંબંધી સર્વ વ્યવસ્થા અને જવાબદારી આ કમિટિ તરફ છે. કમિટિમાંથી કોઇનું ખાનગી હિત કે સ્વાર્થ આ સંબધમાં ન છતાં માત્ર લોકહિતાર્થે કામ જાણી કમિટિએ આ કામ માથે લીધુ છે.

વડોદરારાજ્યનિવાસી કવિઓની કવિતા ઉપરાંત ગુજરાતના બીજા પ્રસિદ્ધ કવિઓની અપ્રસિદ્ધ કવિતાનો ઘણો જથ્થો રાવસાહેબ હરગોવિંદદાસ તથા શાસ્ત્રી નાથાશંકરની પ્રશંસનીય શોધથી એકઠો થયેલો છે અને વધારે જથ્થો એકઠો કરવા પ્રયત્ન કમિટિ તરફથી જારી રાખવો એમ ધાર્યું છે. આ સર્વ કવિતા પણ પ્રસિદ્ધિમાં લાવવા યોજના તૈયાર થાય છે, અને તે ઉદ્યમ સફળ થવા ઈશ્વર પાસે પ્રાર્થના છે

આશા છે કે આ પ્રાચીન ગુર્જર કવિઓની સુંદર તથા બોધક કવિતાથી વાંચનારનું જ્ઞાન તથા સદ્‌ગુણ, રસજ્ઞતા, રૂચિ, રસિકતા, સહૃદયતાદિ ઉચ્ચ પ્રકારનાં થઇ વૃદ્ધિ પામશે, અને ગુર્જર વાસી અન્ય સમર્થ કવિઓની કવિતાની પણ તીવ્ર યાચના થઇ પ્રકટ થશે.

આ પ્રાચીન કાવ્યમાળાને, કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતના રાજ્યકર્તાઓ તરફથી તથા બીજા ઘણા સદ્‌ગૃહસ્થો તરફથી ઉદાર આશ્રય મળ્યો છે, તેમાટે તેમનો અન્તઃકરણ પૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે.

વડોદરા.
સંવત્ ૧૯૮૬ના વૈશાખ સુદી ૧, તા. ૨૦ એપ્રિલ સન ૧૮૯૦ રવિવાર.

મણિભાઈ જશભાઈ.

कविचरित्र.

પાછલા સૈકામાં થઈ ગયેલા કવિઓના સંબંધમાં હાલના કવિઓ કરતાં એક વિશેષ વાત એ હતી કે કેટલાક લોકો તેમના ખાસ પ્રપૂજકો હતા. આજ પણ બહુ માન્ય કવિને વખાણનારો અથવા તેમની કવિતા ઉપર ફિદા થઈ ગયેલો લોકસમૂહ આપણા જોવામાં આવે છે, પણ તે કવિઓના વખાણનારા તે તેમના શિષ્ય કે ભક્તો જેવા હતા. જાણે તે કવિનો કોઇ મત હોય અને તેને તેઓ અનુવર્તનારા હોય તેવા તેઓ હતા. તેવા લોકો તે કવિનાંજ પુસ્તકો ખાસ કરીને વાંચ્યા કરતા હતા તથા તેમના વંશમાં પણ ઘણી વાર તેજ કવિનાં પુસ્તકોનું માન પડી ગયેલું આજ આપણે કેટલીક જગોએ જોઈએ છીએ. જેમ દયારામભાઇના અનુસરનારા તેનાં પદ કે ગરબીઓ ઉપર એટલા મોહ પામી ગયા હોય છે કે તેઓ બીજા કોઇ પણ કવિને દયારામભાઇથી ચઢિયાતો સાંભળવાને રાજી નથી હોતા. અને એવાજ બીજા દાખલા ઘણા આપી શકાય. હવે જ્યારે જૂના કવિઓનાં યથાસ્થિત લખેલાં ચરિત્ર હાથ લાગતાં નથી ત્યારે આ તેમના પ્રપૂજકો પાસેથી કેટલીકવાર કવિ સંબંધી ભાગીતૂટી હકીકત પણ મળી આવે છે. રત્નેશ્વરનું ચરિત્ર અમે એવી રીતે ડભોઇ તથા કૈણાટ વગેરે ઠેકાણે ખાસ માણસ મોકલીને તેના અનુયાયી પુરૂષો પાસેથી મેળવ્યું છે; કેમકે તેના વંશનું કોઈ મળી આવ્યું નથી.

પ્રેમાનંદ અને રત્નેશ્વર સમકાલીન હતા, પણ રત્નેશ્વરનો જન્મ કયી સાલમાં થયો તથા કેટલા વર્ષની ઉમરે કયી સાલમાં તેનું મૃત્યુ થયું એ કંઇ જાણવામાં આવ્યું નથી. મેઘજી નામે ડભોઇના ભટ મેવાડા બ્રાહ્મણને ઘેર સુરજ નામની માતાને પેટે કવિનો જન્મ થયો હતો. નાનપણમાં થોડુંક સંસ્કૃત વ્યાકરણ, કાવ્ય, વગેરે પોતાના વતનમાંજ શીખ્યા બાદ વધારે અભ્યાસ કરવાને તે કાશીએ ગયા. કાશીમાં કેટલાંક વર્ષ રહીને તેણે વ્યાકરણ, ન્યાય તથા સાહિત્યશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો. અભ્યાસ કરીને ઘેર આવ્યા પછી તેણે જોયું કે ન્યાયવ્યાકરણ શીખ્યા પછી અને શાસ્ત્રી નામ ધરાવ્યા

પછી પણ ગુજરાન કરવાને તો પુરાણ વગર બીજો માર્ગ નથી તેથી તેણે ગામમાં ભાગવતની સપ્તાહ કરવા માંડી. વિદ્વાન અવિદ્વાનની વાણીજ તરત પરખાઇ આવેછે, તે પ્રમાણે રત્નેશ્વરનું થોડા વખતમાં ડભોઇમાં સારૂં માન જામ્યું, અને ગોસાંઇજી મહારાજે તેમને તેડું મોકલ્યું.

ગોસાંઇજી મહારાજ તેની સપ્તાહ કરવાની પદ્ધતિ અને વિદ્વત્તા જોઈ પ્રસન્ન થયા અને રત્નેશ્વરનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. મહારાજ વખાણ કરતાં ઘણી વાર કહેતા કે "રત્નેશ્વર શાસ્ત્રી તો "કલીકા વ્યાસ છે" અર્થાત્ કલિયુગના વ્યાસ છે. આ તેનાં વખાણ સામાન્ય પુરાણીઓથી સહન થયાં નહિ. રત્નેશ્વરની જીંદગીમાં જે બે મોટા બનાવ તેના સંબંધે જાણવામાં છે તેમાંનો એક આ—પુરાણી સાથેનો ઝગડો હતો.

રત્નેશ્વરનાં વખાણ ખુદ ગોસાંઇજી મહારાજે કર્યાં તેથી ભાવિક વૈષ્ણવોમાં રત્નેશ્વરની કીર્ત્તિ વધી અને તેમની કથાઓ અને વરઘોડા વારંવાર થવા લાગ્યા. એક વાર રણછોડજીના મંદિરમાં તેમની સપ્તાહ ચાલતી હતી તેથી કેટલાક પુરાણીઓ નારાજ થઈને તેનું માન ખંડન કરવાને છીંડાં શોધવા લાગ્યા. પુરાણીઓ તરેહવાર દુર્ઘટ કાવ્યના શ્લોક શીખી લાવીને સભા વચ્ચે રત્નેશ્વરને પૂછવા લાગ્યા, પણ જેણે સારૂં જ્ઞાનજ સંપાદન કરેલું તેને એવા પ્રશ્નોથી તો ઉલટો આનંદ થયો. એવી રીતે પુરાણીઓ એક બાબતમાં વીલા પડ્યા તારે કૃત્રિમ પ્રશ્નો ઊભા કરી તેનું સમાધાન રત્નેશ્વર પાસે કરાવવા આવતા. અને જો લગાર વાર લાગે તો તાળીઓ પાડી તેનું ઉપહાસ કરવું એવો ઠરાવ કરી રાખતા. પણ રત્નેશ્વરે તેમને તેમાં ફાવવા દીધા નહિ; કેમકે સર્વે લોકો જેને માન્ય કરે એવું સમાધાન તે શાંતપણે આપતો. જ્યારે કોઈ રીતે રત્નેશ્વરનું અપમાન થયું નહિ ત્યારે બધા પુરાણી ટોળે મળ્યા અને નિશ્ચય કર્યો કે રત્નેશ્વરને રણછોડજીમાં કથા કરવા દેવી નહિ.

રણછોડજીમાં તો અમારૂં વંશપરંપરાનું શાસન છે, એવું નિમિત્ત કરીને એક પુરાણીને ઊભો કર્યો અને રત્નેશ્વરની કથા વખતે તેને આગળ કરીને બીજા પુરાણીઓ તેની પાછળ આવ્યા. આવેલા પુરાણીએ આવતાં વાંતજ કહ્યું કે, રાખો મહારાજ! તમે અહીં શામાટે કથા માંડી બેઠા છો?

રત્ને૦—આ સર્વ શ્રોતાની એવી ઇચ્છા થઇ કે તમે અહીં કથા વાંચો ત્યારે હું બેઠો છું.

પુરાણી૦—પણ કાંઇ તમારા બાપનું અહીં શાસન છે ? કથા કરવી હોય તો બીજે ગમે ત્યાં વાંચી ખાઓ; અહીં નહિ વંચાય.

એક વૈષ્ણવ—(પુરાણીને) મહારાજ, ઠંડા પડો. છે શું ? શાસ્ત્રીને અમે સરવેએ મળીને બેસાડ્યા છે, તેમાં તમારૂં શું જાય છે ?

બીજા પુરાણી—શું જાય છે શું ? એનું બાપદાદાનું શાસન છે તે ખોટું, અને આ મોટું ડોળ કરીને આવ્યો તે ખરો ! જાઓ મારા ભાઈ, વૈષ્ણવ થઇને લગાર તો વિચાર કરો; બ્રાહ્મણના પેટ ઉપર પગ મૂકવા શું તૈયાર થાઓ છો ! હા, હજી આ પુરાણી કહે તો ગમે તે બેસે. અમે આટલા બધા છીએ પણ એની આજ્ઞા વિના કોઇએ કોઇ દહાડો રણછોડજીમાં સપ્તાહ કે કથા કાંઈ કર્યું છે ? તમે સાંભળ્યું છે ? સાચું બોલજો.

બીજો પુરાણી—શેઠજી, એ નહોય નાની સુની વાતો ! એ તો અમારો ગરાસ. રત્નેશ્વરે કથા કરવા માંડી ત્યારથી એ વાતની ભાંજગડ ચાલેછે પણ જ્યારે છેવટની ઘડી સુધી વાત માનવામાં ન આવી, ત્યારે કોઈ પોતાનું શાસન જવાદે ! આ વખતમાં કોઇ છે પુરાણીને વર્ષાસન બાંધી આપે એવો કે નવું શાસન કરી આપનાર !

મૂળ પુરાણી—મહારાજ, જો ભલું ચાહાઓ તો પોથી સમેટીને ઘેર ચાલ્યા જાઓ; અને જો બીજી વાર આ જગોએ કથા કરવા આવ્યા તો જોવા જેવું થશે.

વૈષ્ણવો અને શેઠિયા આ જોઇને આભા બની ગયા ! પુરાણીઓ ઉપર તેમને તિરસ્કાર તો બહુ ઉપન્યો, પણ તેમને શું કરે ? રખેને કોઇ ત્રાગું કે તોફાન કરે, તે વાતનો મનમાં ડર ખાઇને તેઓ કાંઈ બોલ્યા નહિ, અને રત્નેશ્વર પોથી બાંધીને ઘેર ચાલ્યા ગયા !

રત્નેશ્વરનું આ મોટું અપમાન થયું તેથી તેને જેવું લાગવું જોઇએ તેટલું લાગ્યું નહિ; કેમકે તે પેહેલેથી પુરાણીઓનો પોતાના પ્રતિ વૈરભાવ

જાણતો હતો. તેમ નાના નાના ઝઘડા પણ ઘણી વાર બની ગયા હતા. વૈષ્ણવોમાંના કેટલાકે આવીને પુરાણીને બીજે દિવસેથી નારિયેળી બાવાના મંદિરમાં બેસવાનું કહ્યું. રત્નેશ્વરે પ્રથમ તો તે વાતની ના કહી પણ પછી કબૂલ કર્યું. ત્યાં પણ પુરાણીઓએ તેમને પજવવા માંડયા ત્યારે તેમણે ટેકરીએ કથા શરૂ કરી. ત્યાં તેમની કથા સાંભળવાને ઘણા લોકો ભેગા થવા લાગ્યા. આ પણ પુરાણીઓથી સહન ન થયું ત્યારે તેમની કથામાં લઢાઇ ઉભી કરીને, કાંકરા નાખીને, કે ગમે તેમ કરીને ભંગાણ પાડવા લાગ્યા. આ જોઇને રત્નેશ્વર કંટાળી ગયા અને કથા કરવાનું માંડી વાળ્યું.

એ બનાવ બન્યા પછી રત્નેશ્વર વડોદરે આવ્યા. ડભોઇમાં તેમણે પ્રેમાનંદનું નામ સાંભળ્યું હતું તેથી તેમને તે મળવા આવ્યા અને પ્રસંગોપાત્ત પોતાની પુરાણીઓ સંબંધી પણ હકીકત જણાવી. પ્રેમાનંદને તે સાંભળીને પુરાણીઓ ઉપર બહુ તિરસ્કાર આવ્યો, કેમકે પોતાના સંબંધમાં પણ તેમણે એવુંજ (જો કે એટલું બધું નહિ) વર્તન કર્યું હતું. પ્રેમાનંદે રત્નેશ્વરની વાત સાંભળી લેઇને પોતે રચેલા કેટલાક ગ્રંથ બતાવ્યા અને કહ્યું કે તમે આવા ગ્રંથો રચો અને તેની કથા કરો, એથી તમારી ખ્યાતિ વધશે, તમારૂં નામ અમર થશે, સંસ્કૃત ભાષાના અજાણ લોકોને તેમાંનું જ્ઞાન સુલભ થવાથી તેમના પર ઉપકાર થશે, એ દ્વારા ઇશ્વરભક્તિ થશે અને ગૂજરાતી ભાષાની વૃદ્ધિ થશે. પ્રેમાનંદનો વિનય, તેનું વિશાળ જ્ઞાન, તેની અનેક શાસ્ત્રોમાં પ્રવૃત્તિ, તેના અનેક શિષ્યો, એ વગેરે જોઇને રત્નેશ્વરને બહુ વિસ્મય થયો અને તેના પ્રતિ પૂજ્યભાવ મનમાં બેશી ગયો. રત્નેશ્વરે કવિને કહ્યું કે, યદ્યપિ સંસ્કૃત સાહિત્ય તો મારા જાણવામાં છે તથાપિ ભાષાનું સાહિત્ય અને પદ્યબંધ હું જાણતો નથી માટે તમારી પાસે થોડા દિવસ રહીને અભ્યાસ કરૂં એમ મારી ઇચ્છા છે. મારા ઉપર તમારો અનુગ્રહ થાય તોજ હું કૃતાર્થ થાઉં. પ્રેમાનંદે એ વાત કબૂલ કરી અને રત્નેશ્વર પ્રેમાનંદનો શિષ્ય થયો.

પ્રેમાનંદ પાસે ગૂજરાતીસાહિત્ય શીખ્યા પછી પ્રેમાનંદે તેમને કહ્યું કે તમારે બહુધા શ્લોકબદ્ધ કવિતા કરવી તથા ઘણું કરીને સંસ્કૃત ભાષાના ગ્રંથોનાં ભાષાંતર કરવાં. રત્નેશ્વરે તે ગુર્વાજ્ઞા માથે ચઢાવી અને તે ડભોઈ ગયો.

ડભોઇ ગયા તે દિવસે કોઇ વાણીઆને ત્યાં ચોરાશી જમતી હતી. રત્નેશ્વર આવ્યાની ખબર થવાથી તેણે આગ્રહપૂર્વક પંક્તિભોજન વખતે આવવાની તેને વિનતિ કરી. રત્નેશ્વર તે પ્રમાણે ગયા એટલે પુરાણીમંડળે તેમને જોઇને તેમની ઠઠ્ઠામશ્કરી કરવા માંડી અને તેને અપમાન લાગે એવું પણ કર્યું. આથી રત્નેશ્વરને ઘણું માઠું લાગ્યું અને તેથી તે પંક્તિમાં ઊભો થઈ હાથમાં જળ લેઇ બોલ્યો કે, તમે સર્વે પુરાણી જ્યારે વિનાકારણ મારો વારંવાર દ્વેષ કરો છો અને મને જ્યાં ત્યાં સતાવો છો, તેમજ વળી તમે એમ પણ કહોછો કે રત્નેશ્વર જો ડભોઇમાં સપ્તાહ કરે તો તેનો પ્રાણ જશે, તો હવે હું હાથમાં જળ લેઇને પ્રતિજ્ઞા કરૂંછું કે ડભોઇમાં ઘેર ઘેર મારૂં ભાગવત વંચાય અને ડોશીઓ રેંટીએ બેશીને પણ ભાગવત ગાય, તોજ મારૂં નામ રત્નેશ્વર ખરૂં જાણજો. હવે હું તમારી છવિશ્ર સારી પેઠે તાજી કરી આપું છું! એમ કહીને જમ્યા વગરજ તે ઘર તરફ ચાલ્યો અને તેની સાથે દશવીશ બ્રાહ્મણો પણ જમ્યા વગર ઊઠયા. પાટે બેઠેલા શેઠીઆઓએ અને બીજા લોકોએ તેમને ઘણા વાર્યા, પણ એવા બ્રહ્મદ્વેષી પુરાણીઓ સાથે પંક્તિભોજન નજ કરવું એમ જણાવી તે ચાલ્યા ગયા. જે બ્રાહ્મણો તેની સાથે ઊઠયા તેમાં કૈણેટના બે બ્રાહ્મણ રાવળ અને કાવળ નામે ભાઈઓ હતા, તેમણે રત્નેશ્વરને કહ્યું કે તમે અમારે ગામ ચાલો; જોઇએ વારૂ પછી ત્યાં તમારૂં કોણ નામ દે છે? જો તમને કોઈ હુંકારો કરે તો તેમનો અમે પ્રાણ લીધા વિના રહેનાર નથી. આવું વચન આપીને રત્નેશ્વરને કૈણેટ તેડી ગયા.

પ્રેમાનંદકથામાં એમ લખ્યુંછે કે બધા પુરાણીઓએ મળીને રત્નેશ્વરને મારી નાંખવાનો ઠરાવ કર્યો અને તેથી ડભોઈ રહેવામાં પ્રાણનો ઘાત થશે એમ વિચારી "देशत्यागोहिदुर्जनात्" એ ન્યાયથી તેઓ કૈણેટ ગયા અને ત્યાંના મુખી વગેરેનો તેને આશ્રય મળ્યો. ગમે તેમ હો તથાપિ રત્નેશ્વરને ડભોઇ છોડવું પડયું અને તે પુરાણીઓના પ્રતાપથીજ, એમાં તો કાંઈ સંદેહ નથી. કૈણેટ ગામ ઓર નદીને કાંઠે છે. ત્યાં રહીને તેણે દ્વાદશસ્કંધ ભાગવત પદ્યબંધ કર્યું, અને પોતાના આશ્રય આપનારને વાંચી સંભળાવ્યું. તેઓ તો તે સાંભળીને ખુશ થાય એમાં આશ્ચર્ય નથી, પણ મારા ગુરૂ પ્રેમાનંદ જ્યારે તે પસંદ કરે ત્યારે ખરૂં, એમ વિચારી તે વડોદરે આવ્યા અને પ્રેમાનંદને બતાવ્યું. પ્રેમાનંદને પણ તે પસંદ પડયું અને કહ્યું કે તમારી કવિતા ઘણી સારી છે. તમે સારા કવિ તરિકે વખાણાશો એમ હું ધારૂં છું

પ્રેમાનંદની મુલાકાત લીધા પછી તે ડભોઇમાં આવ્યા અને અમીન ભૂલાભાઇ કાકાભાઇને ત્યાં તેમણે પ્રાકૃત ભાગવતની કથા કરી. ભાગવત ગ્રંથ તત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર હોવાથી ઘણા પુરાણીઓ તેવો ભાગ આવે ત્યારે શ્રોતાઓને ગમે તેમ સમજાવીને તેટલો ભાગ પૂરો કરે તથા કથાભાગ આવે ત્યારે તે વિસ્તારથી કહી સંભળાવે. ભૂલાભાઇએ પણ પ્રથમ તેવુંજ ભાગવત સાંભળેલું હોવાથી જ્યારે આ તત્વજ્ઞાન પણ સ્પષ્ટ સમજાય એવું ભાગવત સાંભળ્યું ત્યારે તેને લાગ્યું કે જાણે મેં આજસુધી ભાગવત સાંભળ્યુંજ નહોતું; આજજ ખરેખરૂં ભાગવત મેં સાંભળ્યું ! ભૂલાભાઇએ રત્નેશ્વરની કથાથી પ્રસન્ન થઇને એક ઘર બંધાવી રત્નેશ્વરને કૃષ્ણાર્પણ કર્યું. હાલ એ ઘર પંડયાશેરીમાં ‘ રત્નેશ્વરના ઓરડા’ એવા નામથી તે ડભોઇમાં ઓળખાયછે. પુરાણીઓ સાથે એવી કટાકટી ચાલતાં છતાં રત્નેશ્વરે તે પછીનું વય ડભોઇ તથા કૈણેટમાં રહીને ગુજારેલુંછે.

પુરાણીઓએ રત્નેશ્વરને બહુ પજવ્યા તેથી ચીડાઇને પ્રેમાનંદ કવિએ પણ પોતાના માર્કંડેયપુરાણ નામે ગ્રંથમાં પુરાણીઓની ખૂબ ઝાટકણી કાઢી છે. અને એક જગોએ તો તે વક્રોક્તિમાં લખે છે કે “ રત્નસમો પ્રેમાનંદ નહિ, તેથી નમે પુરાણી પાય રે. ” તે ઉપરથી રત્નેશ્વરની હકીકત ઉપરથીજ તેમ તેણે કર્યું છે એમ જણાય છે.

રત્નેશ્વરના જીવનવૃત્તાંતમાંનો એક મુખ્ય ભાગ જે પુરાણીઓનો ઝગડો, તેની હકીકત ઉપર પ્રમાણે કહ્યા પછી બીજો મુખ્ય ભાગ જે તેણે રચેલા ગ્રંથો, એ વિષે કહીએ છીએ. તેણે ભાગવતનું ભાષાંતર કેવી રીતે કર્યું તે તો આપણે કહી ગયા છીએ. તેનું સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન ઘણું વખાણવા જેવું હતું, એ તો એનાં ભાગવત વગેરેનાં ભાષાંતરજ કહી આપે છે, એટલુંજ નહિ, પણ તેણે રચેલા સંસ્કૃત શ્લોક ઉપરથી પણ તેના સંસ્કૃતભાષાના તથા સાહિત્યશાસ્ત્રના જ્ઞાન વિષે આપણી ખાત્રી થાય છે. ભાગવતના પદ્યબંધ ભાષાંતરને મથાળે તેણે એક એક કે કવચિત્ બે શ્લોક મૂક્યા છે તે ઘણા સરસ અને સારા અભ્યાસીના બનાવેલા હોય તેવા છે—શિખાઉના જેવા

નથી. તેમાં રથોદ્ધતાદિક વૃત્તો લીધેલા છે તે તેના છંદઃશાસ્ત્રના જ્ઞાનનો પુરાવો છે. અને ભાગવત સરખો ગ્રંથ—જેનો વિદ્વાનો ભાગવત પુરાણ નહિ, પણ ભાગવતશાસ્ત્ર નામથી વ્યવહાર કરે છે, તથા જેને સારૂં સમજવાને ન્યાય, મીમાંસા, સાંખ્ય, પાતંજલ, વગેરે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરેલો હોવો જોઇએ, તેનું યથાસ્થિત ભાષાંતર એજ તેની સારી વિદ્વત્તાનું પ્રમાણ છે. ભાગવત શિવાય તેણે જૈમિનિકૃત અશ્વમેધ નામે મોટા પુસ્તકનું પદ્યબદ્ધ ભાષાંતર કર્યું છે. એ વિના તેના કરેલા બીજા ગ્રંથો જે જાણવામાં છે તે નીચે પ્રમાણેઃ—

ભગવદ્ગીતા (ભાષાંતર).	વૈરાગ્યલતા.
રાધાકૃષ્ણના મહિના.	છૂટાં પદ.
મૂર્ખલક્ષણાવલિ (ભાષાંતર).	સુજ્ઞાવલિ.
મહિમ્નસ્તોત્ર (ભાષાંતર).	ગંગાલહરી (ભાષાંતર).
શિશુપાલ વધ (ભાષાંતર).	કામવિલાસ. વગેરે.

એમાંના ઘણાક ગ્રંથો ભાષાંતરરૂપ છે અને તે પણ સાધારણ નહિ પણ કાવ્યરૂપ ગ્રંથોનાં ભાષાંતર છે. એ કવિએ રચેલા ગ્રંથો ઉપરથી તેની જે વિદ્વત્તા વગેરે ગુણો માલમ પડે છે તે વિષે અહીં વિશેષ બોલવા કરતાં માત્ર એટલુંજ કહીને વિરામ પામીએ છીએ કે આજ સુધીમાં જે જે કવિ-ઓ સંસ્કૃત ભાષામાં નિપુણ હોઇને ગુજરાતી ભાષાની સેવા કરવામાં મો-ખરે મૂકવામાં આવ્યા છે તેમાં એ પ્રેમાનંદથી બીજે નંબરે આવે છે.

રત્નેશ્વરને બે પુત્ર હતા પણ તેમનાં નામ મળ્યાં નથી. રત્નેશ્વરના ભાગવતના ૪ થી ૯ સુધીના ૭ સ્કંધ હમણા દુષ્પ્રાપ છે. તેનું કારણ આમ બતાવવામાં આવે છેઃ રત્નેશ્વરના અંતકાળ વખતે તેના પુત્રોએ તેની મિલ-કત વેહેંચી લેવાનો ઠરાવ કરી તેનાં પુસ્તકો પણ વેહેંચી લીધાં. કવિના પરિ-શ્રમને અને ગ્રંથની મહત્તાને ન જાણનાર પુત્રોએ ભાગવતનો ગ્રંથ મોટો તથા ઉપયોગી જોઈ તે ઉપર બન્નેએ સરખો દાવો કર્યો અને આખરે તે ગ્રંથ તેમણે અર્ધોઅર્ધ વેહેંચી લેવો એમ ઠર્યું. એ વેહેચણ પ્રમાણે એકના કબજામાં ૧ થી ૩ તથા ૧૦ થી ૧૨ સ્કંધ આવ્યા. અને બીજાના કબજામાં ૪ થી ૯ સુધીના ૭ સ્કંધ આવ્યા. આ બીજો છોકરો અક્ષરશત્રુ

હોવાથી તેને તેના બાપના શત્રુ પુરાણીઓએ ભમાવ્યો કે જો તું તારા બાપનું પ્રિય કરવા ઈચ્છતો હોય તો તારે તારા બાપની ચિતામાં ભાગવત બાળી નાખવું જોઇએ, કેમકે રત્નેશ્વરને તે બહુ વાહાલું હતું. આ મૂર્ખ છોકરે તે વાત કબૂલ કરી અને તેના ભાઈનું કે બીજાનું કહ્યું ન માનતાં પોતાને મળેલા છ સ્કંધ પોતાના પિતાના મૃત્યુ પછી તેની ચિતામાં બાળવા સાથે લેઈ ગયો. તેને આમ પુસ્તક બાળવાને તૈયાર થયેલો જોઇને સ્મશાનમાં ગએલા બ્રાહ્મણોએ બહુ વાર્યો, પણ મારા બાપ સ્વર્ગમાં ભાગવત વગર શું વાંચશે ? એવી ચિંતા જાણે તેને થતી નહોય તેમ કોઇનું માન્યું નહિ, ત્યારે એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે તેને સમજાવ્યું કે મરી ગયેલા પિતૃઓને તો જલાંજલિ આપવામાં આવે છે માટે ગમે તો તે પુસ્તકને તું જળમાં પધરાવ, પણ અગ્નિમાં નાખવાનો અધર્મ કરીશ નહિ. આ ઉપરથી તેણે તે છ સ્કંધ પાણીમાં બોળ્યા ! પાણીમાં બોળેલા છ સ્કંધોને લીધે રત્નેશ્વરનું ભાગવત ખંડિત થયું અને પુરાણીઓએ તેના મુવા પછી પણ વેર વાળ્યું ! એ છ સ્કંધની ખોટ પાછળથી કોઇ કલ્યાણદાસ નામે સાધુએ નવા રચીને પૂરી કરી છે. હમણા એવી પણ ભાળ લાગી છે કે એ નાશ થયેલા સ્કંધોની નકલ મળી શકે એમ છે.

રત્નેશ્વરની મિલકત અને સંતતિ વિષે એટલુંજ જાણવામાં આવ્યું છે. તે સ્વભાવે શાંત, ધીરો, સહનશીળ, ગર્વરહિત, વિનયી અને દંભ વિનાનો હતો. પ્રેમાનંદને તેણે ગુરૂ કર્યા હતા અને તેની આજ્ઞા તે ખરા મનથી પાળતો હતો, એમ તેના વર્તન ઉપરથી જણાય છે. તે પોતે વૈષ્ણવ ધર્મ માનતો અને રાધાકૃષ્ણનો ભક્ત હતો, એ તેનાં પદ ઉપરથી માલમ પડે છે. એના કાવ્યમાં સંસ્કૃત કઠણ શબ્દોનો ભંડોળ ઘણો છે.

ગ્રંથવિવેચન.

રત્નેશ્વરના કરેલા આ પુસ્તકમાં તેનાં છૂટક પદ, મૂર્ખલક્ષણાવલિ, સુજ્ઞાવલિ, અને શ્રીમદ્‌ભાગવતનો પ્રથમસ્કંધ, એટલા ગ્રંથો પ્રકટ કર્યા છે.

છૂટક પદના બે ભાગછે: પેહેલા ભાગમાં સુખદુ:ખાવિર્ભાવ અથવા સુખ અને દુ:ખનું પ્રકટવું, એ વિષયનાં વીશ પદ છે. એ સઘળાં પદમાં ઉત્તમ પ્રકારના ઉપદેશની સાથે વૈરાગ્યનું ઉદ્‌બોધન કર્યું છે. એના પેહેલા પદમાં તથા છેલ્લા પદમાં શબ્દ સંબંધી કાવ્યકૌશલ્ય કવિએ કર્યું હોય એમ જણાય છે. પેહેલા પદમાં જ્યારે પદની દરેક લીટીનો આદિ અક્ષર વૈ આણેલો છે ત્યારે છેલ્લા પદમાં દરેક લીટીનો આદિ અક્ષર વિ આણેલો છે.

બીજો વિભાગ ધર્મ સંબંધી મતમાર્ગના નિર્ણયનો છે. એવાં પદ આઠ ઝૂલણા છંદ અથવા પ્રભાત રાગમાં છે. એ પદમાં પ્રાસાનુપ્રાસ વગેરે શબ્દાલંકાર ઠીક છે. પણ તેના કરતાં એમાં જે ધર્મતત્વો સંક્ષેપમાં સૂચિત કર્યા છે, તેને લીધે વાંચનારનું ચિત્ત એ વધારે આકર્ષે છે. તેણે પ્રત્યેક મતવાળાના સિદ્ધાંત અને પોતાનો અભિપ્રાય તે સાથેજ બતાવ્યો છે. મુખ્ય અભિપ્રાય એમાં એ છે કે પ્રત્યેક ધર્મ કે મતમાર્ગવાળાને ઉપાસના રૂપ ભક્તિ વિના તો ચાલતું નથીજ; કેમકે ભક્તિ સરખું જો કાંઇ કરવાનું ન હોય તો પછી તે મતનું વિશેષ લક્ષણ કાંઈ રહેતું નથી. વેદાંતીઓ કહેછે કે ગુરૂની ભક્તિ કરો, શૂન્યવાદી શૂન્યની ભક્તિ કરવાનું કહે છે, નાસ્તિકો 'કંઈ નથી' ની ભક્તિ કરવાનું કહેછે, શૈવ શિવની ભક્તિ કરાવે છે, અને એજ પ્રમાણે બીજમાર્ગી, કબીરપંથી, રામાનુજ, દેવીભક્ત, વગેરે પણ જૂદા જૂદા ઈષ્ટદેવોની ભક્તિ કરવાનું કહે છે. કેટલાક ચંદ્ર સૂર્યાદિકને ભજવાનું કહે છે. એ વિષે લખતાં કવિ કહે છે કે,—

"ચંદ્રમા સૂર્યના સેવકો કો થયા,
ભૂમિ નવ ગ્રે'તણા ભક્ત જાણો;
મૃતકના માટીના ધાટીના ભાથીના,
હાથીના વ્યાઘ્રના મન આણો;

શેખના, શેખના, મરદના, મેરીના,
ભક્ત લાખો કહું શાં પ્રમાણો ?
રત્ન કે' યત્નથી ભક્તિને દાખવે,
ભાખરે ભિન્ન મુક્તિની માણ્યો. "

ગમે તેની પણ ભક્તિ તો કરવીજ. ભક્તિ વિના બીજું કાંઈ તત્ત્વ કોઈ બતાવતું નથી, ત્યારે કવિ કહે છે કે હું તેનેજ શ્રેષ્ઠ માનુ છું. કેમકે શાસ્ત્ર અને લૌકિક પ્રવાહ એ બન્ને ભક્તિનેજ માન આપે છે. માત્ર કોની ભક્તિ કરવી એ વિષે વિવાદ છે, તેનો નિર્ણય હું આમ કરૂં છું કે, સાંખ્યાદિ શાસ્ત્રવાળા પણ પુરૂષ અને પ્રકૃતિને તો કબૂલજ કરે છે, ત્યારે હું પણ પુરૂષ પ્રકૃતિરૂપ શ્રીકૃષ્ણ અને રાધા એ યુગલસ્વરૂપની ભક્તિ કરૂંછું. એમ નિર્ણય કરવામાં કવિનો ગૂઢ આશય આવો જણાય છેઃ ઉપર જે જે મત માર્ગ બતાવ્યા છે તેમાંનાં કેટલાંક રૂપ તામસ, કેટલાંક રાજસ કેટલાંક, સાત્વિક અને કેટલાંક નિર્ગુણ છે. નિર્ગુણ રૂપ સદા અવ્યક્ત હોયછે અને "અવ્યक्ताहिगतिर्दुःखंदेहवद्भिरवाप्यते—અવ્યક્ત ગતિ દેહધારી મનુષ્યોથી દુઃખે કરીને પમાય એવી છે." એમ ગીતામાં વ્યાસ મહાત્મા કહે છે. માટે એવા અવ્યક્તની ભક્તિઉપાસના સુલભ નથી, પણ દુર્લભ અને કષ્ટ સાધ્ય છે; માટે તેને તજીને સગુણ ઈશ્વરની ભક્તિ એજ શ્રેષ્ઠ છે. સગુણમાં પણ ઈશ્વરના સાત્વિક રૂપની ભક્તિ શ્રેષ્ઠ છે. કેમકે ગુણોનું નિરૂપણ કરનારા તમોગુણને જડ તથા અંધકાર સરખો, રજોગુણને ક્રિયાત્મક તથા સંકલ્પ વિકલ્પ ઉત્પન્ન કરી મનની અસ્થિરતા કરનારો અને સત્વગુણને પ્રકાશમય (જ્ઞાન રૂપ), સ્થિર તથા આનંદ આપનારો કહેછે. યોગીઓ અને જ્ઞાનીઓ પણ સત્વની વૃદ્ધિ તથા સત્વમાં મનની સ્થિતિને ઉત્તમ ગણેછે. ત્યારે ઈશ્વરનું સાત્વિક રૂપ એજ ભક્તિ કરવા માટે હું પણ શ્રેષ્ઠ માનું છું. વ્યાસ પણ ભાગવતમાં કહેછે કે "स्थित्यादयेहरिविरिंचिहरेतिसंज्ञाश्रेयांसितत्रखलुसत्वतनोर्नृणांस्युः—જગતની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લય કરવામાં એકજ ઈશ્વર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રૂદ્ર એવાં નામ ધારણ કરેછે. પણ તેમાંથી સત્વમૂર્ત્તિ વિષ્ણુથીજ મનુષ્યોનું કલ્યાણ થાયછે."

એવી રીતે કવિ પોતાનો નિર્ણય બતાવીને પદ સમાપ્ત કરે છે. પદ પછી મૂર્ખલક્ષણાવલિ નામનો ગ્રંથ છે. એ ગ્રંથના મંગળાચરણનો શ્લોક જે મંદા-

ક્રાંતા વૃત્તમાં કર્યો છે તેમાં કવિએ શ્લિષ્ટ અર્થવાળા શબ્દો મૂકીને કાવ્ય કૌશલ બતાવ્યું છે. તે પછી દોહરા છે, તેમાં મૂર્ખનાં લક્ષણ બતાવ્યાં છે. વિદુર નીતિ વગેરે ઘણાક નીતિના ગ્રંથોમાં મૂર્ખનાં લક્ષણ કહ્યાં છે ખરાં તથાપિ કોઇ ગોવિંદ ભટ્ટ નામે કવિએ સંસ્કૃત ભાષામાં મૂર્ખલક્ષણાવલિના શિત્તેર શ્લોક કર્યા છે તે ઉપરથી આ ભાષાંતરરૂપ ગ્રંથ કવિએ કર્યો છે એમ તે કવિ પોતે ગ્રંથને અંતે જણાવે છે. આ ગ્રંથમાં વ્યાવહારિક શીખામણોનો અમૂલ્ય સંગ્રહ છે પણ તેના વિષે વિશેષ ન કહેતાં તે એક વાર વાંચી જવાની તો અમે સૌને ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ.

તેની પછી સુજ્ઞાવલિનો ગ્રંથ દાખલ કર્યો છે. મૂર્ખાવલિની પાછળ જેટલો લખેલો હતો તેટલો બધો આમાં ઉતાર્યો છે તેમ છતાં એ અપૂર્ણ છે; કેમકે તજવીજ કરતાં તે ગ્રંથ પૂરો હાથ લાગ્યો નથી. સુજ્ઞ કોને કહેવો તેનું એમાં નિરૂપણ કરેલું છે. એ ગ્રંથ પણ મૂર્ખલક્ષણાવલિ જેવડોજ હશે એમ અનુમાન થાય છે અને તે પણ કોઈ સંસ્કૃત ગ્રંથનુંજ ભાષાંતર હશે એમ લાગે છે. કેમકે આ કવિએ ઘણા ગ્રંથો તો ભાષાંતરમયજ કર્યા છે. સુજ્ઞાવલિના આરંભમાં પણ પહેલો શ્લોક શબ્દાલંકારના ચમત્કારવાળો છે તથા બીજો એક શિખરિણી પણ અર્થાલંકારની ચમત્કૃતિવાળો છે. આ કવિ પ્રેમાનંદનો શિષ્ય હોવાથી ગ્રંથારંભે શિષ્ટ સંપ્રદાય પ્રમાણે પોતાના ગુરૂને નમસ્કાર તો કરવો જોઇએ, પણ પ્રેમાનંદની તેવી આજ્ઞા નહોતી તેથી વિવિધ પ્રકારની શ્લેષ યુક્તિથી તેણે પ્રેમાનંદનું નામ અંકિત કર્યું છે. એવોજ પ્રકાર આ કાવ્યમાળામાં દ્વારકાદાસ કવિની કવિતા છપાઇ ગઈ છે તેમાં આપણે જોયો છે.

આ પુસ્તકમાં મોટો અને છેલ્લો ગ્રંથ જે દાખલ કર્યો છે તે શ્રીમદ્‌ભાગવતનો પ્રથમસ્કંધ છે. ભાગવત ગ્રંથ એટલો બધો સુપ્રસિદ્ધ છે કે તેને વિષે કાંઇ કહેવું કે નિરૂપણ કરવું પડે એમ નથી. ભાગવત ઉપર બાવન ટીકાઓ થયેલી છે. એમ કહેવામાં આવે છે, પણ હમણા શ્રીધરસ્વામીની કરેલી ટીકા સર્વત્ર પ્રચલિત છે. કારણ કે શ્રીધરસ્વામીએ એકે પણ પક્ષનો દુરાગ્રહ મનમાં ન ધરતાં નિષ્પક્ષપાતપણે ભાગવતનું વિવેચન કર્યું છે. ભાગવતના મૂળ ગ્રંથમાં જેટલું છે તેના કરતાં બીજું ઘાણુંક શ્રીધરસ્વામીની ટીકામાંથી જાણવા જેવું મળે છે તથા કેટલીક જગોએ વાક્યાર્થનું પણસ્ફોટન તેમણે ઉત્તમ પ્રકારે કર્યું છે, માટે પંડિતકવિ રત્નેશ્વરે કેવળ ભાગવતનુંજ

ભાષાંતર ન કરતાં તેની શ્રીધરી ટીકા સહિત આખા ગ્રંથનું ભાષાંતર કર્યું છે. આમ કરવાથી એક વાર અધવચથી તે ગ્રંથ જોનારને તેનું ભાષાંતર કદાચ અસંબદ્ધ અને ક્લિષ્ટ લાગે પરંતુ જો વિચાર પૂર્વક આરંભથી વાંચે તો કવિએ સંસ્કૃત ભાષામાંનો અતિસૂક્ષ્મ અને ગહન અર્થ ગૂજરાતી ભાષામાં આણવાને કેવો સારો યત્ન કર્યો છે તે જણાઈ આવે. એ ભાષાંતરમાં સંસ્કૃત પ્રૌઢ શબ્દો વાપર્યા છે તથા ઘણીક જગોએ તો મોટા મોટા સમાસવાળા સંસ્કૃત શબ્દો પણ દાખલ કર્યા છે. આ જોઇને કદાચ કોઇ તેની ખામી કાઢવા તૈયાર થશે પણ ખરૂં જોતાં એમ કર્યા વિના તેનો છૂટકોજ નહોતો. અધ્યાત્મ વિદ્યાને લગતા પારિભાષિક શબ્દો જો તે બદલવા જાય તો તેને એક શબ્દને બદલે એક વાકય લખવું પડે, અને તે પણ વારંવાર લખવું પડે, તો તેથી તે ભાષા કેવી દુર્ગમ અને ક્લિષ્ટ થાય તે વિચારવંતને જણાશે. આમ છે તો તેણે એવા શબ્દો રાખ્યા છે એજ ઠીક કર્યું છે. કેમકે એવા પારિભાષિક શબ્દોના અર્થ એક વાર જાણ્યા એટલે પછીથી તેની આખા ગ્રંથમાં સુગમતા થાયછે. રત્નેશ્વરે ભાગવતનું આ ભાષાંતર કર્યું છે તેને અમે ઘણી જગોએ મૂળ ગ્રંથસાથે સરખાવી જોયું છે અને અમને વારંવાર આશ્ચર્ય ઉપન્યું છે કે તેણે ભાષાંતરમાં કોઇ જગોએ સરતચૂકથી પણ એક શબ્દનો અર્થ રહેવા દીધો હોય એમ બન્યું નથી! ભાષાંતર કરતાં બહુધા વાકયાર્થ ઉપરજ લક્ષ રાખવામાં આવે છે, પણ આ કવિએ તો પ્રત્યેક શબ્દનું ભાષાંતર કર્યું છે! અને ભાગવત સરખા ગ્રંથનું ભાષાંતર થવું જોઇએ પણ એમજ.

ભાગવતની ટીકા કરવામાં શ્રીધરસ્વામીએ દરેક અધ્યાયના આરંભમાં એક કે બે શ્લોક લખીને તેમાં આખા અધ્યાયમાં શી વાત આવશે તે કહી જવાનો રીવાજ રાખ્યો છે તેમ રત્નેશ્વરે પણ બીજા અધ્યાયથી આરંભીને દરેક અધ્યાયના ભાષાંતરના આરંભમાં પાછલા અધ્યાયમાં કહેલી વાતનો સંક્ષેપાર્થ સંસ્કૃત નવીન રચેલા શ્લોકમાં અને ચાલતા અધ્યાયનો સંક્ષેપાર્થ એકાદ અક્ષરમેળ છંદમાં ગૂજરાતી ભાષામાં આપવાનો રિવાજ રાખ્યો છે. જેમ નવમા અધ્યાયમાં ભીષ્મનો અવસાન સમય વર્ણાયો છે તે વિષે દશમા અધ્યાયના આરંભમાં લખેછે કે—

શ્લોક.

" युधिष्ठिरांतःकरणैकनेता
भीष्मावसानावसरःप्रणेता ।
भक्तावनःसज्जनकार्यकर्त्ता
भर्त्ताभुवःपातुभवैकगर्त्तात् "॥

એ વાત નવમા અધ્યાયની છે. દશમા અધ્યાયમા શું આવશે તે વિષે તેનીજ નીચે લખે છે કે—

રથોદ્ધતા.

" ભક્તકાર્ય કરી દ્વારિકા જતા,
સુંદરી સ્તવન ચિત્ત ભાવતા;
હસ્તિનાપુરથકી પધારતા,
એટલી દશમમાંય વારતા."

ઇત્યાદિ.

પ્રથમસ્કંધમાં જે વિષય વર્ણેલો છે તે વિષે કવિનો કાંઇ સંબંધ નહિ હોવાથી તેનું વિવેચન કરવું જરૂરનું નથી.

રત્નેશ્વર કવિએ એક રેંટિયાનું ભાગવત પણ બનાવ્યું છે, જે આ વિવેચન છપાઇ ગયા પછી મળી શક્યું છે તેથી તેને અમે આ ગ્રંથમાં આપી શક્યા નથી. એ ભાગવત ઘણી સ્ત્રીઓને મોઢે હોય છે. તેમાંથી નમુના માટે આ નીચે તેનો થોડો ભાગ આપ્યો છે:—

રાગ સામેરી.

" સરસ્વતી શ્યામાને વિનવું, ગણપતિ લાગું પાય;
અર્ચ્યા ચંદન ભાવના, પૂજું શ્રીશારદા માય. ૧
બેહુ કર જોડી વિનવું, માગું અવિચળ વાણ;
શ્રીમદ્ભાગવત કથા તુંને, કહું છું નિરવાણ. ૨

રાગ ગોડી.

ઋષિ બેઠા વનને સ્થાન, લાગી તાળી ધરિયાં ધ્યાન;
રાય પધાર્યો તેણે સ્થાન, નહિ આસન નહિ દીધાં માન. ૩
તે કાળે તન પ્રકટ્યો તાપ, ગળે ઘાલ્યો મૂઓ સાપ;
કોણે દુહ્યો મારો તાત, આજથકી તે દિવસ સાત. ૪
તેને ખાશે તક્ષક નાગ, હોયે મઘવા જો મહાભાગ;
પિતા પુત્રને કે' રે વાત, અણઘટતી કીધી તેં ઘાત. ૫
તેં કયમ દીધો રાયને શાપ, તાપસનાં તપ જાયે બાપ;
શાપદેતાં તો સત્તા જાય, કર્યું કારવ્યું એળે થાય. ૬
જઈ સંભળાવો રાયને દ્વાર, મરણનો પમાડો પાર;
ત્યાંથી બ્રાહ્મણ ચાલ્યો સાર, જઈ રહ્યો સભા મોઝાર. ૭
રાયે આવતો દીઠો રૂખી, જોઈ દ્વિજને થાતો સુખી;
આપ્યાં આસન દીધાં માન, કહો ઋષિ અમ સરખાં કામ. ૮
સભામાં પધરાવ્યા આપ, તાપસ કે' નવ આણો તાપ;
તમારે તો જીવવું તાત, આજથકી તો દિવસ સાત. ૯
તમને ખાશે તક્ષક નાગ, માનો મારૂં રાય મહાભાગ;
કે'તાં રાયને ન ચઢી રીસ, વચન લેઈ ચઢાવ્યાં શીશ. ૧૦
અર્ઘ્યપાદ્યે પૂજા કરી, સંતોષે વળાવ્યા હરિ;
રાયે વિપ્ર તેડ્યા અપાર, આપ્યા ઘોડા હસ્તી સાર. ૧૧
મણિ માણેક ને રથ અપાર, કુંચી સહિત આપ્યા ભંડાર;
જનમેજયને આપ્યું રાજ, પડો પિંડ બળો સહુ કાજ. ૧૨
ત્યાંથી રાજા ચાલ્યો સાર, જઈ રહ્યો ગંગામોઝાર;
ગંગાજીનાં નિર્મળ નીર, બેઠા આસન વાળી વીર. ૧૩
શુકદેવ પધાર્યા તેણે ઠામ, ભણે રાય સર્યાં મુજ કામ;
હરિકથાની કે' રે વાત, જે મારો છે સમરથ સાથ. ૧૪

કૈરવ પાંડવ હુઆં યુદ્ધ. ગોરે કીધો ગોત્રજ વધ;
માતાને દૈ ભૂગર્ભવાસ, સ્યમ ભળતા રાખ્યા વ્રજનાથ. ૧૫
પુત્ર પરવેન શોધ્યાં તન, પશુંખ દેહી સાધી સ્યમ;
દેહ રહ્યા હરિ ગર્ભવાસ, સ્યમ ઉગાર્યા હરિએ દાસ. ૧૬
શુકદેવ કહે સાંભળ રાજન, તુંને દશમકથા કહું પાવન;
દ્વારા મન મળ નાખે ધોઇ. તું સરખો શ્રોતા નહિ કોઇ." ૧૭

ૐ ૐ ૐ

એવી રીતે સંક્ષેપમાં ભાગવત દશમસ્કંધની મુખ્ય મુખ્ય વાતો એમાં સમાવી છે. અને એવી રીતે ચરિત્રમાં બતાવેલી પતિવ્રતાનું પણ સાદૃશ્ય કર્યું હોય એમ દેખાય છે.

श्रीजगदीश्वरायनमः

रत्नेश्वरकृत

पदसंग्रह.

દુઃખસુખાવિર્ભાવ.

પદ ૧ લું.

વૈજયંતે વૈભવ ભર્યો, તેવો વૈભવ માણ્યો;
વૈજયંતિક તે તો થયો, ક્રમ એવો ન જાણ્યો. ધ્રુવપદ૦ ૧

વૈકુંઠપતિશો તું વિશ્વનો, ધવ થઇ ધવ ધાયો;
વૈતનિક થઇ તે તું રહ્યો, જાણ્ય એવું કમાયો. વૈજયંતે૦ ૨

વૈર કરી વૈરી મારિયા, થયાં મનરૂચિ કાર્ય;
વૈતરણીમાં જઇ તે પડ્યો, થઈ આર્ય અનાર્ય. „ ૩

વૈશાખે વસંત ભોગવ્યો, વિધુમુખીની સાથ;
વૈણુવની પેઠે બળી મુઓ, ન સાં'યો કોઇએ હાથ. „ ૪

વૈદ્ય તેડ્યા ઘેર સામટા, આપી મુખ માગ્યો ગર્થ;
વૈધમાતૃ ન મળી તેહને, કર્યો શ્રમ થયો વ્યર્થ. „ ૫

પદ ૧ લું ૧ આવિર્ભાવ—પ્રકટ થવું—ઉત્પત્તિ. વૈજયંતે—ઇંદ્રના મેહેલમાં. વૈજયંતિક— વાવટો ઝાલનાર. ૨ ધવ—ધણી. ધવ— ધબધબ. વૈતનિક-મજૂર.

૩ મનરૂચિ—મનને ગમે એવાં. થઇ ઇં૦—આર્ય છતાં અનાર્ય થઇને. ૪ વિધુમુખી—ચંદ્રવદની—સુંદર સ્ત્રી. વૈણુવ—વાંસનું વન. ૫ વૈધમાતૃ—અરડૂસો. અર્થાત્ સોંઘામાં સોંઘી વનસ્પતિ પણ.

વૈ નીતકમાં બેશી ફર્યો, ગયો તે માંહી બેશી;
વૈ રત્ન કોઇનો નવ રહ્યો, જાણી શે થાય દ્વેષી ! „ ૬

પદ ૨ જું.

વિચારી જો તું વાતમાં, તારૂં વપુ થયું કેમ;
હરિ ભજી સાર્થક જો કર્યું, તો ટળ્યો નરક વે'મ. ધ્રુવપદ૦ ૧
નવ માસ રહી રામાઉદરે, અવતર્યો ભૂમિ મધ્યે;
વિચારી જો ચળે દિનમણિ, નિરમી જે અવધ્યે. વિચારી૦ ૨
દુઃખ તિરોભાવ મનમાં, રાત્રી દિન તું લાવે;
સુખનો આવિર્ભાવ સામટો, ઇચ્છે તું ઘેર આવે. „ ૩
એ પરથી એમ થાયછે, જે સુખ લાગે સારૂં;
તો કરી સુકૃત સુખ લે સહી, નીકર દુઃખ વિચારૂં. „ ૪
આ તન રંગ આકાશ શો, જોતાં જોતાંમાં જાશે;
બાળપણું ગયું લેખીને, મૂઢ મૂર્ખ વંચાશે. „ ૫
યૌવનમાં યુવતી જોઇ, અંગ નવરંગ મૂકયો;
રત્ન કે' યત્ન તેં નવ કર્યો, ચતુર્ભુજને તું ચૂકયો. „ ૬

પદ ૩ જું.

યૌવનપણે કેશ તાહરા, શ્યામ કાજળ જેવા;
ભાળ વિશાળ શશિ સમું, આરોગાય મિષ્ટ મેવા. ધ્રુવપદ૦ ૧

---

૬ વૈનીતક—પાલખી. તું પાલખીમાં બેશીને ફર્યો અને (મૃત્યુ પામ્યો ત્યારે) તે માંહી (તે પાલખીમાં—ઠાઠડીમાં) બેશી (સૂઇને) ગયો ! વૈ —નિશ્ચય. અર્થાત્ સહાકાળ એક સરખો કાળ.

પદ ૨ જું. ૧ વપુ—શરીર. ૨ રામા—સ્ત્રી. દિનમણિ—સૂર્ય. ૩ તિરોભાવ—નાશ. ૬ નવરંગ—નવીન રંગ. મૂક્યો—વિષય ભોગમાં જવા દીધો.

ભ્રુકુટિ કુટિલ કમાનશી, ચક્ષુ મૃગને લજાવે;
કીર સમાને નાસિકા, જોઈ મોહ ઉપજાવે. યૌવન૦ ૨
અધર બિંબના ફૂળ સમા, રદ દાડિમકળીશા;
કર્ણને ઉપમા શીપની, બાહુબળ બળીશા. „ ૩
સ્કંધ બલિવર્દના લખું, ગ્રીવા કંબુ સમાને;
બૃહત્ કઠિન હૃદે કારસું, ઉદર ત્રિવલિ માને. „ ૪
કેસરી કટિની ઉપમા, આપતાં એમ થાયે;
ભૂખ્યો પંચાનન કહી મુખે, કવિ કોવિદ ગાયે. „ ૫
પૃષ્ઠ કદલીપત્ર ઉપમા, જંઘા રંભાશી ભાખે;
રતન કે' અંગુલિ મગફળી, પદસમ પદ્મ દાખે. „ ૬

પદ ૪ થું.

હવાં તિરોભાવ તેહનો, કેવી રીતથી થાય;
યથામતિ ગતિ જેટલી, તેટલે કવિ જાય. ધ્રુવપદ. ૧
કેશ કાળા કાજળ સમા, થયા ઉજળા બગશા;
કંઈ ખરી ગયા બરહટ થયા, જેવા ગાંગડુ મગશા. હવાં. ૨
નાપિત નિંદે તેહને, જેહ વંદે વા'લે;
સ્વચ્છ કપાળે પડી કરચલી, મેલ તે માંહી મા'લે. „ ૩
શબ થુલી જેવા લોટની, કરી પીવાને કાજે;
સાંસા પચ્યા કેશ સામટા, હોલો સા'યો શું બાજે ! „ ૪

પદ ૩ જું. ૨ કુટિલ—વાંકી. રદ—દાંત. ૪ સ્કંધ—ખાંધ. બલિવર્દ—બળદ. ગ્રીવા—ડોક. કંબુ—શંખ. બૃહત—મોટું. ત્રિવલી—ત્રણ કરચલી.

૫ પંચાનન—સિંહ. ૬ પૃષ્ઠ—પીઠ. કદલીપત્ર—કેળનું પત્ર. રંભા—કેળ. પદસમ પદ્મ—પ્રતીપાલંકાર. પદ ૪ થું. ૩ નાપિત—હજામ.

ભૃકુટિ કુટિલ કમાનશી, થઈ શરસમ સીધી;
હવડ કૂપશાં ચક્ષુ એ, જેણે મતિ હરી લીધી.　　,,　૫
શુક ચંચુ સમ નાસિકા, થઇ વાંકડી વે'તી;
રત્ન શ્લેષ્મ શું વર્ણવે, દશેં અતિ દુઃખ દતી.　　,,　૬

પદ ૫ મું.

મોહ ઉપજતો જે જોઇને, ન જોવાય તે સામું;
એવાં સર્વાંગ હું વર્ણવું, રખે માનો નકામું.　　ધ્રુવપદ.　૧
બિંબના ફૂળશા અધર હતા, થઇ ગયા તેહ કાળા;
કૃષ્ણ ઘટની જાણે ઠીંકરી, કે લાગી હોય જ્વાળા. મોહ૦　૨
દત દાડિમકળીશા હતા, તેનો થઇ ગયો નાશ;
કરરર કરરર કકડાવતા, તે ગયા ક્રોધ પાસ.　　,,　૩
છીપ જેવા કર્ણ જે હતા, સ્વચ્છ દેદીપ્યમાન;
સુપડા સમ તે થઇ રહ્યા, તારા કારમા કાન.　　,,　૪
બાહુબળ ગયું બળી, લટકે ભાગીશી ડાળ;
સ્કંધનાં હાડ જણાય છે, ઉષ્ટ્રપીઠ કરાળ.　　,,　૫
ઘાંટી મોટી ગ્રીવે નીસરી, થઇ લાંબી બગ જેવી;
મસ્તકનો ભાર નવ સહે, તેને કે' રત્ન કેવી.　　,,　૬

પદ ૬ ઠું.

બૃહત્ કઠિન હૃદે અવનવું, તેની લટકી ત્વચાય;
કેશ ઉગ્યા ઉજળા થયા, હાલે ખોટું દેખાય.　　ધ્રુવપદ.　૧
હવાં ઉદરની ત્રણ જે કરચલી, તે જઇ વાટા કંઇ થાય;

પદ ૫ મું. ૨ બિંબના ફૂળશા—પાકા ગિલોડાના ફળજેવા. ૫ ઉષ્ટ્રપીઠ—ઊંટની પીઠ.

કોકને પૃષ્ઠશું લાગી રે', થોડે ઘણું કહેવાય. બૃહત. ૨
કેસરી કટિની ઘટી જોઇને, થાય કોને ઉલ્લાસ;
તરૂણને વૃદ્ધો નવ ગમે, કરે મન ગમ્યું હાસ. „ ૩
લંકપતિ શો લંક જેમનો, થયો વંક વિચિત્ર;
શુચિતા મૂકી થયા સામટા, કટિબળ ગયે અપવિત્ર. „ ૪
પંચાનનની મૂકી ઉપમા, કવિ ઉપમા દે કમાન;
પૃષ્ઠને ઉપમા તેવી દે, ઉષ્ટ્ર પાસું મહાન. „ ૫
ફૂલિતા રંભા જંઘા કહે, જોઇ શુષ્ક સ્વરૂપ;
પાદને હીનોપમા એવી, કે' દઈ કવિ ભૂપ. „ ૬

પદ ૭ મું.

એ વિધિ અંગ નવરંગ આ, જાયે જોબન સાથ;
તદા દુઃખ દિન આવી રે', સંભારે શ્રીનાથ. ધ્રુવપદ. ૧
એમ દુઃખસુખ સાથી દીસે, પણ ગતિ કરે ન સંઘાત;
આગળ પાછળ ચાલે અવનવાં, વળી વારૂં વિસ્તારૂં વાત. એવિધિ૦ ૨
દશકો જાયે તારા સુખનો, થાય વીશ વર્ષ દુઃખ રાત;
સુખનાં તો શમણાં આવશે, થાશે દુઃખના પ્રભાત. „ ૩
મારૂં તારૂં કરો કે' નહિ, ન આવે એમાંનું સાથ;
અંગ પોષ્યું કે સગુ તાહરૂં, બૂડતાં સા'યે ન હાથ. „ ૪
સુખદુઃખ સા'ય કરે નહિ, સા'ય કરે પુણ્ય પવિત્ર;
પાપ પીડા દે પ્રાણીને, દેખાડે નરકનું ચિત્ર. „ ૫
ત્યાં ઉદય અભ્યુદય નવ નભે, લભે નહિ સુખ રેશ;
રટન ત્રાહિ તુંડ તુ વદે, ત્રોડે યમશિર કેશ. „ ૬

પદ ૬ ઠું. ૨ કોકને પૃ૦—અને કોઇને તો તે પેટ પીઠ સાથે વળગી રહેલું દેખાય છે । ૪ શુચિતા પવિત્રતા. પદ ૭ મું. ૬ લભે—પામે. ત્રાહિ –રક્ષણ કર. તુંડ–મુખે.

પદ ૮ મું.

સગાં સર્વે છે સવારથી, જાણ્ય જૂઠી તુ બાજી;
કાકો કાકી નથી કામનાં, જોઇ શે થાય રાજી. ધ્રુવપદ. ૧
મામો મામી માથું ધરે, માંદા થઉં હું જ્યારે;
પાસે રહે પૈસો જોઇએ, નીકર જુએ ન ક્યારે. સગાં૦ ૨
પુત્ર પુત્રી હશે તાહરાં, એમ મન માંહી આવે;
તે પણ તારાં કોઇ નથી, ધનનાં ધણી કા'વે. ,, ૩
પિતા કહીશ તુ માહરો, જેણે ઉછેરી પાળ્યો;
સદ્ગુણી કે ધની તે જુએ, નીકર જાણ્ય તુ ટાળ્યો. ,, ૪
માતા પાળે કહીશ પુત્રને, તે પણ આ લોકમાંહી;
જમડા જડબું ભાગે જ્યાં કને, સગું નહિ કોઇ ત્યાંહી. ,, ૫
એ સગાંનાં સુખ સર્વ કહ્યાં, અંતે દુ:ખના હેતુ;
રત્ન કહે સગો શ્યામ છે, બીજું વારિમાં વે'તું. ,, ૬

પદ ૯ મું.

વસ્ત્રાભૂષણ મળ્યાં પે'રવા, બેસવાને વાહન;
છડીદાર નેકી પોકારવા, કરવા છતને ચાહન. ધ્રુવપદ. ૧
દીન જનને અતિ દૂભવા, મળ્યો સેવક સાથ;
તારે ચમર ઢળે ચોપાસથી, સેવક છત્ર ધરે માથ. વસ્ત્રાભૂષણ૦ ૨
તને ખમા ખમા કહે ખાંતથી, તપે તનડામાં તાપ;
છીંક ખાતાં ચપટી પડે, જેનું માપ અમાપ. ,, ૩
ગુણ ગાય ગાયક સામટા, વખાણે બંદી ભાટ;
સૂબો કે'વાય તું વિશ્વનો, ઘડે અઘટ ઘાટ. ,, ૪

પદ ૯ મું ૧ વસ્ત્રાભૂષણ—લૂગડાં અને ઘરેણાં. ૪ અઘટ ઘાટ —ન ઘડીશકાય એવો ઘાટ— અર્થાત્ અશક્યને તું શક્ય કરે એવો.

તે પળ પ્રભુ ન સાંભરે, કે ન થાય ઉચ્ચાટ;
હુંપદમાં હું હું કરે, પણ સૂવું છતાપાટ. ,, ૫

સાથરે સૂવું નવ ગમે, જોઇએ હિંચોળાખાટ;
રત્ન કે' યત્ન તેં શું કર્યું, મૂઢ જમપુર માટ? ,, ૬

પદ ૧૦ મું.

વસન વગોવાશે પે'રિયાં, આભ્રરણ કંટક થાશે;
યાતનામાં માન શું કરે, પગે પથ પૂરાશે. ધ્રુવપદ. ૧

છડીદાર છડી લેઇને, છડવા જ્યાંહી આવે;
પાપની છત કરશો છતી, જ્યારે આવીશ દાવે. વસન.૦ ૨

પામરપીડા તેં કરી, ધરી નહિ દિલદાઝ;
તેવું તારે કરમે લખ્યું, નથી તહીં તારૂં રાજ્ય. ,, ૩

પરિજનનો સાથ અહીં મળ્યો, તહીં પણ મળે સત્ય;
ફેર કહું એ માંહ્યનો, માન કરી મોટી મત્ય. ,, ૪

તારા સેવક સુખદેયણા, દુઃખકારી યમદૂત;
સેવક તો તે ખરો સહી, નથી એ માંહી તૂત. ,, ૫

સુખ થતું સેવકથકી, થાય સેવકે દુઃખ;
રત્ન કે' અદ્‌ભુત એ નહિ, સુખ દુઃખ, દુઃખ સુખ. ,, ૬

પદ ૧૧ મું.

ચમર ઢળે ચોપાસથી, છત્રે થાય શુભ છાંય; ,,
તે સાટે વન્હિ ઢળે ઉપરે, જાય છત્રની ઝાંય. ધ્રુવપદ૦ ૧

પદ ૧૦ મું ૧ વસન—વસ્ત્ર. આભ્રરણ— ઘરેણાં. યાતના—જમલો-કની પીડા. પગે ઇ૦—પગવડે પથ (માર્ગ) પૂરાશે—પગે ચાલવું પડશે. ૩ પામર પીડા પામરને પીડા. પદ ૧૧ મું. ૧ ઝાંય—ઝલક—તેજ.

ખમા ખમા રત પાલટી, ક્ષમાં ક્ષમા કે' તુંયં;
યમકિંકર છીંકતા જદા, ચપટી તું દેય શુંય ! ચમર૦ ૨
માપ ન થાય એ વિધિનું, તારે નહિ મારનું માપ;
તારૂં યમદૂત લેખું વાંચતા, અંગના કાપી કાપ. „ ૩
એહ વખાણને બંદી એ, એહ ગાયક ભાટ;
દુષ્કર્મે દીન થઇ રહ્યો, પાપી પેટને માટ. „ ૪
સૂબાગિરિઓ જતી રહી, જોઇ જમડાનો સાથ;
પરમેશ્વર તને સાંભર્યો, તે ઝાલે ક્યમ કરી હાથ. „ ૫
સુખે સોનીડો સાંભર્યો, દુઃખે સાંભરે રામ;
રત્ન કે' મૂઢમતિ તાહરૂં, થાય કેઇ પેર કામ. „ ૬

પદ ૧૨ મું.

હુંપદમાં હું હું કરી, અમથો મુઓ મૂઢ;
તું તું કરી હુંકારિયો, ગતિ જાણી ન ગૂઢ. ધ્રુવપદ. ૧
તપ્ત ભૂમિ તામ્રે મઢી, હિંચોળાખાટ એહ;
સાથરો તેં વાંચ્છ્યો નહિ, તો મળે ક્યાંથી તેહ. હુંપદમાં૦ ૨
આ આવ્યું આ જાય છે, સુખ શમણાની વાટ;
ચેત ચેત ચપળ અલ્યા, ઘડે ઘણો યમ ઘાટ. „ ૩
પરોપકાર કરચ જો મળ્યું, તન પોષ્યે શું થાય;
બાળવા જોઇએ વધુ લાકડાં, સુત શું તારો કમાય ! „ ૪
તેં પણ કમાઇ નવ કરી, પર લોકને કાજે;

---

૨ ખમા ખ૦—તને તારા સેવકો ખમા ખમા કહેતા તે રત (ઋતુ —સમય) પાલટી (બદલાઇ ગઇ) અને હવે યમના સેવકોને તું ક્ષમા ક્ષમા (માફ કરો !) એમ કહે છે ! પદ ૧૨ મું ૨ તામ્રે—ત્રાંબાએ.

સાંચ્ચું સંગર્યું રે'શે પડ્યું, લેખું જોતાં તું લાજે. „ ૫
દયા નથી કહું તુજને, યમદૂતને લગાર;
રત્ન કે' યત્ન કરી રૂડાં, ભજો દેવમુરાર. „ ૬

પદ ૧૩ મું.

સુખ રે'શે મારે સર્વદા, એવું મનમાં વિચારે;
સુખ આવ્યે સુખ ભોગવું, જાણું દુઃખ નથી ક્યારે. ધ્રુ૦ ૧
અવિચળ છે અવનિ પરે, એક સુખનું સ્વરૂપ;
શ્યામ રામ સહુ હેઠ છે, સુખથી ભારે ભૂપ. સુખ૦ ૨
દુઃખ સ્વપ્ન થવું દોહલું, થયું સુખ સાથી જ્યારે;
સુખમાં દુઃખ આવે નહિ, એવું માનવું મારે. „ ૩
પૂર્વે કર્યાં પુણ્ય તેથકી, સુખ ને શાંતિ પામ્યો;
હાયવરાળ શેણે કરૂં, જો દુઃખનો દિન વામ્યો. „ ૪
પડશે તેવા દા દેઇશું, હમણાં તો સુખ લીજે;
સંત શીખામણ દે ભલે, મન માનતુ કીજે. „ ૫
સુખદુઃખનો વારો તે ભણે, વ્યર્થ ઠગવાને કાજે;
રત્ન તર્ક એવા કરે, વ્યર્થ આવીને વ્યાજે. „ ૬

પદ ૧૪ મું.

હવાં અવિચળ જોઇએ, સુખ કેવું છે ભાઈ;
કેવી ધરે છે એહ તો, સાચી માને સગાઇ. ધ્રુવપદ. ૧
વારા ફેરા સુખદુઃખના, એવું કે' મૂઢ જ્ઞાની;
દુઃખી સુખી દેખે જન ઘણા, પુરવાસી ને રાની. હવાં. ૨
તો સુખ રે'શે મારે સર્વદા, એવું મનમાં શે લાવે;
વારૂણિ સુખની પી રહ્યા, તેથી હુંપદ ભાવે. „ ૩

તું કે' સુખ આવે સુખ ભોગવું, પણ શું કર તારે;
દુઃખનો ડુંગર માથે પડે, કે'શો નહિ તને ક્યારે. „ ૪
સુખ અવિચળ નથી હું કહું, સમજી જા સિદ્ધાંત;
આત્મા વિના સહુ ચળ અલ્પા, સત્ય એ' દૃષ્ટાંત. „ ૫
છે શ્યામ રામ શિરોમણિ, છે સુખ સર્વ હેઠ;
રત્ન ભોગવી જાણે તેહનું, નીકર દૈવની વેઠ. „ ૬

પદ ૧૫ મું.

સુખ સાથીમાં દુઃખ દેખતો, તોય કે'વું હું ધારૂં;
ધન મેળવી સુખ માનિયું, કહી સુખ મારૂં મારૂં. ધ્રુવપદ૦ ૧
તસ્કર આવી હરી ગયો, દીઠું નયનેથી દુઃખ;
ગયું ગયું કરી તું રડે, નાશી કંઇ ગયું સુખ. સુખ. ૨
અચળ માને સુખ પુત્રનું, થાય તેહનું મોત;
જો દુઃખ નથી આવ્યું સુખમાં, શે રાંડશો રોત. „ ૩
કાયા નીરોગી છે માહરી, માનું સુખ હું તેને;
સૂક્ષ્મ કંટક સહી નવ શકે, સુખી માને તું જેને. „ ૪
જો તાવ આવ્યો તન જોઈને, તો તો મૂકવી આશા;
સુખમાં દુઃખ પડે આવીને, લેતાં શ્વાસઉશ્વાસા. „ ૫
એ વિધે સુખમાં દુઃખ લખો, આવ્યું આ આવ્યું માનો;
રત્ન કે' યત્ન ફોકટ જશે, દુઃખ સે' દીન દાનો. „ ૬

પદ ૧૬ મું.

માનવું જૂઠું મનતણું, થાયે સાચું શી રીત;
મનથી માને ધૂળ ધન છે, થાય તેણે ધનપ્રતીત? ધ્રુવપદ૦ ૧

પદ ૧૫ મું. ૬ લખો—જુઓ. દીનદાનો—દાનો અને દીન પુરૂષ.

તું બુદબુદાને મૌક્તિક લખે, તેણે સોહાય કર્ણ;
આકાશ માન્યું મનથી, એ તો આવી છે ધર્ણ. માનવું૦ ૨
ગંધર્વનગરનો નૃપ થયો, કે સ્વપ્નાકેરો જાણ્ય;
માની બેઠો રાય મનથી, તેનું કશું છે પ્રમાણ. „ ૩
મારૂં મારૂં માન્યું તેં ઘણું, તારૂં છે તલ ભાર;
નથી નથી નિશ્ચે કહું, મિથ્યા ખાય શે માર. „ ૪
મોહે જોયેલું માન્યું ખરૂં, તે મોહે કેટલી વાર;
તે શીદ કે'વું પડે માહરે, કે'શે જમદૂત સાર. „ ૫
ત્યારે તું માનીશ સહુ ખરૂં, સંભારીશ મુને ત્યાંય;
રત્નનો યત્ન ખરેખરો, માનીશ જાય મન જ્યાંય. „ ૬

પદ ૧૭ મું.

પૂર્વે કર્યાં પામ્યો પુણ્ય તું, તો છે તે માંહી દુઃખ;
અવધિ બંધાયો તેહનો, થઇશ વળતી વિમુખ. ધ્રુવપદ૦ ૧
ત્યારે તું વદીશ વદને થકી, મદનસિંહનું સુખ !
જીવિત લાગી સુખ ભોગવ્યાં, જાણી નહિ ધર્મ રૂખ. પૂર્વે૦ ૨
કારણ વાંચ્છીશ એ કાર્યનું, તેનો સુણ્ય તું જબાપ;
અવધિ એનો જીવિત સુધી, પછે પ્રકટિયાં પાપ. „ ૩
નરકની યાતનામાં પડ્યો, ચઢ્યો તુરંગ તુરી;
કુકર્મ કંઇક જેણે ભોગવ્યાં, તેને પીડા ત્યાં અધુરી. „ ૪
અહીં જેણે નથી ભોગવ્યાં, અવધિ આવી ન લાગ્યે;
દ્વિગુણિત દુઃખ ત્યાં ભોગવે, હીનમતિ હીન ભાગ્યે. „ ૫

પદ ૧૬ મું. ૨ બુદબુદા—પરપોટા. ૩ ગંધર્વનગર—માયારચિત શેહેર.
પદ ૧૭ મું. ૨ મદનસિંહ—કામ રૂપી સિંહ. ૫ દ્વિગુણિત—બમણાં.

[illegible]

પાપનો બાંધ્યો જે પોટલો, તે તો ગુરૂ ગુરૂ થાયે;
રત્ન કે' યત્ન કરે પુણ્યનાં, કે છૂટે હરિ ગાયે. „ ૬

પદ ૧૮ મું.

હાયવરાળ શાણે કરે, કૂડ કષ્ટને વાસ્યો;
જડ જીવ વિચારી જો અલ્યા, કેઇ જુગતીએ જાસ્યો. ધ્રુવપદ. ૧
જેણે આપ્યું સુખ તુજને, તેને દુઃખની ન સત્તા ?
એવો વિચાર જો નવ કરે, તો ખા ખાંતેથી ખત્તા. હાયવરાળ૦ ૨
પડશે તેવા દેવા જો બેઠો, તેહ પણ તારૂં ખોટું;
ચોપટમાં ચતુરાઈ જોઇએ, કુશળપણું વળી મોટું. „ ૩
પરાપૂર્વ તેહ વિચારતા, નહિ તારા જેવા જુગારી;
એવો વિચાર જો નવ કર્યો, તો જીતી બાજી હરી. „ ૪

* * * * *
* * * * * ૫

મન માનતું કર્યે કોઇનો, નથી આવ્યો નિસ્તારો;
રત્ન કે' યત્ન સતત કર્યે, આવે તરવાનો વારો. „ ૬

પદ ૧૯ મું.

સુખ દુઃખનો વારો વ્યર્થ કહી, નિંદ તું સંત સારા;
પણ મારૂં કે'વું ધરી કર્ણમાં, કર્ય વિચાર તું ન્યારા. ધ્રુવપદ. ૧
ફરતા ફરતી જુએ છાંયડી, બાંયડી આખી ભાગી;
ચઢતી પડતી કાને સુણી, ગુણી અગુણી લાગી. સુખ૦ ૨
વાસરક્ષપા ફરતાં લખ્યાં, સવિતા શશિ તેવા;

---

૬ ગુરૂ ગુરૂ— ભારે ભારે. પદ ૧૮ મું. ૪ પરાપૂર્વ — આગલું-પાછલું.

હર્ષશોક જોયા કે' નહિ, વેણું કટુ મિષ્ટ મેવા. „ ૩
વાદળના રંગ નિરખિયા, ઘડી પળ પો'ર જાતાં;
એક ત્યાં બીજું નવ મળે, લખ્યાં દુખી હરખાતાં. „ ૪
એક આવ્યું કે જાય અન્ય ત્યાં, એવી સામાન્ય રીતિ;
તેમ સુખ જઇ દુઃખ આવશે, દુઃખ પછે સુખની પ્રતીતિ. „ ૫
આ સત્ય વારતા સમજાવી મેં, મન ગમે તો માને;
રત્ન પાષાણ શું જો ફૂટે, તો દઉં કર કાને. „ ૬

પદ ૨૦ મું.

વિશદ વિંશતિ પદવડે, કર્યો બોધ રૂપાળો;
વિધુર વિધિ જે નવ લહે, તેનાં ભાગ્ય પ્રજાળો. ધ્રુવપદ. ૧
વિપદે વિપર્યય જો વસ્યો, તેનુ ઔષધ ક્યાંહી;
વિનાશ વિનીતને નવ નડે, હોય માલ જો માંહી. વિશદ૦ ૨
વિજ્ઞ વિજ્ઞાત આ સર્વ છે, દુઃખસુખઆવિર્ભાવ;
વિતથ વિતંડા કરી મરે, લેવો તેણે આ લાવ!! „ ૩
વિગત વિગ્રહ થવાનો નકી, તવ શો વધુ જ્ઞાન;

પદ ૧૯ મું. ૩ વાસર—દિવસ. ક્ષપા—રાત્રી. પદ ૨૦ મું. ૧ વિશદ— નિર્મળ. વિંશતિ—વીશ. વિધુરવિધિ (વિધિ—વિધુર)— ભાગ્ય વિનાનો.

૨ વિપદે ૪૦–વિપદે (વિપત્તિમાં) વિપર્ય (ઉલટાપણું)—અર્થાત દુઃખમાં સુખ માનવાપણું જેનામાં રહ્યું છે તેનું ઔષધ છેજ નહિ! વિનાશ ૪૦—જો વિનીત(વિનયવાળા)માં માંહી માલ હોય (જ્ઞાન હોય) તો તેને વિનાશ નડતો નથી–શોક ઉપજાવતો નથી. ૩ વિજ્ઞ વિજ્ઞાત–જ્ઞાનીએ જાણેલો. વિતથ–ફોગટ. વિતંડા–વાદ વિવાદ–માથાફોડ. તેણે ૪૦–તે વિતંડાવડે શું આ લાવ લેવો છે?

વિક્રમ વિનાશ જાણી કરે, તેને કોઇ કે' ન અજ્ઞાન. ,, ૪
વિપુલ વિપિન એવું ઉર લખી, થયો યથામતિ ઉદ્ગાર;
વૈખરી વાણીએ વિશ્વમાં, કર્યો તેનો વિસ્તાર. ,, ૫
વિકર્તને વિટપ ખીલવ્યો, મેઘ વર્ષ્યો લઇ બીજ;
વિરત્ન વીલો જોઇને, પ્રેમે પૂરી કરી રીજ. ,, ૬
વીંટાયો વપુ આખે હતો, દર્ભાવતી દર્ભ માંય;
વિખેરી વૈરી રત્ન કર ગ્રહ્યું, સાહી મેઘજ બાંય. ,, ૭

પદ ૧ લું.

વેદવેદાંત મા'દાંત થઇ શીખિયો,
શીખિયો ભક્તિ વિણ જાણ ભાઇ;

૪ શંકા કરે છે: વિગત ઇ૦—જો વિગ્રહ (દેહ) વિગત (ગયેલો-અર્થાત્ નાશ) થવાનો છે તો આ જ્ઞાન શું કરવા કહ્યું. સમાધાન કહેછે. વિક્રમ ઇ૦-દેહ તો વિનાશ થવાનો છે એમ પ્રથમથી જાણીને પછે જે વિક્રમ (પરાક્રમ) કરે છે તેને કોઈ અજ્ઞાન કહેતું નથી. ૫ વિપુલ ઇ૦—એવા (સંસાર રૂપી) વિપુલ (વિશાળ) વિપિન (વન) ને ઉર (મન) માં લખી (જોઈને) તે વિષે આ યથામતિ ઉદગાર કર્યો છે।

૬ મેઘજી નામે પોતાનો પિતા, સૂરજ નામે પોતાની મા, અને પ્રેમાનંદ પોતાનો ગુરૂ, એમને ઉદ્દેશીને કવિ કહે છે: વિકર્તને ઇ૦—મેઘ વર્ષ્યો તેમાંથી બીજ (જળરૂપી) લઈને વિકર્તને (સૂરજે) વિટપ (વૃક્ષ) ખીલવ્યો. એ વૃક્ષમાં વિ (પક્ષી રૂપી) રત્ન વીલો (એકલો અને અમુઝાયલો) જોઈને પ્રેમે (પ્રેમથી) તેના ઉપર પૂરી રીઝ કરી. (મેઘજીથી સૂરજને વિષે થયેલા રત્નેશ્વરને એકલો પડેલો જોઇને પ્રેમાનંદે તેના ઉપર કૃપા કરી, એવો અર્થ સેહેજ સમજાય એવો છે).

૭ વપુ—શરીર. દર્ભાવતી—ડભોઈ. દર્ભ—ડાભ (દુર્જન રૂપી). વિખેરી ઇ૦—પ્રેમાનંદે રત્નેશ્વરના વૈરી(દુર્જન પુરાણી આદિક)ને વિખેરીને તેને પોતાનો શિષ્ય કર્યો અને મેઘની બાંય સાહી—મેઘજીને પણ આશ્રય આપ્યો.

એ વિષે જે દિસે ભક્તિનો ભાવ તે,
મા'વ એને કહે મુનિરાઇ;
કે' ઉરૂ મા'ગુરૂ કેરી ભક્તિ કરો,
તો તરો ભવજળે ભાઇ ભાઇ;
રત્ન કે' યત્નથી ભક્તિને દાખવે,
ભાખવે ભિન્ન ભક્તિ સગાઇ. ૧

પદ ૨ જું.

શૂન્ય છે શૂન્ય છે શૂન્યવાદી ભણે,
શૂન્યની ભક્તિમાં ચિત્ત ચોઢે;
અન્ય ઉવેખતાં શૂન્યને દખતાં,
ભક્તિ ભાવે કરે સૌ વખોડે;
નાસ્તિકો 'કંઇ નથી' કેરી ભક્તિ કરે,
માધ્યમિક એ વિધે હાથ ઓડે;
રત્ન કે' યત્નથી ભક્તિને દાખવે,
ભાખવે ભિન્ન મરજાદ તોડે. ૨

---

૧ મા'દાંત (મહાદાંત)—મોટો ઇંદ્રિયનિગ્રહ કરનારો. રીખિયો—દુઃખી થયો (રિખ્—અખડાવું).

એ વિષે ઇ૦—એમનામાં જે ભક્તિનો ભાવ દેખાય છે તેને મુનિરાય મા'વ (ઇશ્વર) કહે છે. કે ઇ૦—તેઓ કહે છે કે મહાગુરૂની ઉરૂ (અતિ) ભક્તિ કરો. રત્ન ઇ૦—રત્નેશ્વર કહે છે કે તેઓ યત્નથી ભક્તિને ભાખવે (ભાખવામાં) દાખવે (દેખાડે છે) પણ તેમની ભક્તિની સગાઇ (સંબંધ) ભિન્ન છે. અર્થાત્ તેઓ ભક્તિ કરવાનું તો કહે છે પણ ગુરૂની ભક્તિ કરવાનું કહે છે તે મને પસંદ નથી.

૨ શૂન્યવાદીની ભક્તિનું ખંડન કરે છેઃ શૂન્ય છે ઇ૦—સ્પષ્ટ છે. સૌ—બીજા સહુને. માધ્યમિક—એક જાતના બૌદ્ધ. એ વિધે-ઉપર કહ્યા

પદ ૩ જું.

શાંકરી સેવકો શંકરજ સેવવા,
વાદી થઇને વઢે અન્ય સાથે;
બીજના મારગી બીજ જઇ બોવતા,
કાંચળીઆ ગ્રહે તેહ હાથ;
સત્ય છે સાયબો કબીરપંથી કહે,
કે' વળી કો નથી એહ માથે;
રત્ન કે' યત્નથી ભક્તિને દાખવે,
ભાખવે ભિન્ન વૈકુંઠનાથે.

પદ ૪ થું.

રામના અનુજ જે તેહ તેને ભજે,
ના યજે અન્યને જીવ જાયે;
માનિયો મનથકી તેહ મોટો ઘણો,
રંક કે રાય પણ મુકુટ થાયે;
વ્યાસ ગીતા વિષે એમ ભાખી ગયા,
તો પછે અન્યને કોણ ગાયે;

પ્રમાણે. હાથ જોડે—અર્થાત્ ભક્તિ કરે. રત્ન ઇ૦—રત્નેશ્વર કહે છે કે તેઓ યત્નથી ભક્તિને દાખવે છે અને ભાખવે (બોલવામાં) ભિન્ન છે. અર્થાત્ કહે છે કાંઇ અને કરે છે કાંઇ, એમ મર્યાદા તોડે છે. તાત્પર્ય કે, શૂન્યવાદી વગેરે ભક્તિ કરવાનું તો કહે છે, પણ તે શૂન્યની ભક્તિ હોવાથી વસ્તુતઃ ભક્તિ થતીજ નથી. એવી રીતે તેમનું કહેવું અને કરવું જૂદું જૂદું થાય છે.

૩ શાંકરી—શંકર મતના. તેહ—કાંચળી. એહ—કેવળને માથે. વૈકુંઠ નાથે ઇ૦—વૈકુંઠનાથની ભક્તિથી ભિન્ન ભક્તિઓ બતાવે છે.

રત્ન કે' યત્નથી ભક્તિને દાખવે,
ભાખવે ભિન્ન ગોલોકરાયે. ૪

પદ ૫ મું.

દેવીભક્તો મહાદેવીને માનતા,
જાણતા નહિ કશી જુક્તિ રૂક્તિ;
એમ હું કયમ કહું ભક્તિ પરિમિત લહી,
નેષ્ટ કવિ કવિ ગણે જાય પુક્તિ!
શુદ્ધ ભક્તિ મહાદેવી ભક્તોતણી,
ખાદ્યઅણખાદ્યની માની ભુક્તિ!
રત્ન કે' યત્નથી ભક્તિને દાખવે,
ભાખવે ભિન્ન ભક્તિની યુક્તિ. ૫

પદ ૬ ઠું.

ચંદ્રમા સૂર્યના સેવકો કો થયા,
ભૂમિ નવ ગ્રે'તણા ભક્ત જાણો;
મૃતકના માટીના ઘાટીના ભાથીના,
હાથીના વ્યાઘ્રના મન આણો;
શેખના ભેખના મરદના મેરીના,

૪ રામના અનુજ–રામાનુજ મતના. યજે—પૂજે. મુકુટ—શિરોમણિ. વ્યાસ ઇ૦–ગીતામાં વ્યાસે "अनन्याश्चितयंतोमां" ઇ૦–" મારા વિના બીજાને ન ભજતાં જે મનેજ ભજે છે ઇ૦ " એમજ કહ્યું છે ત્યારે બીજાને કોણ ગાય–ભજે ? એ પ્રમાણે તેઓ ભક્તિને દાખવે છે ખરા પણ તે જેની ભક્તિ કરે છે તેને ગોલોકરાય—ઇશ્વર કરતાં જૂદો ભાખવે–કહેવરાવે છે.

૫ પરિમિત—માપવાળી. નેષ્ટ ઇ૦—જો એમ કહું તો બીજા કવિઓ મને શ્રેષ્ટ કવિ ગણે અને મારી પુક્તિ (પુક્તાપણું) જાય! ખાદ્ય ઇ૦—ખાવાયોગ્ય અને નહિ ખાવાયોગ્યની ભુક્તિ (ભોજન કરવું) એજ ભક્તિ માનીછે!

ભક્ત લાખો દઉં શાં પ્રમાણો;
રત્ન કે' યત્નથી ભક્તિને દાખવે,
ભાખવે ભિન્ન મુક્તિની માણો.

પદ ૭ મું.

જોઇ એવું અમો આદર્યું અંતરે,
શ્રેષ્ઠ નવધા ગણી ભક્તિ મોટી;
જ્ઞાની ધ્યાની તણો એહ આરંભ છે,
એ વિના સર્વની વાત ખોટી;
એમ નિશ્ચે કરી સર્વ મનમાં ધરી,
આદરી ભક્તિ શ્રીકૃષ્ણ ઓટી;
રત્ન કે' યત્નથી ભક્તિને દાખવે,
ભાખવે ભિન્ન છે વાદ કોટિ.

પદ ૮ મું.

ગોપિકા મધ્ય મા'રાધિકા ઓપતી,
લોપતી લાલ લાવણ્ય માંહી;
પુરૂષને પ્રકૃતિ દાંત વેદાંતી કે',
રાધિકા કૃષ્ણ નવ ભિન્ન ક્યાંહી ?
રૂપ એ ગુરૂનું દેવદેવેશનું,
ધારી ધ્યાને વસું વાસ જ્યાંહી;

---

૬ ઘાટીના—જળના ઘાટમાં રહેલા દેવના અર્થાત્ જળના. બાથીના—બાથીના—પાળિયાના. માણો— મોજ.

૭ નવધા—શ્રવણ વગેરે નવ પ્રકારની. ભાખવે ઇ૦—કહેવામાં તો કોટિ ભિન્ન ભિન્ન વાદ છે ! અથવા, વાદની કોટિઓ ભિન્નછે.

રત્ન કે' યત્નથી ભક્તિને દાખવે,
ભાખવે ભિન્નતા ભેદ ત્યાંહી. ૮

મૂર્ખાવલિ.

શ્લોક.

શૌરિ બ્રહ્મા હર ગણપતિ, પ્રેમવાળા પ્રતાપી,
તેવે પ્રેમે જતન કરીને રત્ન કીધો કૃપાપી;
પૂર્ણાનંદી વરગુરૂ સદા, વાટ વે'તી ઉથાપી,
રત્ને તેને નમન કરીઆ, મૂર્ખની પંક્તિ માપી. ૧

શ્લોક.

જાતે મૂર્ખ તથાપિ અન્ય મૂરખા, કે'તા ઘણા પંડિતો,
તેમાંનો મતિમૂઢ હું સમજવો, આ માર્ગમાં મંડિતો !

---

૮ લાલ ઇ૦—લાલને (કૃષ્ણને) લાવણ્ય (સુંદરતા) માં લોપતી. અર્થાત્ કૃષ્ણકરતાં વધારે સુંદર. એજ વેદાંતિઓના પ્રકૃતિપુરૂષ છે એમ કહે છેઃ પુરૂષને ઇ૦-સ્પષ્ટ છે. ભાખવે ઇ૦—જે ભિન્નતા કહેવરાવે છે ત્યાંજ ભેદ છે.

૧ શ્લોક—મંદાક્રાંતા. ગ્રંથારંભે કવિ દેવગુરૂને નમસ્કાર કરે છેઃ શૌરિ ઇ૦—શૌરિ (વિષ્ણુ), બ્રહ્મા, હર અને ગણપતિ, એ પ્રતાપી દેવો જેવા પ્રેમવાળા છે તેવાજ પ્રેમથી જેણે કૃપાપી એવાને મને જતન કરીને રત્ન રૂપ કર્યો, એવા સદા પૂર્ણાનંદી ગુરૂવરે વાટમાં વેહેતી મૂર્ખની પંક્તિને ઉથાપી છે. રત્નેશ્વરે તે ગુરૂને નમસ્કાર કરીને આ મૂર્ખની પંક્તિને માપી છે-મૂર્ખ કેટલા, તેનું માપ બતાવ્યું છે. પ્રેમાનંદે પોતાનું નામ નહિ દાખલ કરવાની આજ્ઞા કરવા છતાં પણ ગુરૂભક્તિમાં પ્રેમાળ શિષ્યો ગમે તે પ્રકારે તેના નામને પ્રણામ કરી સંતોષ પામતા હતા, એ આ શ્લોકમાં મૂકેલા બીજી લીટીના "પ્રેમ" શબ્દથી પ્રતીત થાય છે. "પ્રેમ" શબ્દનો અર્થ અહીં "પ્રેમાનંદ" થાય છે, અને પ્રેમાનંદને શૌરિ વગેરેની સાથે સરખાવી "યથા દેવેતથાગુરૌ—જેવી દેવમાં તેવીજ ગુરૂમાં" એ ન્યાયે કવિએ પૂર્ણ ગુરૂભક્તિ વ્યંજિત કરી છે.

પે'લો મૂર્ખ કહું હવે હું તમને, એ વિધ માગી ક્ષમા,
માઠે મારગ ચાલવા ધન દિયે, છે મૂર્ખ એના સમા. ૨

દોહરા.

ન્યાયીને જોયા વિના, અન્યાયી કે' શુભ;
બીજો મૂરખ માનવો, નહિ જ્યાં શુભાશુભ. ૩
કાયસ્થે પ્રીતિ કરી, રૂડું વાંચ્છે ચિત્ત;
વિશ્વાસે કુમંત્રીને, નિર્ભય રહે ખચિત. ૪
માને નહિ પોતાતણું, તેના પર ઉપકાર;
કરવા ઇચ્છે મૂર્ખ તે, જાણો આ સંસાર. ૫
ગુણી અગુણીને જઇ કહે, વેચાતા લે ગુણ;
ધારી સમાધિ વૈદ્યની, માન્યે શીખ શું પુણ્ય. ૬
રોગી રોગે આકળો, પથ્ય ન પાળે જેહ;
લોભે સજ્જન ત્યાગતો, માનો મૂરખ તેહ. ૭
બીજાકેરૂં સાંભળી, મિત્ર શું કરે વિરોધ;
લાભ સમય આળસ કરે, કે કરી બેસે ક્રોધ. ૮

---

૨ શ્લોક—શાર્દૂલવિક્રીડિત. પેહેલો મૂર્ખ ગણાવે છેઃ માઠે ઇ૦—સ્પષ્ટ છે.

૪ કાયસ્થે—કાયસ્થ ઉપર. પૂર્વના વખતમાં કાયસ્થ મુસદ્દીઓ ઘણા દગાખોર ગણાતા. અને તેથીજ કોઇ કવિ કહે છે કે, "नित्यंपंचशतंहन्याच्चौगणांधार्मिकोनृपः॥अभावेपंचकायस्थानेकंत्वास्वर्णहारकम्—ધાર્મિક રાજાએ નિત્ય પાંચસો ચોર મારવા; તે ન મળે તો પાંચ કાયસ્થને મારવા; અને તે ન મળે તો એક સોનીને મારવો." તાત્પર્ય કે વિશ્વાસઘાત કરવાનો જેનો ધંધો હોય તેનો વિશ્વાસ રાખનારને મૂર્ખ જાણવો. કુમંત્ર— નઠારી સલાહ આપનાર અથવા ફૂટેલો પ્રધાન.

૬ વેચાતા ગુણ લેવા—પૈસા આપી જશ બોલાવવા. સમાધિ ધારીને—મરવા તૈયાર થઇને.

ધનવાળો થઈ સર્વનો, વૈરી થાયે જાણ;
ભવિષ્ય ભાખ્યું જોષીએ, ઇચ્છે રાજ્ય અજાણ. ૯
સન્માન કરે મૂર્ખાનું, કે બાંધે મિત્રાઇ;
શૂરો સામદ હોઇને, હાંકે મુખ બડાઈ. ૧૦
કાયર શું લઢવા તડે, એ પણ એનો ભેદ;
દોષિત દયિતા દેખીને, માને મો'નો મેદ. ૧૧
અલ્પજ્ઞ આપે અંગથી, પણ નવ પંડિત ચા'ય;
ધન હોયે પોતાતણું, વ્યયમાં લે પર સા'ય. ૧૨
રાજાની આજ્ઞા થયે, મૌન ન પકડે જેહ;
નૃપનિંદા જગમાં કરે, મૂરખ જાણો તેહ. ૧૩
દીન બને દુઃખ શિર પડયે, વીસરે સુખમાં દુઃખ;
થાય અરથ થોડું વધે, અધિક વદી લે સુખ. ૧૪
ઇચ્છેલું નવ સાંપડે, કે ખાયે ઝટ વિષ;
આનંદે કીમિયાથકી, પૂંછ વિહોણો કીશ. ૧૫
પુંશ્ચલી રંજન કારણે, ખરચે ધન જન જેહ;
સ્વમુખ મોટાઇ ભણે, જાણો મૂરખ તેહ. ૧૬
થોડે કાર્યે ધન ઘણું, ખરચે તે પણ મૂર્ખ;
ક્રોધાવેશે કાપતો, પોતાનું તન પુર્ખ. ૧૭
કિંચિત કાર્ય ન હોય પણ, ભટકે દા'ડો રાત;
સશકત તન ઉદ્યમ અણુ, ન કરે રાખી જાત. ૧૮

---

૧૧ મો'નો—મોહનો કે મુખનો મેદ(એ નામનો ધાતુ).અર્થાત્ વાહાલી જાણે.૧૨ વ્યય—ખરચ. પોતાનું ધન ખરચવામાં પારકાની સાહાયતા લે—તમે મને ખરચવા લાગો એમ કહે—તે મૂર્ખ. અથવા, પોતાના ઘરમાં ધન છતાં ખરચ કરવા માટે બીજા પાસેથી ધન ઉછીનું માગે તે મૂર્ખ.

૧૫ કીશ—વાનર. પુંશ્ચલી—વ્યભિચારિણી કે ગણિકા. ૧૮ સશક્ત—શક્તિમાન (છતાં).

અજ્ઞ છતાં પંડિત સભા, ભરાઇ બેઠી જ્યાંય;
વાત કરે મોટાઇની, થાયે પરખણ ત્યાંય. ૧૯

વેશ્યા કેરા વેણનો, જેહ કરે વિશ્વાસ;
કપટકોટ માની ખરો, જાયે તેની પાસ. ૨૦

તૃષ્ણા ધનની અતિ કરે, જુગાર રમતાં જેહ;
કૃષિ કરતાં નીપજતણો, રાખે જે સંદેહ. ૨૧

મતિહીણો માને સહુ, આરંભે મો'કામ;
એકલહઠો વાણિયો, મૂરખ જનનું ધામ. ૨૨

દાટ કરી દેવાતણો, વ્હોરે જૂની વસ્ત;
બેઠાં ડાચાં વૃદ્ધપણ, તરૂણી પરણે મસ્ત. ૨૩

શ્રવણે સુણ્યો નહિ કદા, ગ્રંથ પ્રશંસે જેહ;
તે પણ સભા વિષે જઇ, જાણો મૂરખ તેહ. ૨૪

નજરે દીઠી વસ્તને, સંતાડે થઇ ચોર;
ચતુરા ચપળા સમ લહી, (ધવ) રાખે રૌસ અંકોર. ૨૫

વૈર કરી વૈરીથકી, દુર્બળ નવ શંકાય;
હાય કરે દઇ દાનને, તે મૂરખનો રાય. ૨૬

કવિતા જાણે નહિ જરા, લઢવા ઊઠે લંઠ;
કોવિદ કવિને મૂર્ખ કે', મોઢાં કરી પાખંડ. ૨૭

બહુબોલો, ખોટું વદે, થાયે જેથી અશુભ;
એ બે મૂરખ જાણવા, લહે ન શુભાશુભ. ૨૮

---

૧૯ પરખણ—પરીક્ષા. ૨૦ કપટકોટ—દગાથી રચેલો કોટ –માયાવી કોટ. ૨૧ કૃષિ—ખેતી. ૨૨ મતિ ઇ૦—સહુ કોઇ તેને મતિહીણો માનતા હોય તેમ છતાં જે મહાકામ આરંભે. અથવા જે બીજા સહુને મતિહિણા ન માનીને પોતે મહાકામ આરંભે. ૨૪ તે પણ ઇ૦—અને તે ગ્રંથની પ્રશંસા પણ સભામાં જઇને કરે. ૨૫ ધવ—સ્વામી.

કારણ વિણ બોલે બહુ, સમયે રહે અબોલ;
લાભ સમે ક્લેશી બને, તોલો તેનો તોલ. ૨૯

ભાજનમાં ભોજન લહી, રીસાએ જે જાણ;
શ્વશુર કને હઠીલો બની, માગે ધન નિરવાણ. ૩૦

સમય લહી પ્રાકૃતતણો, સંસ્કૃત બોલે જેહ;
મૂરખનો તે શિરમણિ, જાણો નિઃસંદેહ. ૩૧

ધન હોયે બીજા કને, થાયે સ્વય દાતાર;
કે'વો મૂરખ તેહને, કે કે'વો ગુમાર. ૩૨

રામા રીસાઇ રડે, જારકરમને માટ;
બીજી સ્ત્રી પરણું કહે, ઊઠી ડાંપણ વાટ. ૩૩

અણુ દોષ લહી પુત્રનો, મારી નાખે જેહ;
કામી હોયે અવનવો, સ્પર્ધે યોગી દેહ. ૩૪

યાચક ફૂલાવ્યો ફૂલે , મૂરખમણિ અજાણ;
પોતાઆડે નવ કરે, પંડિતકેરૂં પ્રમાણ. ૩૫

કુળઅભિમાને દીન થઇ, કરે ન સેવા અન્ય;
મળવા દુર્લભ ધન દિયે, જન્ય જનક નહિ વન્ય. ૩૬

દુષ્કર્મીને દાન દઇ, ઇચ્છે સ્વર્ગનું સુખ;
લોભી નૃપની પાસ જઇ, લોભે થાયે દુઃખ. ૩૭

કર્મે મારે જે લખ્યું, થાશે તે નિરવાણ;
ઉદ્યોગી શાણું બનું, બોલે એવી વાણ. ૩૮

---

૩૪ સ્પર્ધે–બરાબરી કરે. ૩૫ યાચક–યાચકે. ૩૬ કુળ ઇ૦–જે પુરૂષ દીનપણું પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ પોતાના કુળના અભિમાનથી બીજાની સેવા ન કરે. મળવા ઇ૦–દુર્લભ એવું ધન મળવાને માટે પોતાનું જન્ય (સંતાન –દીકરી) આપે તે જનક (પિતા) નહિ પણ વન્ય (વનનો પશુ અથવા જંગલી) સમજવો.

બુદ્ધિહીણો મૂઢ જન, કે દારિદ્રી જાણ;
જોઇ બેસે જેહ જન, તે મૂરખ પરમાણ. ૩૯
કીર્ત્તિ સુણવામાં ભૂલે, ખાવાનું જે જંન;
મત્સરન બળો થઇ કરે, તે મૂરખ રાજંન. ૪૦
જોવા સંગ્રામે જઈ, જ્યાં ત્યાંથી લે અસ્ત્ર;
આડંબર અતિશે કરે, અલ્પધ્નની થઇ દસ્ત્ર. ૪૧
પંડિત છું પંડિત કહે, વારંવારે જાણ;
સુભટ બની નિર્ભય રહે, જાણો તેહ અજાણ. ૪૨
માર્મિક વાણી નવ લહી, કરે સભામાં હાસ;
સોંપી ધન દારિદ્રીને, રાખે રૂડી આશ. ૪૩
કારજમાં સંદેહ છે, જાણે જાતોજાત;
તદપિ ખરચે ધન ઘણું, કો કે' તેની વાત! ૪૪
ધોખે ધન ખરચી કરી, લખતાં જે અળસાય;
અગુણી છતાં કુલીન કે', તે મૂરખનો રાય. ૪૫
ખરના જેવો સ્વર સદા, નીકળે બોલે બોલ;
ગાયનની ઇચ્છા કરે, કે'વો કોને તોલ ! ૪૬
ભય રાખી ભામિની તણો, યાચક કાઢે જેહ;
કૃપણપણે કીર્ત્તિ ચહે, જાણો મૂરખ તેહ. ૪૭
દોષ લહે આંખે કરી, ભાખે તોય અદોષ;
રાય સભાથી જેહ જન, ઊઠે કરીને રોષ. ૪૮
દૂતપણું કરમે લખ્યું, ને ભૂલે સંદેશ;
તસ્કર થઇ ક્ષય રોગિયો, જાયે મૂરખ એષ. ૪૯

---

૩૯ જોઇ બેસે—તેમનો દાખલો લે. (તેમને જોઈને બેસી રહે).
૪૧ દસ્ત્ર—ગર્વ. ૪૯ જાયે ૪૦—ક્ષયરોગી છતાં તસ્કર થઇને જાય.

ખાવામાં એક્કો કહે, પાસે બેઠા લોક;
તેથી ખાયે અતિઘણું, તે ડાંપણમાં ફોક. ૫૦
થોડાખાયો થઇ કહી, અલ્પ કરે ભોજન;
કપટ કરી મીઠું વદે, તે મૂરખ રાજન. ૫૧
ભોજનકેરી વસ્તુનો, હોયે સંગ્રહ અલ્પ;
જડસો જમનારો બને, જાણો કૂડો કલ્પ. ૫૨
રાજકૃપા રે'શે સદા, ધારે એવું જેહ;
ખોટે વેપારે ધરે, લાભ મૂરખ જન તેહ. ૫૩
બે જણ વાતો જ્યાં કરે, ઊભા રહી એકાંત;
વચ્ચે ત્રીજો જાય તે, જાણો મૂરખ ભ્રાંત. ૫૪
અંગે કરૂપો અતિ ઘણો, વાંચ્છે સુરૂપ નાર;
મૂરખ તેને જાણવો, સરવે જન સંસાર. ૫૫
ધનહીણો આદર કરે, ઝવેરીધંધા માટ;
ગુપ્ત કથા કે' નારને, ઊઠી ડાંપણ વાટ. ૫૬
મોટાઇ મનમાં ધરી, થાયે જેહ જમાન;
જાણ અજાણ ન જાણતો, તે મૂરખ રાજન. ૫૭
શીખામણ દેનારપર, કોપ કરે તે મૂઢ;
વિશ્વાસે રે' સર્વને, જાણે નવ ગત ગૂઢ ૫૮
જાણે નહિ વ્યવહાર કે, લૌકિકના આચાર;
વાંચ્છે ભિક્ષુ આ'ર શુભ, તે જાણો ગમાર. ૫૯
ગુરૂજનકેરા કાર્યમાં, થાકે તે પણ મૂર્ખ;
કૂડા કાર્યે લાજ નહિ, મૂર્ખ કહો તે પુર્ખ. ૬૦
ભીખારી ભારી છતાં, ભોજન વાંચ્છે ઉષ્ણ;
નામર્દો નવયૌવના-કેરી રાખે તૃષ્ણ. ૬૧

---

૫૨ જડસો—જડજેવો—ગામડિયો.

જાતે પરવશ થઇ કરી, દે જે પરને આશ;
ધૂર્તપ્રશંસે હર્ષથી, જાયે તેની પાસ. ૬૨
સર્વ વચન વનિતાતણાં, માને જે કો સત્ય;
અતિ કઠિન કારજ કરી, ધન માગે ન કુમત્ય. ૬૩
પોતાની શક્તિથકી, કરે વધારે કામ;
નબળો સબળાશુ વઢે, જાણો મૂરખધામ. ૬૪
ગોપતણી જાતિ મળ્યે, વાંચ્છે પુરનો વાસ;
નાપિત વન રે'વા કરે, અટ્ટ કરે જે હાસ. ૬૫
તે પણ કારજ વિણ સભા, મૂરખ જાણો એહ;
અતિ પ્રીતિ બાળાથકી, રાખે મૂરખ એહ. ૬૬
વગર વિચારે અતિ વઢે, વેશ્યાશુ સંવાદ;
તેવો સ્ત્રી સાથે કરે, જાણો મૂરખ માદ. ૬૭
સાંસિક કીર્ત્તિ કારણે, થાયે તે જન વ્યર્થ;
ભોગ્ય ગણે નવ ભોગને, મેળવી મોટો ગર્થ. ૬૮
સર્વ સુજનશુ સામટો, જેહ કરે વિરોધ;
સુખ આશે અરિને મળે, વીસરી પે'લો ક્રોધ. ૬૯
અંતઃપુર રાજાતણે, ધરી જાયે શૃંગાર;
રાય અરિશુ મિત્રતા, કરતા જાણ્ય ગુમાર. ૭૦
કદી કોઇએ કીધો ઘણો, પોતાને ઉપકાર;
ભૂલી જાયે ભામણે, નર નહિ જાણો નાર. ૭૧
નગરશેઠની નારનો, રાખીને અભિલાષ;

---

૬૨ ધૂર્ત પ્રશંસે—ધૂર્તે કરેલી પ્રશંસા (વખાણ) સાંભળીને. ૬૬ તે પણ ૪૦—અને તે હાસ્ય પણ કારજ વગર અને તે પણ સભામાં કરે. ૬૭ માદ—મદવાળો. ૭૧ ભામણે—ભ્રમણામાં.

ફાલાવે બેળે કરી, કૂડી ધારી આશ. ૭૨

બોલે મધુર વચન ઘણાં, બીજા બાળા માટ;
પ્રગટ કરે ગૃહછિદ્રને, ધારે નવ ઉચ્ચાટ. ૭૩

જાગ્રત જાતે હોઇને, સુણી રવ ઊઠે નાહિં;
ન્યાય નિશા કરીને કરે, શો માલજ તે માંહિ. ૭૪

બાળક નવ સમજે જરા, ધનનો શો ઉપયોગ;
ધનગૃહ સોંપે તેહને, જાણો લીધો જોગ. ૭૫

સંતતિ પ્રસવે કઇ વિધે, શું થાયે છે દુઃખ;
એવું પૂછે સ્ત્રીપ્રતિ, જાણો મૂરખ રૂખ. ૭૬

મળશે બીજાનું મને, એવું ધારે જેહ;
સેવક થઇ રાજા બને, જાણો મૂરખ તેહ. ૭૭

દુષ્કાળે અંન વેચવા, કાઢે જે કો જન;
કાંઇ અર્થ સરે નહિં, જાયે ધનને અન્ન. ૭૮

પોતાની પત્નીતણાં, સુહૃદ્દે કરે વખાણ;
મોટાઇ માની મને, થાયે ખરો અજાણ. ૭૯

માણસ બેઠાં બા'ર બહુ, પોતે પેશી ગેહ;
વનિતાશુ વાતો કરે, જાણો મૂરખ તેહ. ૮૦

એવા મૂરખ અવનિમાં, નિરખી ઠેરેઠેર;
ગોવિંદભટકૃત આ કરી, મૂર્ખાવલિની પેર. ૮૧

---

૭૫ જાણો ઇ૦—તો તેનું ધન નાશ થવાથી તેને જોગી થવું પડે, એ તાત્પર્ય છે. ૭૬ રૂખ —રૂક્ષ (લુખો), અથવા રૂખ—ઝાડ. મૂર્ખનું ઝાડ. ૭૯ થાયે ઇ૦—તે ખરેખરો અજાણ થાય—ગણાય. ૮૧ ગોવિંદભટકૃત ઇ૦—ગોવિંદભટ્ટે સંસ્કૃતમાં કરેલી મૂર્ખાવલિનું ભાષાંતર.

સંસ્કૃતમાં શીત્તેર છે, જેના પૂરા શ્લોક;
(વળી) અન્ય ગ્રંથ અવલોકીને, ટાળ્યો મનનો શોક. ૮૨
પદ્ય કર્યા પંચાશીમેં, જાણી નાણી જાણ;
સાચા સુજ્ઞો જાણશે, કરશે વળી પ્રમાણ. ૮૩
સત્તરસેં શીત્તેરમાં, મેઘસુતે આ ગ્રંથ;
સજ્જનને રચી અર્પિયો, પ્રૌઢો દાખી પંથ. ૮૪
રત્ન કહે યત્ને કર્યું, જે પ્રાકૃતમાં પદ્ય;
દેવગિરા જાણો સહુ, મોટી મહાઅવદ્ય. ૮૫

સુજ્ઞાવલિ.

શ્લોક.

રાધા ધવે મન ભમે, થઈ ભૃંગ રૂપે,
બાધા હરે હર સદા, અનુપે સ્વરૂપે;
મા ધા વિધિ મન તને, કરશે સહાય,
આ ધાર એ ત્રણતણો, વર પ્રેમદાય. ૧

શ્લોક.

નથી જાતે જેવો, પણ પરમ આનંદ પ્રકટે,
સમૂહો સુજ્ઞોના, મતિ ગતિવતી રત્ન પ્રકટે;

૮૪મેઘસુતે—રત્નેશ્વરે.૮૫ અવદ્ય—દોષ વગરની દેવગિરા—સંસ્કૃત ભાષા).૧ શ્લોક-વસંતતિલકા. રાધાધવે—રાધાના પતિ કૃષ્ણમાં. ભૃંગ—ભમરો. બાધા—પીડા. મા ધા—મા (નહિ) ધા (દોડ). તું દોડીશ નહિ; કેમકે વિધિ (બ્રહ્મા) મનમાં અને તનમાં સાહાય કરશે. વરઈ૦—એ ત્રણનો આધાર વર(ઉત્તમ) પ્રેમદાય (પ્રેમ આપનારો) છે. પ્રેમાનંદનું નામ મુદ્રિત છે માટે મુદ્રાલંકાર.

જદા પ્રેમે નેમે, શિર કર ધર્યો કષ્ટ હરવા,
તદા વિચારાબ્ધિ, કરી કર્મી રહી રત્ન તરવા. ૨

ચોપાઈ.

ઘાત કરી તનને ઘણી જાણ, ક્ષમા કરે સુવિચારી પ્રમાણ;
કષ્ટ કર્યું તન મન સમેત, તે જન જોઇ આણે હેત. ૩
વ્યર્થ ન બોલે સુજ્ઞો સર્વ, તનમનનો નહિ જેને ગર્વ;
સદા સર્વદા મનમાં સુખ, દે'વટ દૂર કીધાં અતિ દુઃખ. ૪
સાચા ઉપર જેને સ્નેહ, સાચા સુજ્ઞો જાણો તેહ;
જો મળતું અવનિનું રાજ્ય, અસત્યમાટ કરે તે ત્યાજ. ૫
પરોપકાર કરવાની આશ, રહે દુખી કે રહે ઉદાસ;
થાયે ધાર્યું સારૂં કામ, 'મેં કર્યું' કેરી મૂકે મામ. ૬
જગતની બાજી જાણે જૂઠ, ખોટાં માને જાદુ મૂઠ;
ઇશ્વર પર રાખે આધાર, ખોટો માને કર્મજ પાર. ૭
સ્વધર્મ પર નિષ્ઠાળુ હોય, બીજો ધર્મ ન ખોટો સોય;
મારૂં સાચું એનું જૂઠ, અહીં હું બેસું તહીંથી ઊઠ. ૮
એવો નવ જેમાં આચાર, તે સહુ સુજ્ઞો આ સંસાર;
મધુરી વાણી બોલે મુખ, વાણી સુણતાં જાયે દુઃખ. ૯
પૂછયા પાખી શીખ ન દેય, કે' ત્યારે સાચું તે કે'ય;
દુઃખ માંહે ધારે અતિ ધીર, સમયે સાચો થાયે વીર. ૧૦

---

૨ શ્લોક—શિખરિણી. વળી પોતાના ગુરૂનું પ્રકારાંતરથી સ્મરણ કરે છેઃ નથી ઇ૦—હે સુજ્ઞોના સમૂહો ! હું જાતે જેવો (રત્નરૂપ) નથી તથાપિ જો પરમ આનંદ પ્રકટે (પ્રેમાનંદ મળે) તો તેની મતિની ગતિવડે રત્ન પ્રકટે (હું રત્નેશ્વર યથાર્થ નામવાળો થાઉં). પ્રેમે-પ્રેમાનંદે કે પ્રેમવડે. વિચારાબ્ધિ—વિચારરૂપી સમુદ્ર. રત્ન—રત્નેશ્વરને. ૮ નિષ્ઠાળુ—શ્રદ્ધાવાળા.

મન જેનું અતિશે ઉદાર, પામે નહિ કો જેનો પાર;
જોઇ સારૂં શાંતજ થાય, રાધાવરના ગુણગણ ગાય. ૧૧
પ્રેમીજનપર પૂર્ણ પ્રમોદ, ન ગમે તન મન રંડા રોદ;
પત્નીવ્રતમાં પૂરો પ્રેમ, સુત સગાનું વાંચ્છે ક્ષેમ. ૧૨
અનુકૂળતા જેવો દાતાર, જાણે ધર્યા રહે ભંડાર;
હાથે તે સાથે મનમાંય, ઝાલી મૂકે નવ જન બાંય. ૧૩
કરે ન રાજાનો વિશ્વાસ, જીવતર આશ ન ઘડી પળ માસ;
એવું મનમાં ધારે સોય, જાણે છે નહિ કોનું કોય. ૧૪
માત પિતાની સેવા સત્ય, માને મોટી કરીને મત્ય;
મિત્ર શું મેળવી રાખે મન, જાણો જન તેને સજ્જન. ૧૫
કાવ્ય વિલાસે દિન સહુ જાય, પચે તેટલું જાણી ખાય; *

ભાગવત.

પ્રથમસ્કંધ.

મંગળવાદ.

રાગ રામગ્રી.

પ્રથમે પ્રણમું પદ પરબ્રહ્મજી, મહાજન જાણે જેહનો મર્મ જી;
નિજ દૈવત્વ જે દેવકીતન જી, પ્રથમે પ્રણમું તે પરબ્રહ્મ જી. ૧

---

૧૨ રંડારોદ—રાંડોનું રોદન અર્થાત્ ગાયનાદિ. * અમને મળેલા લેખી પુસ્તકમાં ગૂખોવલિની પાછળ સુત્રાવલિનો માત્ર આટલોજ ભાગ ઉતારેલો હતો, તે પ્રકટ કર્યોછે. બાકીનો ભાગ હાથ લાગ્યો નથી.

૧ મંગળવાદ—ભાગવતનું મંગળાચરણ જે શ્રીવ્યાસ મહાત્માએ કર્યું છે તે વિષે તેના ટીકાકાર શ્રીધરસ્વામીએ જે વ્યાખ્યાન કર્યું છે તે. દૈવત્વ—દેવતા. દેવકીતન—શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન.

ઢાળ.

ભગવંત ભવદવઅંતકરતા, દુ:ખહરતા દેવ;
મુજ મનોરથરસ સફલ કરજો, કમળકેશવસેવ. ૨
ક્યહાં શ્રીમદ્‌ભાગવત, ગીર્વાણવાણી ગ્રંથ;
અલ્પમતિએ આદર્યો, ક્યાં પ્રગટ પ્રાકૃત પંથ. ૩
હું વિષયલંપટ લોભિયો, સંસાર સુખઆકૃષ્ટિ;
મહાપુરૂષ પદવી પામવાને, શરૂં મિથ્યા દૃષ્ટિ. ૪
ક્યહાં શ્રીધરસ્વામી સાગર, ભર્યો ગુણ ગંભીર;
મૂઢમતિ અતિ તુચ્છ ગતિ હું, કયહાં છિલ્લર નીર. ૫
ક્યાં કનકગિરિ ને કાંકરો, ક્યાં ગીધ ને ગજરાજ;
અર્ક ને આગિયો ક્યાં, એમ ઉપજે મન લાજ. ૬
અલ્પમતિ આયુષ્ય થોડું, વચ્ચે વિઘ્ન અનંત;
તોયે અંતરજામી એવું, ઉપજાવે ચંત. ૭
વ્યસનવશથી આચર્યું મેં, મહા મોટું કામ;
વ્યાપારમાં વ્યય માન્યો નથી, તમો સહાય કરજો શ્યામ. ૮
હવે શ્રીધરસ્વામી કેરૂં, કરૂં મંગળાચરણ;
નૃસિંહજી નિજ દેવતાનું, સદા જેને શરણ. ૯

શ્રીધરઉવાચ.

જેના વદન મધ્યે શારદા ને, વસે લક્ષ્મી વક્ષ;
ભજું તે નૃસિંહને, જેને હૃદે જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ. ૧૦

---

૨ ભવદવઅંત કરતા—સંસાર રૂપી દાવાનલનો નાશ કરનાર. (કૃષ્ણે દાવાનલનું પાન કર્યું હતું તે પ્રસિદ્ધ છે). કમળકેશવસેવ—કમળ સરખા કેશવની સેવા રૂપી મનોરથ.

૪ આકૃષ્ટિ-આકર્ષણ. સંસાર સુખથી ખેંચાયલો.૫ શ્રીધરસ્વામી—ભાગવતના ટીકાકાર. છિલ્લર-ખાબોચિયું.૬ કનકગિરિ—મેરૂ પર્વત.૮ વ્યસનવશથી—કાવ્ય કરવાનું વ્યસન પડેલું માટે. વ્યય-ખરચ. ૧૦ વક્ષ-છાતી.

વિશ્વ સર્ગ વિસર્ગ આદિ, નવે લક્ષણ ઠામ;
શ્રીકૃષ્ણ કેવલ ધામને હું, કરૂં[છું] પરણામ. ૧૧
નમું માધવ ઉમાધવ, સહુ સિદ્ધિના દાતાર;
પરસ્પરમાં ધરે પ્રીતિ, એક તનુ આકાર. ૧૨
પરાવર સંબંધે વિસ્તારૂ, ઘણું વારૂં ગ્રંથ;
શ્રીભાગવત ટિપ્પણ કરૂં, ભાવાર્થ દીપન પંથ. ૧૩
મંદમતિ હું ક્યાંહાં ને, ક્યાં ક્ષીરનિધિમંથાન;
પરમાણુનો શો આશરો, જ્યાં ગળે મંદરમા'ન. ૧૪
જેની કૃપાથી મૂક માણસ, વદે મધુરી વાણ;
જેની કૃપાથી ઉલંઘે, પાંગળો ગિરિવર જાણ. ૧૫
તેહ પરમાનંદ માધવને, કરૂં હું પરણામ;
ભગવત જન મન કામ દાતા, વિધાતા ઘનશ્યામ. ૧૬
શ્રીભાગવત સુરતરૂ કેરા, સાર અંકુર તાર;
જન્મ ઉત્તમ અનુપમ, સર્વોપરિ સંસાર. ૧૭
તેહ તરૂની સ્કંધ દ્વાદશ, સુગમ નમતી ડાળ;

---

૧૧ વિશ્વ ઇ૦—ભાગવતનાં સર્ગ આદિ નવ લક્ષણ છે. અર્થાત્ એ નવ તેમાં વિશેષપણે વર્ણ્યાં છે. તે નવ વિષે ભાગવતમાં કહે છે કે, " अत्रसर्गोविसर्गश्चस्थानंपोषणमूतयः मन्वंतरेशानुकथानिरोधोमुक्तिराश्रयः " આ ગ્રંથમાં સર્ગ (અવ્યક્ત સૃષ્ટિ), વિસર્ગ (વ્યક્ત સૃષ્ટિ), તેમનું સ્થાન. પોષણ, ઊતિઓ (વાસનાઓ), મન્વંતરની તથા તેમાં થયેલા રાજાઓની કથાઓ, સૃષ્ટિનો લય, મુક્તિ, અને સર્વના અધિષ્ઠાન રૂપ બ્રહ્મનું કથન કર્યું છે.

૧૨ ઉમાધવ—શંકર. ૧૩ પરાવર—ઉત્તમ અને તેથી ઉતરતો. વારૂ—સુંદર—સારો. ૧૪ ક્ષીર નિધિમંથાન—ક્ષીર સમુદ્રનું મંથન કરવાને દંડ ચળ પર્વત. મૂક—મૂગો. ૧૬ કામ—મનોરથ. ૧૭ સુરતરૂ—દેવવૃક્ષ. તાર—સુંદર.

ભક્તિ લક્ષણ જેહ તરૂને, આલવાલ વિશાળ. ૧૮

ત્રણસેં બત્રીશ અધ્યાય, રૂપ શાખા સાર;
જેહ તરૂનાં શ્લોક લક્ષણ, પત્ર સહસ્ર અઢાર. ૧૯

તે ભાગવત રૂપી પ્રકાશ્યો, કલ્પવૃક્ષ વિશાળ;
તે વ્યાસજીએ વધાર્યો, તે મુનિ દીનદયાળ. ૨૦

જે સમે શાસ્ત્ર પુરાણ નાના, ગ્રંથ બાંધ્યા વ્યાસ;
તોયે મન પ્રસન્ન ન થયું, ન પામ્યા ઉલ્લાસ. ૨૧

ન પામ્યા મુનિજન તોયે, તે શાસ્ત્રથી સંતોષ;
પછે નારદે ઉપદેશ કીધો, કૃષ્ણગુણ નિર્દોષ. ૨૨

ભગવંતગુણ વર્ણન સહિત, શ્રી ભાગવત આરંભ;
તે યોગ્ય મંગળ કરે વેદ—વ્યાસ વર્જિતદંભ. ૨૩

પ્રથમ તો પરમેશકેરૂં, ધરૂં મનમાં ધ્યાન;
સ્વરૂપે જે સત્ય છે, પરમાતમા ભગવાન. ૨૪

માયાતણા ગુણ તમો રજ ને, સત્વ કા'વે એવ;
ત્યાં અનુત્તમથી ઉપન્યો, જે ભૂત ઇંદ્રિય દેવ. ૨૫

તે સત્યમાંથી સંભવ્યાં, તે માટે ભાસે સત્ય;
અધિષ્ઠાને આપતાં, દ્દષ્ટાંત સુણજો અત્ય. ૨૬

---

૧૮ સ્કંધ—ઝાડના થડમાંથી નીકળેલા મોટા મોટા ફાંટા. આલવાલ—ક્યારો. ૧૯ શાખા—ડાળો.

૨૧ નાના—અનેક પ્રકારના. શો ઉપદેશ દીધો તે કહે છે: કૃષ્ણ ઇ૦—સ્પષ્ટ છે. ૨૩ વર્જિતદંભ—(બહુવ્રીહિ).

૨૫ અત્તનુમથી—અનુત્તમ બ્રહ્મથી. ભૂત—આકાશ આદિક. ઇંદ્રિય—જ્ઞાન વગેરે. દેવ-અશ્વિનીકુમાર વગેરે તે ઇંદ્રિયોના દેવતા. એ ત્રણ રૂપ આ જગતની ઉત્પત્તિ છે એમ કહેવાનું તાત્પર્ય છે.

૨૬ સત્યમાંથી—સત્યરૂપ બ્રહ્મમાંથી. સંભવ્યાં—ઉત્પન્ન થયાં. ભૂતાદિ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સત્યમાં છે માટે તે સૃષ્ટિ પણ તત્વજ્ઞાનીને સત્ય રૂપેજ ભાસે છે.

જ્યમ તેજ જળને મૃતિકા, પરગટ્ય માંહોમાંય;
તેજ ને વળી મૃતિકામાં, તોય ભાસે ત્યાંય. ૨૭

જ્યમ તેજકેરાં ઝાંઝુઆમાં, જણાયે જળમત્ય;
તે તેજની સત્યતાથી, ઝાંઝુઆં ભાસે સત્ય. ૨૮

ત્યમ જેહ ઇશ્વર સત્ય માટે, સ્વર્ગ ભાસે સત્ય;
અધિષ્ઠાન બળે કરીને, ઊપજે એ મત્ય. ૨૯

વળી જે પરમેશ પોતે, સ્વયંધામ પ્રકાશ;
એક રૂપ ઉપાધિવર્જિત, તેહનો હું દાસ. ૩૦

વળી તે તટસ્થકેરૂં, અમો ધારૂં ધ્યાન;
જેથકી આ વિશ્વનાં છે, જન્મ સ્થિતિ ને હાણ. ૩૧

જ્યાં એ છે તે સત્ય છે, જે એ વિના તે ફોક;
એ વિના નભપુષ્પ મિથ્યા, સર્વ જાણે લોક. ૩૨

જે સર્વને જાણી રહ્યો, દેખી રહ્યો ભગવાન;
જ્ઞાન રૂપે રહ્યો પોતે, ધરૂં તેનું ધ્યાન. ૩૩

તો તેહ શું બ્રહ્મા હશે, સર્વથી પે'લો સોય;
ના એ બ્રહ્માતણો બ્રહ્મા, ન લહે કારણ કોય. ૩૪

---

૨૭ પરગટ્ય (પ્રાકટ્ય) ઇ૦-તેજ, જળ અને મૃત્તિકાનો એક બીજામાં મિથ્યાભાસ થાય છે. તોય-જળ.

૨૮ ઝાંઝવાં એ તેજ છે તેમાં જળ ભાસે છે, અને કાચ એ પૃથ્વી છે એમાં જળ ભાસે છે, તે વિષે કહે છેઃ જ્યમ ઇ૦-સ્પષ્ટ છે. અધિષ્ઠાન-સ્થાન-જે વસ્તુમાં બીજી વસ્તુનો અધ્યાસ થાય છે તે. જેમ કાચમાં જળની બુદ્ધિ થાય છે માટે કાચ એ જળરૂપ અધ્યાસનું અધિષ્ઠાન છે.

૩૦ સ્વયં-પોતે. ધામ-તેજ. ૩૧ તટસ્થ-અળગો. જન્મ—ઉત્પત્તિ. હાણ—નાશ. ૩૨ નભપુષ્પ—આકાશનું ફુલ. આકાશના ફુલની પેઠે બીજું બધું મિથ્યા છે.

પ્રથમ બ્રહ્માને વિષે જેણે, પ્રકાશ્યા શ્રુતિ ચાર;
નમું તે પરબ્રહ્મને, બ્રહ્માતણો કર્ત્તાર. ૩૫

વળી કોઇ કે'શે કોથકી, નથી ભણ્યા બ્રહ્મા વેદ;
જેણે હૃદયમાં મનવૃત્તિ રૂપે, પ્રકાશ્યો શ્રુતિભેદ. ૩૬

જો સુપ્તઉત્થિતન્યાય બ્રહ્માએ, ભણ્યા છે શ્રુતિ તેહ;
(તો) એ બ્રહ્મ મધ્યે મોહ પામે, મહાપંડિત તેહ. ૩૭

તે માટ બ્રહ્મા તેઓ પણ છે, પરાધીન નિજ જ્ઞાન;
સ્વયં સિદ્ધજ જ્ઞાન રૂપે, એક છે ભગવાન. ૩૮

જે માટ એ પરમેશ પોતે, વિશ્વકારણસ્થાન;
તે માટ એહજ સત્ય છે, હું ધરૂં તેનું ધ્યાન. ૩૯

બ્રહ્મવિદ્યા રૂપ એહ, પુરાણ વેદ સમાન;
વ્યાસજી કે' આચરૂં છું, ભાગવત અભિધાન. ૪૦

કનકસિંહ સમેત આપે, લખાવીને જેહ;
પરમપૂરણકામ વૈષ્ણવ–ધામ પામે તેહ. ૪૧

---

૩૫ શ્રુતિ–વેદ. 'શ્રુતિ' શબ્દ સ્ત્રીલિંગ છતાં તેનો અર્થ 'વેદ' શબ્દ પુલ્લિંગમાં હોવાથી 'પ્રકાશ્યા' ક્રિયાપદ પુલ્લિંગમાં મૂક્યું છે. ૩૬ જેણે ઈ૦–જો બ્રહ્મા વેદ કોઇની પાસેથી ભણ્યા નથી એમ કહેશો તો જેણે બ્રહ્માના હૃદયમાં મનોવૃત્તિ રૂપે શ્રુતિ(વેદ)નો ભેદ પ્રકાશ્યો છે, તેજ તે બ્રહ્મ છે. અર્થાત તે બ્રહ્મ પાસેથી બ્રહ્માને વેદ મળ્યાછે.

૩૭ સુપ્તઉત્થિતન્યાય—જેમ સૂતેલો માણસ જાગે તે વખતે તેને સૂતા પેહેલાં જે અધ્યયન કર્યું હોય તે સાંભરે છે તેમ બ્રહ્માને પણ પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર બળથી વેદ પ્રાપ્ત થયા, એમ જો કહેશો તો–બ્રહ્મ–વેદ. ૩૮ તે માટ ઈ૦–બ્રહ્મા પણ પરાધીન જ્ઞાનવાળા છે, (માટે પરમાત્મા પાસેથીજ તેમણે વેદ જાણ્યા, એમ કહેવું ઘટે છે–અધ્યાહાર).

૩૯ વિશ્વકારણ–જગતની ઉત્પત્તિના કારણ રૂપ. ૪૦ અભિધાન–નામ–નામે. ૪૧ કનકસિંહ—સોનાનું સિંહાસન (ભાગવતની પોથી મૂકવા માટે). પરમ ઈ૦–તે પરમ (અતિ) પૂરણકામ (સંપૂર્ણ મનોરથવાળો) થઇને વૈષ્ણવનું ધામ પામે.

હવે શ્રોતા સર્વ સન્મુખ, કરે વા અભ્યાસ;
સર્વ શાસ્ત્રથકી શિરોમણિ, વદ્દે વેદવ્યાસ. ૪૨
અત્ર શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં, પરમ ધર્મ પ્રકાશ;
મોક્ષ સુધી તજાવિયે, વિષયફળની આશ. ૪૩
અધિકાર ઉત્તમ જેહના, નિર્મત્સર હરિજન;
પારકી મોટમ ન સે'તા, મત્સર જેહનાં મન. ૪૪
સહુ જંતપાલક સંતને, એ જાણવાને યોગ્ય;
પરમાર્થ વસ્તુ જેહ મધ્યે, જડે જનને ભોગ્ય. ૪૫
તો વસ્તુ જાણ્યે શું થશે, તેહનો કહેછે અર્થ;
પરમ સુખ પામે સદા, ત્રય તાપ થાયે વ્યર્થ. ૪૬
હવે ગ્રંથના કર્ત્તાતણું, સામર્થ્ય કે'છે સાર;
મહામુનિ નારાયણ એ, શ્રીભાગવતકર્તાર. ૪૭
કર્મકાંડ ઉપાસના ને, જ્ઞાનકાંડ જે પ્રેષ્ઠ;
કાંડ ત્રણેથકી એ શ્રી-ભાગવત છે શ્રેષ્ઠ. ૪૮
તે માટ બીજા શાસ્ત્રથી, શું થાશે સાધન અધ;
એની શ્રવણઇચ્છા ઇશને, સ્થિર કરે મનમાં સદ્ય. ૪૯
તો સર્વ કાં સુણતા નથી, ત્યાં કહું કારણ ધન્ય;
પુણ્ય પાખે શ્રવણઇચ્છા, ઉપજે નહિ મન. ૫૦

---

૪૨ સન્મુખ—ભાગવત સાંભળવાને પોતાના ભણી વળેલા. અભ્યા-સમીપમાં. શ્રોતાઓને સમીપમાં કરેછે—ખેંચેછે.

૪૩ અત્ર-અહીં-આ ભાગવતમાં. મોક્ષ સુધી-અર્થાત્ મોક્ષ સુદ્ધાંતની આશા પણ તજાવિયેછીએ. ૪૪ અધિકાર—અધિકારી—યોગ્યતાવાળા. નિર્મત્સર-મત્સર વિનાના. મત્સરનું સ્વરૂપ વર્ણેછેઃ પારકી ૪૦—સ્પષ્ટ છે. મન—મનમાં. ૪૬ ત્રય તાપ—આધ્યાત્મ, અધિભૂત, અધિદૈવ.

૪૮ પ્રેષ્ઠ—અત્યંત પ્રિય. ૪૯ ઇશને ૪૦-ભાગવતની શ્રવણેચ્છા ઇશને (ઇશ્વરને) મનમાં સદ્ય (તરતજ) સ્થિર કરેછે.

તે માટ સાંભળવું સદા એ, પરમ આદર આણ્ય;
સકળ શાસ્ત્રતણું કરે ફળ, પરમ આદર આણ્ય. ૫૧

મનકામદાતા નિગમ લક્ષણ, કલ્પવૃક્ષ વિશાળ;
તે તરૂનું ભાગવત ઇતિ–નામ ફળ શું રસાળ! ૫૨

તે ફળ વૈકુંઠથી, નારદે આણ્યું અત્ર;
મુને આપ્યું નારદે, મેં ભણાવ્યો શુક પુત્ર. ૫૩

તે ફળ મેં આરોપ્યું, શુકતણા મુખ માંય;
શુકતણા મુખથી સરસ તે, પડ્યું પૃથ્વી માંય. ૫૪

શિષ્યકેરા શિષ્ય તેના, શિષ્ય પાઠ પ્રસંગ;
એમ અવલંબે પડ્યું, તે માટ એહ અભંગ. ૫૫

જેમ પડે ઉંચેથકી ફળ ને, પલ્લવે અફળાય;
શનૈઃ શનૈઃ અખંડિત થકું, પડે પૃથ્વીમાંય. ૫૬

અમૃતરસ છે એહમાં, શુકતણા મુખનો સ્વાદ;
શુકે ચાખ્યું સ્વાદ ફળ છે, લોકમાંહે વાદ. ૫૭

તે માટ સુણજો રસિકજન, સ્વાદના જાણનહાર;
હાથ ફળ અમૃત ફળ એ, પીઓ વારંવાર. ૫૮

ત્વચા અસ્થિ તજી કેવળ, ન પીવું રસ સાર;
શ્રીભાગવત રસ સકળ પીવું, સદા અમૃતધાર. ૫૯

---

૫૧ આણ્ય–આણીને. આણ્ય–આણવાથી. ૫૨ ઇતિનામ–ભાગવત એવા નામનું. ૫૪ શુકતણા ઇ૦–બીજાં ફળ પણ જેને શુકે (સૂડે) ચાંચ મારી હોય છે તે મીઠાં હોય છે, તેમ આ ભાગવત પણ શુકના મુખમાંથી નીકળ્યું છે તેથી મીઠું હોવુંજ જોઈએ. સરસ–રસ સહિત. ૫૫ અવલંબે–આધાર સહિત. અભંગ–આખું. શિષ્ય પ્રશિષ્યના આધારથી પડ્યું માટે આખું રહ્યું છેઃ નહિ તો ફૂટી જાત. ૫૬ શનૈઃ શનૈ–ધીમે ધીમે. ૫૭ શુકે—પોપટે.

૫૯ એ ફળમાંથી છાલ ગોટલાની પેઠે કાંઈ કાઢી નાખવા જેવું નથી તે કહે છેઃ ત્વચા ઇ૦—સ્પષ્ટ છે. ત્વચા–છાલ. અસ્થિ—ગોટલો.

રસરૂપ ફળ ફળરૂપ રસ એ, અલૌકિક મહિમાય;
તે માટ એ શ્રીભાગવત ફળ, સકળ ત્યાં પીવાય. ૬૦
તે ભાગવત અમૃતતણું, ત્યાં સદા કરવું પાન;
મોક્ષ પામ્યાથકી પણ નવ, તજે શ્રદ્ધાવાન. ૬૧
શાસ્ત્રની શ્રેષ્ઠતા કહીને, સુખી કીધા દાસ;
હવે ઉત્તમ ગ્રંથનો, આરંભ માંડ્યો વ્યાસ. ૬૨
ઇતિ પ્રથમ સ્કંધમાં, અધ્યાય ઉત્તમ આદ્ય;
રત્ન કહે યત્ને કર્યાંપદ, કહ્યો મંગળવાદ. ૬૩

અધ્યાય ૧ લો.

રાગ સામેરી.

એક વાર નૈમિષક્ષેત્રમાં, મુનિ શૌનકાદિક સાર;
વર્ષ એક સહસ્ત્ર સુધી, યજ્ઞ માંડ્યો ત્યાર. ૧
વિષ્ણુપદને પામવાને, આવિયા તે ઠામ;
હવે કહે શામાટ છે, ક્ષેત્રનું નૈમિષ નામ. ૨
એક વાર વિધિ પાસે ગયા, મુનિ શૌનકાદિક સ્વામ;
પ્રજાપતિ જાચ્યા જઈ, તપ કરવાને ઠામ. ૩
પ્રજાપતિએ તેહને, મનચક્ર આપ્યું એક;
પછે બોલ્યા પિતામહ, સાંભળો મુનિ સવિવેક. ૪
આ ચક્ર મારૂં મનોમય, ચાલતું મૂકે યત્ર;
ધાર ખાંડી થાય જ્યાં, તપતણું સ્થાનક તત્ર. ૫
જે માટ નૈમિષ ચક્રની, ખાંડી થઇ તે ધાર;
તે માટ નૈમિષ નામ છે, એ ક્ષેત્રનું નિરધાર. ૬

---

૬૩ આદ્ય—પેહેલો અધ્યાય. પેહેલા અધ્યાયના ત્રણ શ્લોકનું આ વ્યાખ્યાન છે.

૩ વિધિ-બ્રહ્મા. ૫ તત્ર-ત્યાં. જ્યાં મનોમય ચક્રની ધારા બુઠ્ઠી થઈ જાય ત્યાં. અર્થાત્ જે સ્થળમાં મનની કલ્પનાઓ નાશ પામે તે સ્થળ તપ કરવાને—ઈશ્વરનું આરાધન કરવાને શ્રેષ્ઠ છે.

નિમિષ નામે દૈત્ય માર્યો, કહે એવું કોય;
તે માટ નૈમિષ નામ છે, એમ અર્થ અન્યત હોય. ૭

જે સમે નૈમિષક્ષેત્રમાં, મુનિ શૌનકાદિક જેહ;
યજ્ઞ આરંભી કરીને, રહ્યા હુતા તેહ. ૮

એક સમે પ્રાતઃકાળના, મુનિવરે કીધા હોમ;
તે સમે તે વનમાં આવ્યો, સૂત અમૃતસોમ. ૯

સત્કાર કીધો સૂતને, અર્ચન ને આસન;
પરમ આદરશુજ તેહને, પૂછતા મુનિજન. ૧૦

અરે સૂત પુરાણમાં, તેં કર્યો છે અભ્યાસ;
મહાભારત આદિ મોટા, લહે તું ઇતિહાસ. ૧૧

અનાદ્ય તું જાણે સહુ, જે ધર્મશાસ્ત્ર વિધાન;
તેં ભણ્યાં ને તેં ભણાવ્યાં છે, કર્યાં છે વ્યાખ્યાન. ૧૨

વિબુધવંદિત જેહ જાણે, બાદરાયણ મુન્ય;
પરાપર વિધિ જેહ જાણે, મુનિ બીજા અન્ય. ૧૩

તું મુનિજનના અનુગ્રહથી, સર્વ જાણે તેહ;
તું સાધુ માટે ગુહ્ય પણ, તુજને કહ્યું છે જેહ. ૧૪

કહે સ્નેહી શિષ્યને નિજ, ગુહ્ય પણ ગુરૂદેવ;
તે માટ તું અમને કહે, જે તત્વ જાણે એવ. ૧૫

તમો તે તે શાસ્ત્ર જોતાં, કર્યો નિશ્ચય જાણ;
તેહ અમને કહો જેથી, પુરૂષને કલ્યાણ. ૧૬

એ કહો કલિયુગ વિષે, જનતણાં આયુષ્ય અલ્પ;
મંદમતિ અતિ આળસુ, વળી વિચે વિઘ્ન અનંત. ૧૭

---

૭ અન્યત-બીજો. ૯ અમૃતસોમ-સોમના અમૃત જેવો શીતળ. ૧૩ વિબુધ.વંદિત-દેવ અથવા પંડિતોએ વંદન કરેલા. બાદરાયણ-વ્યાસ. પરાપર-ઉત્તમઅધમ. ૧૪ અનુગ્રહ-કૃપા. સાધુ-સજ્જન. ગુહ્ય-છાની વાત. ૧૭ વિચે-વચ્ચે

અલ્પ આયુષ્યમાં વળી, ઊપજે રોગ અપાર;
તે માટ મોટાં શાસ્ત્ર સુણવા-તણો નહિ અધિકાર. ૧૮
જે શાસ્ત્ર બહુ મોટાં ઘણાં, ત્યાં કહ્યાં કર્મ અનંત;
તે માટ સાંભળવાતણો, અભિલાષ મિથ્યા અંત. ૧૯
તે માટ તેનો સાર સઘળો, ઉદ્ધરી મતિ મંત;
સાધુ જન અમને કહો, જે થાય નિર્મળ અંત. ૨૦
એક તો તે પ્રશ્ન પૂછ્યું, વળી પૂછે અન્ય;
પાંચ શ્લોકે કરી પૂછે, સૂતને મુનિજન. ૨૧
હે સૂત તું જાણે સહુ, તુજને હોયે કલ્યાણ;
ભક્તપતિ ભગવાન પોતે, સ્વયં પુરૂષપુરાણ. ૨૨
વસુદેવ ને વળી દેવકીમાં, પ્રગટિયા તે દેવ;
તે મધ્ય કારણ કોય છે, તે કહો અમને એવ. ૨૩
તે સર્વ સાંભળવાતણું, અભિલાષ અમને સૂત;
તમો કહેવા યોગ્ય છો, હરિચરિત્ર અતિ અદ્ભુત. ૨૪
ભૂત સહુને પાળવા, હરિ ધર્યો એ અવતાર;
આપવા સમૃદ્ધિ આવ્યા, પ્રગટ પરમ આકાર. ૨૫
મહાઘોર નર સંસાર પામ્યો, જીવ વસમો ઠામ;
તે મધ્ય કારજ આ કરે, જો કૃષ્ણનું લે નામ. ૨૬
તો તત્ક્ષણ સંસારથી, મૂકાય નિર્ભય થાય;
ભયતણે મન ભય ઉપજે, એ નામનો મહિમાય. ૨૭
જે કૃષ્ણચરણે શરણ આવી, રહ્યા મુનિજન શાંત;
તેને સમીપે સેવા કરતાં, ટળે તત્ક્ષણ ભ્રાંત. ૨૮

---

૨૦ ઉદ્ધરી–ઉદ્ધારીને–કાઢીને. ૨૩ ભગવાને વસુદેવદેવકીને ત્યાં શામાટે જન્મ લીધો તે વિષે પ્રશ્ન કરે છેઃ વસુદેવ ઇ૦–સ્પષ્ટ છે. કોય–કાંઇ–શું. ૨૫ ભૂત–પ્રાણી વગેરે. ૨૬ મહાઘોર–(સંસાર).

સંત અઘ પવિત્ર કરતા, પાપ હરતા સોય;
ઘણે દિવસે સેવતાં, શુચિ કરે ગંગતોય. ૨૯
શુદ્ધ થાવા ઇચ્છતો, સંસાર મધ્યે જેહ;
કલિકલુષહારી કીર્ત્તિ હરિની, કોણ ન સુણે તેહ. ૩૦
ભગવંત પુણ્યશ્લોક જેનાં, ઘણાં અદ્ભુત કર્મ;
તે સુણતાં કોણ નરને, ઉપજે નહિ શર્મ. ૩૧
તેહનાં મહાકર્મ જેને, નારદાદિક ગાય;
કહો તે શિવ બ્રહ્મ જેની, કળા ત્યાં કહેવાય. ૩૨
વળી અન્યત પ્રશ્ન અમને, કહો હે ધીમંત;
અવતારકેરી કથા ઉત્તમ, સંભળાવો સંત. ૩૩
આત્મમાયાવડે કીધા, મત્સ્ય કચ્છપ દેહ;
એ કૃષ્ણલીલા સર્વ માટે, સંભળાવો તેહ. ૩૪
અમો તો શ્રીકૃષ્ણ પરાક્રમ, સુણી વારંવાર;
તૃપ્તિ પામતા નથી મનમાં, માનજો નિરધાર. ૩૫
રસિકજન જે હોય હરિજશ, સાંભળે આહ્લાદ;
ઘટિ ઘટિએ ઉપજે નવ-નવો તેને સ્વાદ. ૩૬
તે માટ વળી વળી કહો, કૃષ્ણપરાક્રમ સાર;
બળભદ્ર સાથે કેશવે જે, કર્યાં વીર્ય અપાર. ૩૭
કપટમાનવ કૃષ્ણજી, અતિ ગૂઢગતિ ભગવંત;
નરથકી નવ થાય કીધાં, કર્મ તે કહો સંત. ૩૮

---

૨૯ અઘ-પાપ. ૩૦ કલિકલુષહારી—કળિયુગનાં પાપને હરનારી. ૩૧ શર્મ-સુખ. ૩૨ શિવ ઈ૦-શિવ અને બ્રહ્મા જેની કળા (અંશનો સાઠમો ભાગ) કહેવાય છે. ૩૪ આત્મમાયાવડે-પોતાની માયાથી. ૩૭ વીર્ય-પરાક્રમ.

૩૮ કપટમાનવ—બીજાઓને મોહ પમાડવાને જેમણે માનવરૂપ ધર્યું છે એવા.

વળી કલિ આવ્યો ઓળખીને, અમો આવ્યા ત્યાંય;
યાગને મિષ વિષ્ણુપદને, પામવા મનમાંય. ૩૯
વિષ્ણુકેરૂં ક્ષેત્ર જાણી, કર્યું યહાં આસન;
કૃષ્ણગુણલીલા સુણ્યાનો, અવકાશ પામ્યા મન. ૪૦
અમારે ભાગ્યે કરીને, મળ્યો તું મહારાજ;
કલિરૂપ દુસ્તર સિંધુ તરવા, ઇચ્છતા અમો આજ. ૪૧
જે સમે મહાસિંધુ ઉતરવાતણું મન હોય;
તે સમે આવી મળે જ્યમ, નિપુણ નાવિક કોય. ૪૨
અમો જ્યારે કલિસાગર, તરવાનું મન કીધ;
તે સમે આવી કરીને, તમો દર્શન દીધ. ૪૩
હે સૂત ! અત્યંત પ્રશ્ન તમને, અમો પૂછું જેહ;
વિશદ વિસ્તારી વિચારી, વદો વાણી તેહ. ૪૪
જોગઇશ્વર કૃષ્ણ જ્યારે, થયા અંતર્ધાન;
ધર્મકેરૂં કવચ હતું, સ્વયં શ્રીભગવાન. ૪૫
બ્રહ્મપાળક પરમ પોતા-તણું પામ્યા ધામ;
કહે હમણાં ધર્મ કોને, શરણ છે વિશ્રામ. ૪૬
ઇતિ પ્રથમસ્કંધ મધ્યે, પ્રથમ અધ્યા' સાર;
જેહ અધ્યા' મધ્ય છે, પદ એકસો ને ચાર. ૪૭
રત્ન કહે યત્ને કરીને, કર્યો અધ્યા' ઇશ;
જેહ અધ્યા' વિષે સુંદર, શ્લોક છે ત્રેવીશ. ૪૮

---

૩૯ યાગને મિષ–યજ્ઞના નિમિત્તથી. ૪૧ દુસ્તર–ન તરાય એવો. ૪૨ નિપુણ–હોશિયાર. નાવિક–ખલાસી. ૪૪ વિશદ–નિર્મળ–ચોખ્ખું.

૪૫ જોગઇશ્વર (યોગેશ્વર)–યોગક્રિયા જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ. અંતર્ધાન થયા–આ લોકમાંથી ગયા—મનુષ્યદેહ તજ્યો. કવચ—(રક્ષણ કરનાર હોવાથી). ૪૭ પદ–કડી.

અધ્યાય ૨ જો.

શ્લોક.

श्रीमद्भागवतस्ययेनसुधियाभावार्थदीपःकृतो
येनेदंरचितंपुराणममलंयेश्रोतुकामास्तथा ॥
वंदेश्रीधरमेवतंमुनिवरंवंदेचतंव्यासकं
वंदेतानपिशौनकादिकमुनीनूग्रंथस्यसंसिद्धये ॥ १ ॥

દ્રુતવિલંબિત.

પ્રથમમાં ષટ્ પ્રશ્ન કર્યાં મુનિ,
નિમિષમાં કરતા નિગમ ધ્વનિ;
દ્વિતીયમાં કહે ઉત્તર ચારનો,
વિબુધ સૂત સમુદ્ર વિચારનો. ૨

શ્રીવ્યાસઉવાચ.

રાગ કેદારો.

મુનિવરની વાણી સુણી, સૂત નિવૃત્તિ પામ્યા ઘણી;
મુનિવરના વચનતણી પૂજા કરે રે. ૩

---

૧ શ્લોક—મારો આ ગ્રંથ પૂરો થવાના હેતુથી, જે બુદ્ધિમાન પુરૂષે શ્રીમદ્ ભાગવત સમજવાને તેના ઉપર ભાવાર્થ દીપિકા નામની ટીકા કરીછે, તે શ્રીધરસ્વામીને હું પ્રણામ કરૂં છું; તથા જેણે આ ભાગવત નામનું નિર્મળ પુરાણ રચ્યું છે તે મુનિવર વ્યાસને હું પ્રણામ કરૂં છું; તેમજ એ ગ્રંથને સાંભળવાની ઈચ્છા રાખનારા શૌનક વગેરે મુનિઓને પણ પ્રણામ કરૂં છું.

૨ દ્રુતવિલંબિત—(નમભર). પ્રથમમાં–પ્રથમ અધ્યાયમાં. નિમિષમાં–નૈમિષારણ્યમાં. દ્વિતિયમાં—બીજા અધ્યાયમાં. કોણ કહે છે ? વિબુધ ૪૦—વિબુધ (પંડિત) તથા વિચારના સમુદ્રરૂપ એવો સૂત પુરાણી.

ઉચારતા ઉદ્યમ કરે, નિજ ગુણ મનમાં ધરે;
શુકજીનું શુદ્ધ ધ્યાન મનમાં ધરે રે.　　　૪

ઢાળ.

ચરિત્ર શુકજીનું સંભળાવે, ઉચ્ચારી આખ્યાન;
રોમહર્ષણતણો સુત, ઉગ્રશ્રવા અભિધાન.　　　૫

સૂતઉવાચ.

તે મુનિ શુકદેવને, હું કરૂં છું પ્રણામ;
સંન્યાસ ગ્રહીને ગૃહ ચાલ્યા, તપોવનને ઠામ.　　　૬
ઉપવીત પહેલા પધાર્યા. સંન્યાસ ગ્રહી એ મુન્ય;
એકલા અસહાય તે, સંસારકારજ શૂન્ય.　　　૭
ત્યારે વિરહકાતર વ્યાસજી, કર્યો રરરે દે સાદ;
હે પુત્ર! પાછા પધારો મુજ, ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વાદ.　　　૮
ત્યારે પિતાકેરો પ્રેમ જોવા, કર્યો તરૂપ્રવેશ;
પછે વૃક્ષ રૂપે કર્યો ઉત્તર, ન આવું હું એપ.　　　૯
જોગબળથી કરતા, પરકાયમાં પ્રવેશ;
નમું તે શુકદેવને જે, ગર્ભ જોગી વેશ.　　　૧૦
સંસારકેરા લોક ઉપર, કરી કરૂણા જાણ;
શ્રીભાગવત નામે કહ્યું મહા-ગુહ્ય પાઠ પુરાણ.　　　૧૧
અદ્ભુત જેહ પુરાણનો, અનુભાવ પ્રકાર;
એક એ પુરાણ ચારે, વેદ મધ્યે સાર.　　　૧૨

---

૭ અસહાય-સાથે કોઇની મદદ વિનાના. ૮ વિરહકાતર-વિયોગ દુઃખ-થી કાયર થયેલા. ૯ એપં—આ. ૧૨ અનુભાવ—પ્રભાવ.

સંસાર મહાઅંધાર તરવા, ઇચ્છતા જે દાસ;
તેહને એ પુરાણ મધ્યે, જ્ઞાનદીપ પ્રકાશ. ૧૩
તે મુનિ શુકદેવનો હું, દાસ પામ્યો શર્ણ;
શ્રીભાગવત આરંભ કરવા, નમું ફરી હરિચર્ણ. ૧૪
નમી શ્રીનારાયણ, નર નરોત્તમ સાર;
સરસ્વતી ને વ્યાસને નમી, કરૂં ગ્રંથોચ્ચાર. ૧૫
કહે સૂત મુનિવર સાંભળો, તમો ભલું પૂછ્યું પ્રશ્ન;
જે પ્રશ્ન મધ્યે વર્ણવ્યા વ્યાસે, સકળ કેવલ કૃષ્ણ. ૧૬
લોક મંગળ પ્રશ્ન એ, મુનિ પરમ નર પાવન;
જેહ સાંભળતાં થશે, જનઆતમા પ્રસન્ન. ૧૭
પ્રથમ પૂછ્યું પ્રશ્ન જે કો', શાસ્ત્રકેરૂં સાર;
પુરૂષને કલ્યાણ તે શું, કહો સૂત વિચાર. ૧૮
પુરૂષને પર ધર્મ તે, જેથકી બાંધે ભક્તિ;
અચળ અવ્યભિચારિણી, જ્યાં નહિ ફળ આસક્તિ. ૧૯
ભગવંતભક્તે આતમા, પ્રસન્ન થાયે જાણ;
અહો મુનિવરે પુરૂષને તે, કહ્યું મહાકલ્યાણ. ૨૦
વાસુદેવ ભવાર્ત્તિભંજન, સ્વયં શ્રીભગવાન;
પુરૂષે જ્યાં પ્રયોજ્યો તો, ભક્તિજોગ વિદ્વાન. ૨૧
ઉતાવળું વૈરાગ્ય આણે, પ્રમાણે મુનિ ધ્યાન;
વૈરાગ્ય વળતું ઉપજાવે, ઉપનિષદજ્ઞાન. ૨૨
પુરૂષને જે ધર્મ સાધ્યો—થકો સમ્યક રીત;

---

૧૫ નરોત્તમ—નરમાં ઉત્તમ. ૧૯ અવ્યભિચારિણી—એકજ હરિને વિષે જે ભક્તિ તે. આસક્તિ—પ્રીતિ. ૨૧ ભવાર્ત્તિભંજન— સંસારરૂપી પીડાનો નાશ કરનાર. પ્રયોજ્યો તો—જો ભક્તિજોગની યોજના કરે તો—ઇશ્વરની ભક્તિ કરે તો.

વાસુદેવકથા વિષે જો, ન ઉપજાવી પ્રીત. ૨૩
તો તેહ નિષ્ફળ જાણવો, શ્રમ ઉગર્યો તે અર્થ;
મોક્ષપ્રાપક ધર્મ મોટો, તેહ જાણે વ્યર્થ. ૨૪
કોઈ કે'શે ધર્મનું ફળ, દ્રવ્ય પામે જેહ;
ધર્મનું ફળ ભક્તિ પાખે, નથી કહે છે તેહ. ૨૫
ધર્મનું ફળ દ્રવ્ય પામે, તોય તે ફળ નો'ય;
દ્રવ્યથી સુખ વિષય પામે, તેથકી શું હોય. ૨૬
અખિલ ઈંદ્રિયપ્રીત ને ત્યાં, વિષયનું સુખ નો'ય;
જ્યાંલગી જીવે તેટલામાં, વિષયભોગી હોય. ૨૭
કર્મ કરવાં એહ જીવ્યા—તણું ફળ નહિ તેહ;
તત્વજિજ્ઞાસા સદા, જીવ્યાતણું ફળ એહ. ૨૮
કોઈ કે'શે તત્વ તે તો, ધર્મકેરૂં નામ;
સંભળાવી સૂત ઉત્તર, કહે તેણે ઠામ. ૨૯
તત્વવેદી તત્વ કે'છે, એક અદ્વયજ્ઞાન;
બ્રહ્મ પરમાતમા નામે, તત્વ તે ભગવાન. ૩૦
તે તત્વ મોટા મુનિ પામ્યા, સદા શ્રદ્ધાવંત;
જ્ઞાનવૈરાગ્યે ભગત જે, ભક્તિ ધરતા ચંત. ૩૧
વેદાંત શ્રવણે કરીને, જે ઠરાવી દૃઢ ભક્તિ;
તેણે કરીને આત્મમાં, આત્મ દેખે મુક્તિ. ૩૨
ધર્મનું ફળ ભક્તિ એવું, કરીને નિરધાર;

---

૨૩ સમ્યક્ રીત—સારી રીતે. ૨૪ શ્રમ ઉગર્યો છ૦—તે અર્થમાં (કાર્યમાં) શ્રમ માત્ર ઉગર્યો—બીજું કાંઇ ફળ ન મળતાં શ્રમ માત્ર બચ્યો!

૨૮ તત્વજિજ્ઞાસા—તત્વ જાણવાની ઇચ્છા. ૩૦ તત્વવેદી—તત્વ જાણનારા. અદ્વયજ્ઞાન—એકરૂપ બ્રહ્મનું જ્ઞાન. ૩૨ મુક્તિ—મુક્તિરૂપ અથવા મુક્ત.

હવે એવા અર્થકેરો, કરે ઉપસંહાર. ૩૩
તે માટ પુરૂષે વર્ણાશ્રમ–વિભાગેકરી વિપ્ર;
યથાવિધિએ કરીને, જે ધર્મ સાધ્યો ક્ષિપ્ર. ૩૪
તે ધર્મનું ફળ એટલું જે, આરાધે હરિભક્તિ;
હરિભક્તિ હીણો ધર્મ શ્રમ, એવી જણાવી વ્યક્તિ. ૩૫
તે માટ એકે મને કરીને, ભક્તપતિ ભગવાન;
સદા સુણવો પૂજવો, ધરી ધ્યાન કરવું ગાન. ૩૬
જે કૃષ્ણકેરા ધ્યાનરૂપી, ખડગ ધારે સંત;
અહંકારરૂપી કુધર્મ છેદે, મનસ્વી મહાનંત. ૩૭
તે કૃષ્ણકેરી કથા મધ્યે, કોણ ન ધરે પ્રીત;
કર્મને નિર્મૂલ કાપે, હરિકથાની રીત. ૩૮
હરિકથારસ જો ઉપજે, જો કરે તીર્થવાસ;
તીર્થવાસે પાપ નાસે, વિમળ મન ઉલ્લાસ. ૩૯
પછે સંતની સેવા કરે, તેથકી શ્રદ્ધા હોય;
પછે શ્રવણઇચ્છા ઉપજે, હરિકથા રૂચતાં સોય. ૪૦
પોતાતણી જે કથા સુણતા, તેહ જે પરમેશ;
હૃદય મધ્યે પ્રવેશીને, હણે દોષ અશેષ. ૪૧
સંતના હિતકારી જેને, વળી આપે ભક્તિ;
શ્રવણ કીર્તન જે કરે, તેહને આપે મુક્તિ. ૪૨

---

૩૩ ઉપસંહાર–જે અર્થનો ઉપક્રમ કર્યો હોય તે અર્થ છેવટે સિદ્ધ કરી કહી બતાવવો તે—આરંભેલો વિષય સમાપ્ત કરવો તે.

૩૪ વર્ણાશ્રમવિભાગેકરી—વર્ણાશ્રમના ધર્મ પાળીને. ક્ષિપ્ર—તત્કાળ. ૩૫ હરિભક્તિહીણો—હરિભક્તિ વિનાનો. ૩૭ મનસ્વી—સ્વતંત્ર. મહાનંત–માહાન્ત–મોટા. ૪૧ અશેષ—સમગ્ર.

વિષયકેરી વાસના, જે સમે પામે નાશ;
સદા સેવે ભાગવતને, તદા ભક્તિ પ્રકાશ. ૪૩
ભગવાન ઉત્તમશ્લોક મધ્યેં, ભક્તિ નિશ્ચલ જેહ;
વિષયવર્જિત સાધુ સેવા–થકી પ્રગટે તેહ. ૪૪
ભક્તિ પ્રગટચે તમો રાજસ, કામ લોભ વિકાર;
તેણે વિવાર્જિત મન શાંતિ પામે, શુદ્ધ સત્વાકાર. ૪૫
ભગવાન ભક્તિયોગથી, (જેનું) થયું મન પ્રસન્ન;
પછે મુક્તસંગી મુનિ તત્વ–જ્ઞાન પામે ધન્ય. ૪૬
જ્ઞાન પામ્યા પછી હૃદય–ગ્રંથિકા ભેદાય;
અહંકારવિનાશ સંશય–વર્ત ત્યાં છેદાય. ૪૭
વળી તેનાં કર્મ સઘળાં, સર્વથા છેદાય;
જે સમે દીઠો આપ ઇશ્વર, આતમા મહિમાય. ૪૮
તે માટ મુનિવર જાણજો, જે કવિ વિદ્વજ્જન;
ભગવાન ભક્તિ આચરે છે, શોધવા નિજમન. ૪૯
ત્રણ બ્રહ્મા આદિ યદ્યપિ, એક આતમ રૂપ;
તેહ ભજવો યોગ્ય કે' છે, વાસુદેવ અનુપ. ૫૦
સત્વ રજ ને તમ એવા, પ્રકૃતિના ગુણ હોય;
તે ત્રણ ગુણયુત એકતનુ, પરપુરૂષ પોતે સોય. ૫૧
પાળવા ને સર્જવા, સંહારવાને ચિન્હ;
હરિ વિરંચી રૂદ્ર એવાં, નામ ભાસે ભિન્ન. ૫૨

---

૪૫ તમો–તમોગુણ. વિવર્જિત–રહિત. શુદ્ધ સત્વાકાર–(મનનું વિશેષણ). ૪૬ પ્રસન્ન—નિર્મળ. ૪૭ ગ્રંથિકા–ચૈતન્ય અને જડ એકઠાં થઇને જે અહંકાર ઉપજ્યો છે તે રૂપી ગાંઠય. વર્ત—આવર્ત—વગળ.

૫૦ ત્રણ ઇ૦—યદ્યપિ (જો કે) બ્રહ્મા આદિ ત્રણ દેવો છે, તથાપિ તેમાંથી આત્મા રૂપ એવા એક વાસુદેવ (વિષ્ણુ)નેજ ભજવો તે યોગ્ય છે. ૫૧ યુત—યુક્ત. એકતનુ—એક શરીરવાળો.

તે ત્રય મધ્યે સત્વરૂપે, વાસુદેવજ નામ;
તેથકી સહુ લોકકેરી, ફળે ઉત્તમ કામ. ૫૩
તે ત્રણ ગુણને એકેકાથી, ઉંચ કે'વા શાંત;
સૂત શૌનકાદિક મુનિને, જણાવે દષ્ટાંત. ૫૪
ક્રિયાવર્જિત કાષ્ઠ છે ત્યમ, તમોગુણ છે જ્યમ;
કાષ્ઠથી જ્યમ ધૂમ્ર પ્રગટે, તમોથી રજ ત્યમ. ૫૫
પ્રવૃત્તિવર્જિત કાષ્ઠ છે, ત્યમ તમોગુણ કહેવાય;
કાષ્ઠથી અધિકો ધૂમ્ર ત્યાં, કાંઇ એક કારજ થાય. ૫૬
ધૂમ્ર જ્યમ ધૂંસરો વન્હિ, કરે કિંચિત કર્મ;
ત્યમ તમોગુણથી રજોગુણમાં, સ્વલ્પ દર્શન બ્રહ્મ. ૫૭
જ્યમ ધૂમ્રથી અધિકો સદા, સાક્ષાત પાવક સોય;
ત્રયીમય ત્યાં નિગમ મારગ, હોમ સઘળો હોય. ૫૮
રજો ગુણથી તથા અધિકો, સત્વગુણ વિખ્યાત;
શ્રીકૃષ્ણ લક્ષણ સત્વ ભાસે, બ્રહ્મ ત્યાં સાક્ષાત. ૫૯
સત્વ ગુણ જાણી કરીને, અધોક્ષજને અંત;
પૂર્વે મુનિ ભજતા હુવા, ભગવંતને મહાનંત. ૬૦
અદ્યાપિ જે કો તેહ મારગ, અનુસરે છે સાધ્ય;
સંસારમાં કલ્યાણ પામે, ટળે સઘળા બાધ. ૬૧
તો અન્યને કયાં ભજે છે, ત્યાં કહેછે દષ્ટાંત;
પણ મોક્ષના અધિકારી હરિને, ભજે એકજ શાંત. ૬૨
જે મહાપુરૂષ મોક્ષ નામે, સદા શાંતજ મન;

---

૫૬ પ્રવૃત્તિવર્જિત—ક્રિયા રહિત. ૫૮ ત્રયીમય ઈ૦—ત્રણ વેદમય નિગમ—(વેદ) માર્ગનો હોય ત્યાં (તે અગ્નિમાં) સઘળો હોમ (થાય). ૬૦ અધોક્ષજને-વિષ્ણુને. ૬૧ સાધ—સાધુ—સારો.

ઘોરરૂપી ભૂત પિતૃજ, પ્રજેશ મૂકી અન્ય. ૬૩

કલાનારાયણતણી છે, (ઘણી) શાંત ભજતા જેહ;
અન્ય બીજા દેવની, નિંદા ન કરતા તેહ. ૬૪

જે રાજસી ને તામસી, ધન પુત્ર કામી હોય;
પિતૃભૂત પ્રજેશને, સમશીલ સેવે સોય. ૬૫

મોક્ષના દાતાર માટે, ભજવા શ્રીભગવાન;
સાર સઘળા શાસ્ત્રનું, શ્રીવાસુદેવજ જ્ઞાન. ૬૬

વાસુદેવજ વેદમાં ને, યજ્ઞમાં વાસુદેવ;
વાસુદેવજ પામવાને, કહ્યાં સાધન એવ. ૬૭

યોગમાં ને ક્રિયામાં, શ્રીવાસુદેવનિવાસ;
વાસુદેવ નિમિત્ત કરવા, સર્વે એ અભ્યાસ. ૬૮

વાસુદેવજ જાણવાને, જ્ઞાન માગે સંત;
વાસુદેવજ પામવાને, કરે તપ મહાનંત. ૬૯

વાસુદેવજ પામવાને, કહ્યા સઘળા ધર્મ;
વાસુદેવજ મળે જેથી, જાણવી ગતિ પર્મ. ૭૦

તે વાસુદેવજ સર્વને, સૂજતા હવા નિરધાર;
પોતાતણી માયાવડે કરી, પ્રથમ સૃષ્ટિ સાર. ૭૧

કાર્ય કારણ રૂપ માયા—વડે સર્જ્યું સર્વ;
અગુણ પોતે એક કારણ, આતમા ગતગર્વ. ૭૨

---

૬૩ ઘોર ઇ૦—તે મહાત્માઓ ઘોર રૂપી (ભયાનક રૂપવાળા) ભૂત, પિતૃઓ અને પ્રજેશ (પ્રજાપતિ દેવો) અને અન્ય(બીજા દેવો)ને મૂકી (છોડી)ને નારાયણની શાંત કળાઓને ભજે છે (૬૪ મી કડી સાથે અન્વય).

૬૫ સમશીલ— (ભૂતાદિના) સમાન આચરણવાળા — રજોગુણ કે તમોગુણવાળા.

૭૨ કાર્ય ઇ૦—કાર્ય (જગત્)રૂપ માયા અને કારણ (જગતની ઉત્પત્તિની સામગ્રી)રૂપ પણ માયાનેજ કરીને ઇશ્વરે સર્વ સરજ્યું. અગુણ

તેણી માયાએ પ્રકાશ્યા, પ્રગટ્યા ગુણ જેહ;
તે મધ્યે પેશીને રમતો, પ્રગટ ભાસે તેહ. ૭૩

ગુણમાં પ્રકાશ્યો માટ ભાસે, ગુણી સરખો જ્યમ;
ચિચ્છક્તિએ ચળકી રહ્યો, તે માટ ભાસે ત્યમ. ૭૪

યથા ઇંધન અનેરાંને, પ્રગટ પાવક એક;
વિવિધ ઇન વિવિધ ભાસે, વન્હિરૂપ અનેક. ૭૫

તથા ઇશ્વર વિશ્વરૂપી, પ્રાણીમાં પ્રવેશ;
ભાસતો નાના વિધે, ક્ષેત્રજ્ઞરૂપ વિશેષ. ૭૬

ભૂત સૂક્ષ્મ અને ઇંદ્રિય, તથા મન પ્રકાશ;
એટલે ગુણ ભાસવે, શા ભૂતમાં અવિનાશ. ૭૭

આ શ્રીહરિ સહુ ભૂત મધ્યે, પ્રવેશી ને માન;
તે તે વિષય જન ભોગવે, ઇચ્છાવડે ભગવાન. ૭૮

સૂત કૃષ્ણચરિત્ર કે', એ પ્રશ્ન પૂછ્યું એહ;
વિચારીને સૂત વળતો, કહે ઉત્તર તેહ. ૭૯

એ સત્ય રૂપે સર્વદા, લોકને પાળે ઇશ;

ઇ૦—પોતે તો અગુણ (નિર્ગુણ) છે અને એક કારણ (ચૈતન્ય રૂપે વ્યાપક હોવાથી) છે.

૭૩ હરિનું અન્વયરૂપ વર્ણે છેઃ તે મધ્યે ઇ૦—સ્પષ્ટ છે. ૭૪ ચિચ્છક્તિએ—ચિત (ચૈતન્ય) રૂપ શક્તિવડે. ત્યમ—ચિદ્રૂપ—જ્ઞાનરૂપ. ૭૫ ઇંધન—લાકડાં. ઇન—ર્ય.

૭૬ ક્ષેત્રજ્ઞરૂપ—ક્ષેત્ર (દેહ)ને જ્ઞ(જાણનાર)રૂપે—સાક્ષી ચૈતન્યરૂપે. ૭૭ ભૂત—આકાશાદિ પંચ ભૂત. સૂક્ષ્મ—શબ્દાદિ પાંચ વિષય. ઇંદ્રિય—શ્રોત્રાદિ પાંચ ઇંદ્રિય.

૭૯ સૂત ઇ૦—પાછળ શૌનકાદિકે સૂતને પૂછ્યું હતું કે, 'હે સૂત ! શ્રીકૃષ્ણનું ચરિત્ર કહો' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર હવે સૂત આપે છે.

વિશ્વકર્ત્તા કરી લીલા, સ્વયં શ્રીજગદીશ. ૮૦

દેવ તિર્યક્ નરાદિકમાં, ધરે લીલાદેહ;
કુંતીતણી સ્તુતિ વિષે કહ્યું, લક્ષ્મીલીલા તેહ. ૮૧

ઇતિ પ્રથમ સ્કંધમાં, અધ્યાય બીજો સાર;
ભગવાન વર્ણન જેહ મધ્યે, નિરોપ્યું નિર્ધાર. ૮૨

રત્ન કહે યત્ને કરીને, અધ્યાય કીધો ઇશ;
અગન્યાશી પદ શોભતાં, ને શ્લોક છે ચોત્રીશ. ૮૩

અધ્યાય ૩ જો.

શ્લોક.

शुकक्रुतंकिलभागवताभिधं । जगतियेनरहस्यतमुदा ॥
निखिललोकहितायनिवेदितं । विजयतेऽत्रससूतसमाह्वयः॥१॥

દ્રુતવિલંબિત.

તૃતીયમાં અવતાર કથા કહે,
તિવિધ ઉત્તર મૂલ સદા લહે;
પુરૂષ આદ્યવતાર કહી કરી,
સકલ રૂપજ વર્ણવિયા હરિ.

---

૮૧ તિર્યક્–પશુ, પક્ષી, કીડા, માંછલાં, વગેરે. લીલાદેહ–મોજને અર્થે દેહ. લક્ષ્મીલીલા–ભગવાનની લક્ષ્મી (શોભા) અને લીલા. ૮૨ નિરોપ્યું —નિરૂપણ કર્યું.

૧ શ્લોક—શુક મુનિએ ભાગવત નામે અતિ ગુપ્ત શાસ્ત્ર કર્યું હતું; તેને સઘળા લોકના ભલા માટે જેણે આનંદથી શૌનકાદિ ઋષિઓને કહ્યું, તે સૂત નામે પુરાણી જય પામે છે.

૨ તિવિધ–તે પ્રમાણે (પૂછેલા પ્રશ્ન પ્રમાણે). પુરૂષ ઇ૦—આદિ અવતાર જે પુરૂપ રૂપ થયો તે પ્રથમ કહીને.

રાગ ગોડી.

પ્રશ્ન પૂછ્યું પાંચમું એહ, કથા કહો અવતારિક તેહ;
સૂત કહે તે ઉત્તર સાર, પ્રથમ કહે પુરૂષઅવતાર. ૩

મહદાદિક તત્વે વિસ્તાર, જેનો પામે વિરલા પાર;
લોક સરજવા કીધો દેહ, સોળ કળાનો કીધો તેહ. ૪

લોક તુલ્ય તનુ શામાટ, એ તો રૂપ લહો વૈરાટ;
ઉપાસનાને અર્થે કીધ, આદિ એ અવતારજ લીધ. ૫

કોણ રૂપ તે છે અદ્ભુત, તેનું વર્ણન કહે છે સૂત;
પ્રલયપય પોઢ્યા જે ઇશ, વિસ્તારી નિદ્રા યોગીશ. ૬

તેહનો નાભિહ્રદ નિર્ધાર, ત્યાંથી પ્રગટ્યું પંકજ સાર;
તે પંકજથી બ્રહ્મા હવા, સકળ લોકને તે સરજવા. ૭

આદિ કલ્પ એહ અનુપ, હરિએ લીધો પુરૂષારૂપ;
જેને અંગ વિભાગે સાર, કીધો ચૌદ લોક વિસ્તાર. ૮

શ્રીભગવાનતણું તે રૂપ, શુદ્ધ સત્વ અદ્ભુત અનુપ;
જ્ઞાની રૂપ નિહાળે એહ, જ્ઞાનચક્ષુએ દેખે તેહ. ૯

અપાર પાદ ઉરૂ ને પાણ, જેનાં વદન અપરિમિત જાણ;
અનંત મસ્તક મુકુટ અનંત, અનંત અંબર નાવે અંત. ૧૦

---

૪ મહદાદિક—મહત્તત્વ, અહંકાર અને પંચ તન્માત્રાઓવડે. સોળ કળાનો—અગિયાર ઇંદ્રિયો અને પાંચ ભૂત મળીને.

૫ લોક ઇ૦—કોઇ કહેશે કે એવું લોક તુલ્ય તનુ (શરીર) હરિએ શામાટે ધર્યું ? તેનું કારણ કહે છેઃ એ તો ઇ૦—સ્પષ્ટ છે.

૬ પ્રલય ઇ૦—જે ઇશ નિદ્રા (યોગનિદ્રા- જ્ઞાનમય નિદ્રા) વિસ્તારી -ધારણ કરીને પ્રલય કાળના પય(જળ)માં પોઢ્યા હતા.

૭ નાભિહ્રદ—નાભિ રૂપી ધરો. પંકજ—કમળ. ૮ પુરૂષારૂપ-(અવતાર, આદ્યાહાર). ૧૦ ઉરૂ-જાંઘ. પાણ-હાથ. અંબર—વસ્ત્ર.

અનંત કુંડળ નાસા બહુ, અંગ અનુપમ શોભે સહુ;
અન્ય અવતારતણી પેરે એહ, આવે જાય ચળે નહિ જેહ. ૧૧
એહ આદિ નારાયણ રૂપ, એ લીલા અદ્‌ભુત અનુપ;
બીજા જે અવતાર સુધામ, તેને એ રેવાનો ઠામ. ૧૨
અન્યય રૂપ જઈને એને મળે, કરી કામને એમાં ભળે;
બીજા સર્વનું જાણો એહ, અક્ષયબીજ કહાવે જેહ. ૧૩
એથી પ્રગટે એમાં શમે, નાના રૂપે એમાં રમે;
જેનો અંશ વિરંચિ લહો, તેનો અંશ મરીચિ કહો. ૧૪
તેણે આ સરજ્યો સંસાર, દેવ પશુ ને પુરૂષાકાર;
પ્રથમે પ્રગટ્યા સનતકુમાર, બ્રાહ્મણ રૂપ ધરી નિર્ધાર. ૧૫
બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળ્યું વીર, ધારી ધ્યાને ધારણ ધીર;
દુષ્કર તપ કીધું કુમાર, વ્રતાચાર અખંડિત ધાર. ૧૬
બીજું રૂપ ધર્યું વારાહ, પાતાળે પૃથ્વી અવગાહ;
વિશ્વતણી કરવા ઉત્પત્ય, અવનિને ઉદ્ધારવા સત્ય. ૧૭
યજ્ઞરૂપ શૂકર અવતાર, સર્વ જીવની કરવા સાર;
ત્રીજો સર્ગ શિરોમણિ ઘણું, પામ્યા ત્યા દેવઋષિપણું. ૧૮
વૈષ્ણવતંત્ર વખાણ્યો સાર, જ્યાં કર્મે કરી કર્મપ્રહાર,
નારદપંચરાત્ર જે કહ્યો, તે મહિમા મહાનંત લહ્યો. ૧૯
ચોથે અવતારે મહાસુખી, પ્રગટ્યા નરનારાયણ રૂખી;
ધર્મતણી પત્નીના તન, આત્મા સમ પાળે પાવન. ૨૦
નરનારાયણ રૂપે કરી, દુશ્વર તપ કીધું શ્રીહરિ;

---

૧૧ નાસા—નાક. ૧૬ વ્રતાચાર—વ્રતનું આચરણ. ૧૭ અવગાહ—ડૂબવું. ઉદ્ધારવા—બાહાર લાવવા.

૧૮ શૂકર—વરાહ. સર્ગ—સૃષ્ટિ—ઉત્પત્તિ. અર્થાત્ અવતાર દેવઋષિપણું—નારદ રૂપ. ૧૯ કર્મપ્રહાર—કર્મનાશ. નારદપંચરાત્ર—એ નામનો ગ્રંથ.

કપિલ નામ પંચમ અવતાર, પ્રગટ્યા સિદ્ધ શિરોમણિ સાર. ૨૧
આસુરિયાભિધ બ્રાહ્મણ હતો, સાંખ્ય મારગ કીધો છતો;
કાળ ઘણે કો નવ જાણતું, તત્વશાસ્ત્ર તે કીધું છતું. ૨૨
છઠ્ઠે અવતારે શ્રીહરિ, અત્રિપુત્ર થયા મન ધરી;
અનસૂયાનો પૂર્યો કામ, દત્તાત્રેય ધરાવ્યું નામ. ૨૩
આત્મવિદ્યા આપે સહી, અલર્કને આરંભી કહી;
પ્રલ્હાદાદિક આગળ ઘણી, આત્મવિદ્યા આપી ભણી. ૨૪
સપ્તમ રૂપ ધર્યું જે ઇશ, યજ્ઞ રૂપ પ્રગટ્યા જગદીશ;
ઋષિ પ્રજાપતિકેરા તન, આકૂતિ મધ્યે ઉત્પન્ન. ૨૫
યામ નામ જે કા'વે દેવ, પોતાના સઘળા સુત એવ;
તેની સાથે સ્વયં ગોપાળ, સ્વાયંભૂ મન્વંતરપાળ. ૨૬
સ્વાયંભૂમન્વંતર સિદ્ધ, યજ્ઞેંદ્રપણું ત્યાં કીધ;
અષ્ટમ જેહ ધર્યો અવતાર, ઋષભદેવ નામે નિર્ધાર. ૨૭
રાજા નાભિ કહાવે તાત, મેરૂદેવી પોતાને માત;
મહાબળિયો પોતે મહાનંત, પરમહંસપદ જાણે અંત. ૨૮
દેખાડ્યો તે મારગ પર્મ, ધીર પુરૂષને દીધું વર્ત્મ;
સર્વાશ્રમમત જાણે તેહ, ઋષભદેવ દેખાડ્યો જેહ. ૨૯
સર્વે મળી મુનિએ જાચ્યા, નવમે રૂપે પાર્થિવ થાપ્યા;

---

૨૧ દુશ્ચર–દુઃખે કરીને આચરી શકાય એવું. ૨૨ આસુરિયાભિધ—આસુરિ નામનો. એ નામના બ્રાહ્મણને સાંખ્યશાસ્ત્ર કહ્યું. ૨૩ કામ—કામના—ઈચ્છા.

૨૪ અલર્કને—મદાલસાના પુત્રને. ૨૫ આકૂતિ— એ નામની રૂચિ-ઋષિની પત્ની.

૨૬ યામ ઇ૦—આકૂતિના પુત્ર યજ્ઞ ભગવાનના યામ નામે દેવો હતા તેમની સાથે પોતે સ્વાયંભુવ મન્વંતરનું રક્ષણ કર્યું—પોતે ઇંદ્ર થયા હતા. ૨૯ વર્ત્મ—મારગ–મારગ દેખાડ્યો. સર્વાશ્રમમત—બધા આશ્રમોએ માન આપેલો.

પોતે પૃથુ રાજા અવતાર, પૃથ્વીના પોતે દોહનાર. ૩૦
પૃથ્વીમાં હુતી ઔષધી, રત્ન અમૂલક હુતાં અતિ;
તે અર્થે મહી દોહી ભૂપ, તે માટે એ ઉત્તમ રૂપ. ૩૧
મત્સ્ય દેહ ત્યાં દશમો લીધ, વૈવસ્વતમનુ રક્ષા કીધ;
ચક્ષુર્મન્વંતર ખળભળ્યું, સાગરનું જળ અંબર અડ્યું. ૩૨
પૃથ્વી રૂપી નાવજ માંહે, વૈસ્વત ઉગાર્યો ત્યાંહે;
એકાદશમો જે અવતાર, કશ્યપ ઋષિ જગદાધાર. ૩૩
દાનવ દેવ મળીને યદા, સાગરમંથન કરવા તદા;
મંદરાચળ ગિરિવર જેહ, વાંસા ઉપર ધાર્યો તેહ. ૩૪
દ્વાદશમો ધનવંતરિ દેહ, સાગરમાંથી પ્રગટ્યો તેહ;
રૂપ તેરમું લીધું હરિ, મોહિની રૂપે વાહ્યા અરિ. ૩૫
મોહ પમાડ્યા દાનવ માન, સુરને પાયું અમૃતપાન;
રૂપ ચતુર્દશમું અતિ સાર, લીધો નૃસિંહાવતાર. ૩૬
નખને અગ્રે દાનવ દુષ્ટ, હિરણ્યકશિપુ ચાર્યો કષ્ટ;
પંદરમે છળ્યો બળિરાય, કૃષ્ણે કીધો વામન કાય. ૩૭
આવ્યા બળિરાજાને યાગ, ઊભા ત્રણ કદમ મહી માગ;
ભુવન ત્રણ ગ્રહેવાનું મન, વામન રૂપ ધર્યું ભગવન. ૩૮
અવતારે ઉત્તમ સોળમે, પરશુરામને રૂપે રમે;
વિપ્રદ્રોહી જે ભૂપાળ, તે ભૂપતિનો આણ્યો કાળ. ૩૯
નિઃક્ષત્રી કરી પૃથ્વી સાર, દ્વિજને આપી એકવીશ વાર;
સત્તરમે અવતારે જાત, સત્યવતી ત્યાં કીધી માત. ૪૦
પુત્ર પરાશરકેરા થયા, દીન વિષે અતિ કીધી દયા;
અલ્પમતિ નર મનમાં ધરે, વેદતણી બહુ શિક્ષા કરે. ૪૧

---

૩૨ અંબર—આકાશ (માં). ૩૭ કષ્ટ—કષ્ટરૂપ.

અઢારમે અવતારે ભૂપ, પોતે પ્રગટ્યા રાઘવ રૂપ;
કરવા અમરતણું અતિ કામ, રાજા રામ ધરાવ્યું નામ. ૪૨
સાગરને ત્યાં શિક્ષા દીધ, પેર પેરનાં પરાક્રમ કીધ;
ઊનવિંશમે વીશે વળી, રામ કૃષ્ણ પ્રગટ્યા મહાબલિ. ૪૩
જાદવમાં લીધો અવતાર, ભૂમિતણો ઉતાર્યો ભાર;
વળતો કાળ ગયે નિરધાર, નિજ બાળક બુદ્ધાવતાર. ૪૪
કૈકટ દેશ ગયામાં થશે, દાનવને મન મોહ નાખશે;
કળિયુગને અંતે અવતાર, નામ કલ્કિ જગદાધારા. ૪૫
વિષ્ણુશયસ્ બ્રાહ્મણથી હવા, ચોર રૂપ રાજા મારવા;
શ્રીહરિ સત્વતણા ભંડાર, એના છે અવતાર અપાર. ૪૬
યથા સરોવર સાગર જશું, તે મધ્યેથી જળ ઉલ્લસ્યું;
સહસ્ર મારગ ચાલે ધાર, એવા અંશ કળા અવતાર. ૪૭
દાનવ દેવ અને મુનિજનં, મહાબળિયા મનુકેરા તન;
સઘળા કૃષ્ણકળા જાણવા, પ્રજાપતિ પણ પ્રમાણવા. ૪૮
કૃષ્ણ સ્વયં ભગવાનજ હવા, એમાં સંશય નવ આણવા;
સુરે આકુળ કીધા લોક, તેહતણો ક્ષય કીધો શોક. ૪૯
જુગે જુગે અવતારિક ઇશ, તે એ કૃષ્ણ સ્વયં જગદીશ;
જન્મ ગુહ્ય નારાયણતણું, સાંભળતાં સુખ આવે ઘણું. ૫૦
નિર્મળ મન જે નિયમે કરી, સાયં પ્રાતર શ્રદ્ધા ધરી;
જન્મ ગુહ્યને જે કો ગાયે, તે સંસારથકી મૂકાયે. ૫૧

---

૪૨ અમર—દેવ. ૪૩ ઊનવિંશમે—ઓગણીસમે. વીશે—વીસમા અવતારે. ૪૫ કૈકટ—કીકટ નામે ગયાની પાસેના પ્રદેશમાં.

૪૮ કૃષ્ણકળા—કૃષ્ણના અંશના અંશ. ૪૯ કૃષ્ણ ઇ૦–પણ કૃષ્ણ તો પોતે ભગવાન (સંપૂર્ણ અંશથી ઉત્પન્ન થયેલા) છે. ૫૦ ગુહ્ય—ગુપ્ત (જન્મનું વિશેષણ). ૫૧ સાયં—સાંજે.

કહેશો કયમ જાશે સંસાર, જ્યાં સુધી છે દેહવિચાર;
માયાજનિત અવિદ્યા જેહ, તેણે ભાસે બીજો દેહ. ૫૨
તે માયા નારાયણતણી, તેની કથા સુણંતા ઘણી;
જાય અવિદ્યા વિદ્યા થાય, દેહ ભાવ જે ભવભ્રમ જાય. ૫૩
એહ સંબંધ કહે છે સાર, પાંચ શ્લોકવડે વિસ્તાર;
આત્મરૂપ ચિદંશ અતીવ, જે ભગવાન અરૂપી જીવ. ૫૪
તેનું છે આ સ્થૂળશરીર, એ મારગમાં મોહ્યા ધીર;
માયાગુણ મહદાદિક જેહ, આત્મ ઠામે આણે તેહ. ૫૫
જીવતણું જે સ્થૂળ સ્વરૂપ, ગુણે જણાવ્યું આતમ રૂપ;
સ્વરૂપને આવરે સસત્વ, જે છે ત્યમ નવ ભાળે તત્વ. ૫૬
તેહતણું કેંછે દૃષ્ટાંત, સાંભળજો શ્રોતાજન શાંત;
જથા મેઘ વાયુમાં રહે, સર્વ લોક આકાશે લહે. ૫૭
ઉડે તુચ્છ આકાશે રહે, પવનતણી ધૂસરતા કહે;
એ વિધિ લોક અજાણ્યા જેહ, આત્મ ઠામે દેખે તેહ. ૫૮
સ્થૂળથકા બીજા જે દેહ, અલ્પ સ્વરૂપી કા'વે તેહ;
તેમાં જે આતમતા રહે, એ મિથ્યા અજ્ઞાની કહે. ૫૯

૫૨ માયાજનિત—માયાથી ઉપજેલી. ૫૩ વિદ્યા—જ્ઞાન. ભવભ્રમ—સંસારનો ફેરો અથવા સંસાર રૂપી ભ્રાંતિ.

૫૪ ચિદંશ— ચિત્(ચૈતન્ય)નો અંશ. અતીવ—ઘણો. અરૂપી–રૂપરહિત. ૫૫. સ્થૂળશરીર—પંચભૂતાત્મક દૃશ્ય શરીર. મહદાદિક—મહતત્વ વગેરે.

૫૬ સ્થૂળશરીરને આત્મા માનવારૂપ ભ્રાંતિ થવાનો હેતુ કહે છે: સ્વરૂપને ઈ૦—સત્વ સહિત માયા સ્વરૂપને (જીવના ખરા રૂપને) આવરે–ઢાંકે છે, અને તેથી જે જેવું છે તે તેવું જણાતું નથી.

૫૮ તુચ્છ–હલકા રજકણ. ધૂસરતા—ધૂંખરાપણું. ૫૯ સ્થૂળથકા–સ્થૂળથી બીજા. અલ્પ સ્વરૂપી–સૂક્ષ્મ.

લિંગદેહનું સૂક્ષ્મ રૂપ, નિરાકારનું રૂપ અનુપ;
તે માટે કો દેખે નહિ, નથી સાંભળ્યું કોણે સહી. ૬૦
તો તે છે ત્યાં શું પ્રમાણ, જો તે જીવ ઉપાધિ જાણ;
જીવતણે રૂપે છે ત્ર્યંગ, જન્માંતરમાં જેહ અભંગ. ૬૧
તો કહેશો ભોગસ્થળ સ્થૂળ, જીવોપાધિ કાં નહિ મૂળ?
તે માટે ફરી પામે અંગ, તેહતણું કારણ છે લિંગ. ૬૨
સ્થૂળ સૂક્ષ્મ બે જીવોપાધિ, જન્મ ધરાવવા વળગી વ્યાધિ;
બન્ને મૂકી નિર્મળ થાય, બ્રહ્માકાર તદા કહેવાય. ૬૩
અન્ય લોક જે એવું વદે, વૈષ્ણવજન તે રાખવું હૃદે;
સ્થૂળ સૂક્ષ્મ જ્યારે પરહરે, સ્વરૂપ સમ્યક્ જાણી ધરે. ૬૪
આપઅવિદ્યા જે બે દેહ, આત્મમાં આરોપ્યા તેહ;
બન્ને રૂપ અહંમતિ તજે, બ્રહ્મ ભાવને ત્યારે ભજે. ૬૫
તો પણ છે ત્યાં માયા સહી, જ્યાં સુધી ઘટમાં તે રહી;
જીવ જયહાં સુધી વિદ્યમાન, તો કયમ થાશે તેહ સમાન. ૬૬
એહ સબળ સંશય ભાંજવા, સૂત પુરાણી કે'તા હવા;
જદા ઇશ્વરી માયા જેહ, ભવનું કારણ દેવી એહ. ૬૭
તે માયા પામશે ઉપશમ, જીવ બ્રહ્મતા પામે તે ઠામ;
મતિ મધ્યે માયાનો વાસ, વિદ્યાવિદ્યા રૂપી વિલાસ. ૬૮

---

૬૧ તે છે ત્યાં–તેના અસ્તિત્વમાં. અર્થાત્ સૂક્ષ્મશરીર એ જીવની ઉપાધિ છે એમ કહેવામાં શું પ્રમાણ છે? ત્ર્યંગ—ત્રણ અંગ (સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ). જન્માંતરમાં ઇ૦—અર્થાત જેને બીજો જન્મ લેવો પડે છે તે સૂક્ષ્મ દેહ જીવની ઉપાધિ છે.

૬૨ તે માટે ઇ૦–જે ફરી અંગ પામે છે તે લિંગ (સૂક્ષ્મ) શરીર છે, માટે તેજ જીવોપાધિ છે. ૬૫ આપઅવિદ્યા–પોતાના અજ્ઞાનવડે. અહંમતિ –અહંકાર. ૬૮ ઉપશમ–વિરામ.

યદ્વાતદ્વા રૂપે રહે, આત્મજ્ઞાન ધણીનું દહે;
જે કાળે તે વિદ્યા થાય, જીવપણું ત્યાં ત્યારે જાય. ૬૯

નિરિંધન અગ્નિવત્ રમે, સર્વ શમાવી પોતે શમે;
બ્રહ્મભાવને પામ્યો યદા, એવું બોલે પંડિત તદા. ૭૦

પરમાનંદ વિષે પદ હોય, બ્રહ્મ સ્વરૂપે શોભે સોય;
જન્મ કર્મ જેવાં જનને, તેવાં કહે છે ભગવાનને. ૭૧

એહ અજન્મા જન્મજ ધરે, આપ અકર્ત્તા કર્મજ કરે;
અંતરજામી એવા થયા, મોટા કવિજન કહી ગયા. ૭૨

જેની લીલા નિશ્ચળ સાર, તે ઇશ્વર સરજે સંસાર;
પાળે ને વળી ટાળે સોય, અળગો રહે આસક્ત ન હોય. ૭૩

પટાંતરે પ્રાણીમાં રહ્યો, પોતે પોતાને વશ કર્યો;
ગંધ ગ્રહે ષટ્ ઇંદ્રિયતણો, ષટ્ઇંદ્રિય વશ કર્ત્તાતણો. ૭૪

ઇશ્વરકેરી લીલા જેહ, દુર્મતિ નર નવ જાણે તેહ;
તર્કશાસ્ત્રનો સંગ્રહ કહે, તોએ પણ લીલા નવ લહે. ૭૫

અંતઃકરણે રૂપ ન લહે, વચને નામ ક્યહાંથી કહે;
નટ નાટક વિસ્તારે જથા, એવી કૃષ્ણતણી છે કથા. ૭૬

ચક્રપાણિ કર્ત્તા અજ ઇશ, અપાર વીર્ય જે જગદીશ;
તેહનો મારગ જાણે તેહ, ભાવે ભક્ત આરાધે જેહ. ૭૭

કપટરહિત ભક્તિ જે કરે, ભક્તિતણે મારગ સંચરે;
શાંત સ્વભાવે ભજતો જેહ, હરિની લીલા જાણે તેહ. ૭૮

હવે તમે સાંભળજો સુન્ય, આ સંસાર વિષે તું ધન્ય;

---

૬૯ યદ્વાતદ્વા—ગમે તે—જે તે. ૭૦ નિરિંધન—બળતણ વગરનો. બળતણ વગરનો અગ્નિ જેમ સર્વને શમાવીને પોતે શમે છે તેમ તે માયા પણ વિદ્યારૂપે પરિણામ પામીને સદ્ અસદ્ રૂપ ઉભેપાધિને નાશ કરીને પછી પોતે પણ નાશ પામેછે. ૭૪ ગંધ ગ્રહે—અર્થાત્ ભોગવે. ષટ્ ઇંદ્રિય—છ ઇંદ્રિય રૂપી સમુદાય. કર્ત્તાતણો—કર્ત્તાતણે. ૭૭ વીર્ય—પરાક્રમ.

વિપ્ર રૂપી શુકજી નિર્ધાર, બ્રાહ્મણ તેજતણો ભંડાર;
ત્યાં હરિકીર્તન કરતા મુનિ, મારે કર્ણે પડી તે ધૂનિ. ૮૦
હું પણ આવ્યો તેણે ઠામ, મનમાં સાંભળવાનું કામ;
મુનિ અનુગ્રહ કીધો મને, બેસાર્યો પોતાની કને. ૮૧
તે હું શ્રવણ કરાવીશ સહી, કથા જથામતિ જેવી લહી;
સુણી ભણી છે જેવી કથા, હું તમને સંભળાવીશ યથા. ૮૨
સંક્ષેપે જે ભાખ્યું વ્યાસ, હું વિસ્તારી કહીશ અભ્યાસ;
ઇતિશ્રી ભાગવતે પ્રથમસ્કંધ, ત્રીજા અધ્યા'નો સંબંધ. ૮૩
રત્ન કહે યત્ને કરી કર્યો, પીસ્તાળીશ શ્લોકે વિસ્તર્યો;

અધ્યાય ૪ થો.

શ્લોક.

नरवराहकुमारसुनारदामुनिवरौकपिलात्रिसुताध्वराः॥
ऋषभसत्पृथुमत्स्यककच्छपाभिषगथासुरमोहिनिकातथा ॥ १ ॥
नरहरिर्वारवामनरामकावरधरासुरजोरघुनायकः ॥
हरिहलायुधबुद्धसुकल्किनोनिजमवंतुहरेरवतारकाः ॥ २ ॥

ઈંદ્રવજ્રા.

ચોથે કહે ભાગવત પ્રબંધ,
કર્યાતણા કારણનો સંબંધ;
સંતોષ પામ્યા નહિ વ્યાસ પોતે,
શાખા કરી. વેદપુરાણ જોતે. ૩

૧—૨ શ્લોક —પુરૂષાવતાર, વરાહ, સનત્કુમાર. નારદ, નર અને નારાયણ, કપિલ, દત્તાત્રેય, યજ્ઞ, ઋષભ, પૃથુ, મત્સ્ય, કચ્છપ, ધન્વંતરિ, મોહિની, નૃસિંહ, વામન, પરશુરામ, વ્યાસ, રામચંદ્ર, કૃષ્ણ, બળરામ, બુદ્ધ, કલ્કિ, એવા ભગવાનના (ચોવીસ) અવતાર પોતાના ભક્તોનું રક્ષણ કરો. ૩ કર્યાતણા—ભાગવત પ્રબંધ કર્યાતણા.

રાગ કેદારો.

સૂતે એમ કહ્યું જદા, મુનિએ સ્તુતિ કીધી તદા;
દીર્ઘયજ્ઞજ મુનિજન કરે એ. ૪
સહુ મુનિજન મધ્યે મુખી, શૌનક નામે મહારૂખી;
ઋગ્વેદી વૃદ્ધ વિચારી ઉચ્ચરે એ. ૫

ઢાળ.

ઉચ્ચરતા મુનિ શૌનક ત્યારે, કહો સૂત નિર્ધાર;
વક્તા મધ્યે વીર તમો કહો, પ્રશ્ન અમારૂં સાર. ૬
કથા કહો ભાગવતની અમને, ભક્તિ પ્રિય મહાપુણ્ય;
જે કથા કહે છે પરીક્ષિતને, સ્નેહ ધરી શુક મુન્ય. ૭
કવણ જુગ એ પરમ કથા થઇ, કવણ સ્થળ હરિ કીધ;
કારણ દ્વૈપાયનને કહો, કોણે એ મતિ દીધ. ૮
વ્યાસતણો સૂત શુકજી કા'વે, મહાયોગી સમદર્શી;
ભેદાભેદ નહિ જે મુનિને, એક મતિ હિતહર્ષી. ૯
માયાશયનથકી જે જાગ્યો, મૂઢમતિ મતિમાન;
માણસ જાણે મૂઢ સરિખો, મન ભજતો ભગવાન. ૧૦
જે કાળે સંન્યાસ ગ્રહીને, શુકજી ચાલ્યા વન;
તેની પાછળ વ્યાસ પળાયા, ગ્રહેવા તે નિજ તન. ૧૧
વ્યાસ વૃદ્ધ વપુ પાછળ જાતા, વસ્ત્રસમેત શરીર;
તેને નિરખી સુરનારીએ, લજ્જાએ પે'ર્યાં ચીર. ૧૨

---

૯ હિતહર્ષી—પ્રાણીઓનું હિત કરવામાં હર્ષવાળો. ૧૦ માયાશયન—માયા રૂપી નિદ્રા. ૧૨ સુરનારી—અપ્સરાઓ (જે સરોવરમાં નગ્ન થઇને રમતી હતી).

વ્યાસતણો સુત પ્રૌઢ પળાચો, નગ્નતનુ શુકદેવ;
તેને દેખી સુરનારી જે, લજ્જા ન કરે એવ. ૧૩
એવું કૌતુક અવલોકીને, વચન વદે મુનિ રાજ;
મારા સુતને અવલોકીને, કાં નવ કીધી લાજ. ૧૪
સુરનારી કે' તારો બાળક, ભેદાભેદ ન જાણે;
નર નારી સરખી શુકજીને, ભેદાભેદ ન આણે. ૧૫
એવા શુકજી મહાયોગી તે, નગરજને કયમ જાણ્યા;
ઉન્મત્ત મૂરખ મૂક સરિખા, પંડિત કેમ પ્રમાણ્યા. ૧૬
કુરૂ જાંગલ જનપદને મૂકી, હસ્તિનાપુર પધાર્યા;
ગજપુર મધ્યે ગોળા સરખા, જ્ઞાની કયમ નિર્ધાર્યા. ૧૭
પરીક્ષિત્ રાજા રાજઋષિને, શુક કયહાં સંવાદ;
શ્રીભાગવતી સાત્વત સંહિતા, જેહ વિષે છે આદ્ય. ૧૮
ગોદોહનવેળા લગી શુકજી, ગૃહસ્થને ઘેર રે'તા;
તેનાં મંદિર તીર્થ કરતાં, દર્શન નિજ અઘ દે'તા. ૧૯
તે શુકજી પરીક્ષિતની પાસે, કયમ રહ્યા દિન સાત;
તે કહો વળી અન્ય કહો, નૃપ પરીક્ષિતકેરી વાત. ૨૦
અભિમન્યુકેરો અર્ભક કા'વે, ભક્તશિરોમણિ સુત;
તેનાં જે જે જન્મ કર્મ તે, અમને કહો અદ્ભુત. ૨૧

---

૧૩ નગ્નતનુ—નાગા શરીરવાળો. ૧૬ મૂક—મૂંગો. ૧૭ કુરૂ જાંગલ—કુરૂ અને જાંગલ નામના પ્રદેશ. જનપદ—દેશ. ગજપુર—હસ્તિના પુર. ગોળા સરખા-ગોળમટોળ—જેનાં લક્ષણ ન પરખાય એવા.

૧૮ સાત્વત સંહિતા—વિષ્ણુ સંબંધી ગ્રંથ. ૧૯ ગોદોહનવેળા લગી—ગાય દોહોતાં જેટલો સમય લાગે તેટલા સમય સુધી. તીર્થ—તીર્થરૂપ. દે'તા—દહન કરતા. ૨૧ અર્ભક—બાળક.

ચક્રવર્તી નૃપ પરીક્ષિત પ્રગટ્યો, પાંડવકુળકૃતવૃદ્ધિ;
શામાટે ગંગાતટ બેઠો, મૂકી રાજ્ય સમૃદ્ધિ. ૨૨
પરીક્ષિતપદપીઠ વિષે રિપુ, નિત્ય રહેતા શિર નામી;
ભેટ ભલેરી ભૂપતિ કરતા, પોતાના શુભકામી. ૨૩
મહાદુસ્ત્યજ નૃપલક્ષ્મીને કયમ, મૂકે પરીક્ષિત વીર;
યૌવનવયમાં જીવ તજવા, કયમ રાખ્યું મન ધીર. ૨૪
વિષ્ણુભક્તિએ જીવે છે તે, કરવા પરઉપકાર;
પોતાને અર્થે નહિ જીવે, દીનતણા દાતાર. ૨૫
લોકતણું જે જીવન તનુ તે, કંવણ કારણે પાડ્યું;
ઘટે નહિ પરજીવન ભંજન, મિથ્યા નાશ પમાડ્યું ! ! ૨૬
સુખ સંપત્તિ અતિ મોટમદાતા, લોકતણો નૃપદેહ;
વિરક્ત થઇ શામાટે પાડ્યો, કહોની કારણ તેહ. ૨૭
જે કિંચિત તમોને અમ પૂછું, કહો સહુ તે નિરધાર;
વેદ વિના સઘળી વાણીમાં, તમો ગયા છો પાર. ૨૮
કવણ જુગે એ કીધું એવાં, પ્રશ્ન કર્યાં અદ્ભુત;
દ્વૈપાયનના જન્મથકી તે, ઉત્તર કહે છે સૂત. ૨૯

સૂતઉવાચ.

ત્રીજો જુગપરિવર્તક આવ્યો, દ્વાપર રૂપે કાળ;
વેદવ્યાસ પરાશરથી ત્યાં, પ્રગટ થયા તે કાળ. ૩૦
વાસવી માતથકી મુનિ પ્રગટ્યા, કૃષ્ણ કળા અવતાર;
મહાજોગી શ્રુતિમારગ ભોગી, સકળ કળાભંડાર. ૩૧

---

૨૨ પાંડવકુળકૃતવૃદ્ધિ—પાંડવના કુળની જેણે વૃદ્ધિ કરી છે એવો. ૨૩ પદપીઠ–પગના પૃષ્ઠ ઉપર. ૨૪ દુસ્ત્યજ—દુઃખે કરીને તજાય એવી. ૨૬ તનુ–શરીર. ૨૮ સૂત બ્રાહ્મણ નહોતો માટે તેને વેદ ભણવાનો અધિકાર નહોતો, તેથી શૌનક તેને કહે છેઃ વેદવિના ઇ૦—સ્પષ્ટ છે. ૨૯ દ્વૈપાયન—વ્યાસ. ૩૦ જુગપરિવર્તક–જુગનો ફેરફાર કરનારો. ૩૧ વાસવી–સત્યવતી.

એક સમે તે મુનિવરે કીધું, સ્નાન સરસ્વતીમાંય;
એકાકી એકાંતે આસન, વાળી બેઠા ત્યાંય. ૩૨

નિશ્ચળ અંતઃકરણ કરીને, ધરવા બેઠા ધ્યાન;
બદરિકાશ્રમ મધ્યે બેઠા, એવે ઊગ્યો ભાન. ૩૩

કાળબળે કરી ભળતા દીઠા, જુગના જે જે ધર્મ;
જુગના ધર્મ પરસ્પર ભળતા, મિશ્રિત જે જે કર્મ. ૩૪

કાળતણી ગતિ કો નવ જાણે, પંડિત કેમ પ્રમાણે;
ભૂત ભવિષ્ય વિચારી જોતાં, વેદવ્યાસ વખાણે. ૩૫

ભૌતિક ભાવ શરીર કહાવે, તેની શક્તિ જેહ;
વેદવ્યાસે કાળબળે કરી, ઘટતી દીઠી તેહ. ૩૬

વ્યાસજીએ વળી લોક નિહાળ્યા, દુર્બળ શ્રદ્ધાહીન;
દુર્મતિ અતિશે ઓછાં આયુષ્ય, દિસંતા જન દીન. ૩૭

દિવ્યચક્ષુએ જોતા મુનિવર, દુર્ભગ નરને દેખી;
સકળદષ્ટમુનિ વર્ણાશ્રમને, હિતની વાત વિશેખી. ૩૮

વેદવિહિત જે કર્મ કહાવે, નરને કરવા સાર;
ચાર પ્રકારતણા ત્યાં હોતા, કર્મતણા કર્તાર. ૩૯

યજ્ઞતણો વિસ્તાર થયાનો, કીધો એક વિચાર;
એક વેદના વેદવ્યાસે, વેદજ કીધા ચાર. ૪૦

પહેલાં તો ઋગ્વેદ કહાવે, યજુર્વેદ પશ્ચાત;
સામવેદ ત્રીજો ને ચોથો, કર્યો અથર્વણ જાત. ૪૧

પ્રથમ વેદના ભેદ કર્યા તે, મુનિવર ચતુરસુજાણ;
પંચમ વેદ પ્રમાણ વખાણ્યો, તે ઈતિહાસ પુરાણ. ૪૨

---

૩૩ નિશ્ચળ—સ્થિર. ૩૮ દુર્ભગ—ભાગ્યરહિત. સકળદષ્ટમુનિ—જેણે સઘળું જોયું છે એવા મુનિ. ૩૯ હોતા—હોમનાર—ઋત્વિજ.

પૈલમુનિ ઋગ્વેદી વિચક્ષણ, જૈમિનિ સામકવેદી;
વૈશંપાયન પાઠવ કીધા, યજુર્વેદીના ભેદી. ૪૩
વેદ અથર્વણકેરો વક્તા, સુમંતુ મુનિ સાક્ષાત;
અતિ ઉત્તમ ઇતિહાસ પુરાણી, કર્યો હર્ષ સુજાત. ૪૪
નિજનિજ નિગમતણા જે મુનિએ, કીધા ભેદ અનેક;
શિષ્યશિષ્ય ને તેને શિષ્યે, શાખા કીધી વિવેક. ૪૫
વેદવ્યાસ નિવાસ દયાના, શ્રીભગવાન પ્રમાણ્યા;
દુર્મતિનરને મનમાં ન આવે, એવા વેદ વખાણ્યા. ૪૬
નારી નર ને શૂદ્ર વર્ણ ત્રયથી, ભ્રષ્ટ થયા જે કોય;
વેદત્રયીનું શ્રવણ કરવા, યોગ્ય નહિ ત્યાં સોય. ૪૭
કર્મરૂપ કલ્યાણથકી તે, મૂઢ થયા નિર્વાણ;
તેને એ આખ્યાનથકી ત્યાં, થાવા અતિ કલ્યાણ. ૪૮
એ કારણ કરૂણા કરી મુનિએ, કૃત ભારતઆખ્યાન;
તથાપિ મન પ્રસન્ન થયું નહિ, વ્યાસજીનુંજ નિદાન. ૪૯
જદ્યપિ લોકતણું હિત કરવા, એ વિધ વ્યાસ પ્રવર્ત્યા;
તથાપિ સર્વાત્માભાવેકરી, હૃદય વિષે ન નિવર્ત્યા. ૫૦
સરસ્વતી સુંદર તટનિકટે, બેઠા વેદવ્યાસ;
હૃદય વિષે અતિ હર્ષજ પામ્યા, કરતા શ્રુતિ અભ્યાસ. ૫૧
એકાંત સ્થળ આસન બેઠા, કરતા ચિત્ત વિચાર;
ધર્મજ્ઞાની મુનિવર વળતો, એમ કર્યો ઉચ્ચાર. ૫૨
મતિ નિઃકર્મ સદા છે મારી, વ્રતધારી હું સિદ્ધ;
સદા કાળ મેં નિગમગુરૂ ને, પાવક પૂજા કીધ. ૫૩

---

૪૪ હર્ષ—લોમહર્ષ. ૪૬ નિવાસ દયાના—દયાના સ્થાન રૂપ. ૪૯ કૃત-કર્યું. ૫૦ ન નિવર્ત્યા— નિવૃત્તિ પામ્યા નહિ. ૫૩ પાવક—અગ્નિ.

એહતણું અનુશાસન પાળું, સેવા વેદ સમાન;
ફળ અભિલાષ ધર્યાં નહિ મનમાં, પૂજ્યા દેવ વિધાન. ૫૪
ભારતને મિષે મેં દેખાડ્યો, વેદારથપથ પર્મ;
સ્ત્રીશૂદ્રાદિક પણ જ્યાં નિરખે, નાના વિધના ધર્મ. ૫૫
દેહતણો અભિમાની આત્મા, જીવાત્મા ત્યાં નામ;
વસ્તુગત જોતાં તે જદ્યપિ, ઇશ્વર પૂરણ કામ. ૫૬
તથાપિ તે મુજ જીવાત્મા, ત્યાં અળગો અદ્યાપ;
પરમાત્માશુ તદાકાર ત્યાં, ન થયો આપોઆપ. ૫૭
શ્રવણ અને અધ્યયન કરતાં, વાધે તેજ અપાર;
બ્રહ્મચર્ય ત્યાં તેને કહે છે, પંડિત ગુણભંડાર. ૫૮
બ્રહ્મચર્ય તે મધ્યે મારો, જીવાત્મા છે મોટો;
પરમાત્મતા નવ પામ્યો તે, માટે ભાસે ખોટો. ૫૯
પ્રાયે જે જે મેં નથી નિરૂપ્યા, ભગવતમારગ ધર્મ;
જાણું છું જે તે માટે મુજ, મનનો ન ગયો મર્મ. ૬૦
પરમહંસને પ્રેમ ઘણો જ્યાં, હરિના વલ્લભ એહ;
ભાગવતના ધર્મ અહો મેં, નથી નિરૂપ્યા તેહ. ૬૧
જેણે કાળે એ વિધ ધ્યાસે, લહ્યો આતમા શૂન્ય;
ખેદ પામતા મુનિવર એવે, આવ્યા નારદ મુન્ય. ૬૨
સરસ્વતીને તીરે આશ્રમ, કહ્યો પૂરવે અત્ર;
કૃષ્ણદ્વૈપાયનની પાસે, નારદ આવ્યા તત્ર. ૬૩
નારદ આવ્યા અવલોકી મુનિ, ઊઠ્યા આકસ્માત;
સન્મુખ જઇ ઋષિ સેવા કીધી, સંતોષ્યા સાક્ષાત. ૬૪
વ્યાસજીએ વારૂ વિધ કીધી, નારદજીની સેવ;

---

૫૪ અનુશાસન—આજ્ઞા. ૫૫ પથ—માર્ગ. ૫૬ વસ્તુગત—(વસ્તુગત્યા)—વસ્તુ રૂપે. ૬૦ પ્રાયે (પ્રાયઃ)—વિશેષે કરીને.

પરમાદરશુ તે મુનિ પૂજ્યા, જેને પૂજે દેવ. ૬૫
ઇતિશ્રી ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે, અધ્યાય ચારૂ ચતુર્થ;
નારદનો આગમ જે મધ્યે, વ્યાસવિબોધન અર્થ. ૬૬
જે અધ્યા' મધ્યે અતિ ઉત્તમ, ત્રેસઠ શ્લોક સુજાણ;
રત્ન કહે યત્ને કરી કીધાં, ચોસઠ પદ પ્રમાણ. ૬૭

અધ્યાય ૫ મો.

શ્લોક.

सरस्वतीतीरसमीरहर्षी । पराशरार्भःप्रभुरात्मदर्शी ॥
विस्तीर्णवेदांबुधितत्वहर्त्ता । द्वैपायनःपातुपुराणकर्त्ता ॥ १ ॥

રથોદ્ધતા.

પાંચમે સકળ ધર્મ શોધતાં,
કૃષ્ણકીર્તન મહાન બોધતાં;
વ્યાસમંન પરસંનતા થવા,
નીતિ નારદ નિવેદતા હવા. ૨

રાગ ધન્યાશ્રી.

સૂતઉવાચ.

નારદ આવ્યા વીણાપાણિ જી, વદન હસાવી બોલ્યા વાણી જી;
આસન બેઠા સુખ સંતોષશુ જી, જેની સત્તામાં ચૌદભુવન વશ્યું જી;

---

૬૫ ચારૂ વિધ-સારી રીતે. ૬૬ આગમ-આવવું. વ્યાસવિબોધન — વ્યાસને જાગ્રત કરવા રૂપી.

૧ શ્લોક—સરસ્વતીના કાંઠા ઉપરના પવનવડે હર્ષિત થયેલા ભગવાન આત્મદર્શી પરાશરના પુત્ર દ્વૈપાયન વ્યાસ, જેણે વિશાળ વેદસમુદ્રનો સાર કાઢયો છે એવા પુરાણના કર્તા મહામુનિ સર્વનું રક્ષણ કરો.

૨ રથોદ્ધતા— (र, न, र, ल, ग,).

વિપ્રઋષિ જે વ્યાસનિકટે રહે જી, દેવઋષિ જે નારદ એમ કહે જી. ૩

ઢાળ.

એમ કહે નારદ દેવઋષિ મહા—ભક્તજન મધ્યે મુખી;
હે પરાશરસુત મહાભાયગ, સર્વદા વરતો સુખી. ૪
કે' શરીરાભિમાની આત્મા, શરીરે સુખવંત છે ?
તમ મનોવર્તી આતમા, મનસા વડે સંતુષ્ટ છે ? ૫
તમો જાણવા જે ઇચ્છતા, સહુ ધર્મકેરી સારતા;
અદ્ભુત આદર આચર્યો, તે લહું કો' નિરધારતા. ૬
તમો મહાભારત કર્યું પૂરણ, પરમ દિવ્ય પુરાણ જે;
જ્યાં સર્વ ધર્મ પ્રકાશ ભાસે, મૂઢમતિ તમ ભાણ જે. ૭
જે સનાતન પરબ્રહ્મ છે તે, વિચારી પામ્યા તમો;
કે' તોએ શોચ્યા શિદ કરો, અકૃતાર્થશા દેખું અમો. ૮
એમ નારદ પૂછ્યું યદા, શ્રીવ્યાસને વિનયે કરી;
તે પછે વેદવ્યાસ વાણી, ઉચ્ચર્યા મનમાં ધરી. ૯

વ્યાસઉવાચ.

તમો નારદ જે કહ્યું તે, સર્વ છે મારે વિષે;
તોય તન મનને વિષે, સુખ નથી થાતું નિમિષે. ૧૦
તે અસુખનું કારણ કહો, જેહને કો જાણે નહિ;
જેહનો બોધ અગાધ નારદ, તે અમો પૂછું સહી. ૧૧

---

૩ જેની ઇ૦—સ્પષ્ટ છે (ભગવાનના અંશ હોવાથી).
૫ મનોવર્તી—મનમાં રહેનારો. અર્થાત્ સૂક્ષ્મશરીર નિવાસી. ૭ મૂઢમતિ ઇ૦—મુઢમતિરૂપી તમ(અંધકાર)ને નાશ કરનાર ભાણ (ભાનુ—સૂર્ય) જેવું. ૧૦ નિમિષે—પળ વારપણ.

આત્મજૂ બ્રહ્માથકી (તમો), પ્રાકટ્ય પામ્યા છો રૂખી;
તે માટ સહુ જાણો તમો મા'-મુનિજન મધ્યે મુખી. ૧૨
જે સૃજે પાળે સંહારે, ગુણવડે ઇચ્છાએ કરી;
કાર્ય કારણ નિયંતાપણ, અસંગી જે છે હરિ. ૧૩
તે કૃષ્ણ પુરૂષપુરાણ મુનિ, તમો ઉપાસ્યા એકાંતમાં;
તે માટ ગુહ્ય સમસ્ત જાણે, પ્રમાણે પરમાતમા. ૧૪
(તમો) ત્રૈલોકમાંહે અટણ કરતાં, અર્કવત્ દેખો સદા;
વાયુવત્ અંતર જઇ મન, વરતી જાણો સર્વદા. ૧૫
મેં જોગથી પરબ્રહ્મ મધ્યે, સ્નાન કીધું છે સહી;
વળી વ્રતાચરણે વેદપથમાં, સ્નાન મેં કીધું રહી. ૧૬
તે માટ એવા હું વિષે જે, ન્યૂન સાધનતા લહો;
શ્રીવ્યાસ કે' નારદ મુનિને, વિચારી મુજને કહો. ૧૭

શ્રીનારદઉવાચ.

શ્રીવ્યાસની વાણી સુણીને, વદ નારદજી સહી;
તમે તો ભગવાનજીના, વિમળ જશ ગાયા નહિ. ૧૮
ભગવાન જશ પાખે તમો જે, ધર્મ વર્ણનતા કરી;
તે એક ધર્મજ્ઞાનથી, સંતોષ નવ પામે હરિ. ૧૯
ભગવાન સંતોષ્યા નહિ, એટલી તમમાં ન્યૂનતા;
શ્રીકૃષ્ણને સંતોષશો મુનિ ! તદા થાશે પૂર્ણતા. ૨૦
જ્યમ ધર્મ નાના ભાત્યના, મુનિ શિરોમણિ વર્ણવ્યા;
ત્યમ મુખ્ય માની વ્યાસજી, ગોવિંદના ગુણ નવ કવ્યા. ૨૧

---

૧૨ પ્રાકટ્ય—પ્રકટપણું. ૧૩ ગુણવડે-માયાના ગુણવડે. ૧૪ પુરૂષપુરાણ—પુરૂષોમાં જૂનો (આદિ) પુરૂપ—ઈશ્વર.

જો ચતુર્ભુજચરિત્ર વિણ, નરચતુરતા વાધે ઘણી;
તોય મિથ્યા માનવું, મુનિ કરે નિંદા તેતણી. ૨૨
જે વચનમાં પદ પરમ સુંદર, અને કૃષ્ણકથા નહિ;
જક્ત પાવન પરમ હરિજશ, જે વિષે વર્ણ્યો નહિ. ૨૩
તે વચન વાયસતણું, તીરથ લહો નિંછારા સમે;
જ્યાં હંસ હરિજન માન-સરોવર વાસી પ્રીતે નવ રમે. ૨૪
ગોવિંદગુણવિણ વચન ચાતુરી, લહો નિછારાજશી;
જ્યાં કાક સરખા રમે કામી, જે વિષય રસના રસી. ૨૫
(પણ) સત્ય માનસ વિષે રમતાં, હંસ સમ કો વય નહિ;
તે બ્રહ્મવાસી કૃષ્ણવર્જિત, કથા માન્ય કરે નહિ. ૨૬
તે વચનનો ઉચ્ચાર ઉત્તમ, અખિલ જનપદ આચરે;
જ્યાં યશો અંકિત નામ હરિનાં, સાધુજન શ્રવણે ધરે. ૨૭
જ્યાં પ્રતિશ્લોક પ્રબંધમાં, અપશબ્દતા દીસે ઘણી;
તોય હરિગુણયુક્ત વાણી, સર્વ ગ્રંથ શિરોમણિ. ૨૮
તે સાધુ પુરૂષ સાંભળે, હરિનામનો વક્તા સતે;
વળી કહે કો શ્રોતા સતે, કો ગાય વળી મનને મતે. ૨૯
જો નિરંજન નિઃકર્મ નિર્મળ, જ્ઞાન છે જ્ઞાનીતણું;
તે તોય અચ્યુતભક્તિવર્જિત-થકું નવ શોભે ઘણું. ૩૦
તો સાધનનાં ફળ પામતાં, જે કર્મ દુઃખદાતા સહી;
તે કામ અથવા અકામી, કે' ઇશને અર્પ્યું નહિ. ૩૧
તે કર્મ શોભે ક્યાંથકી, જે ભક્તિ પાખે આચરે;
તે માટ વેદવ્યાસજી, હરિચરિત્રનું વર્ણન કરે. ૩૨

---

૨૪ નિછારા સમે—નિછારા (મેલ-બગદા) સરખું. રસી—રસવાળા.
૨૬ વય—પક્ષી. ૨૭ જનપદ—દેશ. યશો અંકિત—યશરૂપી નિશાનીવાળાં.
૨૯ સતે—છતાં.

હવે હરિનાં ચરિત્ર ચેષ્ટા, વર્ણવો મન સ્થિર કરી;
જે ચરિત્ર સુણતાં સાધુ જન, અવતાર પામે નવ ફરી. ૩૩

તમો ભાગ્યવાન મુનિવર, સત્યવાદી છો સદા;
યથાર્થ જાણોછો શુચિવ્રત, આચરોછો સર્વદા. ૩૪

તે માટ તમને કહું જે કો, કૃષ્ણચેષ્ટા પરહરે;
અન્ય મતિ ને અન્યઅર્થે, અન્યનું વર્ણન કરે. ૩૫

તે વિવિધ વર્ણન કરંતામાં, નામ રૂપ કહે બહુ;
તે થકી મતિ સદા નિર્મળ, ઠામ નવ પામે કહું. ૩૬

પવન પ્રેરે ડોલતી જ્યમ, નવ રહે નૌકા રતિ;
તથા મતિ નિશ્ચળ નહિ તે, અન્ય ભક્ત્યનવસ્થિતિ. ૩૭

તમો મહાભારત કર્યું ત્યાં, દોષ સામો છે બહુ;
ધર્મ ઠામ અધર્મ પ્રગટ્યો, સાંભળો તમને કહું. ૩૮

સ્વભાવે સંસારમાં નર, સકામિક વર્તે સહુ;
તમો કામિકકર્મ નિંદિત, વખાણ્યાં તેમાં સહુ. ૩૯

તમારા વાક્યથી નર, વિશ્વાસ દૃઢ પામી રહ્યા;
મુખ્ય ધર્મજ એહ છે એમ, કામ્યકર્મ વિષે ગ્રહ્યા. ૪૦

પછે વિદ્વજ્જન વારી ગયા તે, જ્યારથ માને નહિ;
પ્રવૃત્તિ માર્ગ વિષે વવાર્યા, સત્યમતિ મુખમાં રહી. ૪૧

તે માટ એ અન્યાય, મુનિવર તમારો માનું અમો;
જે મહાભારત વિષે કામિક, કર્મ ઉપદેશ્યાં તમો. ૪૨

જો પ્રવૃત્તિપથ નિંદ્ય કરીને, નિવૃત્તિમાં હરિને લહે;

---

૩૭ રતિ—સ્થિર. અન્ય ભ૦—બીજાની ભક્તિએ કરીને અવસ્થિતિ (સ્થિરતા) વિનાની (મતિ). ૩૯ સકામિક—ઇચ્છાવાળા. કામિકકર્મ—કામ્યકર્મ. નિંદિત—(કર્મનું વિશેષણ). ૪૧ વારી ગયા—અટકાવી ગયા—કામ્યકર્મ ન કરવાં એમ કહેતા ગયા.

(તો) કૃષ્ણજી કીર્તન કામ શુ, આ શંકાનો ઉત્તર કહે. ૪૩

કો નિપુણ નરની નિવર્તી જો, સર્વ કારજવાસના;
તદાનંદસ્વરૂપવિભુની, થાય મનમાં ભાસના. ૪૪

તો પ્રવૃત્તિવાર્તિક પુરૂષને, કયમ થાય જ્ઞાન સ્વરૂપનું;
જે દેશ કાળ અપાર આત્મા, આર્પીત ઇશ અનુપનું. ૪૫

તે માટ ગુણાકાર નરનું (તે), સગુણ કહી સંશે' દહો;
કામ્યકારજ તજાવીને, કૃષ્ણની ચેષ્ટા કહો. ૪૬

હવે કે' છે તજાવીને, નિમિત્તિક ને નિત્યતા;
હરિભક્તિ એ ઉપદેશવી, એવું કહે છે સત્યતા. ૪૭

નિજ ધર્મ મૂકી પદાંબુજ, પરમેશનું જે કો ભજે;
તે ભજન પથમાં ના રહ્યો (જો), અધૂરો થકો તેને ત્યજે. ૪૮

તોય જ્યાં ત્યાં તે ભક્તિ કરતાં, સુયોનિમાં અવતરે;
તોએ દુષ્ટ ગતિ પામે નહિં, ફરી ભક્તિ કેશવની કરે. ૪૯

ભક્તિ નાર સહી આ પુરૂષને, ભક્તિપથવાળી જડે;
પણ ભક્તિ પાખે ધર્મ પોષે, પડયો તે ફરી નવ ચઢે. ૫૦

૪૩ જો ઈ૦—જો કર્મ કરવા રૂપ પ્રવૃત્તિ માર્ગને નિંદ્ય (નિંદવાયોગ્ય) કરીને નિવૃત્તિ માર્ગ(કર્મથી વિરામ પામવા રૂપ માર્ગ—કર્મ ન કરવા રૂપ માર્ગ)નો આશ્રય કરવાથી હરિ મળતા હોય તો પછી કૃષ્ણનું કીર્તન પણ શું કરવા કરવું ? એ આશંકાનો ઉત્તર કહે છે.

૪૪ નિવતી—નિવૃત્ત પામી. તદાનંદસ્વરૂપવિભુની—ત્યારે આનંદસ્વરૂપ પરમાત્માની. ૪૫ તો ઇ૦–તો (સર્વને આત્મસ્વરૂપનું પ્રત્યક્ષ ભાન થવું સુલભ નથી માટે) પ્રવૃત્તિમાં વર્તનારા પુરૂષને. દેશકાળવડે અનંત એવા આત્માને વિષે અર્પણ કર્યા છે ગુણો જેણે એવા અનુપમ ઇશનું જ્ઞાન ક્યાંથી થાય ?

૪૬ ગુણાકાર નરનું—સગુણ ઇશ્વરનું. કામ્યકારજ—કામ્ય (સવાસનિક) કર્મ. ૪૭ નિમિત્તિક—નૈમિત્તિક કર્મ. નિત્યતા—નિત્ય કર્મ. ૫૦ પોષે—પોષણ કરે–આચરે.

કોઇ કંઇ થઇ પાળે, પિતૃલોક પામે સહી;
કહે નારદ નિરર્થક પિતૃલોક, ત્યાં સુખની સ્થિરતા નહિ. ૫૧
તે વસ્તુ ઉત્તમ પામવાનું, યત્ન કરવું પંડિતે;
અધ ઉર્ધ્વલોકે સુખ કરે ને, તાપત્રયને જે હતે. ૫૨
ઉપરિતન બ્રહ્મા લગી ને, વળી અધો સ્થાવરતા યહાં;
ભ્રમણ કરતાં જીવ શોધે, યત્ન બહુ કરવો ત્યહાં. ૫૩
વિષયસુખ પ્રારબ્ધવશથી, નરકમાં પણ પામિયે;
જથા દુઃખ અણગમ્યું આવે, તથા સુખ પણ પામિયે. ૫૪
વળી જે કહ્યું જન્માન્તરે પણ, ભક્તિરસ ભૂલે નહિ;
તે અર્થ પુનરપિ સ્પષ્ટ કરીને, કહે નારદજી સહી. ૫૫
જે કુયોનિ પામ્યાથકા પણ, કૃષ્ણસેવક છે સહી;
સત્કર્મીવત્ કદાચિત્, સંસાર ફરી પામે નહિ. ૫૬
આનંદકંદમુકુંદપદઆલિંગનસુખ સમરે ફરી;
તે ફરી તજવા ન ઇચ્છે હરિ–ભક્તિરસ વ્યસને કરી. ૫૭
પ્રાધાન્ય હરિજશ વર્ણવો, એમ ઉચર્યું મુનિ નારદે;
તે હવે કં ભગવાન કેવો, કવણ લીલા તે વદે. ૫૮
આ વિશ્વ તે ભગવાન છે, ભગવાન એથી એકલો;
પરપંચ હરિથી અટ નહિ, પરપંચથી હરિ વેગળો. ૫૯

---

૫૨ અધઉર્ધ્વલોક—પાતાળ અને સ્વર્ગ લોક. તાપત્રય—અધ્યાત્મ વગેરે. હતે–હણે. ૫૩ ઉપરિતન—ઉપર. અધો—નીચે સ્થાવરતા—સ્થાવર વસ્તુ. ૫૬ સત્કર્મીવત્—કર્મ કરનારની પેઠે.

૫૭ કેમ સંસાર ન પામે તેનું કારણ કહે છે: આનંદ ઇ૦—પૂર્વ જન્મમાં થયેલું આનંદકંદ એવા મુકુંદના પદના આલિંગનનું સુખ તે ફરીને સંભારે છે માટે. ૫૮ પ્રાધાન્ય–મુખ્યત્વે કરીને. ૫૯ પરપંચ–(પ્રપંચ) સંસાર.

જેના થકી આ જગતનાં સ્થિતિ, નાશ સંભવ સંભવે;
તે તમો આપણપે લહો છો, કવણ તમને શીખવે? ૬૦
આચાર્યયુત જાણે સહુ, એ વેદવાક્ય પ્રમાણવા;
અમો ઇશ્વર એક દેશે, ઓળખાવ્યા જાણવા. ૬૧
તમારો આચાર્ય શો, અવતાર ઇશ્વર છો હરિ;
હવે આશંકા ધરીને, ઉચ્ચરે નારદ ફરી. ૬૨
હે સકળદૃષ્ટિ સાંભળો, તમો આપ આપણપું લહો;
પર પુરૂષ પરમાતમાના, અંશ તે એને કહો. ૬૩
એ અજન્મા પણ જગતને, કલ્યાણ કરવા અવતર્યા;
તેમાટ હરિનાં પરાક્રમ, વર્ણવો ભકિતએ ભર્યાં. ૬૪
પુરૂષને તપતણું ને, શાસ્ત્રનું ફળ એવું લહ્યું;
વળી યજ્ઞ દાન સુબુદ્ધિનું, ફળ એટલું કવિએ કહ્યું. ૬૫
સહુ સુકૃતનું ફળ એહ ઉત્તમ-શ્લોકગુણવર્ણન કરે;
સત્સંગતે હરિ મળે નિજ, દૃષ્ટાંત નારદ ઉચ્ચરે. ૬૬
અહો મુનિવર સાંભળો, દૃષ્ટાંતપથ મારો ઘણો;
હું પૂર્વ કલ્પે પૂર્વ જન્મે, પુત્ર દ્વિજદાસીતણો. ૬૭
જેની દાસી માત મારી, તે દ્વિજે હિત વાધવા;
હું બાલવયમાં મોકલ્યો, મહાનંતસેવા સાધવા. ૬૮
ત્યાં ચતુર્માસે મળી રે'વા, મુનિશ્વર આવ્યા યદા;

---

૬૦ સંભવ-ઉત્પત્તિ. આપણપે-પોતાની મેળે. ૬૧ આચાર્યયુત ઇ૦-દમાંવે કહ્યું છે કે " આચાર્ય (ગુરૂ) યુત (વાળો) પુરૂષ ઇશ્વરને જાણે છે, એ વાક્યનું પ્રમાણ કરવા મેં (નારદે) તમને (વ્યાસને) એક દેશે (એક પક્ષે) ઇશ્વર ઓળખાવ્યા. અર્થાત્ વેદના વચનને માન આપવાને હું તમારો ગુરૂ થયો છું, નહિ તો તમો ગુરૂરૂપજ છો. ૬૩ સકળદૃષ્ટિ—સર્વજ્ઞ. આપણપું-પોતાના સ્વરૂપને. ૬૬ ઉત્તમશ્લોક—ભગવાન. ૬૭ દૃષ્ટાંતપથ—દૃષ્ટાંતનો મારગ.

તેઓની તેણે સેવા કરવા, હુંજ મૂકયો સર્વદા. ૬૯
હું ચપળતા મૂકી રહ્યો, અતિ શાંત બાળક દીસતો;
રમતમારગ નવ જતો, મુનિ મધ્ય હેતે હીસતો. ૭૦
હું સદા સુશ્રૂષા કરૂં ને, સ્વલ્પ વાયક ઉચ્ચરૂં;
પછી કૃપા કીધી મુનિવરે, મુજ અનુગ્રહનું મન ધર્યું. ૭૧
ભિક્ષાતણા ભાજન વિષે, ઉચ્છિષ્ઠ જે વળગી રહે;
એક વેળા અશન મારે, જોગીજન જ્યારે કહે. ૭૨
તે ભકતભાજન શેષથી, ત્યાં અખિલ અઘ મારૂં ગયું;
એમ કરતાં અનુક્રમથી, પછે મન નિર્મળ થયુ. ૭૩
તેમને ઉચ્છિષ્ટઅશને, તેહવી મતિ ઊપની;
હરિભજન મન ભાવ પ્રગટયો, રૂચિ થઇ હરિરૂપની. ૭૪
ત્યાં ગાન કરતા પ્રશ્ન ઉત્તર, કથા કૃષ્ણતણી સુણું;
મુનિ અનુગ્રહથી મનોહર, હરિકથા સાંભળતો ઘણું. ૭૫
તે શુદ્ધ શ્રદ્ધાએ સુણી મેં, કથા ત્રિભુવનભૂપની;
પછે ત્યાં પરમેશ મધ્યે, પ્રીત્ય મુજને ઉપની. ૭૬
શ્રવણવલ્લભ હું સદા, પરમેશની પામ્યો રૂચિ;
મહામુનિ! મારી પછી, મતિ થઇ અશખલિતા શુચિ. ૭૭
જેણીએ મતિએ કરી હું, યથારથ જાણું સહુ;
સ્થૂલ સૂક્ષમ દેહ બે નિજ, અવિદ્યા કલ્પ્યા લહું. ૭૮
હું બ્રહ્મમય મારે વિષેથી, અવિદ્યા અળગી થઈ;
જેણીએ મતિએ કરી મુજ, કર્કશતા દૂર થઇ ગઇ. ૭૯

---

૭૧ સુશ્રૂષા—સેવા. ૭૨ ભાજન—પાત્ર. અશન—ભોજન. ૭૭ શ્રવણ-વલ્લભ—સાંભળવાની પ્રીતિવાળો. અશખલિતા—માયા રહિત—નિર્મળ. ૭૯ કર્કશતા—મનની કઠણતા.

શુદ્ધ બુદ્ધ પદાર્થ જાણે, દેહની ભ્રમતા ટળી;
હવે કહે છે રજ તમસવિણ, ભક્તિ દૃઢ પ્રગટી વળી. ૮૦
એમ શરદઋતુ વર્ષાઋતુ મેં, વિમળ હરિજશ સાંભળ્યું;
મહાપુરૂષ મુનિએ વિખાણ્યું તે, પ્રમાણ્યું મનશુ મળ્યું. ૮૧
એમ નિરંતર ચર્ચા સુણી ને, ભક્તિ શ્રીહરિની હવી;
તમોરજ ટાળી કરીને, સત્વ રૂપે સંભવી. ૮૨
હું એહવો અનુરક્ત ને વળી, વિનયવંત અપાતકી;
શાંત બાલક સદા પાલક, શુદ્ધ મન શ્રદ્ધાથકી. ૮૩
તે માટ મુનિવર ! મુને મુનિએ, જ્ઞાન ગુહ્ય કહ્યું ઘણું;
દયા કીધી દીન હિત જ્યારે, મેર્યું મન જાવાતણું. ૮૪
તે જ્ઞાન અતિશે ગુહ્ય છે, સાક્ષાત ભગવંતે કહ્યું;
હવે કહે છે જેથકી મેં, ચરાચર સર્વે લહ્યું. ૮૫
જે જ્ઞાનથકી ભગવાન વેદ્યા, વાસુદેવતણી રાતી;
માયાતણો મહિમા લહ્યો, જેથકી તત્પદની ગતિ. ૮૬
હવે તત્પદ સાધવાને, ગુહ્ય કર્મ કહે ઋષિ;
જે ગુહ્ય ધર્મ પ્રકાશ સુણતાં, સર્વજન થાશે સુખી. ૮૭
મુનિ સૂચવ્યું મેં તાપત્રૈણે—તણું ઔષધ એહ છે;
ભગવાન ઇશ્વર બ્રહ્મમધ્યે, કર્મઅર્પણ જેહ છે. ૮૮
વળી કોઇ કે'શે કર્મ તો, સંસારકારણ કા'વશે;

---

૮૧ સાંભળ્યું—હરિજશ. (યશસ્ શબ્દ નપુંસક છે માટે). મહાપુરૂષ ઇ૦—મહાપુરૂષ એવા મુનિઓએ જે હરિનું સ્વરૂપ વખાણ્યું હતું તે મને મળ્યું એમ મેં મનથી પ્રમાણ્યું.

૮૩ અનુરક્ત—પ્રીતિવાળો. અપાતકી—પાપ વિનાનો. ૮૪ દીનહિત—દીનનું હિત ઇચ્છીને. ૮૬ વેદ્યા—જાણ્યા. વાસુદેવ-ભગવાન. તત્પદ-ની—તેના પદની.

તેજ પોતે કર્મ ક્યમ, સંસારનું નાશન થશે. ૮૯

તે ભેદ સામગ્રીતણો, જે કર્મ કાપે કર્મને;
તેહનું દૃષ્ટાંત નારદ, કહે ઉત્તમ ધર્મને. ૯૦

જથા આમય ઉપજે, જે ઘૃતાદિક દ્રવ્યે કરી;
તે ઘૃતાદિક બીજે પ્રકારે, પ્રયોજ્યે રૂજલે હરી. ૯૧

ત્યમ કર્મ જે પુરૂષે કર્યાં, સંસારનું કારણ કહે;
તે કર્મ ઇશ્વરને સમર્પ્યે, સઘ આપણપું દહે. ૯૨

એટલામાં જાણવી મુનિ, અનુત્તમતા એહની;
પ્રથમ સેવા સંતની, તેથકી કરૂણા તેહની. ૯૩

સંતકરૂણાથકી સજ્જન, ધર્મશ્રદ્ધા સંપજે;
શ્રદ્ધાથકી ભગવતકથામાં, શ્રવણ આદર ઉપજે. ૯૪

શ્રવણથી હરિ પ્રીતિ પ્રત્યે, પૃથક્ બે તનુ ભાનતા;
તેથકી દૃઢ ભક્તિ, ભક્તિથી, કૃષ્ણતત્વજ્ઞાનતા. ૯૫

પછે કૃષ્ણની કૃપાથકી, સર્વજ્ઞતાદિક જેહ છે;
ભગવાન ગુણ પોતાવિષે, એમ અનુત્તમતા એહ છે. ૯૬

કોઇ કે'શે જ્ઞાનથી, અજ્ઞાનકર્મ ગળે સહી;
જ્ઞાન ભક્તિએ ઉપજે તો, બ્રહ્માર્પણ મતિ કાં નહિ. ૯૭

---

૮૯ નાશન–નાશનું સાધન. ૯૦ ભેદ સામગ્રીતણે–સામગ્રી(સાહિત્ય) ના ભેદથી–જૂદા સાહિત્યનો યોગ થવાથી–સાહિત્ય બદલાવાથી.

૯૧ જથા ઇ૦–જેમ ઘૃતાદિકથી આમય (રોગ) ઉપજે છે, પણ તે-નો જૂદા પદાર્થો સાથે યોગ કરીને આપવાથી તેજ ઘૃત રૂજ રોગને હરીલે-છે. ૯૩ અનુત્તમતા–શ્રેષ્ઠતા. ૯૪ સંપજે–સાંપડે—પ્રાપ્ત થાય.

૯૫ પૃથક્ ઇ૦—બે તનુ (સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ) પૃથક (જૂદાં) છે એવું ભાન થાય છે. જ્ઞાનતા–જ્ઞાન.

૯૬ ભગવાન ઇ૦—ભગવાનના સર્વજ્ઞતા વગેરે ગુણ પોતાનામાં (ભક્તામાં) આવે. ૯૭ બ્રહ્માર્પણ–બ્રહ્માને સર્વ કર્મ અર્પણ કરવા.

શ્રીકૃષ્ણને સંતોષવાને, કર્મ જે કરીએ યહાં;
ભક્તિયોગે જ્ઞાન તત્વ–જ્ઞાન આવેછે ત્યહાં. ૯૮

ભગવાનની શિક્ષાથકી, જે કર્મ નાના આચરે;
તે કૃષ્ણને નિત્યે સ્મરે, ગુણ નામ ગાન સદા કરે. ૯૯

તે માટ કર્મવિનાશ જાણો, સમર્પણકર્મ કરી;
ભગવાન શિક્ષા પાર્થને, ગીતા વિષે બોલ્યા હરિ. ૧૦૦

શ્રવણકીર્તનતણું કારણ, કૃષ્ણઅર્પણ કર્મ છે;
હવે કે' છે તેહ કર્મજ, જ્ઞાનકારણ પર્મ છે. ૧૦૧

ओंनमोभगवतेतुभ्यंवासुदेवायधीमहि ।
प्रद्युम्नायानिरुद्धायनमःसंकर्षणायनमोसाहि ॥ ૧૦૨

ઇતિ મૂર્ત્યભિધાનથી એ, મંત્રમૂર્ત્તિ અમૂર્તિને;
યજ્ઞપુરૂષને યજે, જે સર્વજ્ઞાનસ્ફુર્તિને. ૧૦૩

તેહ નરને જડે સમ્યક્, તત્વદર્શનતા ખરી;
હવે કે' છે એમ કરતાં, મુને સ્મૃતિ આવી ખરી. ૧૦૪

પોતાતણો ઉપદેશ મેં, પાળ્યો નિહાળી કેશવે;
જ્ઞાન ને ઐશ્વર્ય આપ્યું, ભક્તિ નિજ આપી હવે. ૧૦૫

તમો પણ અતિ શાસ્ત્રવિત્, તે માટ હરિજશ વર્ણવો;
જ્યાં જ્ઞાન જ્ઞાનીતણું થાકે, એહવો જશ (કહો) અભિનવો. ૧૦૬

---

૯૯ નાના–અનેક પ્રકારનાં-૧૦૨ ओम्—બ્રહ્મનો વાચક. नमो ઇ૦—તમો ભગવાન્ વાસુદેવનું હું ધ્યાન કરૂં છું. પ્રદ્યુમ્ન, અનિરૂદ્ધ અને સંકર્ષણ, એવા તમોને નમસ્કાર છે. सहि—પ્રાસપૂરણાર્થક–નિશ્ચય.

૧૦૩ ઇતિ—એ પ્રમાણે. મૂર્ત્યભિધાનથી–મૂર્ત્તિ રૂપી નામથી. મંત્રમૂર્ત્તિ—મંત્ર રૂપ મૂર્તિ. અમૂર્તિ–રૂપરહિત. યજ્ઞપુરૂષ—ભગવાન્. યજે–પૂજે. સર્વજ્ઞાનસ્ફુર્તિને—સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન જેને પ્રાપ્ત છે એવા ભગવાનને. ૧૦૪ મુને—નારદને. ૧૦૬ શાસ્ત્રવિત્–શાસ્ત્રને જાણનારા. અભિનવો—નવો.

દ્રુગણજશવિણ દુઃખપીડિત, લોક સુખ પામે નહિ;
તે માટ હરિજશ વર્ણવો, એમ નારદે શિક્ષા કહી. ૧૦૭

ઇતિશ્રીમદ્ભાગવત, પુરાણ પ્રથમસ્કંધમાં;
પાંચમો અધ્યાય નારદ, વ્યાસગોષ્ઠિ સંબંધમાં. ૧૦૮

શ્લોક છે અધ્યા' વિષે, ચાળીશ ઇશ્વરતત્વના;
૨૮ન કે' યત્ને કર્યાં પદ, સાત ને શત તત્વનાં. ૧૦૯

અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો.

श्लोक.

द्वैपायनांतःकरणप्रकाशप्रभाकरःसिद्धसभाविभूषा ॥
दुःशास्त्रसिद्धांतसमूहहारीश्रीनारदःपातुपरोपकारी ॥ १ ॥

ભુજંગપ્રયાત.

હવે ષષ્ટમે વ્યાસ વિશ્વાસકારી,
કહ્યું નારદે પૂર્વનું ભાગ્ય હારી;
હરિભક્તથી ભાગ્ય મારૂં થયું છે,
ઇતિ નારદે વ્યાસજીને કહ્યું છે.

સૂતઉવાચ.

ઢાળ.

સૂત કહે એમ સાંભળ્યું, તે સમે વેદવ્યાસ;
દેવઋષિ નારદતણાં જે, જન્મકર્મવિલાસ. ૩

---

૧૦૮ વ્યાસગોષ્ટિ—વ્યાસની વાતચિત. ૧ શ્લોક—વ્યાસ મુનિના અંતઃકરણમાં પ્રકાશ કરનાર સૂર્ય જેવા, સિદ્ધ લોકોની સભાના અલંકાર રૂપ, દુષ્ટ શાસ્ત્રોના સિદ્ધાંતના સમુદાયનો નાશ કરનાર એવા પરોપકારી શ્રીનારદ સર્વનું રક્ષણ કરો. ૨ ઇતિ—એવું—એ પ્રમાણે.

પછે નારદ પ્રત્યે પૂછે, સત્યવતીનો તન;
નારદે જે આચર્યું, તે આચર્યાનું મન. ૪

શ્રીવ્યાસઉવાચ.

જ્યારે ગયા ભિક્ષુક દૂર તે, વિજ્ઞાનના દાતાર;
ત્યારે બાલ્યવયમાં તમો નારદ, કર્યો કોણ પ્રકાર. ૫
હે સ્વયંભૂભવ પછે ઉત્તર, રહ્યું આયુષ્ય જેહ;
તે કોણ રીતે નિર્ગમ્યું, કયમ તજ્યો અંતે દેહ. ૬
પૂર્વ કલ્પતણું તમારૂં, જ્ઞાન એ સુર સાર;
કલ્પાંત કાળે કાં ન ટળ્યું, કહો તે નિરધાર. ૭

શ્રીનારદઉવાચ.

હવે નારદ ઉચ્ચરે, સાંભળો વેદવ્યાસ;
વિજ્ઞાનના દાતાર ભિક્ષુક, ગયા તીર્થનિવાસ. ૮
ત્યારે બાલ્યવયમાં વર્તતો, કૃતકાળનિર્ગમ આમ;
તે કહે ત્રય શ્લોકમાં, વ્યાસને નારદસ્વામ. ૯
તે સમે મારી માતને, હું એક પુત્ર પ્રમાણ;
તે શું કરે પર કિંકરી, યોષિતા મૂઢ અજાણ. ૧૦
મારે જનુનીવિણ કો, નહિ અન્ય સહાય;
મુજ માત મારે વિષે બાંધ્યો, પ્રેમ ક્ષેમ ઉપાય. ૧૧
તે પરાધીન શું દીન નિજ બળ-હિન હુતી માત;
જતન કરીને ઇચ્છતી, મુજ ઉદર પૂરણ વાત. ૧૨

---

૪ સત્યવતીનો તન (તનય-પુત્ર)—વ્યાસ. ૬ સ્વયંભૂભવ—બ્રહ્માના પુત્ર—નારદ! ઉત્તર-બાલ્યવય પછીનું. ૭ કલ્પાંત કાળે—કલ્પનો અંત થવાને સમયે. ૯ કૃતકાળનિર્ગમ—કર્યો છે કાળનો નિર્ગમ જેણે એવો. ૧૦ પરકિંકરી—બીજાની દાસી. યોષિતા—સ્ત્રી. ૧૧ માત—માતાએ.

પરમેશને વશ લોક છે, તે જાણે જન કોય;
જેમ કાષ્ઠકેરી પૂતળી, તે પારકે વશ હોય. ૧૩
હું એ પણ તે વિપ્રના, કુળમાં વશ્યો તે માટ;
સ્નેહછેદન માતના, મર્ણની જોતો વાટ. ૧૪
તે સમે હું પંચવાર્ષિક, હતો બાળક દેહ;
દેશકાળવિભાગ જાણું, પ્રમાણું ગતિ એહ. ૧૫
એક સમે જનની ધેનુ દો'વા, નીસરી નિશ એહ;
મારગે મહાસર્પ ચંચળ, ચર્ણ ચાંપ્યો તેહ. ૧૬
તે દિન દૈવાધીન સર્પે, ડશી ત્યાં નિરધાર;
તત્કાળ મર્ણ પામી માત મુજ, સર્પ તો પ્રેરક કાળ. ૧૭
તે અનુગ્રહ ઇશનો માન્યો, ભક્તિપતિ ગોપાળ;
પછે ઉત્તર દિશા પ્રત્યે, પળાયો હું બાળ. ૧૮
હું દેશ નાના નિરખતો, તે દેશ ઉત્તર માંય;
સર્વમાં સમદૃષ્ટિ ચાલ્યો, મહાવન છે જ્યાંય. ૧૯
નગર ને વળી ગ્રામ જોતો, નેહ નેમણિખાણ્ય;
ખેટ ખર્વટ વાટિકા વન, અને ઉપવન જાણ. ૨૦
જ્યાં વસે ઝાઝા ખેટકી જન; ખેટ તેનું નામ;
તેહ ખર્વટ જે સમે, ગિરિ નદી નિકટે ગામ. ૨૧
પૂગ પુષ્પ સમેત વાટી, આરોપી તવ હોય;
જે મધ્ય વાંચ્છ્યાં વૃક્ષ વાધે, લહો ઉપવન સોય. ૨૨

---

૧૪ સ્નેહછેદન ઈ૦—સ્નેહનું બંધન કાપનાર એવા માતાના મરણની વાટ જોતો હતો. ૧૫ પંચવર્ષિક—પાંચ વરસનો. દેશકાળવિભાગ—જે દેશમાં અને જે સમયે જે કરવું જોઇએ તે. ૧૬ નિશ—રાત્રે.

૨૦ નેહ—ભરવાડ કે રબારીનાં રેહેઠાણ. ખેટ—ખેડું—ખેડૂતોનું ગામડું. ખર્વટ—પર્વતના તટ ઉપરનાં ગામ. ૨૧ ખેટકી—ખેડૂત. ૨૨ વાટીનું લક્ષણ કરે છે: પૂગ ઇ૦—જેમાં સોપારી વગેરેનાં ઝાડ અને ફૂલ વગેરે થતાં હોય તે.

કનકરાજત આદિકેયુત, જુગત પર્વત જેહ;
ગજભગ્ન શાખા જેહની, એવા વૃક્ષ દીઠા તેહ. ૨૩
વિમળ જળ ભર સરોવર, કમલ ભ્રમર સમેત;
ઇત્યાદિ નાનાદેશ રચના, નિરખતો વન તેહ. ૨૪
મનોહર સ્વર વિહંગમ ને, ભ્રમર શોભા જ્યાંય;
એવાં કમળનાં સ્થળ તજી, ચાલ્યો મહાવન માંય. ૨૫
મહાવન દીઠું તદા મેં, ભયંકર આકાર;
જ્યાં વાંસ ને વાળાતણાં, થઇ સ્થૂળ મૂળ મસાર. ૨૬
દર્ભ ઝાઝા જે વિષે, વળી વંશ કીચક જાત્ય;
સર્પ ઉલૂક અને શ્રુગાલ, રમે જ્યાં બહુ ભાત્ય. ૨૭
(એવા) ગહન વનમાં હું ગયો, જે વિષે કોઇ ન જાય;
મહાવન મન સ્થિર રહ્યું, હરિભક્તિનો મહિમાય. ૨૮
ક્ષુધાતુરને તૃષાતુર વળી, શ્રમિતઇંદ્રિય જેહ;
નદીમાં જળપાન સ્નાને, સુખી બેઠો તેહ. ૨૯
તે મનુષ્ય રહિત અરણ્યમાં, આશરો પિપ્પલમૂળ;
સ્થિર બુદ્ધિએ કરી ચિંતવ્યો, પરમાતમા અનુકૂળ. ૩૦
ભક્તિયશ ચિત્તે ધર્યું, હરિપદકમળનું ધ્યાન;
આંસુ લોચન શનૈઃ શનૈઃ, મનમાં વશ્યા ભગવાન. ૩૧
પ્રેમસાગર પૂરથી, મમ પુલક પ્રગટ્યાં અંગ;
અત્યંત મતિ નિવૃત્તિ પામ્યો, વિરામ્યો જન સંગ. ૩૨

---

૨૩ રાજત (રજત)—રૂપું. ગજભગ્ન—હાથીએ ભાગેલી. શાખા—ડાળ. ૨૪ વિમળ—નિર્મળ. ૨૫ વિહંગ—પક્ષી.

૨૭ વંશ ઇ૦—કીચક જાતના વાંસ. ઉલૂક-ઘૂડ. ૨૯ શ્રમિતઇંદ્રિય—થાકેલી ઇંદ્રિયોવાળો. ૩૦ પિપ્પલમૂળ—પીપળાના ઝાડનું મૂળ. ૩૧ ભક્તિ રસના અનુભાવ કહેછે. આંસુ ઇ૦—આંખમાંથી આનંદાશ્રુ આવવા લાગ્યાં શનૈઃ શનૈઃ—ધીમે ધીમે. ૩૨ પુલક—રોમાંચ. મતિ—મતિમાં.

આનંદ પૂરપ્રવાહમાં, હું લીન પરમાનંદ;
પોતાતણું પરપણું તે પણ, વીસર્યો સ્વચ્છંદ. ૩૩
ભગવાજીનું રૂપ સુંદર, શોકનાશન જેહ;
નિરખી અકસ્માત ઊઠ્યો, વિકળ વિહ્વળદેહ. ૩૪
તે ફરી જોવા ઇચ્છતો, મેં કર્યો ઉદ્યમભૂપ;
હ્રદયમાં મન સ્થિર કરીને, નિહાળ્યું મૂળરૂપ. ૩૫
તોય તે દીઠો નહિ મેં, ફરી હરિ આકાર;
અતૃપ્ત આતુર સરિખો, શોધતો અંતર બા'ર. ૩૬
એમ ગહનવનમાં જતન કરતો, ઇશ રૂપ અજાણ;
ભગવાન વાચા અગોચર, હું પ્રતિ બોલ્યા વાણ. ૩૭
ગંભીર સુંદર વાણીએ કરી, શમાવાને શોક;
આકાશવાણી દીન જાણી, કહે પતિ ત્રિલોક. ૩૮
અહો જન તું આ જનમ, મને નથી જોવા યોગ્ય;
કામાદિમળ બાળ્યા વિના, (નહિ) કુયોગીને નહિ ભોગ્ય. ૩૯
તેહ મુજને ન દેખે જે, જોગમાં અસમર્થ;
એક વાર દર્શન કરાવ્યું, તેહનો સુણ્ય કહું અર્થ. ૪૦
એક વાર સ્વરૂપ મારૂં, જોવરાવ્યું જેહ;
હે નઘ મુજ અનુરાગ તુજને, ઉપજાવે તેહ. ૪૧
મારે વિષે અનુરાગ રાખે, શનૈ: શનૈ: જે સાધ;
સઘ તે જનનો જશે, સહુ કામકેરો બાધ. ૪૨
તુને જદ્યપિ સ્વલ્પ સજ્જન—સેવનાથી વીર;
મારે વિષે દૃઢ બુદ્ધિ તુજને, ઉપની અતિ ધીર. ૪૩

---

૩૫ ઉદ્યમભૂપ—અર્થાત્ મોટો ઉદ્યમ. ભૂપઃ (ફરીને) એવો શબ્દ અહીં જોઇએ, પણ પ્રાસને અર્થે કવિએ કે લેખકે ' ભૂપ ' કર્યો જણાયછે.
૩૭ જતન—યત્ન. ૩૮ ત્રિલોક— ત્રિલોકના. ૪૧ હે નઘ—હે અનઘ (નિષ્પાપ) ! ૪૩ જદ્યપિ—જો કે.

હવે તું આ દેહ મૂકી, નરક નિંદા કૂપ;
સુખે કરી પામીશ મારૂં, પરમ પાર્ષદ રૂપ. ૪૪
મારે વિષે બાંધી મતિ તે, નહિ ચળે કો વાર;
મુજ અનુગ્રહથી જ્ઞાન રહેશે, જો થશે સંહાર. ૪૫
એટલું કહી તે રહ્યું, તે મહાભૂત અનુપ;
આકાશરૂપી અરૂપી જે, સ્વયં ઇશ્વર રૂપ. ૪૬
મોટાં વિષે મોટું ઘણું પણ, ન દીઠું તે ધામ;
મુને કૃપા કીધી મસ્તકે કરી, કર્યો મેં પ્રણામ. ૪૭
નિત્ય ભણું નામ અનંતનાં, લજ્જા તજી નિરધાર;
કલ્યાણકારી કર્મહારીને, સ્મરૂં ગુહ્ય વિચાર. ૪૮
અટન અવનિમાંય મારૂં, સંતુષ્ટ મન સુખ લીન;
સ્પૃહાવર્જિત મદવાર્જિત, થયો મત્સરરહીન. ૪૯
એમ સાંભળ વિપ્ર ! મારી, કૃષ્ણમય થઇ મત્ય;
અસંગી અલગો રહું હું, અમળ આતમ અત્ય. ૫૦
નિજ અવસરે પછી ઉદ પામ્યો, મરણકાળ વિશાળ;
કાળ આકસ્માત આવ્યો, જથાવિધ વિશાળ. ૫૧
મુને ભગવાને કહ્યું તું, ધરીશ પાર્ષદ દેહ;
શુદ્ધ ભાગવતીતનુ, પામીશ નિઃસંદેહ. ૫૨
પ્રારબ્ધકર્મ સમાપ્ત અવધિ, ઉપન્યો જે કાળ;
પાંચભૂતિક દેહ તતક્ષણ, પડ્યો ત્યાં તે કાળ. ૫૩
કલ્પાંત કાળે વિશ્વ સઘળું, સમેટી જગદીશ;

---

૪૪ પાર્ષદ—હરિના પાસે રહેનારા સેવક. ૪૫ અનુગ્રહ—કૃપા. સંહાર–લય. ૪૯ અટન—ભ્રમણ. ૫૦ વિપ્ર–વ્યાસ. ૫૨ ભાગવતીતનુ—ભગવાન સરખો દિવ્ય દેહ. ૫૩ પ્રારબ્ધ ઈ૦–પ્રારબ્ધ કર્મ સમાપ્ત થવાનો અવધિ આવ્યો ત્યારે.

ઉદન્વાનતણા ઉદકમાં, સ્વયં સૂતા ઈશ. ૫૪
શયન કરવા ઇચ્છતા, જે સમે બ્રહ્મા દેવ;
નિશ્વાસ મળતો પ્રવેશ્યો, તેના વદનમાં હું એવ. ૫૫
પછે સહસ્રયુગઅવસાન ઊઠ્યા, સરજવા વિધિ મન;
વિરંચ્યાદિક તથા હુ, ઈંદ્રીથકી ઉત્પન્ન. ૫૬
ત્રિલોકીમાં મધ્ય બાહેર, ફરૂં ચારે પાસ;
અખંડિતવ્રત સદા મારૂં, બ્રહ્મચર્ય પ્રકાશ. ૫૭
મહાવિષ્ણુજીના અનુગ્રહથી, ભક્તિનો મહિમાય;
ત્રૈણ લોક વિષે કદી મારી, ગતિ નવ હણાય. ૫૮
આ વિષ્ણુજીએ મુને વીણા, સમર્પી છે સાર;
સ્વરબ્રહ્મભૂષિત સદોદિતને, સદા બ્રહ્માકાર. ૫૯
સપ્ત સ્વર સેંજે પ્રકાશે, ષડ્જ ઋષભ નિષાદ;
ગાંધાર ધૈવત તથા પંચમ, અને મધ્યમ નાદ. ૬૦
તે મૂર્છના આલાપ કરીને, વજાડું હું નિત્ય;
હરિકથા ગાતો ફરૂં, સર્વદા સઘળે ગત્યે. ૬૧
હરિકથા હરિને ઘણું પ્રિય, જેહના તીર્થપાગ;
તે સદા વીરજ વિષ્ણુનાં, હું આલાપું અનુરાગ. ૬૨

---

૫૪ કલ્પાંત સમયે મારૂં શું થયું તે કહે છેઃ કલ્પાંત ઈ૦—સ્પષ્ટ છે. ઉદન્વાન–સમુદ્ર.

૫૬ સહસ્રયુગ અવસાન—હજાર જુગની અંતે. વિરંચ્યાદિક—બ્રહ્મા વગેરે. ઇદ્રીથકી—ઇંદ્રિયોથકી.

૫૮ નવ હણાય—અટકે નહિ. ૫૯ સ્વરબ્રહ્મભૂષિત—સ્વર રૂપી બ્રહ્મવડે અલંકૃત. સદોદિત—સદા તૈયાર.

૬૧ મૂર્છના—સાત સ્વરના એકવીશ ભેદમાંનો એક એક ભેદ. ૬૨ તીર્થપાગ—જેના પગ તીર્થરૂપ છે એના. ૬૨ વીરજ—વીર્ય-પરાક્રમ.

તે માટ તેડચા તેણી પેરે, તતક્ષણ જગદીશ;
મારા મનમાં દિવ્ય દર્શન, સદા આપે ઇશ. ૬૩

જેને વિષયકેરા ભોગની, વાસનાઆતુરભાવ;
તેને હરિગુણગાન તે, ભવસિંધુ તરવા નાવ. ૬૪

લોભ મોહે હણ્યો હા હા! વિષયવશ જે જન;
તેનું સંયમાદિક જોગ મારગ–થકી ન શમે મન. ૬૫

આનંદકંદ મુકુંદ સેવા–થકી જે સુખ હોય;
સંયમાદિક જોગ મારગ–થકી તે સુખ નોય. ૬૬

જો કૃષ્ણની સેવાથકી, જનમન નિશ્ચળ થાય;
તો પછે શું કહેવું ત્યાં, જે અહર્નિશ ગુણ ગાય. ૬૭

જી તમો પૂછ્યું મુજને, તે જન્મ કર્મજ મુજ;
તમારૂં સંતોષ કારણ, કહ્યું સર્વે ગુહ્જ. ૬૮

સૂત કહે સુણો એ, વ્યાસનારદવાદ;
વ્યાસજીને નારદે મળી, કર્યો એ સંવાદ. ૬૯

ભગવાન નારદ વ્યાસજીને, કહી એવી વાણ;
આમન્યા માગી વળાવે, જતે વીણાપાણ. ૭૦

ત્રણ લોક ગતિ કરે મુનિ, સર્વજનના સાખ;
આપણી ઇચ્છાએ રમે, નવ ધરે મન અભિલાખ. ૭૧

અહો નારદ દેવઋષિ, એ ધન્ય છે ભગવાન;
શારંગધન્વા શ્યામજીનું, કરે કીર્તન ગાન. ૭૨

---

૬૩ તેડચા તેણી પેરે—બોલાવ્યા હોયની શું ? તે પ્રમાણે. ૬૪ વાસનાઆતુરભાવ—વાસના રૂપી પીડા.

૬૫ સંયમાદિક—યમ નિયમાદિક. ૬૮ ગુહ્જ—ગુહ્ય—છાની વાત. ૭૦ નારદ—નારદે. ૭૨ શારંગધન્વા—શાર્ઙ્ગ નામના ધનુષ્ય વાળા—વિષ્ણુ.

મધુર સ્વર વીણા ભણે, હરિકથા સુંદર છંદ;
સંસારઆતુર લોકને, ઉપજાવે આનંદ. ૭૩

ઇતિશ્રી પ્રથમ સ્કંધમાં, અધ્યાય છઠ્ઠો સાર;
વ્યાસનારદતણો જ્યાં, સંવાદ છે નિરધાર. ૭૪

શ્લોક અધ્યા ' વિષે છે, એક ઊણુ જે ચાળીશ;
રત્ન કહે યત્ને કર્યાં પદ, પચાસ ને એકવીશ. ૭૫

અધ્યાય ૭ મો.

શ્લોક.

दृष्ट्वात्यसारांत्रिजगत्प्रसारंवीणाधरांविघ्नहरंस्फुरंतं ।
ब्रह्मात्मजंब्रह्ममयंमहेशंश्रीनारदंव्यासनतंनमामि ॥ १ ॥

વસંતતિલકા.

શ્રીમાનભાગવતપાન કથા સંબંધ,
શ્રોતા પરીક્ષિતતણો કહીં દેહબંધ;
સંસુપ્ત બાળકવધે કૃતવિપ્રદંડ,
એવી કથા કથી સુસપ્તમમાં પ્રચંડ. ૨

---

૭૫ એક ઉણુ જે ચાળીશ—ચાળીશમાં એક ઓછો–ઓગણચાળીશ.
૧ શ્લોક—પ્રકાશમાન, બ્રહ્મમય, મોટા ઐશ્વર્યવાળા અને વ્યાસે જેમને નમસ્કાર કરેલો છે એવા બ્રહ્માના પુત્ર શ્રીનારદ, જે ત્રણ લોકના પ્રસારને અત્યંત માલ વિનાનો જોઇને વીણા ધારણ કરીને લોકોનાં વિઘ્ન હરે છે તેમને નમસ્કાર કરું છું.

૨ શ્રીમાન—શોભાયમાન. દેહબંધ—દેહ ધારણ કરવો તે. સંસુપ્ત—સૂતેલા. બાલકવધે—બાળકનોવધ કરવાથી. કૃતવિપ્રદંડ—જેમાં બ્રાહ્મણ (અશ્વત્થામા)ને દંડ કર્યો છે તે.

શૌનકઉવાચ.

રાગ રામગ્રી.

શૌનક બોલ્યા સાંભળ સૂત જી, તારી વાણી અતિ અદ્‌ભુત જી;
જ્યારે ચાલ્યા નારદદેવ જી, અમૃતવાણીવકતા એવ જી. ૩
પરાશરસુત મુનિ ભગવાન જી, નારદજીનું સુણી વ્યાખ્યાન જી;
વળતો કીધો કોણ ઉપાય જી, તેનો અમને કહો મહિમાય જી. ૪

ઢાળ.

મહિમાય અમને કહો એવું, સૂત સુણતાં વાર;
શૌનકાદિક મુનિ પ્રત્યે, વચન બોલ્યા સાર. ૫

સૂતઉવાચ.

નદી નામ સરસ્વતી, દ્વિજવૃંદમંડિત દેહ;
તેહને પશ્ચિમ તટે, આશ્રમ વ્યાસજીનો તેહ. ૬
નામ આશ્રમતણું ‘ શમ્યા–પ્રાસ ’ છે નિરધાર;
સદા બ્રહ્મ વિચાર રૂપી, કર્મવર્ધન સાર. ૭
તે અમલ આશ્રમ વિષે બદરી–ખંડમંડિત પાસ;
જળ આચમી આસન વિષે, મન ઠામ આણ્યું વ્યાસ. ૮
ભકિત જોગે કરી સમ્યક્, કર્યું નિશ્વળ મન;
ત્યાં પૂરણ પૂરણ નિહાળ્યો, માયા તદાશ્રિત ભિન્ન. ૯

---

૬ દ્વિજ ઈ૦—બ્રાહ્મણોનાં વૃંદ(ટોળાં)વડે મંડિત (શોભાયમાન) દેહવાળી. ૮ અમલ—નિર્મળ. બદરીખંડ—બોરડીના ઝાડનો ભાગ.

૯ પૂરણ–પૂર્ણબ્રહ્મ. પૂરણ—પરિપૂર્ણ (ક્રિ. વિ.). તદાશ્રિત—તે માયા જેને આશરીને રહી છે તે બ્રહ્મ. ભિન્ન–માયાથી જૂદો.

જેણીએ માયાએ કરીને, મોહ પામ્યો જીવ;
ત્રણ ગુણ રૂપી થયો છે, સ્વયં યદ્યપિ શિવ. ૧૦
ત્રિગુણહીણો જીવ પામે, ત્રિગુણકેરૂં માન;
અહં કર્ત્તા લહે એ, માયાતણું અજ્ઞાન. ૧૧
સાક્ષાત શ્રીહરિ ભક્તિયોગે, ટળે અન્ય અનર્થતા;
સાત્વતસંહિતા કરી મુનિ, અજાણ્યાં જનઅર્થતા. ૧૨
જે ભાગવત સંહિતા સુણે, ત્યાં ભક્તિ હરિમાં હોય;
હરિભક્તિ વળતી લોભ મોહ, વિકાર સઘળો ખોય. ૧૩
શ્રીભાગવતસંહિતા કરી, ત્રણ વાર શોધી એવ;
વ્યાસજીએ નિવૃત્તિપર સુત, ભણાવ્યો શુકદેવ. ૧૪
સૂતની વાણી સુણીને, વદે શૌનક મુન્ય;
હે સૂત ! શુક તો નિરખ્યો, નિવૃત્તિતત્પર પુણ્ય. ૧૫
તેહને શું કાર્ય હતું જે, સુણ્યું દીર્ઘ પુરાણ;
પરમ આત્મારામ શુકજી, સદા નિઃસ્પૃહ જાણ. ૧૬

સૂતઉવાચ.

અરે શૌનક મુનીશ્વરને, ગ્રંથનું નહિ કામ;
ગ્રંથતત્વશુ પાર પો'ત્યા, જથા આત્મારામ. ૧૭
તોય પણ એ ઉરૂક્રમની, ભક્તિ કરતા સોય;

---

૧૧ ત્રિગુણહીણો—ત્રણ ગુણ વગરનો. અહં ક૦—હું કાર્યનો કર્ત્તા છું એમ લહે (માને). ૧૨ સાત્વતસંહિતા—ભાગવત. જનઅર્થતા—જનને અર્થે.

૧૩ હરિભક્તિ—(પ્રાપ્ત થાય). ૧૪ શોધી—શુદ્ધ કરી. નિવૃત્તિપર—નિવૃત્તિ ધર્મ જેણે પર (શ્રેષ્ઠ) માન્યો છે એવા. ૧૭ પો'ત્યા—પોહોચ્યા.

કામનાવર્જિત કરે એ, કૃષ્ણનો ગુણ કોય. ૧૮
તે માટ હરિગુણગૃહીતમતિએ, વ્યાસસુત ભગવાન;
વિષ્ણુજનવલ્લભ ભણ્યો એ, ભાગવત આખ્યાન. ૧૯
ભાગવતવ્યાખ્યાનને મિષ, વિચાર્યું શુકદેવ;
વિષ્ણુજન મુજને મળે એ, ભણ્યું તેથી એવ. ૨૦
સૂત કહે શુકદેવજીનો, કહ્યો એ સંકેત;
હવે રાજા પરીક્ષિતની, કહે ઉત્પત્તિ હેત. ૨૧
પરીક્ષિતનાં જન્મ ને વળી, કર્મ ને વળી મુક્તિ;
પ્રસ્થાન મહાપાંડવતણું, હું કહું સર્વે યુક્તિ. ૨૨
શ્રીકૃષ્ણજીની કથાનો, આરંભ કરવા કાજ;
કથા ભાખીશ પાંડવી, કહે સૂતમુનિ મહારાજ. ૨૩
પરીક્ષિતનો જન્મ કેવા, કથા કહે છે એહ;
ગર્ભમાં ગોવિંદજીએ, કરી રક્ષા જેહ. ૨૪
તે સમે પાંડવ તથા કૈરવ-તણા રણને માંય;
વીર પામ્યા વીરગતિએ, સ્વર્ગ સ્થાનક ત્યાંય. ૨૫
સંગ્રામઅંત્યે જે સમે, ધૃતરાષ્ટ્રસુત પ્રચંડ;
વૃકોદરની ગદાઘાતે, ભગ્નજંઘાદંડ. ૨૬

---

૧૮ ઉરુક્રમ—વિષ્ણુ. કામના—ઇચ્છા. કૃષ્ણનો ઇ૦—એ કોય (કોઇક) ન કહેવામાં આવે એવો કૃષ્ણનો ગુણ (મહિમા) છે. ૧૯ હરિ ઇ૦—હરિના ગુણવડે ગૃહીત એવી મતિવડે. વિષ્ણુજનવલ્લભ—(ભાગવતનું વિશેષણ).

૨૨ પ્રસ્થાન—(હિમાલયમાં) ગમન. ૨૫ વીરગતિએ—વીર પુરૂષોની ગતિવડે—પરાક્રમવડે.

૨૬ સંગ્રામ અંત્યે—ભારતની લઢાઇની આખરે. ધૃતરાષ્ટ્રસુત—દુર્યોધન. વૃકોદરની—ભીમની. ગદાઘાતે—ગદાના પ્રહારથી. ભગ્ન ઇ૦—ભાગ્યો છે જંઘા રૂપી દંડ જેનો એવો દુર્યોધન.

ત્યારે દ્રોણપુત્રે વિચાર્યું, ધૃતરાષ્ટ્રસુતનું હેત;
નિજ ભૂપનું ગમતું કરવા, વિચાર્યો સંકેત. ૨૭

ત્યારે કુંવર કૃષ્ણાતણા સુતા, હતા જેણે ઠામ;
તે ઠામ જઇને શીશ છેદ્યાં, સદ્ય અશ્વત્થામ. ૨૮

આચાર્યપુત્રે આપણું પણ, કર્યું અપ્રિય અંત;
તે કર્મ અશ્વત્થામાનું, અદ્યાપિ નિંદે સંત. ૨૯

તેહની માતા દ્રૌપદી, લઘુબાળનું સુણી મર્ણ;
ઘોરતર પરિતાપ પામી, અહો સ્વામી શર્ણ. ૩૦

ત્યારે રૂદન કરતી દ્રૌપદીને, નયન વહે જળબિંદુ;
તેહની સાંત્વના કરવા, કહે કિરીટ કુંડળઇંદુ. ૩૧

કહે પારથ સુણ્ય કલ્યાણી, તારૂં શોકઅશ્રુ જેહ;
શત્રુશિર છેદી કરી તે, સમે ટાળીશ તેહ. ૩૨

બ્રાહ્મણાધમ આતતાયી–તણું મસ્તક જ્યાર;
ગાંડિવશર કર ધરીશ કાપીશ, માનજો નિરધાર. ૩૩

પછે દાહ કરવો પુત્રનો, નાયકા નિશ્ચે માન;
રિપુશીશનું આસન કરીને, પછે કરજો સ્નાન. ૩૪

અગ્નિદાતા ગરલદાતા, શસ્ત્રપાણિ જેહ;
ધન ક્ષેત્ર નારીતણો હર, ખટ આતતાયી એહ. ૩૫

---

૨૭ દ્રોણપુત્રે—અશ્વત્થામાએ. ૨૮ કૃષ્ણા—દ્રૌપદી. અશ્વત્થામ—અશ્વત્થામાએ. ૨૯ અંત—છેવટે.

૩૦ ઘોરતર—અત્યંત ભયાનક. ૩૧ સાંત્વના—મનનું સમાધાન. કિરીટી—અર્જુન. કુંડળઇંદુ—કુંડળ રૂપી ઇંદુ(ચંદ્ર)વાળો–અર્જુન.

૩૩ બ્રાહ્મણાધમ–બ્રાહ્મણોમાં અધમ. આતતાયી—દુષ્ટ. અગ્નિ મૂકનારો, ઝેર આપનારો, હથિયારવડે વધ કરનાર, ધનહારક, પુત્રહરણ કરનાર, સ્ત્રીહરણ કરનાર, એ ૭ ને આતતાયી કહેછે. (જુઓ કડી ૩૫ મી). ૩૪ નાયકા—મુખ્ય સ્ત્રી. ' આતતાયીનું લક્ષણ કહેછે અગ્નિ ઇ૦—૨૫૯ છે.

એવું મનોહર વચન કહીને, કર્યું આશ્વાસન;
જેના સારથી ને મિત્ર હરિ, એહવો જે અર્જુન. ૩૬

તે પ્રિયા પ્રત્યે એમ વાયક, ઉચ્ચરે મહાવીર;
પછે અશ્વત્થામા પાછળ, ધશી ધાયો ધીર. ૩૭

કવચધર ગાંડિવકર, કપિરાજધ્વજ ગાજંત;
ગુરૂપુત્ર પાછળ પળ્યો પારથ, કોપકરી અત્યંત. ૩૮

તે આવતા અર્જુનને, દૂર દેખી વિપ્ર;
પોતાતણા સામર્થ્યમાને, ધશી ધાયો ક્ષિપ્ર. ૩૯

બાળહંતા કરે ચિંતા, પ્રાણપ્રાપ્તિ કાજ;
તે સમે દૃષ્ટાંત ઉત્તમ, ઉચ્ચરે મુનિરાજ. ૪૦

હતો વિદ્યુન્માલિ રાક્ષસ, સદાશિવનો દાસ;
તેહને હેમ વિમાન આપ્યું, શિવે પરમ પ્રકાશ. ૪૧

તે કરે સુરતણી સ્પર્દ્ધા, કરે રજનીલોપ;
તેમાટ રવિએ પૃથ્વી પાડ્યો, સહિત વાહન કોપ. ૪૨

ત્યાં ઇશ આણી રીસ ધાયા, તપન પાછળ સદ્ય;
રવિ પડ્યો કાશીતે વિષે, લોલાર્ક નામે અદ્ય. ૪૩

તથા અશ્વત્થામ આગળ, પળાયા અર્જુન;
જથા સૂરજતણી પાછળ, પળ્યા શિવ પાવન. ૪૪

જ્યારે નાસતાં દ્વિજરાજકેરા, અશ્વ થાક્યા ચાર;
ત્યાં શર્ણ પોતાતણું કોઇએ, ન દીઠું નિરધાર. ૪૫

---

૩૯ સામર્થ્યમાને—સામર્થ્ય પ્રમાણે. ૪૦ બાળહંતા—બાળને મારનારો. ૪૨ સ્પર્દ્ધા—બરાબરી. રજનીલોપ—રાત્રીનો નાશ. સૂર્યના જવાથી જ્યારે રાત્રી થાય ત્યારે પોતાના સોનાના વિમાનવડે પાછો પ્રકાશ કરીને તે રાત્રીનો લોપ કરતો હતો. કોપ—કોપ કરીને. ૪૩ ઈશ—મહાદેવ. તપન—સૂર્ય. ૪૪ આગળ—(અશ્વત્થામા).

તદા આતમ રાખવાને, લહ્યો એક ઉપાય;
આજ મુજને ઉગારે, બ્રહ્માસ્ત્ર મહામહિમાય. ૪૬
એટલા ઉપરાંત અપને, આચમી દ્વિજરાજ;
સમાહિતમન સાંધતો, બ્રહ્માસ્ત્રને નિજકાજ. ૪૭
સંહરી તેહ રીતે ન જાણે, પણ શું કરે દ્વિજ તેહ;
પ્રાણસંદેહ ઉપન્યો, તે માટ સાંધ્યું તેહ. ૪૮
પછે પ્રગટ્યું તેજ અદ્ભુત, સર્વતોદિશ સન્ન;
પ્રાણહારી વિચારી, ઇશને કહે અર્જુન. ૪૯

અર્જુનઉવાચ.

મહાબાહુ કૃષ્ણ હે, હે સ્વભક્ત નિર્ભય ઠામ;
તું એક છે સંસારપાવક, પડ્યા નરવિશ્રામ. ૫૦
તું આદ્ય પુરૂષ પ્રકૃતિથી પર, સાક્ષાત ઇશ્વર શ્યામ;
માયારહિત ચિચ્છક્તિએ, કૈવલ્ય આત્મારામ. ૫૧
જે તમો માયા તજી, તે તમો પ્રત્યક્ષ;
માયાવિમોહિત લોકના, અભિલાષ પૂરો લક્ષ. ૫૨
તથા આ અવતાર હરિ, ભૂભાર હર ભગવાન;
અવકાશ કીધો ભક્તજનને, ધારવાને ધ્યાન. ૫૩
તે માટ કહો આ ક્યાંથકી, શું તેજ આવે ગૌઢ;
દેવ દેવ દયાળ તે હું, ન જાણું મહામૂઢ. ૫૪

---

૪૭ અપને—જળને. સમાહિતમન—એકાગ્ર કરેલા મનથી. ૪૮ સંહરી—પાછું વાળી. પ્રાણસંદેહ—જીવનો સંશય. ૪૯ સર્વતોદિશ—સઘળી દિશાઓ. સન્ન—પાસે. ઈશને—કૃષ્ણને.

૫૦ સંસાર ઇ૦—સંસારરૂપી પાવક(અગ્નિ)માં પડેલા પુરૂષોનો વિશ્રામરૂપ. ૫૧ ચિચ્છક્તિએ ઇ૦-માયા રહિત એવી ચિત્(ચૈતન્ય) શક્તિવડે તું કૈવલ્ય(મોક્ષ) રૂપ તથા આત્મારામ (આત્માનંદ સુખવાળો) છે.

સકળ દિશ વ્યાપી રહ્યું છે, પરમ દારૂણ તેજ;
આ જુઓ આપણ પાસ આવે, ન જાણું તે હેજ. ૫૫

ભગવાનઉવાચ.

ભગવાન કહે સુણ્ય ભૂપ એ તું, લહે છે નિરધાર;
દ્રોણસુતનું અસ્ત્ર કા'વે, બ્રહ્મ નામે સાર. ૫૬
એણે પ્રાણનાશે પ્રગટ કીધું, અસ્ત્ર એ નિરધાર;
એને પ્રયોજી જાણે કૃપણ પણ, ન જાણે સંહાર. ૫૭
અન્ય બીજું અસ્ત્ર નહિ, એને શમાવાને સાર;
એ તેજ અદ્ભુત અસ્ત્રનું, અસ્ત્રને તેજે વાર. ૫૮
તું મૂક્ય નિજ બ્રહ્માસ્ત્ર તેમાં, ભળી જાશે તેજ;
તે તેજ સામું સંહરીને, શમી જાશે એજ. ૫૯
તે તેજ એ વિધ સંહરો, મન વિષે રાખી ધીર;
તું અસ્ત્રવિદ્યા વિષે કુશળ, સબળ બળિયો વીર. ૬૦

સૂતઉવાચ.

કહે સૂત શૌનક સાંભળો, તે સમે સુંદર વાણ;
નિજ વાણ્ય નારાયણે કહી, તે સાંભળી નૃપ જાણ. ૬૧
વર વીર હરતા ધીર અર્જુન, આચમી અપ ત્યાર;
પછી પાર્થે પરિક્રમણા, કરી હરિની સાર. ૬૨
અવિનાશની આજ્ઞાથકી, આદર્યો અર્જુન અઘ;
બ્રહ્માસ્ત્રનો ભય શમાવા, બ્રહ્માસ્ત્ર સાંધ્યું સદ્ય. ૬૩

---

૫૫ હેજ—એજ(?) ૫૭ કૃપણ—દીન. ૫૮ અસ્ત્રને તેજે—સામું બ્રહ્માસ્ત્ર મૂકીને તેના તેજથી. વાર—અટકાવ.

૬૨ વર વી૦—વર (ઉત્તમ) વીરની ધીરને હરતા (હરણ કરનાર). અપ—પાણી. ત્યાર—ત્યારે. પરિક્રમણા—પ્રદક્ષિણા.

પછે તે બ્રહ્માસ્ત્ર બન્ને-તણું તેજ અપાર;
પરસ્પરશરસાધ્ય ટોળે, મળી વાધ્યું ત્યાર. ૬૪
સ્વર્ગ ધરણી ગગન સર્વ, આવરી તે જ્યોત;
અર્કગ્નિતુલ્ય વાધી, થયું અતિ ઉદ્યોત. ૬૫
અર્જુન અશ્વત્થામનાં, અસ્ત્રતેજ અદ્ભુત;
(જાણે) ત્રિલોકી તાપે બળે, એ વિશ્વ ભાસે ભીત. ૬૬
દાઝવા લાગ્યા લોક સહુ, ને શોક પામ્યા ત્યાંય;
કલ્પાંત અગ્નિ ઉદ્દ પામ્યો, માનતા મન માંય. ૬૭
પ્રજાનો ભય વિલોકીને, લોકકેરો નાશ;
હરિતણો પણ મત એવો, એમ વિચારે બે પાસ. ૬૮
પછે અર્જુને અસ્ત્ર બન્ને, સંહાર્યા નિરધાર;
લોક સહુ આનંદ પામ્યા, હવો જય જયકાર. ૬૯
પછે શીઘ્રગતિ આવી ગ્રહ્યો, અર્જુને દારૂણ કામ!
ગૌતમીનો પુત્ર અશ્વ-ત્થામા જેનું નામ. ૭૦
પછે રક્તલોચન રીસથી, અર્જુને બાંધ્યો સોય;
પશુને રજ્જુ જેમ બાંધે, યથા યાજ્ઞિક કોય. ૭૧
પછે બળે બાંધી અરિને, આવતા અર્જુન ત્યાંય;
રચ્યાં અંબરતણાં મંદિર, સબળ સુંદર જ્યાંય. ૭૨

---

૬૪ પરસ્પર ઈ૦— એક બીજાના શર(બાણ)વડે સાધ્ય થયેલું (ઉપજેલું). ૬૫ આવરી-ઢાંકી. અર્ક ઇ૦-તે જ્યોત અર્ક (સૂર્ય) અને અગ્નિ, એ બેની બરોબર વધી. ઉદ્દ્યોત—પ્રકાશ. ૬૬ ભીત (ભીતિ)—ભય. ૬૭ કલ્પાંત-કલ્પના અંતકાળનો.

૭૦ ગતિ—ગતિવડે. દારૂણ કામ-દારૂણ (કઠણ) કામ કરનાર-અશ્વત્થામા. ૭૧ રજ્જુ-દોરડું. ૭૨ અંબરતણાં—લુગડાનાં. સબળ-મજબૂત.

ત્યારે કમળલોચન કૃષ્ણજી, ભગવાન શારંગપાણ;
કોપ કરીને ઉચ્ચર્યા, અર્જુન પ્રત્યે વાણ. ૭૩

હે પાર્થ એને પાળવો નવ, ઘટે તુજને એહ;
એ બ્રહ્માધમ મારવો, એમાં નહિ સંદેહ. ૭૪

જે નિશામાં સૂતા હતા, બાળક પાંચે જેહ;
અપરાધવિણ એણે હણ્યા, તે માટ હણવો તેહ. ૭૫

શત્રુને પણ સૂતો થકો, ત્યમ બાળક હણવો વ્યર્થ;
તે ધર્મ નહિ એવા પ્રકારે, કહે અનંત અર્થ. ૭૬

મદમત્ત મદિરામત્ત ને, ઉન્મત્ત જે હરિ! હોય;
સુપ્ત બાળક તથા નારી, ન હણવો રિપુ સોય. ૭૭

અનુદ્યમ ને શરણ આવ્યો, વિરથને ભયભીત;
એવો અરિ નવ મારવો, જે કોઇ જાણે નીત. ૭૮

જે પારકે પ્રાણેકરી, નિજ પ્રાણ પોષે દુષ્ટ;
તેહનો વધ તેહને, કલ્યાણકારી સ્પષ્ટ. ૭૯

જે પાપ કીધા પછી તેનો, ન પામે નર દંડ;
તો પાતકે પડ્યો થકો, તે પડે નરકે લંડ. ૮૦

જો પુરૂષ પાતક કર્યા પૂઠી, દંડ દે રાજાન;
તો શુદ્ધ થઇ સ્વર્ગે પળે, તે પુણ્યવાન સમાન. ૮૧

તમો પાંચાળી પ્રતિ, એમ ઉચર્યા છો વાણ;
તે સર્વે સાંભળતો હતો હું, સુણો ગાંડિવપાણ. ૮૨

હે માનિની તારા સુતનો, મારનારો જેહ;

---

૭૪ બ્રહ્માધમ—અધમ બ્રાહ્મણ. ૭૬ કહે—(ગ્રંથકાર—વ્યાસ). ૭૭ મદમત્ત—કેફ વગેરેથી અસાવધ. હરિ—અર્જુન. સુપ્ત—સૂતેલો. ૭૮ અનુદ્યમ—યુદ્ધનો ઉદ્યોગ નહિ કરનારો-જડ. વિરથ—રથ વગરનો. નીત—નીતિ—રાજનીતિ.

તેહનું શિર હરવું હોવે, એમાં નહિ સંદેહ. ૮૩

તો આતતાયી મારવો, પાપિષ્ટ એહ અનાર્ય;
પોતાતણા સ્વામીતણું, એણે કર્યું આજ અકાર્ય. ૮૪

પોતાતણા પરિવારને એ, મારનો કરનાર;
તે માટ પારથ મારચ એને, આજ કુળઅંગાર. ૮૫

એણે પ્રકારે પરીક્ષિત, પરમેશ્વરે તે પાર્થ;
ધર્મ મારગમાં પ્રયોજ્યો, સાધવાને સ્વાર્થ. ૮૬

તેણે પણ ગુરૂપુત્ર જે, નિજ પુત્રનો હણનાર;
તેને મારતાં મન ન માને, એ માટ છે શું વિચાર. ૮૭

પછે પારથ વસ્ત્રમંદિર, પાસ આવ્યા ત્યાર;
ગોવિંદસરખા જેહને રથ—સારથી આધાર. ૮૮

પછે પુત્રને શોચ્યા કરે, જે દ્રૌપદી વર વામ;
પ્રિયાને પારથ કહે, આ જુઓ અશ્વત્થામ. ૮૯

એમ અવગણ્યો પશુતણી પેરે, પાશ બાંધ્યો જેહ;
લાજતે નીચે મુખે, અપરાધ જાણી તેહ. ૯૦

તેને નિહાળી પાંચાલીને, મન દયા આવી જાણ;
ગુણવતી ગુરૂસુતને નમીને, પછે બોલ્યાં વાણ. ૯૧

સતી તેનું બંધનાનયન, ન સેંતી અવશ્યમેવ;
મૂકય મૂકય મહીશ! એ દ્વિજ, આપણો ગુરૂદેવ. ૯૨

જેહના અનુગ્રહથકી શીખ્યો, ધનુર્વેદ વિચાર;
અસ્ત્રયૂથ પ્રયોગ શીખ્યો, તથા ઉપસંહાર. ૯૩

---

૮૪ અનાર્ય—દુષ્ટ. પોતાના સ્વામીનું—દુર્યોધનનું. અકાર્ય-ભૂંડું. ૮૬ પરીક્ષિત-પરીક્ષા કરી. ૮૮ વસ્ત્રમંદિર—તંબુ. ૯૦ અવગણ્યો-તિરસ્કાર કર્યો. ૯૨ બંધનાનયન—બંધન કરીને આણવો તે. મહીશ— રાજા! ૯૩અસ્ત્રયૂથ—અસ્ત્રનો સમુદાય.

એહને બંધન નવ ઘટે, એ દ્રોણનું છે રૂપ;
ભજા રૂપે રહ્યો પોતે, દ્રોણાચારજ ભૂપ. ૯૪

પુત્ર પૂરૂ અંગ થાયે, અંગના અર્ધંગ;
પુત્રમાતા માટ પતિને, આપ ન ગઇ સંગ. ૯૫

હે ધર્મમૂર્ત્તિ મહાભાગ, જગતથકી નિરધાર;
ગુરૂતણું કુળ ન પામે દુઃખ, પૂજવા અધિકાર. ૯૬

એહની જનની ગૌતમી, તે રખે રોતી હોય;
તે સર્વથા છે સાધવી, પતિવ્રતા રખે રોય. ૯૭

જેથી મુજને દુઃખ પડ્યું ને, રડું વારંવાર;
મુઆ બાળક નિહાળીને, મુખે આંસુ ધાર. ૯૮

અપ્રતિષ્ઠિત અધમક્ષત્રિય, વિપ્રકુળને જેહ;
કષ્ટ દઇ કોપાવશે, તે થશે દુઃખી દેહ. ૯૯

તે વિપ્રનું કુળ ભૂપકુળને, દહે ત્યાં તતકાળ;
પરિવાર સાથે શોકસાગર, પડે તે ભૂપાળ. ૧૦૦

તે દ્રૌપદીનું વચન વારૂ, ધર્મન્યાયસમેત;
દયાકારી દુઃખહારી, વિચારી નૃપ હેત. ૧૦૧

વળી સર્વજીવસમાનવાણી, રાણીએ કહી જેહ;
ધર્મરાયે વિખાણી, સાંભળો વાડવ તેહ. ૧૦૨

નકુળ ને સહેદવ સાત્યકિ, ધનંજય ભગવાન;
સહુ યોષિતાએ વખાણી, દ્રૌપદીવાણી માન. ૧૦૩

ત્યાં કોપ કરી કે' વૃકોદર, એહનો વધ કલ્યાણ;

---

૯૫ અર્ધંગ—અર્ધાંગ— અરધુ શરીર. પુત્રમાતા— દીકરાની મા. ૯૯ અપ્રતિષ્ઠિત—પ્રતિષ્ઠા રહિત. ૧૦૧ હેત—હેતે. ૧૦૨ સર્વ જી૦—સર્વે જીવને જેમાં સમાન ગણેલા છે એવી વાણી.

નિશા સૂતા શિશુના જે, વૃથા લીધા પ્રાણ. ૧૦૪
પોતાતણો ને પતિનો, નવ અર્થ સીધ્યો એક;
બાલઘાતી એહ માટે, મારવો અવિવેક. ૧૦૫
ભીમ ને દ્રૌપદીનું, વચન સુણી નારા'ણ;
મિત્રનું મુખ નિહાળી, ઉચ્ચર્યા ઉત્તમ વાણ. ૧૦૬
'એ બ્રહ્મબંધુ ન હણવો, જો આતતાયી હોય;
આતતાયી મારવો એવું, કહે છે સહુ કોય'. ૧૦૭
તે ઉભય મત મેં પ્રમાણ્યા, હું શાસનનો કરનાર;
તે માટ મારી આજ્ઞા એવી, માનવી નિરધાર. ૧૦૮
આતતાયી આવતો, વેદાંતપારગ હોય;
મારતાને મારવો ત્યાં, બ્રહ્મહત્યા નો'ય. ૧૦૯
તે વચન બન્ને પળે પારથ, કરો તેહ ઉપાય;
ભૂપાળ તારી પ્રતિજ્ઞા, જેથકી પૂરણ થાય. ૧૧૦
તેં સાધ્વીને સંભળાવ્યું, સાંત્વતામાં જેહ;
તારા સુતને મારનારને, હણું હું નિઃસંદેહ. ૧૧૧
ભીમનું ને દ્રૌપદીનું, થાય ગમતું જ્યમ;
મારે મન ગમે અર્જુન, તમો કરવું ત્યમ. ૧૧૨
ભીમ કહે એ મારવો, જીવાડવો કહે નારય;
પ્રતિજ્ઞા પારથ કરે, શ્રીકૃષ્ણ ને બે સારય. ૧૧૩

સૂતઉવાચ.

સુત કહે શૌનક સુણો, સર્વ વાક્ય પ્રમાણ;

---

૧૦૫ પતીનો--દુર્યોધનનો. અવિવેક—અવિવેકવાળો—અશ્વત્થામા. ૧૦૬ નારા'ણ-નારાયણ. ૧૦૮ શાસન—આજ્ઞા. ૧૦૯ વેદાંતપારગ—વેદાંતમાં પાર પામેલો. ૧૧૧ સાંત્વતામાંહે—તેનું સાંત્વન કરતી વખતે.

૧૧૩ પ્રતિજ્ઞા ઈ૦—પાર્થે (તેં) જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે અને શ્રીકૃષ્ણ (જે બોલ્યા છે તે), એ બે (બન્ને) સારય—સિદ્ધ કરય.

હરિતણું હારદ લહ્યું પારથ, ખડ્ગ ઝાલ્યો પાણ. ૧૧૪
મણિ જે મસ્તકતણો તે, સમે કાપી લીધ;
અભિપ્રાય ઇશ્વરનો લહી, સર્વનું ગમતું કીધ. ૧૧૫
સંબદ્ધ છોડયો બાળહત્યા-થકી દીસે દીન;
કાઢી મૂકયો ત્યાંથકી, મણિતણે તેજે હીન. ૧૧૬
વપન કરવું દ્રવ્ય હરવું, દેશનિષ્કાસન;
વિપ્રને એ દંડ દેવો, નહિ દૈહિક અન્ય. ૧૧૭
પુત્રને શોકે કરીને, અતિઘણા આતુર ભૂપ;
પાંચ પાંડવ તથા પાંચા-લી પડયાં દુઃખકૂપ. ૧૧૮
પોતાતણા જે પડયા રણમાં, મરણ પામ્યા ત્યાર;
તેહનું સાધન સર્વ કો, કરતા હવા સંસાર. ૧૧૯
ઇતિ પ્રથમસ્કંધમાં, અધ્યા' થયા શુભ સાત;
જેહ અધ્યા' વિષે અશ્વ-ત્થામાનું ઉતપાત. ૧૨૦
શ્લોક અઠાવનજ અધ્યા'-માંય છે સવિવેક;
રત્ન કહે યત્ને કર્યા, પદ વિંશ ને શત એક. ૧૨૧

અધ્યાય ૮ મો.

શ્લોક.

द्रोणपुत्रकृतवैकृतक्षमःसर्वपक्षपरिरक्षणोद्यमः ॥
विप्रमस्तकमणेःसहारकःपातुमांत्रिभुवनैकतारकः ॥ १ ॥

---

૧૧૬ સંબદ્ધ ઈ૦—જે બાળહત્યા કરવાથી દીન દીસતો હતો તેને સંબદ્ધ કરેલો છોડયો. ૧૧૭ વપન કરવું—માથું મૂડી નાખવું. દેશ-નિષ્કાસન—દેશમાંથી કાઢી મૂકવો. ૧૧૯ સાધન—ઉત્તર સાધન.

૧ શ્લોક—દ્રોણના પુત્ર અશ્વત્થામાએ કરેલા અપરાધની ક્ષમા કરનાર તથા પોતાના સર્વે પક્ષનું રક્ષણ કરવામાં ઉદ્યોગવાળા એવા અશ્વત્થામાના

દ્રુતવિલંબિત.

કુપિત દ્રોણસુતાસ્ત્રથી અષ્ટમે,
કર્યું પરીક્ષિતરક્ષણ કષ્ટમે;
હરિતણી સ્તુતિ કીધજ કુંતીએ,
નૃપતિશોકદસ્થાનક વર્ણિયે. ૨

સૂતઉવાચ.

રાગ કેદારો.

સુત કહે સુણ દ્વિજપતિ, પાંડવ દુઃખ પામ્યા અતિ;
રણ ઘણા મરણ થયા પોતાતણા એ. ૩
તેહ ઉદકને ઇચ્છતા, કૃષ્ણ સહિત ના'વા જતા;
આપવા અંજલિ જળ ગંગાતણું એ. ૪

ઢાળ.

અંજલિ આપણનાને દેવા, પાંડવ ના'વા જાય;
આગળ કીધી અબળા સઘળી, પાછળ પોતે પળાય. ૫
ઉદક દાન દે ત્યાં નૃપ કલપ્યા, વિલપ્યા વારવાર;
હરિપદ પાવન ગંગાજળ, નાહ્યા તે નિરધાર. ૬
ત્યાં બેઠા જે રાય યુધિષ્ઠિર, ભીમાદિક લઘુ ભ્રાત;
ધૃતરાષ્ટ્ર ગાંધારી સુતનો, શોક કરે ઉતપાત. ૭
કુંતાજી ને કૃષ્ણ કરે ત્યાં, કુંવરતણો અતિ શોક;
સરવે કો સુરસરિતા તીરે, શોક ધરંતાં ફોક. ૮

માથાના મણિનું હરણ કરનારા અને ત્રણલોકના તારનારા ભગવાન મારૂં રક્ષણ કરો.

૨ કુપિત—કોપેલા. કષ્ટમે—કષ્ટમાં. નૃપતિશોકદસ્થાનક—યુધિષ્ઠિરને શોક આપનારાં સ્થાન. ૮ સુરસરિતાતીરે—ગંગાનદીને કાંઠે.

સ્વજન મરણથી શોકજ કરતા, સરિતાને તટ રોય;
તેને આશ્વાસન કરતા હરિ, મુનિવર સઘળા સોય. ૯
સર્વ ભૂતમાં કાળતણી ગતિ, એનો નહિ પ્રતીકાર;
સર્વ કોઇ કાળે સમ કીધા, કહે નિદર્શન સાર. ૧૦
અરે સુંદરી શોક મ આણો, દુઃખતણું ઘર એહ;
સર્વ ભૂતની એહ અવસ્થા, અંતે ત્યજવા દેહ. ૧૧
ચક્રવર્તી નૃપનાં સત્ય ચળ્યાં, ઇંદ્રને કહ્યે જ્યારે;
કાળતણે બળ કોઈ ન જીવ્યા, દીવા પવન પ્રહારે. ૧૨
ત્રિકૂટ પર્વત કોટ કહાવે, સાગર સરખી પરિખા;
રાક્ષસ સરિખા જોધા જેને, મિત્ર કુબેર સરિખા. ૧૩
શુક્રાચાર્યે શાસ્ત્ર ભણાવ્યું, નિત્યે નિર્મળ મત્ય;
તે પણ રાવણ કાળતણે વશ, પામ્યો પરમ વિપત્ય. ૧૪
મગરમચ્છ સંકુલ સાગર, શોષે એવા વીર;
શશિ સૂર્યને ગ્રસવા સમરથ, ધરણી ઢળિયા ધીર. ૧૫
તે પણ કાળે કૃતાંતમુખમાં, (નાખી) કીધા કુંચા કુંચા;
કાળતણી ગતિ એવી જાણી, શીદ કરો છો શોચા. ૧૬
હાવાં હરિએ અજાતશત્રુ, રાય યુધિષ્ઠિર કાજ;
ધૂર્તધરણીપતિ પાસેથી, પાછું આપ્યું રાજ. ૧૭
કૃષ્ણાકેરા કેશ નિહાળી, આયુષ્ય ઓછાં જેનાં;

---

૧૦ પ્રતીકાર—ઉપાય. નિદર્શન—દૃષ્ટાંત. ૧૧ મ—મા—નહિ.
૧૨ દીવા૦—જેમ પવનના પ્રહારથી દીવા ઓલવાઈ જાય છે તેમ. ૧૩ પરિખા—ખાઇ-નગરની ચોપાસ ખોદાવેલી ખાડી. ૧૭ ધૂર્ત ધરણીપતિ —ઠગ રાજા—દુર્યોધન.

શ્રીપતિએ પાંડુસુત પાસે, શિર છેદાવ્યાં તેનાં. ૧૮
અશ્વમેધ યજ્ઞ પાંડવને, પછે યજાવ્યા ત્રણ;
કુંતીસુતનું જશ વિસ્તાર્યું, શકસમું શુભ વર્ણ. ૧૯
પાંડુપુત્રની ગ્રહી આજ્ઞા, ઉદ્ધવ સાત્યકિ સાથ;
જગત પૂજ્ય વ્યાસાદિક વિપ્રે, પૂજ્યા પદ્માનાથ. ૨૦
જાવા મતિ કીધી જદુનાથે, દ્વારામતીમાં જ્યારે;
રથ ઉપર આવીને બેઠા, કૌતુક દીઠું ત્યારે. ૨૧
એવે અવલોકી મળી સામી, ઉત્તરા પરીક્ષિતમાત;
ભયે વિહ્વળ શ્વાસ ભરાતી, ધાતી અતિ ઉત્પાત. ૨૨
પાળ પાળ પરમેશ્વર હે હે, દેવ દેવ જગનાથ;
તુંથી બીજો કોઇ ન દેખું, શરણાગતનો સાથ. ૨૩
જે માટે આ લોક વિષે છે, માંહોમાંહે મરણ;
તે માટે તમો અજર અમર છો, શરણાગતના શરણ. ૨૪
અહો ઇશ આ સન્મુખ આવે, તપ્ત લોહમય બાણ;
ગર્ભપાત એ રણે કરતો, હરતો મારા પ્રાણ. ૨૫
સૂત કહે સાંભળજો શૌનક, ભક્તપતિ ભગવન;
ઉત્તરા રાણીકેરી વાણી, તત્ક્ષણ આણી મન. ૨૬
અપાંડવી પૃથ્વી કરવાને, દ્રોણાચારજ તને;
બ્રહ્માસ્ત્ર અગ્નિમય મેલ્યું, તે જાણ્યું ભગવને. ૨૭
સૂત કહે છે તેણે કાળે, સાંભળ શૌનક સંચ;
પાંચ પાંડવ સન્મુખ આવ્યા, ઝળહળતા શર પંચ. ૨૮
પોતાના સનમુખ શર દેખી, પાંચે પાંડવ બીતા;
અસ્ત્ર શસ્ત્ર ને આયુધ સાહ્યાં, ભૂપતિ અતિ ભયભીતા. ૨૯

---

૨૪ ઇશ્વરના અજરામરણપણાની અપેક્ષા બતાવે છેઃ જે માટે ૪૦—સ્પષ્ટ છે. ૨૮ શર—બાણ.

જેને અન્ય સહાય નહિ કોઇ, એવા પાંડવ વીર;
તેનું તેવું દુઃખ દેખીને, સુંદરશ્યામશરીર. ૩૦
પોતાનું જે આયુધ કહાવે, સાર સુદર્શન નામ;
તેણે પોતાના સેવકની, રક્ષા કીધી શ્યામ. ૩૧
સર્વ ભૂતના અંતરજામી, જોગેશ્વર જગદીશ;
પછે ઉત્તરાઅંતર પેશી, ગર્ભ આવર્યો ઇશ. ૩૨
અભિમન્યુ નારી ઉપર વિહારી, વિસ્તારી નિજ માયા;
પાંડવનો પરિવાર વધારણ, સૂક્ષ્મ રૂપ સમાયા. ૩૩
યદ્યપિ અસ્ત્ર સફળ બ્રહ્મા, નિષ્ફળ કયહું ન થાતું;
તોયે વિષ્ણુતેજ વિલોકી, ફોક ફરી થઇ જાતું. ૩૪
હરિને એ આશ્ચર્ય ન માનો, સર્વ કાર્ય અપાર;
માયાએ સરજે ને પાળે, સંહારે સંસાર. ૩૫
બ્રહ્માસ્ત્રઅગ્નિથકી છૂટયાં, તનય તથા વધૂ કૃષ્ણા;
પ્રયાણકાળે કૃષ્ણતણી કરે, સ્તુતિ કુંતી સતૃષ્ણા. ૩૬
નમું તુને હું આદ્યપુરૂષને, પ્રકૃતિપરેશ્વર દક્ષ;
સર્વ ભૂત મધ્યે બહિરંતર, રહ્યા તોયે અલક્ષ. ૩૭
માયા રૂપ જવનિકા મોટી, આચ્છાદ્યો તું શ્યામ;
તે માટે તુજ રૂપ ન દેખું, કેવળ કરૂં પ્રણામ. ૩૮
ઇંદ્રિય જ્ઞાનથકી તું આઘો, અવાચ્ય કોવિદ કે'તા;
દેહતણા અભિમાની મૂરખ, અજ્ઞાની નવ લે'તા. ૩૯

---

૩૨ આવર્યો—ઢાંક્યો. ૩૪ યદ્યપિ ઇ૦—યદ્યપિ બ્રહ્માસ્ત્ર સફલ છે—ધારેલું કાર્ય કરે એવું છે. ૩૫ હરિને—હરિને વિષે. ૩૬ સતૃષ્ણ—કૃષ્ણના દર્શનથી તૃપ્ત નહિ થયેલી.

૩૭ પ્રકૃતિ પરેશ્વર—પ્રકૃતિ(માયા)થી પર એવા ઈશ્વર. બહિરંતર—બાહેર અને માંહે. ૩૮ જવનિકા—પડદો. ૩૯ અવાચ્ય-વાણીથી વર્ણી ન શકાય એવો.

નાટક વિષે જેમ નટુવો આવે, પડદે રહીને પેખે;
માંહે રહ્યો મહાનાદ કરે પણ, તેને કોઇ ન દેખે. ૪૦
પરમહંસજી મોટા મુનિવર, પવિત્ર અંતઃકર્ણ;
તે સરખા તુજને નવ દેખે, સેવે તારા ચર્ણ. ૪૧
તો ભક્તિજોગ આચરવાને અમો, સમર્થ ક્યાંથી સ્વામી;
તારી નેટ અમો અવિચારી, સંસારી સુખકામી. ૪૨
વાસુદેવ ને કૃષ્ણ નમો નમો, પ્રણમું દેવકીનંદ;
નંદગોપના કુંવર નમો નમો, નમો નમો ગોવિંદ. ૪૩
પકંજનાભ નમો નમ તુજને, પ્રણમું પંકજમાલ;
પંકજલોચનને પ્રણમું નમો, પંકજપાદ વિશાળ. ૪૪
માતાથી મુજ મધ્યે તારી, પ્રીત ઘણેરી ભાસે;
એવું કહ્યું કે હવાં કુંતાજી, ગુણ ગોવિંદના પ્રકાશે. ૪૫
કંસે રૂંધી જદા દેવકી, દેવ તમો મૂકાવી;
તેથી અતિ ઉપકાર કર્યો મુને, દેખાડું જ ગણાવી. ૪૬
ઘણે દિને દેવકી મૂકાવી, તે પણ એકજ વાર;
તેના પુત્ર નથી મૂકાવ્યા, મુને ઘણો ઉપકાર. ૪૭
હું તો ઘણી વિપત્તિથી રાખી, તેં હો વારંવાર;
મારા તો બાળક ઉગાર્યા, કહું તેનો પ્રતીકાર. ૪૮
વિષમોદકથી વીર વૃકોદર, લાક્ષાગૃહથી રાખી;

---

૪૪ પંકજનાભ—જેની નાભિમાંથી પંકજ (કમળ) ઉપજ્યું છે એવા. પંકજમાલ—કમળની માળાવાળા. પંકજલોચન—કમળ સમાન નેત્રવાળા. પંકજપાદ—કમળ સમાન પગવાળા.

૪૫ કવિ કહે છેઃ ભાગવતમાં એવું કહ્યું છે કે હવે કુંતાજી ગોવિંદના ગુણ પ્રકાસે છે. " तत्कृतोपकारानुस्मरति " એ વાક્યનો અર્થ.

હિડિંબાદિક રાક્ષસથી ને, દ્યૂતસભાથી સાખી. ૪૯

રણરણ મધ્યે મહારથ ગણના, અસ્ત્રથકી ઉગારી;
અશ્વત્થામા અસ્ત્રથકી હું, ઉગારી ગિરિધારી. ૫૦

તે તે વિપત્તિ વિષે મેં શશ્વત્, સંપત્તિનું સુખ લીધું;
જગતગુરૂ ગોવિંદ તે જ્યાં, પ્રગટ દર્શન દીધું. ૫૧

દેવ તમારા દર્શનથી નવ, ભવતું દર્શન થાય;
સંપત્તિ મહાસુખની હણનારી, કહું તેનો મહિમાય. ૫૨

સત્ કુળ જન્મ અને અધિકારજ, સુત ને સંપત્તિ જેહ;
તેથી પુરૂષને મદ વાધે, સાધે નહિ શુભ તેહ. ૫૩

તમો અકિંચન જનને દર્શન, આપોછો ભગવાન;
મદમાતા ઉન્મારગ જાતા, નવ દેખે ધનવાન. ૫૪

નમો અકિંચિત્ ધનને તમને, નિવૃત્તિગુણ ! નમસ્કાર;
શાંત આત્મારામ નમો નમો, કેવળપદ દાતાર. ૫૫

કાળરૂપ તે તુજને દેખું, દેવકીપુત્ર તે દેખું;
વિશ્વતણો વશ કર્ત્તા તારાં, આદિ અંત ન પેખું. ૫૬

સર્વ ભૂતમાં સરખા વર્તો, સમર્થ સ્વામી નિત્ય;
માંહોમાંહે ક્લેશ કરે નૃપ, તેમાં તમો નિમિત્ત. ૫૭

માણસનાં કાર્ય અનુસરતા, માણસકેરૂં તન;
હે ભગવાન તમારૂં કર્તવ્ય, કોઇ ન જાણે જન. ૫૮

---

૪૭ વિષમોદકથી–ઝેરના લાડુથી. ૫૧ શશ્વત્—નિરંતર. ૫૨ ભવતું–સંસારનું. અર્થાત્ ફરીને સંસાર લેવો નહિ પડે. ૫૩ અધિકાર—ઐશ્વર્ય.

૫૪ અકિંચન—કેવળ દરિદ્રી—જેની પાસે કાંઇ નથી એવો. ઉન્મારગ—ઉલટે મારગે. ૫૫ અકિંચિત્ ધનને—જેની પાસે લગાર પણ ધન નથી એવાને. કેવળપદ—મુક્તિ. ૫૭ નિમિત્ત–નિમિત્ત માત્ર.

નરને રૂપ રહ્યા છો માટે, વિષમપણું જન જોય;
તેહ તમારે વસ્તુગત્યા નહિ, વા'લું વેરી કોય. ૫૯
આપ અજન્મા જન્મ ધરો છો, કરો અકર્ત્તા કર્મ;
આત્મારામ તમારે એ તો, અતિ આશ્ચર્ય પર્મ. ૬૦
પશુમાં શૂકર વામન ઋષિમાં, માનવ રૂપે રામ;
જળજંતુમાં મત્સ્ય થયા વળી, કરતા નરનાં કામ. ૬૧
એક સમે અપરાધ કર્યો, દધિભાજન કટકા કીધું;
માત યશોદા તમ કરબંધન, નિજકર દામણ લીધું. ૬૨
અંજન આંસુએ થઇ વહી, ચાલી ધારા કાળી;
ભય પામીને ઊભા સ્વામી, નીચું રહ્યા નિહાળી. ૬૩
એહ અવસ્થા ઇશ તમારી, મુજને મોહ ઉપજાવે;
તાડચાનો ભય તારે શો ! તું-થી ભયને ભય આવે ! ! ૬૪
કોઇ કહે તું અજન્મા પણ, જન્મ્યો છે એ કાજ;
રાય યુધિષ્ઠિરકેરી કીર્ત્તિ, વિસ્તારવાને રાજ. ૬૫
કોઇ કહે યદુકીર્ત્તિ કરવા, જન્મ્યા છો ભગવન;
મલયાચળની કીર્ત્તિ કરવા, ચંદન જ્યમ ઉત્પન્ન. ૬૬
કોઇ કહે વસુદેવે જાચ્યા, પુત્રપણે પરમેશ;

---

૫૯ તેહ-તે—વિષમપણું. વસ્તુગત્યા-ખરી રીતે જોતાં. 'નહિ'નો અન્વય બન્ને બાજુએ કરવો. એટલે, તમારામાં વસ્તુતઃ વિષમપણું નથી કે વાહાલું વેરી પણ નથી. ૬૦ તમારે- તમારે વિષે. પર્મ—પરમ—હે પરમ !

૬૧ કરતા—(કૃષ્ણઅવતારમાં). ૬૨ કૃષ્ણાવતારનું કર્મ કહેછેઃ એક ઇ૦—સ્પષ્ટ છે. દધિભાજન-દહીંની ગોરસી. કરબંધન—કરબંધન માટે.

૬૩ તેથી તમો રડવા લાગ્યા, તે કહેછેઃ અંજન ઇ૦-આંસુએ આંખનું અંજન ધોવાઇને તેની કાળી ધારા ચાલી.

દેવકીજીમાં દેહ ધર્યો તમો, શ્યામળ સુંદર વેશ. ૬૭
કોઇ કહે આ વિશ્વતણી, અવતરિયા કરવા સાર;
દેવતણા શત્રુ દાનવનો, વધ કરવા અવતાર. ૬૮
કોઇ કહે મહાભારે ભૂમિ, મહાદુઃખ પામી માંવ;
ભારે ચંપાતી સીદાતી, સાગરમાં જ્યમ નાવ. ૬૯
તે દેખીને બ્રહ્માજીએ, કરી પ્રાર્થના તારી;
ભૂમિભાર હરવા હરિએ, લીધું રૂપ મુરારિ. ૭૦
કોઇ કહે નર આપ અવિદ્યા—કામકર્મ પીડાય;
તેને શ્રવણ સ્મરણ કરાવા, કૃષ્ણે કીધી કાય. ૭૧
સુણે ભણે ને ગૃણે પુનઃ પુનઃ, સમરે ને આનંદે;
તેહ તત્ક્ષણ ભવભંજન તુજ, પદપંકજને વંદે. ૭૨
હવે તમે અમને હરિ હમણા, શામાટે તજી મૂકો;
અમો તમારાં અનુજીવી ને, સુહૃદ સગામાં ચૂકો. ૭૩
પોતાના જનકેરાં કારજ, કરવા ઇચ્છો મન;
શ્રીમદ્પદપંકજ વિણ અમને, નથી આશરો અન્ય. ૭૪
અમો કર્યા અપરાધ ઘણા, બહુ રાજાને દુઃખ દીધાં;
તેહ અમારો વાંક નથી સહુ, કહ્યાં તમારાં કીધાં. ૭૫
યાદવ સરખા બાંધવ તારે, પાંડવ સરખા તન;
દીનવચન તો શાને કહે છે, એમ કે'શો ભગવન. ૭૬
જાદવ પાંડવ નામે રૂપે, તેહથકી શો અર્થ;

---

૬૯ મહાભારે — પાપના મહાભારથી. સીદાતી— દુઃખી થતી. ૭૧ અવિદ્યા કામકર્મ—અવિદ્યા (અજ્ઞાન), કામ અને કર્મથી. ૭૨ ગૃણે—વખાણે. પુનઃ પુનઃ—ફરીફરીને. ૭૩ અનુજીવી—સેવક. સુહૃદ—વાહાલાં.

દેવ તમારાં દર્શન પાખે, સર્વે જાણો વ્યર્થ. ૭૭

સ્વામી જો સન્મુખ નહોતો, યાદવ પાંડવ ખોટા;
નામે રૂપે વ્યર્થ કહાવે, માંડ થયા છો મોટા. ૭૮

ઈંદ્રિય સકળતણો વશકારી, જીવ કહાવે જેહ;
તેહ વિના જ્યમ મિથ્યા જાણો, નામ રૂપ ને દેહ. ૭૯

હમણાં જ્યમ આ અવનિ શોભે, તારે ચરણે સ્પર્શી;
તમો ગયા પૂઠે આ પૃથ્વી, નહિ શોભે હિતહર્ષી. ૮૦

દેશ અમારા સમૃદ્ધિ સંયુત, અન્ન ઔષધી વૃક્ષે;
વન પર્વત ને સાગર સરિતા, વાધે તારે દ્રષ્ટે. ૮૧

પધારો તો પાંડવ દુખિયા, રહો તો યાદવ થાય;
બન્ને પાસ મને દુઃખ માધવ, માગુ એક ઉપાય. ૮૨

વિશ્વેશ્વર! વિશ્વાત્મન્! મારું, વિશ્વમૂર્ત્તિ! દુખ વેદો;
પાંડવપુત્ર વિષેથી મારો, સ્નેહપાશ દૃઢ છેદો. ૮૩

અન્યથકી ઉતારી એવી, માધવજી મતિ મારી;
તુજમાં પ્રીત સદૈવ પામજો, સઘળાં વિઘ્ન વિચારી. ૮૪

પ્રીતિ સહિત મતિ તુજમાં જોઇએ, વારી વિઘ્ન અસંગા;
(જ્યમ) પૂર સહિત સાગરમાં જાતાં, વિઘ્ન ગણે નહિ ગંગા. ૮૫

હે શ્રીકૃષ્ણ સખા અર્જુનના, હે કૃષ્ણ પરબ્રહ્મ;
ભૂમિના ભયકારી ભૂપતિ, કુલસંહારીકર્મ. ૮૬

અક્ષયવીર્ય ગોવિંદ! ગોબ્રાહ્મણ-દેવતાના દુઃખહારી;

---

૭૭ નામે—કીર્ત્તિમાં. રૂપે—સમૃદ્ધિમાં. ૭૮ છો—અસે! ૮૦ હિતહર્ષી—હિતવડે હર્ષ પામનારી (પૃથ્વી). અથવા સ્વભક્તનું હિત કરવામાં હર્ષ માનનારા (ભગવાન).

૮૨ પધારો—જાઓ. ૮૩ વેદો—જાણો.(મારું દુઃખ). ૮૫ વારી—અટકાવીને. અસંગા—સંગરહિત (મતિ).

યોગેશ્વર હે જગતગુરૂ, પ્રણમું ભગવાન મુરારિ. ૮૭

સૂતઉવાચ.

કુંતાએ એમ કોમળ વાણ્યે, કહ્યો સકળ મહિમાય;
મોહ કરે માયા જે હળવે, હસતા વૈકુંઠરાય. ૮૮
કુંતાજીએ માગ્યું જે મુજ, મતિ તુજમાં અનુરાગી;
કુંતાને તે વારૂ કહીને, પછે આજ્ઞા માગી. ૮૯
વળતા હસ્તિનાપુરમાં પેશી, સ્ત્રીશુ થયા વિદાય;
પધારતાં પ્રેમે કરી રાખ્યા, કૃષ્ણ યુધિષ્ઠિર રાય. ૯૦
(હવે) ભીષ્મતણો મૃત્યુ ઉત્સવ કેવા, અન્યકથોપોદ્ઘાત;
એ કથા એટલેથી સોંતી, સાંભળ શૌનક વાત. ૯૧
હવે રાય યુધિષ્ઠિર શોક કરે બહુ, માને નહિ પ્રતિબોધ;
વ્યાસ આદિ મોટા મુનિ બોધે, તોયે ન ટળે રોધ. ૯૨
ઇશ્વરની ઇચ્છા કો ન લહે, થાનારૂં જે પ્રશ્ન;
માંહે મળ્યા પોતે પ્રતિબોધે, અદભુતકર્મા કૃષ્ણ. ૯૩
હરિને મન જે યુધિષ્ઠિર સાથે, ભીષ્મ પ્રતિબોધાશે;
કુરૂક્ષેત્રમાં એકે કાળે, બન્ને કારજ થાશે. ૯૪
બા'ર કહે પણ અંતરજામી, અંતર રાખે શોક;
કૃષ્ણતણી ગતિ કોઈ ન જાણે, શિક્ષા દેતા ફોક. ૯૫

---

૮૭ અક્ષયવીર્ય—નાશ ન પામે એવા પરાક્રમવાળા. ગોવ્રજ—ગાયનાં ટોળાં. ૮૮ માયા—માયાવડે (મોહ કરે). ૯૦ સ્ત્રીશુ—સ્ત્રીઓ સહિત. રાખ્યા—અટકાવ્યા ૯૧ અન્યકથોપોદ્ઘાત-ઉપોદ્ઘાત રૂપ અન્ય કથા (કહે છે). ૯૩ અદ્ભુતકર્મા—આશ્ચર્યરૂપ કર્મવાળા.

૯૫ બા'ર ઇ૦—યુધિષ્ઠિરને ભીષ્મદ્વારા ઉપદેશ કરાવવો છે માટે અંતરજામી તેને બાહારથી (બોધવાક્ય કહે છે) ખરા, પણ તેના અંતરમાં શોક રાખે (રહેવા દે છે).

રાય યુધિષ્ઠિર ચિંતવતા મન, સુંદર સગાંનો નાશ;
અવિવેકી અંતઃકરણે કરી, પડ્યો મોહને પાશ. ૯૬
અહો જુઓ અજ્ઞાન અમારૂં, હૃદયા વિષે ઉત્પન્ન;
દુષ્ટ સ્વભાવ અમારો જો જો, કઠિન અમારાં મન. ૯૭
શ્વાનશિયાળતણું ભક્ષણ, એ સદા પારકો દેહ;
તેને અર્થે બહુ અક્ષૌહિણી, હણ્યાં સૈન્ય મેં જેહ. ૯૮
હવે અક્ષૌહિણી પ્રમાણ કે', જે વેદવ્યાસે ભાખ્યું;
કોઇ પુરાણતણું કહે છે તે, જોઇએ મનમાં રાખ્યુ. ૯૯
રથની સંખ્યા સાંભળજો, એકવીશ હજાર વિચાર;
અવર આઠસેં ઉપર શિત્તેર, રથની સંખ્યા સાર. ૧૦૦
અક્ષૌહિણીમાં ગજની સંખ્યા, રથ પ્રમાણે હોય;
હવે કહે નરની સંખ્યા, સાંભળજો સહુ કોય. ૧૦૧
એક લાખ નવ સહસ્ર તથા, શત ત્રણ ને પંચાસ;
નરની સંખ્યા એહ પ્રમાણી, અક્ષૌહિણી ઇતિહાસ. ૧૦૨
પાંસેઠ સહસ્ર છસેં દશ હયવર, અક્ષૌહિણીમાં હોય;
રાય યુધિષ્ઠિર કહે એવી, બહુ મારી મેં સોય. ૧૦૩
બાળક દ્વિજ સંબંધી ને વળી, મિત્ર પિતાના ભ્રાત;
ભ્રાત ગુરૂનો દ્રોહ કર્યો મેં, કીધું અતિ ઉત્પાત. ૧૦૪
તે માટે હું નરકથકી યુગ—કોટિ નહિ મૂકાઉં;
અયુત અયુત વહી જાતે વર્ષે, કયમે પવિત્ર ન થાઉં. ૧૦૫
સંગ્રામે જે શત્રુ હણવા, રાજાને નહિ પાપ;
એહ શાસ્ત્રનું શાસન છે પણ, નવ માનું હું આપ. ૧૦૬
જેના નાથ હણ્યા તે નારી—કેરો દ્રોહ પ્રકાશ;

---

૧૦૫ અયુત અયુત—દશ હજાર દશ હજાર—એક કોટિ, અથવા લાખો કરોડો.

તે પાતક હું ગૃહસ્થકર્મે, કરી શકું નહિ નાશ. ૧૦૭
જીવતણી હત્યા ઘણી થઇ તે, યજ્ઞથકી નવ જાય;
યજ્ઞ વિષે તો જાણી પીછી, વધવો પશુનો કાય. ૧૦૮
કર્દમથકી જે કલુષ થયું તેને, કર્દમ કયમ કરી ક્ષાલે;
સુરાપાનકૃતપાતકને કયમ, સુરાપાન ફરી ટાળે. ૧૦૯
તે માટે મુને પાતક પ્રકટ્યું, સેનાવધનું જેહ;
અશ્વમેધ આદિક બહુ યજ્ઞ, ફરી નહિ જાયે તેહ. ૧૧૦
ઇતિ ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે, અષ્ટમ અધ્યા' સાર;
જે અધ્યા'માં રાય યુધિષ્ઠિર–કેરો શોકવિચાર. ૧૧૧
બાવન શ્લોકે બાંધ્યો અધ્યા', કુંતીસ્તુતિની વાત;
રત્ન કહે યત્ને કરી કીધાં, પદ શત ને ઉપર સાત. ૧૧૨

અધ્યાય ૯ મો.

શ્લોક.

उत्तरोदरगतार्भपालको मुक्तपुत्रपृथयाकृतस्तुतिः ॥
योयुधिष्ठिरमनोंबुजासन स्तंनमामिपरमेश्वरंपरं ॥१॥

દ્રુતવિલંબિત.

પ્રથમ ભીષ્મતણા મુખથી ગણ્યા,
ધરમરાય યુધિષ્ઠિર સાંભળ્યા;

---

૧૦૭ ગૃહસ્થકર્મે—ઘરબારી મનુષ્યો જેવાં યજ્ઞાદિ કર્મ કરે તેવાં કર્મવડે. ૧૦૮ વધવો–મારવો. ૧૦૯ કર્દમ—કાદવ. કલુષ—મલિનતા. ક્ષાલે—ધુએ.

૧ શ્લોક—જે ઉત્તરાના ઉદરમાં રહેલા બાળકનું પાલન કરનાર છે તથા જેનાવડે પોતાના પુત્રો સંગ્રામાદિક દુઃખમાંથી મુક્ત થયા છે માટે કુંતીએ જેની સ્તુતિ કરી છે, તેમજ જે યુધિષ્ઠિરના મન રૂપી કમળમાં આસન કરીને રહ્યા છે એવા પરમ પરમેશ્વરને હું પ્રણામ કરું છું.

હરિતણી સ્તુતિ, મુક્તિ પછે કહી,
નવમમાંહ્ય કથા સુયથા સહી. ૨

સૂતઉવાચ.

રાગ સામેરી.

સૂત કહે પામ્યો ભૂપતિ, કુંતાસુત મહારાજ્ય રે;
પ્રજાદ્રોહપાતકથી બીન્યો, ચિંતવતો નિજ કાજ રે. ૩
સર્વ ધર્મ જાણવા કાજે, ભૂપતિ કુંતાજાત રે;
કુરૂક્ષેત્રપ્રતિ ચાલ્યો જ્યાં છે, ભીષ્મપિતા મહાપાત રે. ૪
સકળ સહોદર સુંદર હયવર, સકળ થયા અસવાર રે;
પાછળ પળતા હય ઝળહળતા, સોનાના શણગાર રે. ૫
સાંભળ શૌનક કોઇ ચાલ્યા, રથ બેશી નરનાથ રે;
દ્વૈપાયન ધૌમ્યાદિક ચાલ્યા, રાય યુધિષ્ઠિર સાથ રે. ૬
અર્જુનશુ રથ ઉપર બેઠા, પોતે પણ પરબ્રહ્મ રે;
યક્ષ વિષે કુબેર વિરાજે, ત્યમ ત્યાં રાજા ધર્મ રે. ૭
ભીષ્મ નિહાળ્યા ભૂમિપડ્યા જાણે, સ્વર્ગથકી ચ્યૂત દેવ રે;
સપરિવાર પાંડવ શ્રીહરિએ, પ્રણમ્યા ભીષ્મ એવ રે. ૮
બ્રહ્મઋષિ ને દેવઋષિ વળી, રાજઋષિ સહુ કોય રે;
ભરતપતિ ભીષ્મને જોવા, આવ્યા હુતા સોય રે. ૯
પર્વત નારદ ધૌમ્ય મુનિ ને, દ્વૈપાયન ભગવાન રે;
બૃહદશ્વ ભરદ્વાજ શિષ્યશુ, પરશુરામ મુનિજન રે. ૧૦
વસિષ્ઠ ને વળી ઇંદ્રપ્રમદ મુનિ, ત્રિત નામે મુનિ ભાવ્યા રે;
ગૃત્સમદ ને વળી અસિત મહામુનિ, કુરૂક્ષેત્રમાં આવ્યા રે. ૧૧

---

૨ ગણ્યા—(પરમ-ધર્મ). સ્તુતિ-(ભીષ્મે કરેલી). મુક્તિ—(ભીષ્મની). ૪ કુંતાજાત—યુધિષ્ઠિર. મહાપાત—બાણશય્યામાં શયન. ૮ ચ્યુત—પડેલો.

કક્ષીવાન્ ગૌતમ ને અત્રિ, કૌશિક તપના રાશ રે;
મુનિ સુદર્શન ઇંદ્રિયકર્શન, આવ્યા ભીષ્મની પાસ રે. ૧૨
અન્ય વળી શુકદેવ સરિખા, નિર્મળ મુનિ હરિ હેત રે;
કશ્યપ મુનિ બૃહસ્પતિ આદિ, આવ્યા શિષ્ય સમેત રે. ૧૩
મહાભાગ્ય મુનિ મળ્યા નિહાળી, ભીષ્મ ધર્મ જે જાણે રે;
પૂજા કરતા મુનિવરકેરી, દેશ કાળ પ્રમાણે રે. ૧૪
જગદીશ્વર હરિ આગળ બેઠા, આપે ઉત્તમ દેહ રે;
હૃદયા વિષે હુતા હરિ ભીષ્મે, પ્રેમે પૂજ્યા તેહ રે. ૧૫
માયાએ જે મનુષ્ય થયા પણ, પોતે પૂરણબ્રહ્મ રે;
ભીષ્મપિતામહ પરમેશ્વરનો, મહિમા જાણે પર્મ રે. ૧૬
પાંડુતણા સુત પાસે બેઠા, પ્રેમવિનય મન જાણી રે;
હર્ષાશ્રુજળ ઝાંખે નયને, નિરખી બોલ્યા વાણી રે. ૧૭

ભીષ્મઉવાચ.

અહો મહા એક કષ્ટ કહાવે, મોટા મહાઆચાર્ય રે;
અહો પાંડવ સમર્થ થઇને, તજવા ઇચ્છો કાય રે ! ૧૮
વિપ્રતણો ને ધર્મતણો વળી, આશ્રય સાર તમારે રે;
અચ્યુતનો વળી આશ્રય મોટો, અખિલ દુરિત હરિ વારે રે. ૧૯
અતિરથ એવો પાંડુ પિતા તે, જ્યારે પામ્યો રિષ્ટ રે;
ત્યારે તમો બાળક સાથ વધુજન, કુંતા પામ્યાં કષ્ટ રે. ૨૦

---

૧૨ રાશ–રાશિ–ઢગલો (તપના ઢગલારૂપ). ઇંદ્રિયકર્શન–ઇંદ્રિયોને સૂકવી નાખનારા. ૧૫ હૃદયા ઇ૦–જે હરિ ભીષ્મના હૃદયમાં હતા તેજ આ મોઢા આગળ આવ્યા છે એમ જાણીને ભીષ્મે તેમને પૂજ્યા.

૧૭ હર્ષાશ્રુજળ ઇ૦–હર્ષનાં અશ્રુરૂપી જળ આવવાથી ઝાંખી થયેલી-આંખોએ. ૧૯ અખિલ–સઘળું. દુરિત–પાપ. વારે–નિવારે. ૨૦ રિષ્ટ–મૃત્યુરૂપી દુશ્ચિન્હ.

તદા તમારે અર્થે કુંતા, પામ્યાં અતિશે કલેશ રે;
નાનાં બાળક પાલવવાને, વનિતા વિહ્વળ વેશ રે. ૨૧
તમને જે જે કષ્ટ પડયાં તે, કાળ તણાં સહુ કામ રે;
અહો કાળનું કૌતુક મોટું, કોણ લહે નર નામ રે ! ૨૨
કાળતણા વશવર્તી જાણે, લોક સહુ મતિમંદ રે;
વાયુતણા વશવર્તી છે જ્યમ, મેઘતણાં બહુ વૃંદ રે. ૨૩
ધર્મકુંવર સરખા જ્યાં રાજા, ધર્મધુરંધર આપ રે;
જ્યાં ગદાધર વીર વૃકોદર, ગાંડિવ સરખું ચાપ રે. ૨૪
જ્યાં ધનુર્ધર અર્જુન સરખા, માધવ સરખા મિત્ર રે;
તોય વિપત્તિ પડી એ વાયક, અમને ભાસે ચિત્ર રે. ૨૫
અરે રાયજી આ હરિકેરું, હારદ લહે ન કોય રે;
જેનું હારદ જાણવા માટે, મોહ્યા કવિજન કોય રે. ૨૬
તે માટે એ દૈવતણે વશ, જાણીને જંજાળ રે;
ઇશ્વરનો અનુવર્તી નાથ, અનાથપ્રજાને પાળ રે. ૨૭
આ ભગવાન પુમાનજ આદિ, નારાયણ સાક્ષાત રે;
વૃષ્ણિમાં વિચરે છે છાના, માયા મોહન જાત રે. ૨૮
એનો મહિમા ગુહ્ય ઘણો છે, જાણે શિવ ભગવાન રે;
દેવઋષિ નારદ જાણે કે, કપિલ મુનિ રાજાન રે. ૨૯
એને તું અજ્ઞાને માને, માતુલ કેરો તન રે;
સુહૃદ સગો ઉપકારી આપત, તે પોતે ભગવન રે. ૩૦
પોતાનો પ્રધાન કર્યોને, દૂતપણે પણ દાખ્યો રે;

---

૨૩ વશવર્તી—વશમાં રહેનારા—આધીન. ૨૫ વાયક—વચન. ચિત્ર—આશ્ચર્યકારક. ૨૭ અનુવર્તી—અનુવર્તી થઇને.

૨૮ પુમાન—પુરૂષ. વૃષ્ણિ—યાદવો. માયા—માયાવડે. ૩૦ આપત (આપ્ત) સ્વજન.

પ્રીતથકી સારથિ પણ કીધો, તે જોગીશ્વર શ્રુતિ ભાખ્યો રે. ૩૧
તમો કરાવ્યાં નીચ કર્મ તે, એમ મન નહિ ભેદ રે;
રાગદ્વેષઅહંકારે વર્જિત, સમદર્શી કહે વેદ રે. ૩૨
તોયે પણ એકાંતભક્તમાં, કરૂણા જોજો ભૂપ રે;
શ્રીકૃષ્ણે મુને પ્રાણ ત્યજંતાં, દેખાડ્યું નિજ રૂપ રે. ૩૩
ભક્તિએ જેમાં મન પ્રવેશી, અર્ચન કીર્તન નામ રે;
એ આરાધી દેહ તજે તો, યોગી પામે ધામ રે. ૩૪
દેવ દેવ ભગવાન હરિ તે, કિંકરનો કર ગ્રેજો રે;
જ્યાર લગી હું દેહ તજું છું, ત્યાર લગી યહાં રેજો રે. ૩૫
રાતાં લોચનને મુખ હસતું, ઉલ્લસતું મુખપદ્મ રે;
ધ્યાનતણે પથ તેહ ચતુર્ભુજ, હોજ્યો શોભાસદ્મ રે. ૩૬
સાંભળ શૌનક એમ સુણીને, રાય યુધિષ્ઠિર પર્મ રે;
શરપંજર સૂતા ભીષમને, પૂછ્યા નાના ધર્મ રે. ૩૭
પુરૂષતણે સદભાવે વર્ત્યો, વર્ણાશ્રમને યોગ્ય રે;
વૈરાગ્ય રાગોપાધિ લક્ષણ, ભિન્ન ધર્મ નર ભોગ્ય રે. ૩૮
દાન ધર્મ ને રાજ્યધર્મ વળી, રાજ્યધર્મના ભેદ રે;
સ્ત્રીના ધર્મ તથા ભગવદ્ધર્મ, કહ્યા કહે જેમ વેદ રે. ૩૯
ધર્મ અર્થ ને કામ મોક્ષયુત, ઉપાય તેના ધર્મ રે;
નાના આખ્યાને ઇતિહાસો, ભીષ્મે ભાખ્યા પર્મ રે. ૪૦
ધર્મનિરૂપણ કરતાં તેને, આવ્યો તેહજ કાળ રે;

---

૩૨ સમદર્શી–સહુને સમાનપણે જોવાવાળો. ૩૩ એકાંતભક્ત—અનન્યભક્ત. ૩૬ ઉલ્લસતું–શોભતું. ધ્યાનતણે પથ–ધ્યાનના માર્ગમાં. શોભાસદ્મ–શોભાનું ઘર.

૩૮ સદ્ભાવે–સ્વભાવમાં. ૩૯ ભગવદ્ધર્મ–ભગવાન પ્રતિ વર્તવાના ધર્મ–ઇશ્વરભક્તિના ધર્મ.

યોગીજનમનવાંચ્છિતમૃત્યુ, ઉત્તરઅયન વિશાળ રે. ૪૧

સહસ્ત્ર ભડ સમીપતણો, તેને ઉગારે રણ જેહ રે;

એવા ભીષમ તેણે કાળે, રહ્યા અબોલ્યા તેહ રે. ૪૨

સંગરહિત મન આદિપુરૂષમાં, આરોપ્યું ત્યાં તેહ રે;

ચારૂ ચતુઃકર પીતાંબર હરિ, આગળ ઊભા જેહ રે. ૪૩

લોચન મેળી મનમાં લીધું, નારાયણનું રૂપ રે;

આગળ ઈશ્વર બેઠા મનમાં, સમર્યા ભીષમ ભૂપ રે. ૪૪

વિમળ ધારણા એ હણ્યું પાતક, ભીષ્મે જોયું જાગી રે;

કૃપા દૃષ્ટિ શ્રીકૃષ્ણજી કેરે, આયુધપીડા ભાગી રે. ૪૫

સઘળાં ઈંદ્રિય વૃત્તિ કેરી, ભ્રમણા ભાગી એહ રે;

દેહ તજતાં પ્રસન્ન કરે છે, પરમેશ્વરને તેહ રે. ૪૬

ભીષ્મઉવાચ.

એણીરીતે મેં મારી મતિ, ભગવત મધ્યે રોપી રે;

લોભ વર્જિત મતિ મારી, સાત્વતપતિને સમર્પી રે. ૪૭

જે હરિથી મોટો નહિ બીજો, પરમાનંદ પ્રકાશ રે;

ક્રીડા કરવા પ્રકૃતિતણો, સ્વીકાર કર્યો અવિનાશ રે. ૪૮

કો કહેશે એ દેહધારિત, જીવતણી પેર જૂઠો રે;

જે પ્રકૃતિથી સૃષ્ટિથઇ તે, તેનો પતિ આપે ઉઠ્યો રે. ૪૯

---

૪૧ યોગી ઈ૦—યોગી પુરૂષોને જેને મૃત્યુ માટે મનથી ઈચ્છે છે તે—ઉત્તરાયન રૂપ કાળ. ૪૨ અબોલ્યા રહ્યા—મૌન ધારણ કર્યું. ૪૩ ચારૂ—સુંદર. ચતુઃકર—ચાર હાથવાળા.

૪૪ લોચન મેળી—આંખ્યો મીંચીને. આગળ ઇ૦—જે ઈશ્વર મોઢા આગળ બેઠા છે તેમને ભીષ્મ રાજાએ મનમાં સમર્યા. ૪૫ વિમળ ઈ૦—નિર્મળ એવી ઈશ્વરની ધારણાવડે પાપ હણાયું. ૪૭ સાત્વતપતિ—યાદવપતિ. ૪૯ તેનો પતિ–પ્રકૃતિનો પતિ.

ત્રિભુવનસુંદર તમાલશ્યામળ, સૂરજછબીભંડાર રે;
સુંદર અંબર અલકસમૂહે, આચ્છાદિતમુખ સાર રે. ૫૦
એવું સાર શરીર ધરીને, પારથસારથિ રીત્ય રે;
એવા આ પરમેશ્વર મધ્યે, પ્રગટો મારી પ્રીત્ય રે. ૫૧
યુદ્ધ મધ્યે હયવર પૂર ઉડી, ધૂળે ધૂસર અલકે રે;
ચંચળ અલકે અરીપરી કરી, શ્રમજળ કણની ચળકે રે. ૫૨
ભક્તહેતનું દ્યોતકદર્શન, વદન વિરાજે હસતા રે;
માટે તીક્ષણ બાણે ભેદી, ત્વચા કઠિન કસમસતા રે. ૫૩
મારા બાણઅણી અફળાતે, કવચ દીપતું અત્ય રે;
એવા હરિ મધ્યે મન મારૂં, રે'જો નિશ્ચળ નિત્ય રે. ૫૪
કહ્યું અર્જુન બન્ને સેના મધ્ય, મારો રથ હરિ હાંકો રે;
જેણે એમ સુણી તે ક્ષણમાં, રણમધ્યે રથ હાંક્યો રે. ૫૫
રણની મધ્યે દુર્યોધનના, યોધ્ધા કહાવે જેહ રે;
કાળદષ્ટિ નિરખી તેં કીધા, આયુધહીણા તેહ રે. ૫૬
પરમ આયુધ આકર્ષીને, અર્જુનના જયકારી રે;
એવા અર્જુનસારથિ મધ્યે, પ્રીત પ્રકાશો મારી રે. ૫૭
અર્જુનને જે કાળે પ્રગટ્યું, અહંમમતા અજ્ઞાન રે;

---

૫૦ ત્રિભુવનસુંદર—ત્રણે લોકમાં સર્વથી સુંદર. તમાલશ્યામળ—તમાલપત્ર જેવો શ્યામળા વર્ણનો. અંબર–વસ્ત્ર. અલકસમૂહે–કેશના સમુદાયથી.

૫૨ પૂર ઉડી–પૂરપાટ દોડવાથી. ધૂસર–ભૂંખરા. અલક–કેશની લટો. શ્રમજળકણની ચળકે–શ્રમથી થયેલા પરસેવાનાં ટીપાંના ચળકાટથી.

૫૩ ભક્ત ઈ૦–ભક્ત ઉપર પોતાનું હેત છે તેનું દ્યોતક (પ્રકાશ કરનારૂં) છે દર્શન જેનું એવું વદન.

૫૪ મારા ઈ૦–મારા બાણની અણી અફળાવાથી. ૫૭ આકર્ષીને—તાણી લેઈને.

સેનાને મુખ સ્વજન નિહાળી, પ્રગટ્યું પાતક ભાન રે. ૫૮
વિમુખ થઇ તે વિજયી ઊભો, રણ મધ્યે અર્જુન રે;
ત્યારે જ્ઞાન કરી અજ્ઞાન નિવાર્યું, નિર્મળ કીધું મન રે. ૫૯
એવા હરિના પદપંકજમાં, પ્રગટો મારી પ્રીત્ય રે;
વળી મુજને જે અનુગ્રહ કીધો, સાંભળજો તે સત્ય રે. ૬૦
પોતે પણ કીધું જે રણમાં, આયુધ પાળે આવું રે;
મેં પણ કીધું હરિ પાસે હું, આયુધ આજ ગ્રહાવું રે. ૬૧
પોતાનું પણ મિથ્યા કીધું, મારી પ્રતિજ્ઞા પાળી રે;
મારે અર્થે રથ ઉપરથી, ઉતરિયા વનમાળી રે. ૬૨
હું સામા હરિ ધાયા ઝાલી, રથનું ચક્ર વિશાળ રે;
હસ્તીને હણવાને જાણે, સિંહે મારી ફાળ રે. ૬૩
ત્યારે બળમાં ચરણે ચાંપી, ભૂમિ ભારે કાંપી રે;
ત્યારે માર્ગમાં માધવનું પડ્યું, પીતાંબર પટ ઝાંપી રે. ૬૪
મારે તીક્ષણ શરને પ્રહારે, શિથિલ કવચધર ધસતો રે;
રૂધિર વહેતે આવંતો જોઇ, આતતાયી હું હસતો રે. ૬૫
ઇંદ્રકુમારે વાર્યો વિઠ્ઠલ, તોય નથી તે લજાતો રે;
મારા વધને અર્થે આવ્યો, રાતે લોચન થાતો રે. ૬૬
રખે ભક્ત પણ મિથ્યા થાતો, એમ લહ્યું ગોપાળ રે;
તેહ મુકુંદ હજો ગતિ મારી, ભક્તવચન પ્રતિપાળ રે. ૬૭
પારથ રથનું રક્ષણ કરવું, યેનકેનએ કામ રે;
રાશ પરાણો પાણ વિરાજે, એ શોભા અભિરામ રે. ૬૮

---

૫૮ મુખ–મોખરા ઉપર. ૫૯ નિવાર્યું–(ગીતા સંભળાવવાવડે). ૬૧ પણ–પ્રતિજ્ઞા. ૬૪ ઝાંપી–ઝાંપી(જાળ)ની પેઠે. ૬૫ આતતાયી–ધનુષ્યધારી. ૬૬ ઇંદ્રકુમારે–અર્જુને. ૬૮ યેનકેન—જેતે ઉપાયથી.

એવા ભગવંતમાં મારી મતિ, મરતી વેળા આણું રે;
હરિ નિરખી રણ પ્રાણ તજ્યા તે, તદ્રૂપ થયા હું જાણું રે. ૬૯
ક્ષત્રીધર્મે મરતા જેને, રૂપ થયા શું કે'વું રે;
અતિ કામી ગોપી ગતિ પામી, ભીષ્મ કહેછે એવું રે. ૭૦
લલિત ગતિ રતિ રાસ વિલાસી, માનિની માનસ કામી રે;
મદમાતી જેના ગુણગાતી, ગોપી તદ્પદ પામી રે. ૭૧
રાયયુધિષ્ઠિર રાજસૂયમાં, જોવા સરખે રૂપે રે;
મુનિવર નરવર સહિત સભામાં, પૂજ્યા પાંડવ ભૂપે રે. ૭૨
ત્યાં સુંદર રૂપ અનુપ અહો હરિ, મહામહિમા વિસ્તાર રે;
મારે એવા ઇશ્વર આગળ ઊભા, ભાગ્યતણો નહિ પાર રે. ૭૩
તે આ અજ પરમેશ્વરને હું, પ્રગટ પામ્યો આજ રે;
અખિલ ઉપાધિ ભેદ મોહ મદ, મારા કીધા ત્યાજ રે. ૭૪
પોતે નિર્મ્યા દેહધારીના, હૃદયદરામાં પેઠા રે;
સ્થાનક ભેદે ભિન્નજ ભાસે, તે ઇશ્વર આવી બેઠા રે. ૭૫
એક રવિ જ્યમ આગળ પાછળ, નરને નયને ભિન્ન રે;
એક હરિ સહુને બહુ છે ત્યાં, રે'જો મારૂં મન રે. ૭૬

સૂતઉવાચ.

સૂત કહે છે સાંભળ શૌનક, ભીષ્મની ગતિ ભાખે રે;
મનવાણી ઇંદ્રીની વૃત્તિ, કૃષ્ણ વિષે એમ રાખે રે. ૭૭

---

૭૦ જેને રૂપ થયા—જેના રૂપ જેવા રૂપવાળા થયા—હરિરૂપ થયા
૭૫ પોતે ઇ૦—પોતે નિર્મેલા દેહધારી(પ્રાણી)ઓના હૃદય રૂપી દરા-(ઘરા)માં પેઠા.

૭૬ નરને નયને ઇ૦—મનુષ્યની આંખ્યોમાં જેમ અનેક જૂદા જૂદા સૂર્ય (પ્રતિબિંબ રૂપે) જણાય છે તેમ.

પરમેશ્વરમાં એક આપણો, મળ્યો આતમારામ રે;
અંતરગતમાં શ્વાસ વિરામ્યો, ભીષ્મ પામ્યો ધામ રે. ૭૮
ભીષ્મ જ્યારે પરબ્રહ્મમાં, ભળ્યા નિહાળ્યા અક્ષી રે;
સર્વે કોઇ અબોલ્યા ઊભા, સાંજ પડંચે જયમ પક્ષી રે. ૭૯
તે કાળે ત્યાં નરવર સુરવર–કેરાં દુંદુભિ વાગે રે;
ધન્ય ધન્ય કહી ગગનથકી સુર, કુસુમ વરસાવા લાગે રે. ૮૦
મરણ થયા પછી ભીષ્મનાં કીધાં, કર્મ સકળ સંસ્કાર રે;
મુહૂર્ત એક દુઃખિત થઈ ઊભા, પોતે પાંડુકુમાર રે. ૮૧
આનંદ્યા મુનિ ગુહ્ય ગુણે કરી, સંતોષ્યા ભગવાન રે;
પછે ફરી હરિ હૃદયા રાખી, ગયા આપણે સ્થાન રે. ૮૨
હાવે ઘેર જઇને ગાંધારીને, ધૃતરાષ્ટ્રને રાય રે;
કૃષ્ણ સહિત આશ્વાસન કીધું, તાપ શમાવ્યો ત્યાંય રે. ૮૩
ધૃતરાષ્ટ્રે પ્રેર્યા ને પોતે, પ્રેર્યા શ્રીગોપાળે રે;
પાછું ફરીને રાય યુધિષ્ઠિર, ધર્મરાજ્ય તે પાળે રે. ૮૪
ઇતિશ્રી ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે, નવમો અધ્યા' બંધ રે;
રાય યુધિષ્ઠિર રાજ્ય કરેછે, એમાં એ સંબંધ રે. ૮૫
જે અધ્યા'માં શ્લોક થયાછે, એક ઊન પંચાશ રે;
રત્ન કહે યત્ને કરી કીધાં, બ્યાશી પદ અભ્યાસ રે. ૮૬

અધ્યાય ૧૦ મો.

શ્લોક.

युधिष्ठिरांतःकरणैकनेता भीष्मावसानावसरःप्रणेता ॥
भक्तावनःसज्जनकार्यकर्त्ता भर्त्ताभुवःपातुभवैकगर्त्तात् ॥ १ ॥

---

૮૦ કુસુમ–ફૂલ. ૮૬ ઊન–ઓછો. પચાસમાં એક ઓછો–ઓગણપચાસ.
૧ શ્લોક–યુધિષ્ઠિરના અંતઃકરણને સન્માર્ગે દોરનાર અને ભીષ્મના અંતકાળને સુધારનાર, ભક્તનું રક્ષણ કરનાર, સજ્જનોનું કાર્ય કરનાર તથા પૃથ્વીનું ધારણ કરનાર હરિ સંસારરૂપી ખાડામાંથી મારૂં રક્ષણ કરો.

રથોદ્ધતા.

ભક્ત કાર્ય કરી દ્વારિકા જતા,
સુંદરી સ્તવન ચિત્ત ભાવતા;
હસ્તિનાપુરથકી પધારતા,
એટલી દશમ માંય વારતા. ૨

રાગ સામેરીની ચોપાઈ.

શૌનક પૂછે સાંભળ સૂત, કહેની કૃષ્ણકથા અદ્દભુત;
મોટો ધર્મધુરંધર માંય, એવો જેહ યુધિષ્ઠિર રાય. ૩
બીજા બંધુસહિત રાજન, મૂકયો ભોગ તથા ભોજન;
પાછું કયમ કીધું નિજરાજ, વળતાં કવણજ કીધાં કાજ;
પૂછયું શૌનક મુનિએ જેહ, સૂત કહે છે ઉત્તર તેહ. ૪

સૂતઉવાચ.

કૌરવ દળપાવક પરજળ્યા, વંશવિરોધઅગ્નિ જે બળ્યા;
જ્યમ કાંઈ વનમાં વંશહુતાશ, કરતો સકળ વિપિનનો નાશ. ૫
કૌરવવંશ રહ્યો હરિ કોપી, વળતો પરીક્ષિત્ અંકુર રોપી;
રાજ્યે રાય યુધિષ્ઠિર સ્થાપી, હરિને પ્રીતિ પરમ મન વ્યાપી. ૬
રાય યુધિષ્ઠિરે મન સ્થિર રાખ્યું, સુણી હરિ ભીષમકેરૂં ભાખ્યું;
વીર વિજ્ઞાન યુધિષ્ઠિર પામ્યો, બાંધવવધનો વિભ્રમ વામ્યો. ૭
હરિનો આશ્રય પામી હરખ્યો, પાળે રાજ્ય ધુરંધર સરખો;
સેવે લઘુબાંધવ રિપુ રૂંધી, પાળે પૃથ્વી સાગર સુધી. ૮

---

૫ વંશવિરોધઅગ્નિ–કુળનો વિરોધરૂપ અગ્નિ. વંશહુતાશ–વાંસનો અગ્નિ. વિપિનનો–વનનો. ૭ વિભ્રમ–ભ્રાંતિ–ગભરાટ.

માઝ્યા વરસે વારિદ પુંજે, પૃથ્વી કામદુધાશી દૂઝે;
સુરભિદુગ્ધ અવાડાનીચે, પયની ધારે વ્રજને સિંચે. ૯
સરિતા સાગરને જઇ મળતી, તરૂવર વીરૂધ ઔષધી ફળતી;
નૃપને સેવે તરૂવર વેલી, ઋતુ ઋતુ કુસુમફળરસ રેલી. ૧૦
આધિવ્યાધિ ભૂખને ત્યાજે, રાય યુધિષ્ઠિરકેરે રાજ્યે;
અજાતશત્રુરાજા જ્યારે, ત્રૈણે તાપરહિત નર ત્યારે. ૧૧
(અરે) હવે શ્રીહરિ ગમન કરંતા, ટાળી રાય યુધિષ્ઠિર ચિંતા;
હસ્તિનાપુર વસ્યા બહુ માસ, હરવો શોક સુહૃદની પાસ. ૧૨
સબળો સ્નેહ સુભદ્રા ભગિની, શીતળ કીધો સહુનો અગની;
માગી શીખ સહુની પાસ, પ્રભુજી પધારે એમ કહે દાસ. ૧૩
ભેટ્યા ભૂપતિને ભગવાન, પ્રણમ્યા રાય યુધિષ્ઠિર માન;
કો ભેટે કો નમતા હેઠા, રથની ઉપર આવી બેઠા. ૧૪
દ્રૌપદી સાર સુભદ્રા કુંતા, ઉત્તરા ગાંધારી બહુ ચિંતા;
ધૃતરાષ્ટ્ર ને યુયુત્સુ એવ, ગૌતમ કૃપ નકુલ તથા સહદેવ. ૧૫
ભીમ ધૌમ્ય તથા બહુ નારી, હરિનો વિરહ સહે નહિ ભારી;
વિહ્વળ વિલખે વિષ્ણુ વિયોગ, મનમાં મોહ ન ભાવે ભોગ. ૧૬
હરિજન સંગમથી સુખ થાય, વિષયસંગમદુઃખ મૂકાય;
સુણ્ય જેનો જશ મહિમાય, પંડિત પુરૂષે તે ન તજાય. ૧૭
જશ ગુણ એક વાર સાંભળતાં, હરિજન સંગ ન તજે વળતાં;
એવા હરિમાં સોંપી મત્ય, પાંડવ વિરહ સહે ક્યમ સત્ય. ૧૮

---

૯ વારિદ—મેઘ. પુંજે—ઢગલે. કામદુઘા—ઇચ્છિત પદાર્થને આપનારી. સુરભિદુગ્ધ—ગાયનું દૂધ. ૧૦ વીરૂધ—વેલી. ૧૨ સુહૃદ ઇ૦—સુહૃદ (વાહલાં)ની પાસે જઇને તેમનો શોક હરવો.

૧૭ વિષય ઇ૦–વિષયના સંગમથી થયેલું દુઃખ હરિજનના સંગમથી નાશ થાય છે.

દર્શનસ્પર્શન વચન વિલાસ, ભોજન આસન શયન સુહાસ;
જેશું નિશદિન નાના ભોગ, તેનો સહે કયમ ભૂપ વિયોગ. ૧૯
મૂકી દીધી નેત્રનિમેષે, સહુકો પરમેશ્વરને પેખે;
ચિત્ત ચતુર્ભુજ પાછળ ચાલ્યાં, પ્રેમને પાશ પડયાં હરિવા'લાં. ૨૦
લોચન નારાયણશું જોડે, ઇતઉત કારજ કરવા દોડે;
ગોવિંદ ઘેરથી ચાલ્યા જયારે, બાંધવ અબળા ઉત્સુક ત્યારે. ૨૧
નેહે નયન ભરી ભરી આવે, નારી લોચનમાંહે સમાવે;
લોચન ગલન અમંગળ જાણે, અબળા હરિને અંતર આણે. ૨૨
શંખ મૃદંગ નફેરી વાજે, વીણા ઢોલ ને ગોમુખ ગાજે;
ઝાંઝ નગારાં ઘંટા ધમકે, જાદવ જાતાં દુંદુભિ ડમકે. ૨૩
મંદિર શિખર ચઢી કુરુનારી, જોવા મોહન રૂપ મુરારિ;
હરિને કુસુમ વધાવી હરખે, હેતસમેત સંકુચી હશી નિરખે. ૨૪
હરિને છત્ર ધર્યું અર્જુન, જેને શ્રીહરિ તન મન ધન;
દાંડી રત્ન જડિત બહુ મૂલ, ફરતી મુક્તાફળની ઝૂલ. ૨૫
ઉજવળ છત્ર હરિશિર સોહે, સુરવર મુનિવરનાં મન મોહે;
ઉદ્ધવ સાત્યકિ મારગ મા'લે, હરિને ચમર કરંતા ચાલે. ૨૬
કોમળ કુસુમેકૃષ્ણ વધાવ્યા, મધુપતિ મારગ મધ્યે ભાવ્યા;
જ્યાં ત્યાં બ્રાહ્મણ આશિષ ભણતા, તે સહુ હરિ શ્રવણે સુણતા. ૨૭
સગુણ પણે સહુ આશિષ સાચી, નિર્ગુણ રૂપ નિહાળ્યે કાચી;
ઉત્તમશ્લોકમયી મતિ સારી, કૌરવપુરની સુંદર નારી. ૨૮
તેને થાય પરસ્પર વાદ, ઉપનિષદથી વિષમ સુનાદ;

---

૨૦ નેત્ર નિમેષે–નેત્રની નિમેષ ઉન્મેષ પણ મૂકી દીધી. ૨૧ ઇતઉત–અહીં તહીં. ૨૨ લોચન ગલન–નેત્રમાંથી પાણી ગળતું તે. ૨૩ ગોમુખ—રણશીંગાં. ૨૪ સંકુચી હશી–લાજ સહિત હશીને. ૨૭ મધુપતિ–કૃષ્ણ. ૨૮ ઉત્તમશ્લોકમયી–શ્રીકૃષ્ણ રૂપ.

નિરખી વિસ્મય પામી મન, સખીશુ કોઇ સખી કહે અન્ય. ૨૯
આદ્યે હુતો પુરૂષપુરાણ, તે આ પ્રત્યક્ષ શારંગપાણ;
ગોવિંદ ગુણથી આગળ થઇ સૂતો, આત્મ પ્રપંચ પાખે અછુતો. ૩૦
પ્રલય સમય હરિ એકજ હુતા, સઘળા જીવ પ્રભુમાં સૂતા;
સુપ્તશક્તિ જીવ ત્યાં જેહ, ત્યારે સૂતી હુતી તેહ. ૩૧
તે આ અક્ષર રૂપજ ધરતો, પુનરપિ પ્રકૃતિને અનુસરતો;
પ્રકૃતિ કાળ શક્તિ જે પ્રેરી, સૃષ્ટિ કરવા હરિએ હેરી. ૩૨
જે નિજ અંશ સરવ છે જીવ, તેને ધરતી જે મોહ અતીવ;
કીધો સૃષ્ટિતણો સંયોગ, જીવને કરવા નાના ભોગ. ૩૩
પૂર્વે નામ રૂપ નહિ જેને, કીધાં નામ રૂપ હરિ તેને;
જીવને કર્મ કરાવા ભેદ, જેણે કીધા ચારે વેદ. ૩૪
તે આ ઇશ્વર આપ અનુપ, પંડિત પેખે જેનું રૂપ;
કરતા રોધન પ્રાણ અપાન, ભક્તે શોધિત બુદ્ધિ મહાન. ૩૫
જેવું આ હરિ મનને શોધે, તેવું જોગે પણ નવ રોધે;
વેદ વિષે જે ગુહ્ય વિચાર, ગુહ્યતણા મુનિ જાણનહાર. ૩૬
તેણે સત્ય કથા કહી એની, નિગમે ગુહ્ય કથા તે જેની;
લીલા જે કરતા હરતા ભરતા, જે હરિ ઇશ્વર એક અકર્ત્તા. ૩૭

---

૨૯ ઉપનિષદથી ઈ૦—અર્થાત્ ઉપનિષદનું પણ મન હરણ કરે એવો સારો નાદ. ૩૦ પુરાણ—પ્રાચીન. ગુણથી આગળ—સત્વાદિક ગુણના ક્ષોભથી પેહેલાં.

૩૧ સુપ્તશક્તિ—જીવની ઉપાધિ રૂપ શક્તિ સુપ્ત થઇ હતી (લય પામી હતી). ૩૩ અતીવ—ઘણો.

૩૫ કરતા ઈ૦—પ્રાણ અને અપાન વાયુનું રોધન કરતા—પ્રાણાયામાદિ કરીને સમાધિસ્થિત થતા.

૩૬ શોધે—શુદ્ધ કરે. રોધે—અટકે (વિષય તરફ જતાં). ૩૭ નિગમે—વેદે.

એવા ઇશ્વર બ્રહ્માકાર, તેણે શીદ ધર્યા અવતાર;
જયારે ભૂપ થયા અજ્ઞાની, પોષે પ્રાણ અધર્મે પ્રાણી. ૩૮

ત્યારે મર્યાદા ફરી કરતા, શુદ્ધ સ્વરૂપી રૂપજ ધરતા;
અદ્ભુત ઇશ્વરતા હરિ ધરતા, સત્ય પ્રતિજ્ઞા પણ અનુસરતા. ૩૯

નિજ ઉપદેશ જથારથ ધર્મ, ભક્તકૃપા ને અદ્ભુત કર્મ;
જુગ જુગ અવતારે ભગવાન, એટલાં પ્રગટ કરે ગુણગાન. ૪૦

સખી અતિ ઉત્તમ જદુકુળ જાણો, મથુરા પરમ પવિત્ર પ્રમાણો;
જ્યાં આ પુરૂષોત્તમ હરિ જન્મ્યા, પદ્માના પ્રિય પોતે અજન્મા. ૪૧

જ્યાં નિજ પગની પંગત દીધી, પૃથ્વી કેરી પૂજા કીધી ;
અહો એ આશ્ચર્ય વાત અગાધી, દ્વારિકા સ્વર્ગથકી પણ વાધી. ૪૨

સ્વર્ગતણું જશ જીત્યું સાર, એથી નીચું દિવ નિર્ધાર;
પૃથ્વી પુણ્ય પરમ પરકાશ્યું, જેમાં દ્વારામતિ પુર વાશ્યું. ૪૩

પુરના લોક નિહાળી વ્યક્ત, નિજપતિહાસઅનુગ્રહયુક્ત;
એશુ કરગ્રહણ કીધું જેણે, મહાતપપુણ્ય કર્યું સ્ત્રીતેણે. ૪૪

વ્રત ને સ્નાન સુપાવક પોષ્યા, એમ કરી આ ઇશ્વિર સંતોષ્યા;
એના પુણ્યતણો નહિ પાર, પીતા હરિ અધરામૃતસાર. ૪૫

વ્રજની જુવતી જેમાં મોહી, હરિમાં તન મન ધન આરોહી;
તેશુ રમતી વારંવાર, ધન્ય ધન્ય નારાયણની નાર. ૪૬

જે વળી જીતી લીધી નાર, સાર સ્વયંવરમાં નિરધાર;
રણમાં બળિયા જીત્યા યોધ, જે શિશુપાળ પ્રભૃતિ સવિરોધ. ૪૭

---

૪૧ પદ્મા—લક્ષ્મી. અજન્મા—જન્મ વગરના–અનાદિ. ૪૨ પંગત—(પંક્તિ) હાર. અર્થાત્ જ્યાં ચાલ્યા. ૪૩ દિવ—સ્વર્ગ. ૪૪ નિજ ૪૦—પોતાના પતિ(કૃષ્ણ)ના હાસરૂપ અનુગ્રહ (કૃપા) યુક્ત છે. કરગ્રહણ—લગ્ન.

૪૫ સુપાવક પોષ્યા–અગ્નિમાં હોમ કર્યો. ૪૬ આરોહી–ચઢાવીને. અર્થાત્ અર્પણ કરીને. ૪૭ પ્રભૃતિ–મુખ્ય–આદિ અર્થાત્ વગેરે.

રૂક્મિણી જાંબવતી ઘરસૂત્ર, પ્રદ્યુમ્ન સાંબ આંબ જેને પુત્ર;
વળી જે નરકાસુરને મારી, લાવ્યા સોળ સહસ્રશત નારી. ૪૮
તે સહુ સ્ત્રી અવતાર સુહાવે, જેની પાસે ઇશ્વર આવે;
જેને વશ છે આ સંસાર, તે પ્રભુ પરવશ કીધો નાર. ૪૯
જેના મંદિરથી નિરધાર, પુષ્કરલોચન ન જતો બા'ર;
અબલા અવગુણથી પણ વસતો, આનંદમૂર્ત્તિ આપે હસતો. ૫૦
હરિનારીનું સુકૃત જેહ, કારણ કોઇ ન જાણે તેહ;
એ વિધ્ર ઉચરતી પુરનારી, તે સહુ સુણતા કા'ન મુરારિ. ૫૧
હાસ્યનિરીક્ષણ હરિએ નિરખી, જાદવ જાતાં જુવતી હરખી;
અજાતશત્રુ યુધિષ્ઠિર રાય, પરથી આશંક્યો મનમાંય. ૫૨
હરિના રક્ષણ અરથે અંગી, પ્રેરી સેના તે ચતુરંગી;
પાંડવ વિરહાતુર વોળાવ્યા, હરિએ હેત સહિત વાળ્યા. ૫૩
નિજપુર મારગ માધવ ચાલ્યા, શૂરસેન યામુન દેશ વિશાળા;
બ્રહ્માવર્ત તથા કુરૂક્ષેત્ર, મત્સ્યને સારસ્વત લખી નેત્ર. ૫૪
મૂકી મારૂજાડ્ય જળહીણ, મૂક્યા ધન્વદેશ જળક્ષીણ;
સૌવીર દેશ અને આભિર, મૂકી ચાલ્યા જાદવ વીર. ૫૫
આવ્યા આનર્તકમાં જ્યારે, કાંઇ એક વાહન થાક્યાં ત્યારે;
આનર્તક પોતાનો દેશ, દ્વારામતીની પાસે એષ. ૫૬

---

૫૦ પુષ્કરલોચન — કમળનેત્ર. ૫૨ હાસ્યનિરીક્ષણ—હાસ્ય સાથે જોવું. અર્થાત હસતાં હસતાં તેમના સામું જોઇને. પરથી–શત્રુથી.

૫૪ શૂરસેન–મથુરાનો પ્રદેશ. યામુન–જમુનાના કાંઠાનો પ્રદેશ. બ્રહ્માવર્ત—સરસ્વતી અને દૃષદ્વતીની વચ્ચેનો દેશ. કુરૂક્ષેત્ર—પાણીપત. મત્સ્ય—હાલ જ્યાં વિરાટ નગર છે તેની પાસેનો પ્રદેશ. સારસ્વત— સરસ્વતીના કાંઠાનો પ્રદેશ.

૫૫ મારૂજાડ્ય–મારવાડ. ધન્વદેશ–મારવાડની દક્ષિણનો પ્રદેશ. સૌવીર અને આભીર—કાઠિયાવાડના પ્રદેશો. ૫૬ આનર્તક—ઓખામંડળની પાસેનો પ્રદેશ.

એવા ઇશ્વર બ્રહ્માકાર, તેણે શીદ ધર્યા અવતાર;
જ્યારે ભૂપ થયા અજ્ઞાની, પોષે ગાણુ અધર્મે માણી. ૩૮
ત્યારે મર્યાદા ફરી કરતા, શુદ્ધ સ્વરૂપી રૂપજ ધરતા;
અદ્‌ભુત ઇશ્વરતા હરિ ધરતા, સત્ય પ્રતિજ્ઞા પણ અનુસરતા. ૩૯
નિજ ઉપદેશ જથારથ ધર્મ, ભક્તકૃપા ને અદ્‌ભુત કર્મ;
જુગ જુગ અવતારે ભગવાન, એટલાં પ્રગટ કરે ગુણગાન. ૪૦
શાખી અતિ ઉત્તમ જદુકુળ જાણો, મથુરા પરમ પવિત્ર પ્રમાણો;
જ્યાં આ પુરૂષોત્તમ હરિ જન્મ્યા, પદ્માના પ્રિય પોતે અજન્મા. ૪૧
જ્યાં નિજ પગની પંગત દીધી, પૃથ્વી કેરી પૂજા કીધી ;
અહો એ આશ્ચર્ય વાત અગાધી, દ્વારિકા સ્વર્ગથકી પણ વાધી. ૪૨
સ્વર્ગતણું જશ જીત્યું સાર, એથી નીચું દિવ નિર્ધાર;
પૃથ્વી પુણ્ય પરમ પરકાશ્યું, જેમાં દ્વારામતિ પુર વાસ્યું. ૪૩
પુરના લોક નિહાળી વ્યક્ત, નિજપતિહાસઅનુગ્રહયુક્ત;
એશુ કરગ્રહણ કીધું જેણે, મહાતપપુણ્ય કર્યું સ્ત્રીતેણે. ૪૪
વ્રત ને સ્નાન સુપાવક પોખ્યા, એમ કરી આ ઇશ્વિર સંતોખ્યા;
એના પુણ્યતણો નહિ પાર, પીતા હરિ અધરામૃતસાર. ૪૫
વ્રજની જુવતી જેમાં મોહી, હરિમાં તન મન ધન આરોહી;
તેશુ રમતી વારંવાર, ધન્ય ધન્ય નારાયણની નાર. ૪૬
જે વળી જીતી લીધી નાર, સાર સ્વયંવરમાં નિરધાર;
રણમાં બળિયા જીત્યા યોધ, જે શિશુપાળ પ્રભૃતિ સવિરોધ. ૪૭

---

૪૧ પદ્મા—લક્ષ્મી. અજન્મા—જન્મ વગરના–અનાદિ. ૪૨ પંગત —(પંક્તિ) હાર. અર્થાત્ જ્યાં ચાલ્યા. ૪૩ દિવ—સ્વર્ગ. ૪૪ નિજ ૯૦— પોતાના પતિ(કૃષ્ણ)ના હાસરૂપ અનુગ્રહ (કૃપા) યુક્ત છે. કરગ્રહણ— લગ્ન.

૪૫ સુપાવક પોખ્યા—અગ્નિમાં હોમ કર્યો. ૪૬ આરોહી–ચઢાવીને. અર્થાત્ અર્પણ કરીને. ૪૭ પ્રભૃતિ–મુખ્ય–આદિ અર્થાત્ વગેરે.

રૂકિમણી જાંબવતી ઘરસત્ર, પ્રદ્યુમ્ન સાંબ અંબ જેને પુત્ર;
વળી જે નરકાસુરને મારી, લાવ્યા સોળ સહસ્રશત નારી. ૪૮
તે સહુ સ્ત્રી અવતાર સુહાવે, જેની પાસે ઇશ્વર આવે;
જેને વશ છે આ સંસાર, તે પ્રભુ પરવશ કીધો નાર. ૪૯
જેના મંદિરથી નિરધાર, પુષ્કરલોચન ન જતો બા'ર;
અબલા અવગુણથી પણ વસતો, આનંદમૂર્ત્તિ આપે હસતો. ૫૦
હરિનારીનું સુકૃત જેહ, કારણ કોઇ ન જાણે તેહ;
એ વિપ્ર ઉચરતી પુરનારી, તે સહુ સુણતા કા'ન મુરારિ. ૫૧
હાસ્યનિરીક્ષણ હરિએ નિરખી, જાદવ જાતાં જુવતી હરખી;
અજાતશત્રુ યુધિષ્ઠિર રાય, પરથી આશંક્યો મનમાંય. ૫૨
હરિના રક્ષણ અરથે અંગી, પ્રેરી સેના તે ચતુરંગી;
પાંડવ વિરહાતુર વોળાવ્યા, હરિએ હેત સહિત વાળ્યા. ૫૩
નિજપુર મારગ માધવ ચાલ્યા, શૂરસેન યામુન દેશ વિશાળા;
બ્રહ્માવર્ત તથા કુરૂક્ષેત્ર, મત્સ્યને સારસ્વત લખી નેત્ર. ૫૪
મૂકી મારૂજાડ્ય જળહીણ, મૂક્યો ધન્વદેશ જળક્ષીણ;
સૌવીર દેશ અને આભિર, મૂકી ચાલ્યા જાદવ વીર. ૫૫
આવ્યા આનર્તકમાં જ્યારે, કાંઇ એક વાહન થાક્યાં ત્યારે;
આનર્તક પોતાનો દેશ, દ્વારામતીની પાસે એષ. ૫૬

---

૫૦ પુષ્કરલોચન — કમળનેત્ર. ૫૨ હાસ્યનિરીક્ષણ—હાસ્ય સાથે જોવું. અર્થાત હસતાં હસતાં તેમના સામું જોઇને. પરથી–શત્રુથી.

૫૪ શૂરસેન–મથુરાનો પ્રદેશ. યામુન-જમુનાના કાંઠાનો પ્રદેશ. બ્રહ્માવર્ત—સરસ્વતી અને દૃષદ્વતીની વચ્ચેનો દેશ. કુરૂક્ષેત્ર—પાણીપત. મત્સ્ય—હાલ જ્યાં વિરાટ નગર છે તેની પાસેનો પ્રદેશ. સારસ્વત— સરસ્વતીના કાંઠાનો પ્રદેશ.

૫૫ મારૂજાડ્ય–મારવાડ. ધન્વદેશ–મારવાડની દક્ષિણનો પ્રદેશ. સૌવીર અને આભીર—કાઠિયાવાડના પ્રદેશો. ૫૬ આનર્તક—ઓખામંડળની પાસેનો પ્રદેશ.

તે તે દેશતણા નૃપ નેટ, પૂજ્યા પરમેશ્વર બહુ ભેટ;
પશ્ચિમદેશ અપરાન્હ પ્રવેશ, એવે પામ્યો અસ્ત દિનેશ.
ઇતિ ભાગવતે પ્રથમસ્કંધ, જેમાં કૃષ્ણનું પ્રયાણ સંબંધ;
રત્ન કહે યત્ને કરી કીધ, એના છત્રીશ શ્લોક પ્રસિદ્ધ.

અધ્યાય ૧૧ મો.

શ્લોક.

सपदिहस्तिनपत्तनतोहरिर्यदुभिरेवजगामकुशस्थलीम् ॥
गजपुरीप्रमदास्तुतिसादरःसमवतापनिवारकतारकः ॥ १ ॥

ઈંદ્રવજ્રા.

આનર્તભૂપે પ્રણમ્યા પરેશ,
સર્વે મળી બંધુ પુરી પ્રવેશ;
શોભા કહી યાદવઇંદ્રકેરી,
એકાદશે એહ કથા અઘેરી.

સૂતઉવાચ.

આશાવરી.

સૂત કહે સુણ્ય શૌનક મુનિવર, યદુવર નગર પધારે રે;
પુરવાસી ઉત્સુક ઉલ્લસતા, હસતા સદન સમારે રે. ૩

---

૫૭ અપરાન્હ—પાછલે પોહોરે. દિનેશ-સૂર્ય. ૧ શ્લોક—હસ્તિનાપુરની સ્ત્રીઓએ કરેલી સ્તુતિ જેણે આદરથી સાંભળી છે તથા જે હસ્તિનાપુરથી નીકળીને દ્વારકા પ્રતિ ગયા છે તે ભક્તજનને તારનારા હરિ સર્વના સંસારરૂપી તાપનું નિવારણ કરો.

૨ યાદવઇંદ્ર-કૃષ્ણ. અઘેરી—અઘરી કે મેળવવાને દૂર એવી. ૩ ઉલ્લસતા—શોભતા. સદન-ઘર.

ઉંચા દંડ પ્રચંડ ધ્વજગણ, તોરણ બા'ર વિરાજે રે;
ઝળહળતા પાવકવિણ બળતા, રત્નદીપક બહુ છાજે રે. ૪

આનર્તકમાં આવ્યા શ્રીહરિ, પોતાને જૂને દેશ રે;
શંખ વજાડ્યો શ્રીહરિએ તે, નાદે શમવ્યા ક્લેશ રે. ૫

ઉજ્વળ શંખ અધરની સંગે, રાતે રંગે લોભ્યો રે;
કોમળ કમળ સરીખા કરના, સંપુટ મધ્યે શોભ્યો રે. ૬

હરિ કરસંપુટશંખ વિરાજે, શોભા પરમ પ્રશંસ રે;
કમળતણા વનમાં ઊભો જાણે, નાદ કરે કલહંસ રે. ૭

શંખતણો શબ્દ સુણી જે, ભયને ભય ઉપજાવે રે;
દર્શનલોભી લોક સહુશ્રી-હરિના સામા આવે રે. ૮

તે હરિને નર આદર સાથે, ભેટ ભલેરી અર્પે રે;
સૂરજને જેમ દીપકકેરી, આરતી કરીને તર્પે રે. ૯

આત્મારામને પૂરણ કામજ, નિજલોભે આનંદ રે;
તે પણ પોતે ભેટ ભક્તની, ગ્રે'તા યાદવચંદ રે. ૧૦

વદનકમળ પ્રેમે પરકાશ્યાં, હર્ષે ગદગદ વાણી રે;
પિતા પ્રત્યે જેમ બાળક બોલે, પ્રજા વદે એમ આણી રે. ૧૧

નાથ તમારા પદપંકજને, અમો નમું આનંદે રે;
બ્રહ્મા સનકાદિકને સુરપતિ, નિત્યે જેને વંદે રે. ૧૨

પરમશરણ પુરૂષ તે જે કો, ઇચ્છે અતિ કલ્યાણ રે;
બ્રહ્માદિકનો ભયકારી જ્યાં, કાળતણું ન પ્રયાણ રે. ૧૩

(હે) વિશ્વતણા ભાવન તું અમને, વૈભવ આપ્ય અપાર રે;
તમો અમારા માતપિતા છો, સુહૃદપતિ નિરધાર રે. ૧૪

---

૭ પ્રશંસ-વખાણવા યોગ્ય. કલહંસ-રાજહંસ. ૧૧ આણી-(પ્રેમ).
૧૪ ભાવન—ઉત્પન્ન કરનાર.

તમો અમારા સદ્‌ગુરૂ સ્વામી, પરમ દેવતા સત્ય રે;
ઇશ તમારો આશ્રય પામી, અમો થયા કૃતકૃત્ય રે. ૧૫
અહો અમો તો તમો વડે, સનાથ થયાછું સ્વામી રે;
ત્રણ લોકમાં દુર્લભ દર્શન, દેવ તમારૂં પામી રે. ૧૬
હિતહસિતથી સરસ વિલોકન, વદન વિરાજિત રૂપે રે;
અંગ અંગની શોભા સુંદર, નિરખી રૂપ અનુપે રે. ૧૭
હે અંબુજલોચન અમને મૂકી, તમો પધાર્યા જ્યાર રે;
હસ્તિનાપુર કે મથુરા ચાલ્યા, તે દુઃખનો નહિ પાર રે. ૧૮
એક ક્ષણ અમને વીત્યો તે, કોટિ વર્ષસમ મોટો રે;
સૂરજ વિના જેમ લોચનનો, વ્યાપાર સકળ તે ખોટો રે. ૧૯
તથા અમો ક્યમ જીવું જ્યારે, તમો તજ્યા બહુ દિન રે;
ટાલન તાપ તમારૂં સારૂં, નિરખ્યા પાખ વદન રે. ૨૦
સુંદર હાસ ને શોભામંદિર, વદન મનોહર તારૂં રે;
આ મુખ નિરખ્યા પાખે ક્યમ રે', ધીરજ ઠામ અમારૂં રે. ૨૧
એણી રીતે પુરની વાણી, ભક્તપતિ મન આણી રે;
દૃષ્ટિઅનુગ્રહ કરતા પુરમાં, પેઠા શારંગપાણિ રે. ૨૨
મધુ ભોજ દાશાર્હાદિ કુકુરાંધક, વૃષ્ણિયાદવ તેહ રે;
નાગે જ્યમ ભોગાવતી રાખી, ત્યમ પુર રાખ્યું જેહ રે. ૨૩
સકળ ઋતુમાં સકળ કુસુમફળ, તરૂવર આશ્રમ ફળતા રે;
લતાતણા મંડપ મધ્ય શોભે, સરોવર શીતળ જળતા રે. ૨૪

---

૧૬ સનાથ- નાથવાળા—ધણીઆતા. ૧૭ હિતહસિત—હિતકર હાસ્ય. વિલોકન-દર્શન. ૧૮ અંબુજલોચન — કમળ નેત્ર. જ્યાર—જ્યારે.

૨૩ મધુ ઇ૦-મધુ, ભોજ, દાશાર્હ, કુકુર, અંધક, વૃષ્ણિ, એ સઘળાં યાદવનાં કુળ છે. ભોગવતી—નાગ લોકોની રાજધાની.

ઉપવન ને ઉદ્યાન ઘણાં, આરામ રમ્યના ઠામ રે;
કમળતણા આકર મન લોભે, શોભે પુર અભિરામ રે. ૨૫

પુરની પોળે મંદિર ઓળે, તોરણ લોક નિહાળે રે;
ધ્વજા પતાકા મારગ માંહે, અંતરઆતપ ટાળે રે. ૨૬

મોટો મારગ ચૌટાકેરો, સન્માર્જિત જે બારી રે;
શેરી હાટ હટેરીકેરી, શોભા આંગણ સારી રે. ૨૭

સઘળે છાંટ્યા સુગંધે ઉદકની, આવે ઉત્તમ વાસ રે;
ફળ ને ફૂલ નવાંકુર કોમળ, ચળકે ચારે પાસ રે. ૨૮

અતિ વલ્લભ આવંતા સુણીને, મહામના વસુદેવ રે;
ઉગ્રસેન અક્રૂર અને બળ, અદ્‌ભુત પરાક્રમ એવ રે. ૨૯

ચારૂદેષ્ણ પ્રદ્યુમ્ન જાંબવતી–સુત સાંબ જે કા'વે રે;
શયનાસન ભોજન ત્યજી હરખે, હરિની સામા આવે રે. ૩૦

હસ્તી એક સબળ શણગારી, આગળ કીધો સાર રે;
બ્રાહ્મણ વેદ ભણે બહુ મંગળ, આશિર્વાદ અપાર રે. ૩૧

શંખ શબ્દ નાના વિધ વાજાં, મંત્ર પાઠ પણ થાય રે;
એ વિધિ યાદવકેરા યોધા, હરિના સામા જાય રે. ૩૨

રથ ઉપરે બેશી જાતા, સ્નેહે સત્વર થાતા રે;
નટ નર્તક ગંધર્વ ને બંદી, માગધ સૂત પળાતા રે. ૩૩

ગણિકા કોટિ જતી રથ બેશી, હિત હરિદર્શન લોભે રે;
કુંડળ ચપળ કપોલ વિરાજે, વદન અનુપમ શોભે રે. ૩૪

ઉત્તમશ્લોકતણાં અતિ અદ્‌ભુત, કરતાં ચારિતગાન રે;

---

૨૫ આકર—સમૂહ. ૨૬ અંતરઆતપ—અંદરનો તડકો. ૨૭ સન્માર્જિત—સારી રીતે વાળેલો. ૨૯ મહામના—ઉદાર મનના.

યથાયોગ્ય બાંધવ બીજાને, માધવ દેતા માન રે. ૩૫
કોઇને શિર નામે શ્રીહરિ, આલિંગન કર સ્પર્શે રે;
કોને ત્યાં પરણામ કરે તે, હશી નિહાળે હર્ષે રે. ૩૬
શ્વપચ આદિ સહુ કોને એ વિધ, આશ્વાસન હરિ કરતા રે;
યશ યોગ્ય માયાવર આપી, લોકતણાં દુઃખ હરતા રે. ૩૭
વળતા પોતે ગુરૂ વનિતાયુત, વિપ્ર વૃદ્ધની સાથ રે;
આશિર્વાદ ભણે બંદીજન, પુરમાં પેસે નાથ રે. ૩૮
રાજ્યપથે શ્રીકૃષ્ણ પધાર્યા, કનકનગરીની સબળા રે;
ઘરને શિખર ચઢી હરિ નિરખાણ, મહત મનોરથ અબળા રે. ૩૯
નિત્ય નિરીક્ષણ કરતાં યદ્યપિ, પુરવાસી હરિઅંગ રે;
તોયે તૃપ્તિ ન પામે લોચન, સુંદર શોભા સંગ રે. ૪૦
તે હરિકેરૂં હૃદય કહાવે, કમળાકેરૂં સદન રે;
લોચન ને સુંદરતા અમૃત—પાનપાત્ર જેનું વદન રે. ૪૧
જેના ચારે કરની મધ્યે, દશ દિક્પાળ નિવાસ રે;
જેના વદનપંકજરજ મધ્યે, કરતા ભક્તિવિલાસ રે. ૪૨
ઉજ્વળ છત્ર વિરાજે હરિશિર, સૂરજમંડળ સરખું રે;
શ્વેત ચમર બે ભમરે ફરતાં, શશિમંડળ ત્યાં પરખું રે. ૪૩.
ઉપર પુષ્પ પડે પથરાતાં, જાણે ઉજ્વળ તારા રે;
પીતાંબર પેર્યાં પરમેશ્વર, વિદ્યુત્ સરખાં સારાં રે. ૪૪
ઇંદ્રધનુષ્ય સરખી વનમાળા, પોતે તન ઘનશ્યામ રે;

---

૩૫ ચારિત—ચરિત્ર. ૩૭ શ્વપચ—ચાંડાલ. આશ્વાસન—આસનાવાસના. માયાવર—લક્ષ્મીપતિ. ૩૯ રાજ્યપથે-રાજ્યમાર્ગે. કનકનગર—દ્વારકા. ૪૧ અમૃતપાનપાત્ર—અમૃત પીવાનું વાસણ. ૪૨ દિક્પાળ—દિશાઓના રક્ષક દેવતા. વદનપંકજરજ—મુખકમળનો પરાગ. ૪૪ વિદ્યુત્—વીજળી.

એવી ઉપમા સંયુત શોભે, મેઘશ્યામ અભિરામ રે. ૪૫

મંદિર પેઠા સહુ માતાને, ભેઠ્યા કૃતનમસ્કાર રે;
અષ્ટાદશ માતા માધવને, વસુદેવજીની નાર રે. ૪૬

તે માતાએ આલિંગી, ઉત્સંગે આરોપ્યો તન રે;
પુત્રતણે પ્રેમેકરી ઝરતા, પય ઉભરાતા સ્તન રે. ૪૭

હરખે આકુલ અંતઃકરણે, આનંદ આંખ્યો મીંચે રે;
હર્ષાશ્રુજળ ઝરતી જનની, સામળિયાને સિંચે રે. ૪૮

વળતા સુંદર નિજ મંદિરમાં, આવ્યા શ્રીઅવિનાશ રે;
સકળ કામ સંપૂરણ મંદિર, કોમળકમળા વાસ રે. ૪૯

સોળ સહસ્ર ને અષ્ટોત્તરશત, અંતઃપુર આગાર રે;
એક ચોક ને અળગાં મંદિર, આવ્યા જગદાધાર રે. ૫૦

પતિ પરદેશ વશી ઘેર આવ્યા, અવલોકીને અબળા રે;
પ્રકટ થયા તે પદ્મિનીઓને, મન મહોત્સવ સબળા રે. ૫૧

દૂરથકી દેખીને ઊઠી, સહસા આસન મૂકી રે;
અંતઃકરણથકી પણ ઊઠી, વિરહતણું વ્રત ચૂકી રે. ૫૨

લાજ ભર્યાં લોચનને નામી, પામી પરમાનંદ રે;
લીધું વ્રત મૂક્યું માનનીએ, જોયા યાદવચંદ રે. ૫૩

ક્રીડા કારણ દેહ સમારણ, પરઘેર મંગળ ગાવા રે;
હસવું ને વળી પરઘર વસવું, નાના વિધિના ભાવા રે. ૫૪

---

૪૬ કૃતનમસ્કાર—કર્યા છે નમસ્કાર જેણે એવા—હરિ. ૫૦ અષ્ટોત્તરશત —એક સો આઠ. આગાર—ઘર.

૫૩ લીધું ઇ૦—વિરહિણીઓને ચંદ્ર પરિતાપ કરનારો હોવાથી તેઓ ચંદ્રને ન જોવાનું વ્રત લેઈ બેસે છે, પણ હવે તેમણે તે વ્રત મૂક્યું અને યાદવ ચંદ્રને જોયા.

જેના સ્વામી ગામ નહિ તે, એટલાં ન કરે નારી રે;
હરિવિરહે હુતી તે સઘળી, સુંદરીઓ વ્રતધારી રે. ૫૫
દીઠા પે'લી દયિતા કરતી, મનપરિરંભણ અળગી રે;
પુત્રતણે રૂપેકરી વળતી, પતિને કંઠે વળગી રે. ૫૬
દર્શનઇંદ્રિય આલિંગનને, અંતે ભેટે શરીર રે;
લાજે નમતાં લોચનમાંથી, વે'તાં આનંદ નીર રે. ૫૭
યદ્યપિ યદુપતિ પાસે આવ્યા, અને વળી એકાંતે રે;
તથાપિ તરૂણીજનને ભાસે, હરિપદ નવ નવ ભાતે રે. ૫૮
ઘટિએ ઘટિએ ગોવિંદપદથી, કોણ વિકામી ચૂકે રે;
સબળ ચપળ પણ જે પદને નવ, કદાપિ કમળા મૂકે રે. ૫૯
એ રીતે ભૂભાર થતા, ભૂપતિનો કીધો નાશ રે;
અક્ષૌહિણી ધણી જે જે વાધ્યા, નરપતિ તેજ પ્રકાશ રે. ૬૦
માહોમાંહે વૈર વધારી, મારી વિષ્ણુ વિરામ્યા રે;
આયુધ વિણ અળગા રહી માર્યા, આપે આનંદ પામ્યા રે. ૬૧
જ્યમ વનપ્રકાશ કરેછે અગ્નિ, વાંસથકી વનમાંહે રે;
બાળીવન પરજાળી વિરામે, તે ગતિ હરિની ત્યાંહે રે. ૬૨
તે હરિ આ નરલોક વિષે અવ-તાર ધર્યો કરી માયા રે;
સુંદર સુંદરીવૃંદ વિષે રમ-તા જ્યમ પ્રાકૃત કાયા રે. ૬૩
જે જુવતીનો ભાવ જણાવણ, સુંદર હાસવિલાસ રે;
લાજ સહિત અવલોકન એથી, પ્રકટ્યો મદનપ્રકાશ રે. ૬૪

---

૫૬ દયિતા—સ્ત્રી. મનપરિરંભણ—મનવડે આલિંગન. ૫૭ દર્શન ઇં૦—મનવડે આલિંગ્યા પછી દર્શનઇંદ્રિય(નેત્ર)વડે આલિંગનકર્યું—અર્થાત્ જોયા.

૫૮ વન નવ ભાતે—નવી નવી તરેહનાં. ૫૯ ચપળ—(કમળાનુ વિ-શેષણ). ૬૨ વનપ્રકાશ—વનનો દાહ.

તે મદન ને તે માનનીએ, મોહ્યા શ્રીમહાદેવ રે;
લાજ્જા શંભુ પિનાક તજીને, વિચર્યા વનમાં એવ રે. ૬૫
તે તરૂણી ગોવિંદની ઘરૂણી, હાસ વિલાસે માતી રે;
માધવને મન મોહ ધરાવા, કોઇ ન સમરથ થાતી રે. ૬૬
એવા આપ અસંગી હરિને, લોકો લહે છે સંગી રે;
પોતાને પરમાણે હરિને, નર જાણે જડ અંગી રે. ૬૭
ઇશ્વરની ઇશ્વરતા જો જો, મોટો મહિમા વાધ્યો રે;
પ્રકૃતિમાંહે રહ્યા પણ પ્રકૃતિ–તણે ગુણે નવ બાધ્યો રે. ૬૮
જ્યમ આત્મગુણ મધ્યે રે' બુદ્ધિ, આત્મગુણ નવ આવે રે;
માયા મધ્ય રહે ને અળગો, કેશવની ગતિ કા'વે રે. ૬૯
પોતાની પત્ની નવ જાણે, હરિને પૂરણકામ રે;
મૂઢમતિ અબળા ચિંતવતી, આપણને વશ શ્યામ રે. ૭૦
પણ પરિમાણ ન જાણે પતિનું, ઇશ્વિર ભાવ ન આણે રે;
અહંમતિ આત્માને ન લહે, ત્યમ તે નાર પ્રમાણે રે. ૭૧
ઇતિ ભાગવતે મહાપુરાણે, એકાદશ અધ્યાય રે;
હસ્તિના પુરથી કૃષ્ણ પધાર્યા, કનકપુરીની માંય રે. ૭૨
જે અધ્યા'માં શ્લોક થયા છે, ઓગણચાળીશ પેર રે;
રત્ને કહે યત્નેકરી કીધાં, (૫૬) એકવીશને શીતેર રે. ૭૩

અધ્યાય ૧૨ મો.

શ્લોક.

आनर्तकक्लेशहरःसुधन्यः पुरींविशन्वादितपांचजन्यः ॥
द्वारावतीवासिजनाभ्युपेतहेतुःश्रियांपातुपतीरमायाः ॥ १ ॥

---

૬૫ પિનાક—એ નામનું ધનુષ્ય. ૭૧ અહંમતિ—અભિમાની પુરૂષ.
૧ શ્લોક—આનર્તદેશના કલેશને હરનાર, અતિ ધન્ય નગરમાંપેસતાં જેણે પાંચજન્યનો શંખ નાદ કર્યો છે.

ભુજંગી.

કહ્યું પૂરવે જે કથાને પ્રસંગે,
ત્યહાં દ્રોણના પુત્રનો માન ભંગે;
ફરી બારમે કે' પરીક્ષિત પ્રકાશ,
કથા પાંડવી મુન્યને પુણ્યવાસ. ૨

ઉપજાતિ.

સૂતે કહ્યું સપ્તમ મધ્ય પર્મ,
પરિક્ષિતો જન્મ કહીશ પર્મ;
સંસ્થા કહું પાંડવનીતિહાસ,
એણે મશે કૃષ્ણકથા પ્રકાશ. ૩
પ્રસંગથી પાંડવની પ્રતિષ્ઠા,
સૂતે કહી સપ્તમથી વશિષ્ઠા;
હવે ઉપોદ્ઘાત તજ્યોનુવાદ,
પૂછે કથા શૌનક પ્રશ્ન આદ્ય. ૪

એવા, દ્વારાવતી નગરીના મનુષ્યોએ યુક્ત કલ્યાણના હેતુ અને લક્ષ્મીના પતિ, એવા ભગવાન રક્ષણ કરો.

૨ પાંડવી—પાંડવની. મુન્યને—શૌનક મુનિને. પુન્યવાસ—નૈમિષારણ્યમાં. ૩ પરીક્ષિતો—પરીક્ષિતનો. સંસ્થા—છેલ્લી સ્થિતિ. પાંડવનીતિહાસ—(પાંડવની ઇતિહાસ) ઇતિહાસમાં કહેલી પાંડવની સંસ્થા, એવો અન્વય.

૪ પ્રતિષ્ઠા—સ્થિતિ. વશિષ્ઠા (અવશિષ્ઠા)—બાકી રહેલી તે. હવે ઇ૦—સાતમા અધ્યાયથી આરંભીને ઉપોદ્ઘાતરૂપ જે કથા કહી હતી તે પૂરી થવાથી શૌનક તેનો અનુવાદ કરીને તે કથાને ઉદ્દેશીને આદ્ય (પ્રથમ) પ્રશ્ન પૂછેછે. નુવાદ—અનુવાદ.

શૌનકઉવાચ.

રાગ ધનાશ્રી.

અશ્વત્થામા કેરૂં અસ્ત્ર જી, ઝળકે જ્યોતિ બ્રહ્માસ્ત્ર જી;
હણ્યો ઉત્તરા ગર્ભજ રીસે જી, ફરી જીવાડ્યો તે કયમ ઇશે જી. ૫
પરીક્ષિતનાં કેવાં આચરણ જી, જે વિધ વળતો પામ્યો મરણજી;
મરણ પછીનો શો વિસ્તાર જી, મહામતિ મુજને કહો વિસ્તાર જી. ૬

ઢાળ.

વિસ્તારથી મુજને કહો, સુણવા મનોરથ જેહ;
ફરી અનુગ્રહ કે'વા ઘટે તો, કહો અમને એહ. ૭
અમો શ્રદ્ધાવાન છું, તું કહે હરિ આચરણ;
ગોવિંદજીનું ગાન સુણવા, ઘણું અંતઃકરણ. ૮
હવે કહે નિસ્પૃહ નરાધિપને, પુત્ર પ્રકટ્યા જેહ;
શ્રીકૃષ્ણજીનો અનુગ્રહ, ભક્તિનો મહિમા તેહ. ૯

સૂતઉવાચ.

ધર્મરાજા પ્રજા પાળે, પિતાવત્ સુખ શરણ;
કાંઇએ ન ઇચ્છે કામના, શામના સેવે ચરણ. ૧૦
સંપદા સુખ લગન નહિ ને, યશનું નહિ માન;
વિપ્ર પૂજ્યા ગર્વવર્જિત, ભજે નૃપ ભગવાન. ૧૧
પટરાણીને અનુજ મહાભુજ, મહિમાનો નહિ ગર્વ;
રાજ્ય જંબુદ્વિપનું, તૃણતૂલ્ય ગણતો સર્વ. ૧૨

---

૧૨ અનુજ—ભાઈઓ. મહાભુજ—બળવાન.

ઉપાર્જના અધિકી થઇ, જઇ વિસ્તર્યું યશ સ્વર્ગ;
રાજાને અભિમાન નહિ, મન ઇચ્છતો અપવર્ગ. ૧૩

તે દેવદુર્લભ વિષય સઘળા-વિષે પ્રીત્ય ન થાય;
આનંદકંદમુકુંદ મધ્યે, ચિત્ત સોપ્યું રાય. ૧૪

જ્યમ ક્ષુધાતુરને અન્ન વિણ, એકુ ન ભાવે ભોગ;
ત્યમ વિષયમાં નવ સજે ભૂપતિ, ભજે ભૂપતિજોગ. ૧૫

હવે સુણો શૌનક પરીક્ષિતના, જન્મનો વિસ્તાર;
ઉત્તરાના ગર્ભમાં શિશુ, હતો પરીક્ષિત રાય. ૧૬

સબળ બળતો બાળ ત્યાં, બ્રહ્માસ્ત્ર તેજ પ્રકાશ;
તે સમે કોઇક પુરૂષને, દેખવા લાગ્યો પાસ. ૧૭

અંગુષ્ટમાત્ર સુગાત્ર શોભા-પાત્ર સુંદર વેશ;
તડિતઅંબર કનક મંડિત-મુકટ મસ્તક દેશ. ૧૮

આજાન દીરઘ ચતુર્ભુજ, શોભાયમાન મહાન;
સદ્યશોધિત કનકકુંડળ, રક્તલોચનવાન. ૧૯

ગદા ધરી ફરતો ફરે, પોતાતણે ચોપાસ;
અવલોકતાં આનંદ પામે, પરીક્ષિત પ્રકાશ. ૨૦

પરીક્ષિત પાછળ ફરે, ઝળહળે વિદ્યુતકાર;
ગદા કરને ટેરવે, ફેરવે વારંવાર. ૨૧

અસ્ત્રકેરી આગ્ય ટાળે, ગદા જે ગોપાળ;
યથા સૂરજ શીતને, મિથ્યા કરે તત્કાળ. ૨૨

(એમ) અસ્ત્રગતિને દૂર કરતો, આને ફરતો પાસ;
આ કોણ એવું વિચારે, (ત્યારે) પરીક્ષિત હરિદાસ. ૨૩

---

૧૮ અંગુષ્ટમાત્ર—અંગૂઠા જેવડો. તડિતઅંબર—વીજળીના જેવાં વસ્ત્રવાળો. મંડિત—શોભાયમાન.

૧૯ આજાન (આજાનુ)—ધૂંટણ લગી. સદ્યશોધિત—તરતજ તપાવીને સ્વચ્છ કરેલા.

એમ તાપ ટાળી અમેયાતમ, ધરમધર ભગવાન;
દશ માસસુધી દેખતા, પછી થયા અંતર્ધાન. ૨૪

ભક્તની રક્ષા કરીને, મહાસમરથ શ્યામ;
ઉદરમાંના ઉદરમાં, આથમ્યા અંતર્યામ. ૨૫

હવે સકળ ગુણ સંપન્ન સમ—જે ભાગ્યનો ભંડાર;
સકળ ગુણ સનમુખ સમે, ઉપન્યો જન સકુમાર. ૨૬

પાંડુનૃપનો અંશ ઉદયો, વંશનો ધરનાર;
તેજ જોતે પાંડુ પોતે, પ્રગટતા આકાર. ૨૭

પ્રસન્ન મન રાજન તનનું, કરે જાતક કર્મ;
કૃપાચારજ ધૌમ્ય આદિક, કરે તે રાજધર્મ. ૨૮

કરાવી સુત જાતકારજ, સ્વસ્તિ વાચન સાર;
દાન દે રાજન દ્વિજને, યુધિષ્ઠિર દાતાર. ૨૯

કનક ધરણી ધેનુ આપે, ગામનાં દે દાન;
ગજરાજ ઘોડા નહિ થોડા, આપતો રાજાન. ૩૦

પુત્ર ઉત્પત્તિપુણ્ય કાળે, અલમ્ આપે અન્ન;
ધર્મ કર્મ વિચાર જાણે, યુધિષ્ઠિર રાજન. ૩૧

નાલ છેદ્યાથકી પે'લાં, પ્રથમ સૂતક ના'ય;
તે માટચ દ્વિજને ત્યાર પે'લું, દાન દેતા સોય. ૩૨

પુત્રજાતે વ્યાતિપાતે, કહ્યું અક્ષયદાન;
પિતૃદેવતા ઘેર પધારે, તે જાણતો રાજાન. ૩૩

---

૨૪ અમેયાતમ (અમેયાત્મા)—જેનું માપ થાય નહિ એવા આત્મા ૨૫. ૨૬ સમ—સમાન વૃત્તિવાળો. ગુણ—ગ્રહાદિકનાં. સનમુખ—અનુકૂળ. ૨૮ કરે—(જાતકર્મ). રાજધર્મ—રાજધર્મ પ્રમાણે. ૩૧ અલમ્—પૂરૂં—તૃપ્તિ થતાં લગી. ૩૩ પુત્રજાતે—પુત્ર જન્મતાં.

સકળ બ્રાહ્મણ તે સમે, સંતોષ પામ્યાં જાણ;
પગે નમતા નરાધિપની, પ્રતિ બોલ્યા વાણ. ૩૪

હે યુધિષ્ઠિર આ પુત્ર કૈરવ, પ્રજાતંતુ માંય;
ઉપન્યો નિધિ રૂપનો, ભાવતો ભૂપતિ આંય. ૩૫

તંતુ કૌરવકુળતણો, અતિ શુદ્ધ છે આ બાળ;
દુર્વાર દૈવે પ્રગટ કીધો, હુતુ વિઘ્ન કરાળ. ૩૬

તારા અનુગ્રહને વિષ્ણુએ, રાખ્યો તનય જે માટ;
વિષ્ણુરાટ્ ઇતિ થશે, એનું નામ ત્યાં તે માટ. ૩૭

ભગવદી વિષે શિરોમણિ, થશે ભૂપતિ એહ;
લોકમાં કીર્તિ ઘણી, પામશે નિઃસંદેહ. ૩૮

ભગવાનજીનો ભક્ત થાશે સુણી એવું ભૂપ;
યુધિષ્ઠિર તે વિપ્રને, પૂછતો હવો સુતનું રૂપ. ૩૯

રાજાઉવાચ.

અમારા કુળમાં હવા જે, સત્યવ્રત ભૂપાળ;
તેહને અનુસરશે કહો, દ્વિજ અમારો આ બાળ. ૪૦

જ્યારે પરીક્ષિતની પરીક્ષા, પૂછી યુધિષ્ઠિર રાય;
ત્યારે વિપ્ર સઘળા વિચારીને, કહે તે મહિમાય. ૪૧

બ્રાહ્મણઉવાચ.

પારથ સુણ સુતની કથા, અમો યથારથ કહું વાણ;
પ્રજાપાલક મનુસુત, ઇક્ષ્વાકુ સરખો જાણ. ૪૨

---

૩૫ પ્રજાતંતુ—પ્રજા રૂપ તાંતણો. ૩૬ દુર્વાર—ન અટકાવી શકાય એવા. ૩૭ અનુગ્રહને—કૃપા કરવા માટે.

વિપ્રવલ્લભતા અને, સત્યપ્રતિજ્ઞાનું કામ;
એઉ વાતે અનુસર્યો, દશરથનંદન રામ. ૪૩
શરણ રક્ષણતણો ગુણ, દાતાર ગુણ બે એહ;
ઉશીનર નૃપ શિબિ સરખા, પુત્રમાં છે તેહ. ૪૪
સિંચાણને નિજમાંસ આપી, શરણગત સુકપોત;
રંકની રક્ષા કરી તે, શિબિકુળ ઉદ્યોત. ૪૫
યજ્ઞ કર્તા ને જ્ઞાતિનો, યશ પ્રકાશ છે એહ;
ભરત સરખો જાણજો, પુત્રને નિઃસંદેહ. ૪૬
કાર્તિકસ્વામી ને પાર્થ સરખો, ધનુર્ધર વરવીર;
હુતાશન સમ પ્રતાપીને, સિંધુ સમ ગંભીર. ૪૭
વિકાળ કેસરી સરીખો, ત્યાં થશે બાળક એહ;
સંતજનને સેવવાને, હિમાચળ સમ જેહ. ૪૮
ક્ષમા ભૂમિ સમાન રાખે, વિશેષે રાજાન;
પ્રજાનો અપરાધ સે'શે, માત તાત સમાન. ૪૯
સમભાવમાં બ્રહ્માજશો, વરદાનમાં મહાદેવ;
શ્રીપતિ સરખો થશે, સર્વનો આશ્રય એવ. ૫૦
સકળ ગુણ સમાવશે, શ્રીકૃષ્ણનો અનુસાર;
સુધાર્મિક જ્યમ યયાતિ, રંતીદેવ તુલ્ય ઉદાર. ૫૧
બળિરાય સરખો બાળકોએ, થશે ધીરજવાન;
શ્રીકૃષ્ણ સેવા આગ્રહી, પ્રલ્હાદ સરખો મહાન. ૫૨

---

૪૩ વિપ્રવલ્લભતા—બ્રાહ્મણો ઉપર પ્રીતિ રાખવાપણું. ૪૫ સિંચાણને-બાજને.

૫૧ સકળ છં૦—શ્રીકૃષ્ણને અનુસરનારો એ પુત્ર પોતાને વિષે સકળ ગુણ સમાવશે—ધારણ કરશે.

અશ્વમેધ અનેક કરશે, એ તનય અવશ્યમેવ;
પૂજ્ય પૂજા પાળશે, વૃદ્ધની કરશે સેવ. ૫૩

રાજઋષિ જનમેજયાદિક, પ્રકટ કરતા જેહ;
ઉન્માર્ગ જાતા અસજ્જનને, દંડ દેશે એહ. ૫૪

ધરાતળમાં ધર્મકારણ, નિવારણ પાખંડ;
કષ્ટકારી કળિયુગને, એહ દેશે દંડ. ૫૫

દ્વિજપુત્ર પ્રેરિત તક્ષકાહિથી, સુણી આતમમરણ;
ચરણ હરિનાં સેવશે, પામશે શ્રીપતિશરણ. ૫૬

પોતાતણા આત્માપણાનું, ઇચ્છતો સત્ય રૂપ;
વ્યાસસુત શુકદેવનો, સંવાદ સુણશે ભૂપ. ૫૭

અસંગી ગંગાતટે, નિજ મૂકશે જઇ દેહ;
થશે ચિન્મય અભયપદને, પામશે ત્યાં તેહ. ૫૮

એ ભૂપને સુતરૂપ કહીને, ગયા બ્રાહ્મણ ઘેર;
કુશળજાતક કર્મમાં જહીં, પરમ પૂજ્યા પેર. ૫૯

પડ્યું તેનું સકળ ક્ષિતિમાં, પરીક્ષિત ઇતિનામ;
કરી ગર્ભમાંથી પરીક્ષા, ઓળખી લીધા શ્યામ. ૬૦

જન્મ પામ્યા પછી પરખે, પુરૂષ મધ્યે સોય;
મેં ઉદરમાં દીઠો હતો તે, હોય કે આ નોય. ૬૧

દિવસ દિવસે વાધતો, અતિ શીઘ્ર અભિમન્યુનંદ;
જ્યમ શુક્લપક્ષે કળાપંદર, જુગત વાધે ચંદ. ૬૨

યુધિષ્ઠિર આદ જનક તેની, કરંતા પ્રતિપાળ;
કળા ચોસઠતણા ભેદ, જાણ્યો ભૂપાળ. ૬૩

---

૫૬ તક્ષકાહિ—તક્ષક નામનો સર્પ. આતમમરણ—પોતાનું મોત. ૫૮ અસંગી—સંગરહિત. ૬૦ ક્ષિતિમાં—પૃથ્વીમાં.

૬૨ અભિમન્યુનંદ (નંદન)—પરીક્ષિત. ૬૩ કળા ૬૦—ચોસઠ કળાના ભેદને જાણનારો થઈને વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો.

હવે બંધુવધકૃત પાપ જાવા, અશ્વમેધ જગન;
કરદંડવિણ ધન ઉપાર્જન કરી, આચર્યા રાજન. ૬૪
હવે નૃપતિનું મન ઓળખી, અચ્યુતે પ્રેર્યા ત્યાંય;
અનુજ લાવ્યા અતુલ ધન, જઇ દિશા ઉત્તર માંય. ૬૫
મરૂતયજ્ઞે દાન દીધું, ન ઉંચલાયું જેહ;
વાડવે નાખ્યું હતું ધન, કનક આણ્યું તેહ. ૬૬
તે ધને કરી સામાન સઘળો, કર્યો ધર્મકુમાર;
ત્રણ હયમેધે કરી હરિ, યજ્યા જગદાધાર. ૬૭
ભગવાન તેડ્યા ભૂપતે, દ્વિજ જોવા અવિનાશ;
સુહૃદયહિત ત્યાં વશ્યા, વિઠલ કેટલા એક માસ. ૬૮
યુધિષ્ઠિરને દ્રૌપદી, લઘુ બંધુ બીજા જેહ;
સર્વકો શ્રીકૃષ્ણને, આજ્ઞા આપે તેહ. ૬૯
પછે દ્વારામતી મધ્યે, પધાર્યા પરમેશ;
સાથ તેડ્યા ધનંજય, યદુયુક્ત પુર પ્રવેશ. ૭૦
ઇતિ શ્રીપ્રથમસ્કંધમાં, બારમો અધ્યાય;
પરીક્ષિતનું જન્મ વર્ણન, જેહ અધ્યા' માંય. ૭૧
જેહ અધ્યા' વિષે ઉત્તમ, શ્લોક છે છત્રીશ;
રત્ન કે યત્ને કર્યાં, અડસઠ પદ આ દીશ. ૭૨

અધ્યાય ૧૩ મો.

શ્લોક.

योसौचारुचतुर्भुजोंतुजगदाशंखासिचक्रान्वितो
मेघश्यामतनुर्भुजार्पितधनुःपीतांबरःसुंदरः ॥

૬૫ બંધુવધકૃત—ભાઇનો વધ કરવાથી ઉપજેલું. કરદંડવીણ— કર લીધા વિના કે દંડ લીધા વિના. ૬૭ મરૂત—એ નામના રાજાએ. ૬૮ સુહૃદયહિત—વાહાલાઓના હિતને અર્થે.

गर्भेमातुरपात्परिक्षितमलंसूक्ष्माकृतिःश्रीहरिः
सोयंपांडववाजिमेधविबुधःपीतांबरःपातुमाम् ॥ १ ॥

શ્લોકાદ્ધતા.

તેરમે વિદુરવાક્યથી વળ્યા,
સ્ત્રીસમેત ધૃતરાષ્ટ્ર નીકળ્યા;
ઉક્તપુત્ર અભિષેકને મિષે,
ધર્મપુત્ર મહિમા જણાવશે. ૨

સૂતઉવાચ.

રાગ ગોડી.

સૂત કહે છે શૌનક પ્રતિ, ધૃતરાષ્ટ્ર ગાંધારી ગતિ;
વિદુરે તીરથયાત્રા કરી; તે હવે કહું વિસ્તરી. ૩
કહ્યું મહામૈત્રેયેજ્ઞાન, આત્મગતિ જાણ્યા ભગવાન;
જે જાણ્યાની ઇચ્છા હતી, તે જાણ્યું આનંદ્યા અતિ. ૪
વિદુરે પ્રશ્ન કર્યા ત્યાં જેહ, મૈત્રેયે ભાખ્યાં સહુ તેહ;
પરમેશ્વરમાં પામ્યા ભક્તિ, પ્રશ્નતણી ભાગી આસક્તિ. ૫
વિદુર વિશુદ્ધ થઇ આવતા, પાંચે પાંડવ સામા જતા;
ધૃતરાષ્ટ્ર સંજય યુયુત્સ, કૃપાચાર્ય જતા મન સ્વસ્થ. ૬
કૃપી સુભદ્રા શ્રીહરિ હૃદિ, ઉત્તરા ગાંધારી દ્રૌપદી;
બીજી પાંડવવધૂ જે બહુ, નાતતણી નારી જે સહુ. ૭

---

૧ શ્લોક–સુંદર ચાર હાથવાળા ભગવાન, જેણે કમળ, ગદા, શંખ, ખડ્ગ અને ચક્ર ધારણ કરેલાં છે, જેમના શરીરનો વર્ણ મેઘના જેવો શ્યામ છે, જેમણે હાથમાં ધનુષ્ય ઝાલેલું છે, જેમણે પીતાંબર પેહેરેલું છે અને તેથી જે સુંદર દેખાય છે, જેણે સૂક્ષ્મ રૂપ ધરીને માતાના ગર્ભમાં રહેલા પરીક્ષિતનું સંપૂર્ણ રીતે રક્ષણ કર્યું છે, તથા પાંડવોએ અશ્વમેધ કર્યો તેમાં જે દેવ રૂપે પૂજાયા છે, તે પીતાંબરધારી શ્રીહરિ મારૂં રક્ષણ કરો. ૨ ઉક્તપુત્ર—પાછળ કહેલો (પરીક્ષિત) પુત્ર. ૬ યુયુત્સ–યુયુત્સુ.

સાથે નિજ સુતને લાવતી, વિદુરભણી સામી આવતી;
સામાં આવ્યાં સર્વે કોય, અંતર આનંદ્યા પ્રતિ સોય. ૮
જીવ મળે જ્યમ જાગે દેહ, એ વિધ આનંદ્યા સહુ તેહ;
પ્રેમ સહિત આંસુ ઢાળતાં, વિકળ વિરહ વ્યથા ટાળતાં. ૯
આસન બેસાર્યા હિત ધરી, રાજા પૂછે વિધિએ કરી;
વિદુરે ભોજન કીધાં ભાવ, સુખ આસનમાં બેઠા આવ. ૧૦

યુધિષ્ઠિરઉવાચ.

પ્રણમી રાય યુધિષ્ઠિર યથા, સહુ સાંભળતાં પૂછે કથા;
સુણો વિદુર કહું વારતા, કયારે અમને સંભારતા. ૧૧
પક્ષે છાયા કીધી તમો, એમ કરી ઉગાર્યા અમો;
પંખી જ્યમ પાંખે આવરે, નિજ બાળકની રક્ષા કરે. ૧૨
વિપત પડી વિષ પાવકતણી, ત્યાં પણ રક્ષા કીધી ઘણી;
માતા સાથ અમો મહાદુખી, તમો કર્યા તે કાળે સુખી. ૧૩
તમો ભૂમિમાં ભમતા જેહ, કોણ વૃત્તિએ રાખ્યો દેહ;
શાં શાં તીરથને સેવતા, કોણ કોણ દીઠા દેવતા. ૧૪
જે જે ક્ષેત્ર ક્ષિતિમાં ગયા, તે તે ઠામજ પાવન થયા;
ભગવદિયા તમ સરખા જેહ, પોતે તીરથરૂપી તેહ. ૧૫
સદા ગદાધરને મન ધરે, તીરથ ને મહાતીરથ કરે;
સુહૃદ સગા બાંધવ અમતણા, પ્રાણથકી જે વલ્લભ ઘણા. ૧૬
કૃષ્ણ એક જેને દેવતા, જે જાદવ હરિને સેવતા;
તે જાદવ કયહું દીઠા તમો, કારણ સાંભળો પૂછું અમો. ૧૭
કનકનગરમાં સુખીઆ વસે, ફરતાં ફરતાં જાણ્યા હશે;
રાજા ધર્મે પૂછ્યું જેહ, વિદુરે સર્વ કહ્યું ત્યાં તેહ. ૧૮

---

૧૦ આવ—આવીને. ૧૨ આવરે-ઢાંકે. ૧૬ ગદાધર—ભગવાન.

ભ્રમણ કરંતાં જેવું થયું, ધર્મરાયને માંડી કહ્યું;
યાદવકુળનો જે ક્ષય થયો, છાનો રાખી ને નવ કહ્યો. ૧૯
નરને દુઃસહ દુઃખની કથા, ભલા પુરૂષ નવ કે' સર્વથા;
દયાવંત દુઃખ દેખી ન શકે, તે માટે દુઃખ વાત ન કે'. ૨૦
વિદુર ધર્મરાજા સ્વયમેવ, શૂદ્રપણું પામ્યા તતખેવ;
કાળ કેટલાએક ત્યાં વશ્યા, સ્વજને પૂજ્યા સુરવર જશા. ૨૧
જયેષ્ઠભ્રાતનું હિત આચરે, સહુ કોને આનંદજ કરે;
જ્યાર લગી હસ્તિનાપુર માંય, શૂદ્રપણું યમ હતું ત્યાંય. ૨૨
ત્યાર લગી પાપીનાં પાપ, શોધી દંડ કરંતા આપ;
ધર્મરાજ પોતે ઉત્કર્ષ, શાપે શૂદ્ર થયા શત વર્ષ. ૨૩
(હવે) શાપતણું કારણ તે સુણો, તેનો છે વિસ્તારજ ઘણો;
કોઇક રાજા કેરા વીર, તસ્કર કેડે ધાતા ધીર. ૨૪
માંડવ્ય ઋષિ તપ કરતા હતા, ચોર ગ્રહ્યા તે પાસે જતા;
ચોર મળ્યો મુનિ બાંધ્યો રાશ, તસ્કર આણ્યા નૃપને પાસ. ૨૫
નૃપે આજ્ઞા આપી ઘોર, શૂળી દીધા સઘળા ચોર;
તેમાં ભૂપે જાણ્યો રૂખી, શૂળીથી ઉતાર્યો દુખી. ૨૬
વળતો ઋષિ આવ્યો યમ કને, એવું બોલ્યા દુઃખિત તને;
શામાટે હું શૂળી દીધ, એવો શો અપરાધજ કીધ. ૨૭
તે મુનિ પ્રત્યે બોલ્યા ધર્મ, તેં કીધું મહાપાતક કર્મ;
બાલ્યવય તમો કરતા ક્રીડા, કુશને અગ્રે પોયા તીડા. ૨૮
એમ સુણીને કોપ્યા મુનિ, યમ પ્રત્યે બોલ્યો મહાધુનિ;
બાલ્યવય હું બાળ અજાણ, તેં મહાદંડ કર્યો નિરવાણ. ૨૯
તે માટે હું દઉં શાપ, શૂદ્ર રૂપ તું થાજે આપ;

૨૨ યમ—યમરાજાને. ૨૫ ચોર મળ્યો—ચોરભેગો. ૨૮ કુશ—દાભ. અગ્રે—અણીએ. ૨૯ ધુની—અવાજ. અથવા ધૂનવાળો—બીજાજી.

તે યમનો વિદુર અવતાર,શૂદ્ર રૂપ હરિભક્તિ અપાર. ૩૦

(હવે) રાય યુધિષ્ઠિરનો ઉત્કર્ષ; સાંભળ્ય શૌનક આણી હર્ષ;

રાય યુધિષ્ઠિર પાળે રાજ્ય, સઘળો શોક કરીને ત્યાજ્ય. ૩૧

પુત્ર પરીક્ષિત દીઠો સાર, પોતાના કુળનો ધરનાર;

દશદિક્પાળ સરીખા બંધુ, હરખ્યો દેખી શોભે સિંધુ. ૩૨

એણી રીતે ગૃહઆસક્ત, ગૃહવ્યાપાર કરે હરિભક્ત;

રાજ્યમદે માતા ભૂપાળ, એવે આવી પહોચ્યો કાળ. ૩૩

દુસ્તર પરમકાળની ગતિ, તેણે પણ નવ જાણી જતી;

વિદુરે કાળ લહ્યો આવતો, ધૃતરાષ્ટ્ર પ્રત્યે ભાખતો. ૩૪

સાંભળ ધૃતરાષ્ટ્ર ભૂપાળ, નાશી જા કે આવ્યો કાળ;

કાળતણો ત્યાં જે પ્રતિકાર, તે હું નવ જાણું નિર્ધાર. ૩૫

કોથી કાળ નાસે નહિ એહ, કોઇ સમે નવ ભાગે તેહ;

તે એ કાળ સ્વયં ભગવાન, સકળ લોકમાં એહ સમાન. ૩૬

આપાણ સહુનો કરવા નાશ, એ દીસેછે આવે પાસ;

જે કાળે સરવે જન ગ્રશ્યા, પ્રાણ તજી પરલોકે વશ્યા. ૩૭

સહુ કોને વા'લા અતિ પ્રાણ, તેને કાળ તજાવે જાણ;

ધન પુત્રાદિકની શી વાત, કાળ મહાબળિયો વિખ્યાત. ૩૮

તારે જીવ્યાનું શું કામ, પિતૃ ભ્રાત સુત માર્યા ઠામ;

વય ચાલ્યું ને વૃદ્ધજ થયો, દેહ જરા રાક્ષસીએ ગ્રહ્યો. ૩૯

તોએ પડ્યો છે મોહને પાસ, શીદ કરે જીવ્યાની આશ;

અહો જીવને જીવ્યાતણી, આશા દીસેછે અતિ ઘણી. ૪૦

એ દષ્ટાંત અહીં જાણવું, એમ તુજને વા'લું જીવવું;

---

૩૩ રાજ્યમદે ૪૦—જે વખતે બીજા રાજા રાજ્યના મદથી માતા (ઉન્મત્ત) થયા તે કાળ આવી પોહોચ્યો. ૩૫ પ્રતિકાર—ઉપાય.

જેણે ભીમે માર્યા તન, તે આણી ખવરાવે અન્ન. ૪૧
શ્વાન જથા પાળે પોળિયો, તે વિધ નાખોછે કોળિયો;
જે ઉપર તેં નાખી આગ્ય, વળતી વિષ દીધું દુર્ભાગ્ય! ૪૨
સર્વ દેખતાં દૂષિત નાર, શસ્ત્ર ધરીને કીધો માર;
અવનિને ધન લીધું સહુ, જેને તેં દુખ દીધાં બહુ. ૪૩
તે આપે મણિ માણક ગર્થ, તોયે તે શે આવે અર્થ!
એમ દીનતા પામ્યો ઘણી, તોએ આશા જીવ્યાતણી. ૪૪
અને વળી આ તારો દેહ, દિવસ દિવસ ક્ષય થાશે તેહ;
જીરણ વસ્ત્ર જથા ક્ષય થાય, તેવો તારો દેહજ શાય. ૪૫
તે નવ જાણવો મા'ધીર, અણજાણ્યો જઇ તજશે શરીર;
બંધન મૂકી આપ અસક્ત, સ્વારથ પોષે સાધે ભક્ત. ૪૬
અણજાણ્યો જઇ ઉઠી જાય, એણી રીતે મૂકે કાય;
પોતાથી વા પરથી જેહ, આત્મજ્ઞાન ઉપાસે એહ. ૪૭
હૃદય વિષે શ્રીહરિનો વાસ, મંદિર મૂકી લે સંન્યાસ;
તેને અતિ ઉત્તમ જાણવો, પંડિત લોકે પ્રમાણવો. ૪૮
ઉઠી જા ઉત્તર દિશપતિ, જેમ કો બંધુ ન જાણે ગતિ;
હવે આવશે એવો કાળ, માણસને થાશે જંજાળ. ૪૯
રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર એ રીત, વિદુરે સમજાવ્યો કહી નીત;
પ્રજ્ઞાચક્ષુ પ્રકાશ્યું ભાન, આજમીઢ નૃપ આવ્યું જ્ઞાન. ૫૦
નિશ્ચય મન રાખ્યું ભૂપાળ, સ્નેહપાશ છેદ્યો તતકાળ;
મુક્તિ પંથ દેખાડ્યો બંધ, જ્ઞાન લોચને ચાલ્યો અંધ. ૫૧

---

૪૩ દૂષિત—સભામાં આણીને વસ્ત્ર ખેંચાવી દૂષણ આપેલી. ૪૬ અસક્ત — આસક્તિ વિનાનો. સ્વાર્થ ૪૦—ધર્માદિક સ્વાર્થનું પોષણ કરે. મૂળમાં "गतस्वार्थमिमदेहं" "યશ ધર્મ વગેરે સ્વાર્થ જેનાથી હવે બનીશકે એમ નથી, એવા આ દેહને—તજવો" એમ છે. ૫૦ પ્રજ્ઞાચક્ષુ—આંધળો. આજમીઢ—અજમીઢ વંશનો ધૃતરાષ્ટ્ર.

હસ્તિનાપુર મૂકી નીસર્યો, સ્વજન ધનાદિક દુઃખ વીસર્યો;
દેખી હિમાચળ જાતો પતિ, સુબલસુતા ગાંધારી સતી. ૫૨
પતિવ્રતા પાછળથી પળે, મારગ માંહી પતિને મળે;
કોમળ કાયા સ્ત્રી નીસરી, દુઃખ ન પામી કાં હિમગિરિ? ૫૩
જે મૂકે ગૃહે માયાકંદ, તેને ગિરિ આપે આનંદ;
વૈરાગ્યે કરી વાધે શૂર, માટે નવ પીડે હિમપૂર. ૫૪
જથા મનસ્વી મોટો ધીર, સંગ્રામે સુખ પામે વીર;
(હવે) અજાતશત્રુ રાજા ધર્મ, સંધ્યાવદન કીધાં કર્મ. ૫૫
હોમ હુતાશન હોમ્યા ધામ, બ્રાહ્મણને કીધા પ્રણામ;
ધેનુ ધરાતલ આપ્યાં દાન, કંચનદાન કરે રાજાન. ૫૬
ગુરૂજન વંદન ઘરમાં ગયા, જ્યાંહી વિદુર ધૃતરાષ્ટ્ર રહ્યા;
વિદુર પિતર ગાંધારી સોય, મંદિરમાં નવ દીઠું કોય. ૫૭
તે ઘેર સંજય બેઠો હતો, વ્યગ્ર થઇ રાજા પૂછતો;
સંજય તાત અમારો ક્યહાં, વૃદ્ધ અંધ જે હુતો યહાં. ૫૮
માતા ગાંધારી ક્યાં ગઇ, સુત સંભારે દુઃખણી થઇ;
કાકા વિદુર કા'વે જેહ, મુને ઘણું હિતકારી તેહ. ૫૯
મેં કાંઇએ સેવાયાં નહિ, માટે રીસાવ્યાં તે સહી;
પુત્રતણી મેં કીધી ઘાત, નારચ સહિત રીસાવ્યા તાત. ૬૦
પોતાનો જાણી અપરાધ, નારીશુ લજવાયા સાધ;
ગંગામાં ઝંપાવ્યું રાય, મુજને એ આશંકા થાય. ૬૧
પાંડુ પિતા જવ પામ્યા મર્ણ, અમો બાળકા એને શર્ણ;

---

૫૩ દુઃખ ઇ૦—કોમળ કાયા વાળી ગાંધારી હિમગિરિમાં દુઃખ કેમ ન પામી? એનું સમાધાન ૫૪ મી કડીમાં આપે છે. ૫૪ જે ઇ૦—માયારૂપ કંદ જે ઘેર મૂકે-છોડી દેઇને જાયછે. ૫૭ વંદન—વંદન કરીને.

દુઃખથકી જેણે રાખિયા, તે બન્ને કાકા ક્યાં ગયા.　　૬૨
એવું વચન સુણી અદ્‌ભુત, એકાએક ન બોલ્યો સૂત;
વિરહે વિહ્‌વળ વ્યાપી દયા, પ્રેમે કંઠજ ગદગદ થયા.　　૬૩
નિજ સ્વામી જ્યારે દીઠા નહિ, નયને આંસુ ધારા વહી;
પાણિવડે લોહ્યાં લોચન, મને કરી સ્થિર રાખ્યું મન.　　૬૪

સંજયઉવાચ.

નિજસ્વામીને રાખી હૃદે, રાય યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે વદે;
સંજય કહે હું તે નવ લહું, કુળવંદન સાંભળજો કહું.　　૬૫
તારા પિતર કહાવે જેહ, વિદુર તથા ધૃતરાષ્ટ્ર તેહ;
એકાએક અદૃશ્યજ થયા, મુજને પણ વાહીને ગયા.　　૬૬

સૂતઉવાચ.

સૂત કહે સૂણ્ય શૌનક રૂખી, કિંચિત કાળ થયો નૃપ દુખી;
એવે આવ્યા નારદમુનિ, કરતા તુંબરકેરી ધુનિ.　　૬૭
ઊઠી આદર દીધાં માન, પૂજ્યા નારદજી ભગવાન;
પાંચે પાંડવ નીચા નમ્યા, પ્રેમે નારદને પરણમ્યા.　　૬૮

યુધિષ્ઠિરઉવાચ.

આસન બેઠા વીણાપાણ, રાય યુધિષ્ઠિર બોલ્યા વાણ;
સાંભળજો નારદ ભગવન, મારા પિતર પરમ પાવન.　　૬૯
અકસ્માત પળાયા કહીં, તેની ગતિ હું જાણું નહીં;
ગાંધારી અંબા આમતણી, પુત્રશોકથી દુઃખણી ઘણી.　　૭૦
તપસ્વિની તે પણ ગઇ કહું, કયહાં ગઇ તે હું નવ લહું;

---

૬૬ વાહીને—છેતરીને. ૬૭ તુંબરકેરી—વીણાની.

અપાર સાગર ડુબું અમો, કર્ણધાર આવ્યા છો તમો. ૭૧
શોકસમુદ્ર પમાડો પાર, નારદજી આપે આ વાર;
એમ સૂણીને બોલ્યા મુનિ, મહીપતિ પ્રત્યે મધુરી ધુનિ. ૭૨
રાય યુધિષ્ઠિર શોક નિવાર, ઇશ્વરને વશ છે સંસાર;
ઇશ કરે સંયોગ વિયોગ, ભોગવાવતો નિજ નિજ ભોગ. ૭૩
બળદ યદા નાથ્યો નાસિકા, ખીલે બાંધ્યો દૃઢ રાશિકા;
વેદરૂપ ત્યમ મોટો સ્તંભ, નામ દામણે બાંધ્યા સુંભ. ૭૪
કર્મવ્યવહારે સ્થિર રહે, ઇશ્વરનું બલિદાનજ વહે;
જ્યમ ક્રીડા સામગ્રી ઘણી, ચંદન ચીર કુસુમ ને મણિ. ૭૫
ધણીતણી ઇચ્છાએ ચળે, માંહોમાંહે ટોળે મળે;
તેમ ઇશ્વરને વશ આ લોક, હરિ ઇચ્છાએ સુખને શોક. ૭૬
તમો લહો છો આ સંસાર, સ્થિર ને અસ્થિર બેહુ પ્રકાર;
જીવ સ્વરૂપે સ્થિરતા લહે, દેહ સ્વરૂપે અસ્થિર કહે. ૭૭
મિથ્યા છે એ બેઉ વિચાર, સકળ જગત છે બ્રહ્માકાર;
મોહ જનિત જો સ્નેહજ નોય, તો તુજ શોચ્યા યોગ્યજ હોય. ૭૮
મૂળ શોકનું મોહ મહાન, મોહ મૂળ મોટું અજ્ઞાન;
માટે ત્યજ વિહ્વળતા તેહ, અજ્ઞાનેથી પ્રગટી જેહ. ૭૯
તારા મનમાં એવું હશે, મારાં ઘરડાં વનમાં વસે;
દીન અનાથ પરાધીન વૃત્તિ, કયમ કરી ઉદર ભરે દિનપ્રતિ. ૮૦
તું જાણે આ મારો દેહ, તેથી જીવનતા સહુ તેહ;
કાળ કર્મગુણનો આધીન, પાંચ ભૂતનો પીડ્યો દીન. ૮૧
એવો આ જે અસ્થિર દેહ, બીજાને કયમ રાખે તેહ;
જેમ કો પુરૂષ ગ્રસ્યો અજગરે, તે શી પેરની રક્ષા કરે. ૮૨

---

૭૧ તપસ્વિની—તપકરનારની. કર્ણધાર—સુકાની. ૭૪ રાશિકા—રાશ. સુંભ—જડજીવ. ૭૮ મોહ જનિત—મોહથી ઉપજેલો.

વિશ્વંભર કીધી જે વૃત્તિ, તેથી પામે સર્વે તૃપ્તિ;
પશુને હસ્ત નહિ જેહને, સહસ્ત નર ભક્ષ્યે તેહને. ૮૩
પગ રહિત જે તૃણ કે'વાય, તેને ચુંટી ચતુષ્પદ ખાય;
માંહોમાંય પણ મારે બળે, નિર્બળ ને અતિ બળીઓ ગળે. ૮૪
જીવ જીવનું જીવન કરી, સહુનું પૂરું પાડે હરિ;
તે આ સકળ જગત રાજન, આત્મા રૂપ સકળ ભગવન. ૮૫
એક રૂપ પોતે આતમા, સર્વ જીવ જે જોતાં ક્ષમા;
સર્વદૃષ્ટિ તે આપે એક, માયાએ અભ્યાસ અનેક. ૮૬
તેહ આ હમણા રાજન, ભૂત તણા ભાવન ભગવન;
દાનવકુળનો કરવા નાશ, દારામતી મધ્યે પ્રકાશ. ૮૭
કામસ્વરૂપી પોતે હરિ, કનકપુરીમાં કાયા ધરી;
દેવકામ બહુ કીધું બળી, કંઇ એક શેષ રહ્યું છે વળી. ૮૮
ત્યાર લગી દ્વારાવતી વસે, અંતે અંતર્ધાનજ થશે;
તાવત્ કાળ તમો રહો આહીં, યાવત્કાળ હરિ ભૂ મહીં. ૮૯
નારદજી ભાંજ્યા સંદેહ, હવે કહે છે પૂછ્યું જેહ;
વિદુર સહિત ધૃતરાષ્ટ્ર તેહ, ગાંધારી નારી નિજ જેહ. ૯૦
તેની સાથ હિમાચળ ગયો, દક્ષિણમુખ ઋષિ આશ્રમ રહ્યો;
સાત ભાત ત્યાં ગંગા હવી, સપ્ત પ્રવાહે વે' જાન્હવી. ૯૧
સપ્ત ઋષિની પ્રીતે કરી, સાત પ્રવાહ કર્યા સુરસરી;
સપ્તસ્રોતા સહુ કો કહે, ધૃતરાષ્ટ્ર તેને તટ રહે. ૯૨
ધૃતરાષ્ટ્ર ત્યાં નિત્યે નાય, નાના નિયમ ધરે છે રાય;

---

૮૩ સહસ્ત—હાથવાળા. ૮૭ ભાવન—ઉત્પન્ન કરનાર. ૮૯ તાવત્ કાળ—ત્યાં સુધી. યાવત્ કાળ—જ્યાં સુધી. ૯૧ સુરસરી—ગંગા નદી. ૯૨ સપ્તસ્રોતા—સાત પ્રવાહવાળી.

યથાવિધિ આચરતો અનેક, સ્નાન કરીને હોમ વિવેક. ૯૩
લક્ષણ જો જો ભક્ષણ સમે, અન્ન તજીને જળ આચમે;
શમગુણે કરી શોધ્યું મન, ઇચ્છા ન કરે બીજી અન્ય. ૯૪
આશા જીતી નિશ્ચળ થયો, સકળ શ્વાસ તે રૂંધી રહ્યો;
ષટ્ ઇંદ્રિયનાં રૂંધ્યાં દ્વાર, પ્રાણાયામ ને પ્રત્યાહાર. ૯૫
હરિભાવન આણી ધારણા, ત્યજી રજસ્તમની ભારણા;
સત્વ ત્યજીને સુધો સાંગ, એવો યોગ ધરે અષ્ટાંગ. ૯૬
અહંકાર આપે પરહર્યો, સ્થૂળ દેહથી અળગો કર્યો;
વિજ્ઞાનાતમ બુદ્ધિ જેહ, તે સાથે સંયોજ્યો તેહ. ૯૭
દૃશ્ય પદાર્થથી ફરી ફરી, તેહ બુદ્ધિ પરબ્રહ્મ ધરી;
એક આતમા અંતર ટળ્યો, ઉપાધિ ટાળી બ્રહ્મે ભળ્યો. ૯૮
જેમ ઘટાકાશ ઘટેથી ટળે, મહાકાશ વિષે જઈ મળે;
ફરી ન ઉઠે એનું મન, એવું કહે છે નારદ મુન્ય. ૯૯
અંતરગત માયાગુણ જેહ, તેની વૃદ્ધિ નિવારે તેહ;
બા'ર ઇંદ્રિય ટાળ્યાં શૂળ, કાપી નાખ્યું મનનું મૂળ. ૧૦૦
વિષય વાસના કીધી પાર, ત્યજ્યા તત્ક્ષણ સઘળા આ'ર;
નિશ્ચળ સ્તંભ સરિખો થયો, આત્મા રૂપે ઉભો રહ્યો. ૧૦૧
મન કીધું તેને આણવા, (ત્યાં) નારદજી બોલ્યા જાણવા;
તેને તેડવા રખે જતો, વિઘ્નરૂપ તું રખે થતો. ૧૦૨
તેણે સંન્યાશાં છે કર્મ, શાને લાવે રાજા ધર્મ;

---

૯૪ શોધ્યું—સ્વચ્છ કર્યું. ૯૫ પ્રાણાયામ—શ્વાસ રોકવો. પ્રત્યાહાર—વિષયથી મન પાછું ખેંચી લેવું. ૯૬ હરિભાવન—હરિને વિષે મનની ભાવના. ધારણા—હરિ રૂપનું લક્ષ્ય કરવું. રજસ્તમ—રજોગુણ અને તમોગુણ. ૯૯ ઘટાકાશ—ઘડામાં રહેલું આકાશ.

આજથકી દિવસ પાંચમે, દેહ તજીને નિશ્ચે રમે. ૧૦૩

દેહજ થાશે ભસ્માકાર, શાને શોચે રાજકુમાર;

ગાર્હપત્યને પરજાળશે, પર્ણકુટી સાથે બાળશે. ૧૦૪

બળતો દેખીને નિજ પતિ, ગાંધારી જે પત્ની સતી;

પડશે પાવક મધ્યે જઇ, નારદજી એવી ગતિ કહી. ૧૦૫

વિદુર નિહાળી તે આશ્ચર્ય, સાંભળ્ય રે કૌરવના વર્ય;

હર્ષશોક મનમાં વ્યાપશે, તીરથ સેવા કરવા જશે. ૧૦૬

નારદજી એવું ઉચર્યા, વળતા સ્વર્ગભુવન સંચર્યા;

તુંબર સ્વર કરતા પ્રકાશ, અંતર્ધાન થયા આકાશ. ૧૦૭

નારદની વાણી સાંભળી, રાય યુધિષ્ઠિર શોચા ટળી;

ઇતિ ભાગવતે પ્રથમસ્કંધ, જ્યાં ધૃતરાષ્ટ્ર પ્રયાણ સંબંધ. ૧૦૮

રત્ન કહે યત્ને કરી કર્યો, ઓગણસાઠ શ્લોકે વિસ્તર્યો;

અધ્યાય ૧૪ મો.

શ્લોક.

यमुपैतुमगाद्धिमाचलंधृतराष्ट्रोविदुरश्चवित्तमः ॥
विलपद्यमजात्तुशोकहन्ममचेतोनिलयोस्तुसोऽसकृत् ॥ १ ॥

ઉપજાતિ.

ચતુર્દશે ભૂપ અરિષ્ટ દેખી,
આશંકતો શોક કથા વિશેખી;

---

૧૦૩ સન્યાશાં—છોડયાં. રમે—વિરામે—મરે. ૧૦૪ ગાર્હપત્યને—ગાર્હપત્ય અગ્નિને. ૧૦૮ શોચા—શોચના.

૧ શ્લોક—જે ભગવાનને પામવાને ધૃતરાષ્ટ્ર તથા જ્ઞાની વિદુર હિમાચળમાં ગયા તથા જેને અર્થે યુધિષ્ઠિરરાજા વિલાપ કરવા લાગ્યા તે ભગવાન વારંવાર મારા હૃદયમાં વાસ કરીને રહો.

શ્રીકૃષ્ણજી અંતરધ્યાન પામ્યા,
પાર્થે કહી વાત સુણી વિરામ્યા. ૨

સૂતઉવાચ.

રાગ કેદારો.

હરિ સાથે દ્વારાવતી, ગયા ધનંજય મહામતિ;
સ્નેહથી સુહૃદ સગાને નિરખવા રે. ૩
હરિનું હારદ જાણવા, પારથ ગયા મન આણવા;
નવ મળ્યા માસ ઘણા જતા હવા રે. ૪

ઢાળ.

માસ ઘણા વહી ચાલ્યા તોયે, અર્જુન નાવ્યા ગામ;
ઘોરરૂપ અપશુકન દેખતા, ધર્મરાય તે ઠામ. ૫
કાળ તણી ગતિ ઘોર નિહાળી, અવળા ઋતુના ધર્મ;
ક્રોધ લોભ અનૃત આકુલ નર, કરતા પાતક કર્મ. ૬
કપટ સહિત વ્યવહાર વિલોક્યો, રાય યુધિષ્ઠિર નિપટ;
માંહોમાંહે મૈત્રી કરે નર, મનમાં રાખે કપટ. ૭
માતપિતાનો સુહૃદ સ્વબંધુ, સ્ત્રી ભરતારશુ દ્વેષી;
માંહોમાંહે કલહ કરંતા, રાય યુધિષ્ઠિર દેખી. ૮
એવાં ચિન્હ અને વળી દીઠાં, અન્ય અરિષ્ટ કુકર્મ;
દિવસે દિવસે લોક વિષે મહા, લોભ અપાર અધર્મ. ૯
રાય યુધિષ્ઠિર ત્યાં અવલોકી, એ વિધિના ઉત્પાત;
ભીમસેન પ્રત્યે કે' ભૂપત, સાંભળ બાંધવ વાત. ૧૦
અરે ભીમ પારથ પ્રેર્યો છે, દ્વારાવતી પ્રતિ અદ્ય;
નિજ બાંધવ યાદવને જોવા, શે નવ આવ્યા સદ્ય? ૧૧

---

૨ અરિષ્ટ—ખોટાં ચિન્હ.

પુણ્યશ્લોક પોતે પરમેશ્વર—કૃતવિચેષ્ટિત જેહ;
તે જોવા મોકલિયો પારથ, શે નવ આવ્યો તેહ. ૧૨
સાતજ માસ થયા સંપૂરણ, જેની જોતા વાટ;
ભીમસેન તારો લઘુ બાંધવ, નાવ્યો તે શામાટ. ૧૩
કવણ કારણે કનકપુરીથી, આવ્યો નહિ અર્જુન;
તેનું કારણ હું નવ જાણું, સાંભળ્ય ભીમ વચન. ૧૪
અરે ભીમ નારદનો ભાખ્યો, આવ્યો તે શું કાળ;
શ્રીહરિ માણસનું તનુ મૂકી, ધામ જશે જે કાળ. ૧૫
જેથી આપણને આ સંપદ, દારા ને બહુ દેશ;
પ્રાણ પ્રજા કુળ જે કેશવથી, આપણને નહિ કલેશ, ૧૬
ઇશ અનુગ્રહથી જીત્યા સહુ, શત્રુ પમાડયો શોક.
જે હરિ માટે જગત કરીને, અમિત ઉપાર્જ્યા લોક. ૧૭
આ જો રે નર વીર નિહાળી, અતિ ઉત્પાત વિખ્યાત;
આકાશે અપચિન્હ ઘણાંને, અવનિગત ઉત્પાત. ૧૮
અગ્નિ વિષે અપચિન્હ ઘણાં એ, આપણને ભયકારી;
આપણને એ મહાભય કે'છે, મોહ પામે ગતિ મારી. ૧૯
લોચન જંઘા ને કર મારાં, ફરકે વારંવાર;
હૃદે વિષે કંપારવ અતિ કાંઇ, મહાભુંડું હોનાર. ૨૦
આ જો રે આક્રાશુ સૂરજ—સામી રહીને રોયે;
આનનથી અંગારા ઉડે, કાંઇ એક કૂડું હોયે. ૨૧
મારે સન્મુખ શ્વાન રહીને, ગાઢે રોતો જાય;
આશંકા વિણ આગળ ઉભો, તે મુજને ભય થાય. ૨૨

---

૧૨ પરમેશ્વરકૃતવિચેષ્ટિત—હરીએ કરેલી લીલા. ૧૭ અમિત—અનંત. ૧૮ અવનિગત—પૃથ્વી ઉપરના. ૨૧ આનન—મુખ. ૨૨ ગાઢે—ગાઢ સ્વરે.

અધમ પશુ દક્ષિણ દિશ જાતા, ઉત્તમ પશુઓ વામ;
અશ્વ ન હીસે રોતા દીસે, કાંઇ એક કૂડું કામ. ૨૩
મૃત્યુદૂત કપોત રહ્યો આ, કરતો કુત્સિત શોર;
ઉલૂક મન કંપાવે મારૂં, ઘુર ઘુર શબ્દે ઘોર. ૨૪
કલ કલ શબ્દે કાક લવેછે, સરવેનાં સુખ હરવા;
એ સરવે અપચિન્હ અનેરાં, અવનિ ઉજડ કરવા. ૨૫
ધૂસર દિશ ને રવિ શશિ પાછળ, જળકુંડળ ભયકારી;
પર્વત સાથે પૃથ્વી કંપે, ભય ઉપજાવે ભારી. ૨૬
વીજ પડે વર્ષાદ વિનાને, ઘનવિણ વાદળ ગાજે;
એવા અતિ ઉત્પાત વિલોકી, મારૂં મન અતિ ભાજે. ૨૭
પવન પ્રચંડ દશે દિશ ઝૂડે, ઉડે રજ અંધાર;
રૂધિર ઘણું વરસે ઘનધારા, સર્વે દિશ ભયકાર. ૨૮
સૂરજ તેજવિવર્જીત ભાસે, ભીમ નિહાળી નિરાશ;
અન્યો અન્યે બળતા દીસે, ગ્રહ સઘળા આકાશ. ૨૯
ભૂત ભયાનક ભમતાં દીસે, અવનિ ગગન વિચાલે;
ભડકે બળતાં ટોળે મળતાં, દશે દિશાને બાળે. ૩૦
સરિતાનાં જળ ડોળ્યાં દીસે, ડોળ્યાં દ્રહજળ હોય;
લોક તણાં મન ડોલ્યાં દીસે, કલુષ સરોવર સોય. ૩૧
ઘૃતધારાએ સિંચ્યો પાવક, તોય પ્રકાશ ન થાય;
અરે ભીમ એ કાળ કઠિણ છે, કરવો કોણ ઉપાય. ૩૨

---

૨૩ વામ—ડાબેપાસે. ૨૪ મૃત્યુદૂત—મોતના દૂત સરખો. કપોત—હોલો. કુત્સિત-નિંદ્ય. ૨૬ ધૂસર—ભૂખરી. જળકુંડળ—જળનું કુંડાળું. ૨૮ ઝૂડે—અર્થાત્ બહુ વાય. ૨૯ તેજવિવર્જીત—તેજરહિત. ૩૧ દ્રહ—પાણીનો ધરો. કલુષ—મલિન.

વત્સ વળી સ્તનપાન કરે નહિ, ધેનુ ન દૂઝે ધારા;
સુરભિ રૂદન કરંતી દીસે, દીસે વૃષભ નહિ સારા. ૩૩

દેવ તણી પ્રતિમા સહુ દીસે, રૂદન કરંતી જોય;
સ્વેદસહિત તનુ ખળભળતીને, ચળતી સરવે કોય. ૩૪

દેશ નગર ને ગ્રામ ગુહા, મુનિઆશ્રમ ને ઉદ્યાન;
મંદ થયાં આનંદ ન દીસે, શોભા વિણ સમશાન. ૩૫

એ સરવે ઉતપાત મળીને, શો કરશે ઉપઘાત;
એ સઘળાં ઉતપાતે મનમાં, આશંકી મેં વાત. ૩૬

અરે ! ભીમ ભગવાન તણાં જે, પગલાં પરમ પવિત્ર;
જે પદશોભા બીજો પુરૂષ, ન પામે સુવિચિત્ર. ૩૭

તેણે પગલે પુણ્યવિવર્જિત, પૃથ્વી કીધી ત્યાજ;
બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય થયા, આચારવિવર્જિત આજ. ૩૮

એવે એ વિધિ ચિંતા કરતો, ભૂપ મનોરથ ભગ્ન;
એવામાં યદુપુરથી આવ્યો, અર્જુન ચિંતામગ્ન. ૩૯

કનકપુરીથી પારથ આવ્યા, નૃપને લાગ્યા પાય;
આતુર સરખા ઉભા અર્જુન, દીસંતા દુર્ભાગ્ય. ૪૦

નીચે વદને રૂદન કરંતા, નયનકમળ જળ વરખે;
પેલાથી પલટાયો પારથ, દુઃખે હૃદય ઉધડકે. ૪૧

તેજ રહિત તું અર્જુન ઊભો, નિર્બળ લૂખો વેશ;
એવા અર્જુનને અવલોકી, કંપિત હૃદય નરેશ. ૪૨

નારદનું વાયક સંભારી, વારિ લોચન લૂછે;
કુશળ વારતા સુહૃદસગાંની, પરમેશ્વરની પૂછે. ૪૩

---

૩૪ સ્વેદસહિત—પરસેવા સાથે. ૩૬ ઉપઘાત—નાશ.

યુધિષ્ઠિરઉવાચ.

આનર્તક નગરીમાં મારા, સ્વજન સુખી છે તેહ;
મધુ ભોજ દાશારહ સાત્વત, અંધક વૃષ્ણિ જેહ. ૪૪
સુરનામા માતામહ મારો, સ્વસ્તિ સહિત છે એવ;
અનુજ સહિત કુશળો છે મારો, માતુલ શ્રીવસુદેવ. ૪૫
સાત સ્વસા વસુદેવતણી તે, સુખિણી છે અવિટંબ;
દેવકયાદિક મામી સઘળી, કુશળી છે સકુટુંબ. ૪૬
ઉગ્રસેન જીવે છે જેને, હુતો પુત્ર કુજાત;
દેવક તેનો લઘુ બંધવ તે, કુશળો છે કહો વાત. ૪૭
હૃદિક તથા સુત કૃતવર્મા ને, કુશળો છે અક્રૂર;
જયંત ગદ સારણ હરિબંધવ, કુશળો છે માં'શૂર. ૪૮
શત્રુજિદાદિક યાદવ સઘળા, કુશળા અવશ્યમેવ;
સુખિયા છે ભગવાન હરિ ને, સુખિયા છે બળદેવ. ૪૯
વૃષ્ણી મધ્યે મહારથ મોટો, સુખિયો પ્રદ્યુમ્ન વીર;
અનિરૂદ્ધ મોદ સહિત છે જેનો, રણમાં રવ ગંભીર. ૫૦
સુષેણ ચારૂદેષ્ણ સુખી છે, જાંબવતી સુત સાંબ;
ઋષભાદિક સુત સાથ સુખી છે, પ્રદ્યુમનમુખ સકુટુંબ. ૫૧
શ્રીહરિના અનુચર જે ઉદ્ધવ, શ્રુતદેવાદિક જેહ;
સુનંદન નંદાદિ સેવા સહુ, સુખિયા સાત્વત તેહ. ૫૨
હરિ હળધરનો કરતા આશ્રય, એવા યાદવ જેહ;

---

૪૫ માતામહ—માનો બાપ. ૪૬ સ્વસા-બેન. અવિટંબ—વિટંબના વિનાની. ૪૭ પુત્ર—(કંસ). ૫૦ મોદ—આનંદ. રવ—અવાજ. ૫૧ પ્રદ્યુમનમુખ—પ્રદ્યુમ્ન વગેરે. ૫૨ સાત્વત—યાદવ.

તે સર્વે સુખિયા છે મુજને, કહોની અર્જુન તેહ. ૫૩

આપણ સાથે સૌહૃદ બાંધી, સાંધી પ્રીત અપાર;
આપણને સંભારે ક્યારે, પૂછે છે સમાચાર ? ૫૪

ભક્તપતિ ભગવાન સુખી છે, ગોવિંદ દ્વિજનું હેત;
સભા સુધર્મા મધ્યે બેસે, સુખિયા સુહૃદ સમેત. ૫૫

લોકતણા મંગળઉદ્ભવ ને, કુશળ કરે વા માન;
જાદવકુળ સાગરમાં પ્રગટ્યા, અનંત સુખ ભગવાન. ૫૬

જેને ભુજદંડે ઉગારી, નગરીમાં યદુવાસ;
પરમાનંદે મગ્ન રમંતા, વૈકુંઠમાં હરિદાસ. ૫૭

જેના પદની સેવા કરવી, મુખ્ય ધર્મ અધિકાર;
સત્યભામાદિક સુંદરી હરિની, સોળ હજારે સાર. ૫૮

ઇંદ્રાણીને ઉચિત અનુપમ, ભોગવતી બહુ ભોગ;
સંગ્રામે સુરને જીતી હરિ, લાવ્યા ધર્મસંયોગ. ૫૯

જેના કર પ્રતાપે જીવે, જાદવ નિર્ભય ભાગ્ય;
દઢ ચિત્તે જે સભા સુધર્મા, તેમાં મૂકે પાગ. ૬૦

વાસવ સાથ વઢીને લાવ્યા, સભા સુધર્મા જેહ;
તે શ્રીકૃષ્ણ સુખી છે હમણા, કે'ની અર્જુન તેહ. ૬૧

અરે બાપ તું રોગ રહિત છે, અને રહિત સંતાપ;
તેજ રહિત તું ભાસે મુજને, અવલોકંતાં આપ. ૬૨

અરે બાપ તે સ્થાનક તુજને, તિરસ્કાર કંઈ કીધ;
કે અથવા દિન ઘણા રહ્યો તે, માટે માન ન દીધ; ૬૩

---

૫૪ સૌહૃદ—સ્નેહપ્રીતિ. ૫૬ મંગળઉદ્ભવ ઈ૦–મંગળની ઉત્પત્તિ અને કુશળને જે કરે છે. ૫૭ ઉગારી—ઉગારેલી.

૫૯ ઇંદ્રાણીને ઉચિત—ઇંદ્રાણીને લાયકના. ધર્મસંયોગ–ધર્મના સંયોગરૂપ પારિજાતાદિક.

અથવા કોણે પ્રેમશૂન્યઅતિ, ઓછે વચન કહ્યો ?
કે ત્યાં જાચકને દેઇ આશા, દાન ન આપી હર્યો ? ૬૪
જે તું પે'લાં સર્વે કોઇને, શરણ રાખતો વીર;
હમણાં શું ગ્રામકેરા બાળક, નિરખ્યા જાતે ધીર? ૬૫
શરણાગત સુરભિ નિરખીને, વૃદ્ધ રોગી ને નારી;
શરણાગત સરવે કોઇને, તું ન શક્યો ઉગારી. ૬૬
કે મલિનવસ્ત્ર કો અગમ્ય અબળા, ગમન કર્યું તે સાથે?
કે ઉત્તમ અધમ સમાને કોણે, જીત્યો મારગ જાતે? ૬૭
અરે ભાઈ તેં ભોજન કીધું, બાળક વૃદ્ધ વિસારી?
કે અથવા કાંઇ કર્મ અઘટતું, કીધું છે અવિચારી ? ૬૮
કે શું આપણનો અતિવલ્લભ, સુહૃદ સગો હરિ સોય;
તેણે શૂન્ય થયો છે નહિ તો, આવી પીડા નો'ય. ૬૯
ઇતિ ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે, ચતુર્દશો અધ્યાય;
અર્જુન આગમ જે અધ્યા'માં, કહ્યો સકળ મહિમાય. ૭૦
જે અધ્યા'માં શ્લોક થયા છે, પીસ્તાળીસ પ્રબંધ;
રત્ન કહે યત્ને કરી કીધાં, સડસઠ પદ સંબંધ. ૭૧

અધ્યાય ૧૫ મો.

શ્લોક.

नायातोयद्गुपत्तनाद्धरिसखाज्ज्ञातुंतादिच्छांगतो

---

૬૪ કર્યો—ખેંચ્યો. ૬૫ હમણા ઇ૦—તેં તે શું હમણા ગામના બાળકને તારા કરતાં વધારે ધીર જોયા અને તેથી તું લાજ્યો છે શું? અથવા ધીરજાતાં—ધીર વગરના થઈને.

૬૭ કે ઇ૦—કે તારા સરખા ઉત્તમને કોઇ અધમસમાન પુરુષે મારગમાં જતાં જીતી લીધો.

दैवाद्दृष्टनिमित्तदुःखितमतिःश्रीकृष्णतृष्णावृतः ॥
यच्चिन्तामकरोद्युधिष्ठिरनृपोदेवर्षिवाक्यंस्मरन्
सोयंभूभरहारकोविजयतेभक्तालिकातारकः ॥ १ ॥

દ્રુતવિલંબિત.

કળિ નિહાળી યુધિષ્ઠિર તાપિયો,
નૃપ પદેજ પરીક્ષિત થાપિયો;
નૃપતિ સ્વર્ગ અરોહણતા સહી,
ઇતિ કથા શુભ પંદરમે કહી. ૨

સૂતઉવાચ.

રાગ રામગ્રી.

સૂત કહે છે તે સમે, સુણ્ય શૌનક વાત;
રાય યુધિષ્ઠિર તે સમે, એમ પૂછે ભ્રાત. ૩
કૃષ્ણ સખા આશંકિયો, એમ અર્જુન તેહ;
વલ્લભ વિષ્ણુ વિયોગથી, અતિ દુર્બળ દેહ. ૪
ભૂપતિ નાના ભાતની, આશંકા કીધ;
એમ સુણીને અર્જુને, નવ ઉત્તર દીધ. ૫
શોકે મુખ સૂકાઇ જતું, સૂકયું હૃદયપદ્મ;

૧ શ્લોક—ભગવાનની ઇચ્છા જાણીને ગયેલો ભગવાનનો મિત્ર અર્જુન હજી સુધી દ્વારકાથી આવ્યો નહિ, અને અહીં દૈવયોગથી આવા ઉત્પાત થાય છે એમ વિચારીને મનમાં દુઃખી થયેલો તથા શ્રીકૃષ્ણની ખબર જાણવાને ઉત્કંઠિત થયેલો યુધિષ્ઠિર રાજા નારદનું વચન સંભારીને જેની ચિંતા કરતો હતો, તે આ, ભક્તના સમુદાયને તારનાર અને ભૂમિનો ભાર ઉતારનાર ભગવાન જય પામે છે. ૨ અરોહણતા (આરોહણતા)—અર્થાત આરોહણ—ચઢવું.

કાંતિ કલેવરની ઘટી, થયો શોકનું સદ્મ. ૬

શ્રીહરિનો જે ફરી ફરી, સંભારે અર્થ;
ભૂપતિ સામો બોલવા, નવ થાય સમર્થ. ૭

શોક આંસુ લોચન વિષે, સ્તંભાવી સન્ન;
ઉતરતાં આંસુ કરે, લોહ્યાં અર્જુન. ૮

શ્રીહરિ અણદીઠે વાધતી, વિહ્વળતા પ્રીત;
તેથી અર્જુન આકળો, વિરહે ભયભીત. ૯

હેત હરિની મિત્રતા, સગપણનો સ્નેહ;
પારથ સુખ સારથીતણું, સંભારે તેહ. ૧૦

ગદગદ કંઠે કાંપતો, અતિદીન વદન;
જ્યેષ્ઠ યુધિષ્ઠિરની પ્રતિ, બોલ્યો અર્જુન. ૧૧

વાહ્યો હું મુજ બાંધવે, હરિએ મહારાજ;
તેજ તત્ક્ષણ માહરૂં, હરી લીધું આજ. ૧૨

જેણે તેજે દેવને, મન વિસ્મય કીધ;
મહામોટું મુજ તેજ તે, હરિએ હરિ લીધ. ૧૩

જે હરિનો થાતો યદા, ક્ષણ એક વિયોગ;
લોક સકળ અળખામણા, નવ ભાવે ભોગ. ૧૪

જ્યમ પ્રાણ ગયે અળખામણો, મૃતક સુત તાત;
એ વિધ લોક ગમે નહિ, વિના શ્યામ સુજાત. ૧૫

દ્રુપદતણે મંદિર મળ્યા, રાજા ચળચિત્ત;
સાર સ્વયંવરને વિષે, મન્મથમદમત્ત. ૧૬

તેજ હર્યું મેં તેહનું, દઢ ધનુષ્યજ તાણી;
મત્સ્ય વેધ્યો જેની કૃપા, દ્રૌપદી ઘેર આણી. ૧૭

---

૬ સદ્મ—ઘર. ૮ સન્ન-પથરાઈ ગયેલાં (આંસુ). ૧૬ ચળચિત્ત-અસ્થિર મનના. મન્મથ મ૦—કામના મદથી ગાંડા થયેલા.

ઇંદ્ર અમર સરખો બળી, જીતી નિરધાર;
પાવકને આપ્યું પછે, વન ખાંડવ સાર. ૧૮
મૂકાવ્યા મયદાનવે, સભા કીધી વિસ્તાર;
અદ્‌ભૂત શિલ્પણું ત્યહાં, માયા વિસ્તાર. ૧૯
રાજસૂયમાં જ્યાં રહી, નૃપનાં બળિ લીધ;
દશે દિશા નૃપતિ મળ્યા, તે કૃષ્ણે કીધ. ૨૦
જેને તેજે તાહરો, લઘુ બંધવ ભીમ;
દશ હજાર હાથી તણું, જેમાં બળ સીમ. ૨૧
તે ભીમ હણતો હવો, જરાસંધને ભાગ્ય;
જે જરાસંધે ધર્યો, નૃપને શિર પાગ. ૨૨
ભૈરવયાગધર જરાસુતે, નૃપ જોડ્યા જેહ;
ભીમે ભૂપતિ બંધથી, મૂકાવ્યા તેહ. ૨૩
તે નૃપ રાજસૂયયજ્ઞમાં, લાવ્યા બહુ ભેટ;
તે સહુના કરતા સ્વયં, નારાયણ નેટ. ૨૪
દુઃશાસન આદ્યે હતા, જે દુષ્ટ નરેશ;
તારી નારી દ્રૌપદી, તેના દીઠા કેશ. ૨૫
કૃષ્ણાકેરા કેશ ત્યાં, રાજસૂય સુગંધ;
અભિષેકે અતિ ઓપતા, તેના છોડ્યા બંધ. ૨૬
ત્યારે દ્રૌપદીએ સ્મર્યા, હરિ આવ્યા ધાય;
આનંદ પામી અંગના, પ્રભુને પડી પાય. ૨૭
પાદ પ્રક્ષાલ્યા પ્રેમથી, દયાળુ નિરધાર;
દુષ્ટ સભામાં શ્યામજી-એ કીધી સાર. ૨૮

---

૧૮ પાવક–અગ્નિ. ૧૯ મૂકાવ્યા–મેં છોડાવેલા. ૨૩ ભૈરવયાગધર–ભૈરવ યાગ કરવાના વિચારવાળા. જરાસુતે–જરાસંધે. જોડ્યા–એકઠા કર્યા.

સાંથ થયા શ્રીકૃષ્ણજી, મન રાખી રીસ;
તે નૃપકેરી નારનાં, મુડાવ્યાં શીશ. ૨૯
જેણે આપણ ગોપવ્યા, આવી વનવાસ;
દુર્યોધન વન મોકલ્યા, ઋષિજી વનવાસ. ૩૦
એક અચુત વિદ્યારથી, મુનિ માગે અન્ન;
તેને તરપીને પછી, જમતા મુનિજન. ૩૧
ભોજન કાળ ગયા પછી, આવ્યા મુનિ આપ;
ના કે'વાયે નવ મુખે, તત્ક્ષણ દે શાપ. ૩૨
ત્યારે વાસણે વળગી રહ્યું, વાધ્યું શાકાન્ન;
ભોજન કીધું ભૂધરે, તરપ્યું ત્રિભુવન. ૩૩
ત્યારે સકળ ઋષિ તરપ્યા ત્યહાં, જળ મધ્યે મગ્ન;
તેડ્યા પણ આવ્યા નહિ, એમ વાર્યાં વિઘ્ન. ૩૪
જેને તેજે યુદ્ધમાં, શૂલપાણિ સોય;
પાર્વતી સાથે રહ્યા, અતિ વિસ્મય હોય. ૩૫
પ્રસન્ન થઇને આપિયું, પાશુપત અસ્ત્ર;
બીજે દિક્પાળે મુને, આપ્યાં બહુ શસ્ત્ર. ૩૬
હું આજ શરીરે સ્વર્ગમાં, સુરપતિને ધામ;
જેથી બેઠો ઇંદ્રને, અર્ધાસન ઠામ. ૩૭
તેહજ સ્વર્ગ વિષે તદા, રમતો અત્યંત;
ગાંડિવધર કર બેહુ, અમારા બળવંત. ૩૮
તે કરને સુર આશર્યા, કરવા અરિનાશ;
જે હરિના પ્રતાપથી, મારૂં તેજ પ્રકાશ. ૩૯

---

૩૦ ગોપવ્યા—રક્ષ્યા. ઋષિજી—દુર્વાસા. ૩૧ અચુત—દશહજાર. ૩૩ શાકાન્ન—શાકનું પાંદડું. ૩૫ શૂલપાણિ—મહાદેવ. ૩૬ દિક્પાળે-દેવે-ઇંદ્રે. ૩૯ અરિનાશ—નિવાતકવચનો નાશ.

તે હરિએ હું ભોગવ્યો, સંપૂરણ ભોગ;
આજમીઢ નૃપ તેહનો, થયો આજ વિયોગ. ૪૦

કૌરવદળનિધિમાં વળી, જેનો અંત અપાર;
એક રથે હું ઉતર્યો, હરિનો આધાર. ૪૧

ઉત્તરગોગ્રહને વિષે, સેના સાગરપૂર;
મત્સ્ય તિમિંગિલ જે વિષે, ભીષ્માદિક શૂર. ૪૨

ગોધન લીધું વૈરીએ, મેં વાળ્યું ત્યાર;
મુકુટમણિગણતેજને, રિપુનું હર્યું સાર. ૪૩

મોહશરે કરી મોહની, લીધા શણગાર;
તે સર્વે મુને જેહનો, હરિનો આધાર. ૪૪

ભીષ્મ દ્રોણગુરૂ શલ્યની, બહુ સેના જેહ;
બહુ રાજા રથમંડળે, શોભાવી તેહ. ૪૫

ત્યારે અગ્રેસર મારો થયો, સારથી આકાર;
કાળદષ્ટિએ સર્વના, હરી લીધા સાર. ૪૬

આકર્ષ્યાં આયુષ્ય ને, અસ્ત્રવિદ્યા લીધ;
મન ઉત્સાહ હરી ફરી, સહુ છોછા કીધ. ૪૭

દ્રોણ ભીષ્મ ભડ કર્ણ ને, વળી અશ્વત્થામ;
ત્રિગર્તદેશતણો પતિ, સુશર્મા નામ. ૪૮

---

૪૦ ભોગવ્યો–ભોગવાવ્યો. આજમીઢ–હે યુધિષ્ઠિર ! ૪૧ કૌરવદળનિધિમાં—કૌરવની સેના રૂપી સાગરમાં.

૪૨ ઉત્તરગોગ્રહ–વિરાટના નગરની ઉત્તરદિશાએ કૌરવોએ ગાયો પકડી હતી તે સંબંધી યુદ્ધ. તિમિંગિલ–અતિમોટા મત્સ્ય.

૪૩ ગોધન–ગાયોરૂપી ધન. મુકુટમણિગણતેજ–માથાના મુકુટમાં જડેલા મણિઓના જથાનું તેજ. ૪૬ સારથિઆકાર–સારથિરૂપે. સાર—તત્વ—બળ.

શલ્ય જયદ્રથને વળી, બાલ્હિક ભૂપાળ;
એણે મૂક્યાં અસ્ત્ર જે, અતિશે વિક્રાળ. ૪૯
તે મુજને અડક્યાં નહિ, આફ્રાણીએ નાશ;
ત્યારે જે હરિયે નિજ કર વિષે, હું રાખ્યો પાસ. ૫૦
જ્યમ હરિજન પ્રહ્લાદને, અસુરનાં જે અસ્ત્ર;
નવ સ્પર્શ્યાં તેમ તે મને, નવ લાગ્યાં શસ્ત્ર. ૫૧
જે હરિયે મુજને કર્યા, મોટા ઉપકાર;
જયદ્રથ વધને વિષે, થાક્યા હય ચાર. ૫૨
જળ વિના વાજી આકળા, શ્રમ પામ્યા પર્મ;
સથ રથેથી ઉતર્યા, પોતે પરબ્રહ્મ. ૫૩
બાણવડે ધરણી હણી, હય પાયા આપ;
તેણે સમે હું ઉગર્યો, હરિનો પરતાપ. ૫૪
ત્યારે અરિયે દેખી એકલો, ન હણ્યો હું જેહ;
અંતર્યામીએ તેહનાં, મન ફેરવ્યાં તેહ. ૫૫
મોક્ષારથી મહાનંત ત્યાં, ભજે જેહનાં ચર્ણ;
ઇશ્વર આત્મજ્ઞાનનો, આપનારો શર્ણ. ૫૬
તેહ કર્યો મેં સારથી, સ્વય શ્રીભગવાન;
રાય યુધિષ્ઠિર એ જુઓ, મારૂં અજ્ઞાન. ૫૭
સુંદર હાસ વિલાસમાં, પરિહાસની વાણી;
સ્નેહ સહિત સંબોધને, કહી શારંગપાણિ. ૫૮
હે પારથ અર્જુન સખા, કુરુનંદન ભાઈ;
એવી વાણી હું મતિ, કહેતા જદુરાઇ. ૫૯
એમ મધુર વચન માધવ તણાં, સંભારી આંહી;
આજ મને દુ:ખ ઉપજે, અંતરગત માંહી. ૬૦
શૈયા આસન ભોજને, હરિનો ગ્રહી હાથ;

અટણ કરંતા એકઠા, હરિને હું સાથ. ૬૧
કો દિન દેખી એકલા, વક્રોક્તિ વાણ;
તિરસ્કાર કીધા પછે, નિજ બાંધવ જાણ. ૬૨
શ્રીહરિએ સઘળા સહ્યા, મારા અપરાધ;
મિત્રતણો અપરાધ સે', જ્યમ મિત્રજ સાધ. ૬૩
જ્યમ પુત્રતણો અન્યા' સહે, સુપિતા સુવિવેક;
હું કુમતિતણા સહ્યા, અપરાધ અનેક. ૬૪
તે હું ત્યાં પુરૂષોત્તમે, સૂનો મહારાજ;
મિત્ર સુહૃદ પ્રિય શૂન્યછું, હૃદયા વિણ આજ. ૬૫
શ્રીહરિકેરી સુંદરી, જે સોળ હજાર;
મારગ રાખી નવ શક્યો, હું પામ્યો હાર. ૬૬
દુર્જન ગોપે પરભવ્યો, અબળાની પેર;
નિર્બળથી હારી કરી, આવ્યો છું ઘેર. ૬૭
તેહ ધનુષ્ય ગાંડિવ આ, તેહ મારાં બાણ;
તે રથ મારો આ રહ્યો, તે હય નિરવાણ. ૬૮
તે હું આ ઊભો રથી, જેને નમતા ભૂપ;
એક ક્ષણે ખોટું થયું, હરિ પાખ્ય કુરૂપ. ૬૯
જ્યમ હોમ કર્યો જઇ ભસ્મમાં, તે નિષ્ફળ થાય;
જ્યમ કપટીનું કૃત દાન તે, પાછું ફરી જાય. ૭૦
જ્યમ ઉખર ખેતર બીજ ત્યાં, નવ આવે કામ;
એમ સહુ મિથ્યા થયું, વિના સુંદરશ્યામ. ૭૧
અરે રાય તમો પૂછ્યા સગા, કુશળ છે જેહ;

---

૬૧ અટન કરંતા—ફરતા. ૬૯ પાખ્ય (પાખે) વિના ૭૧ ઉખર—ખાર ભૂમિ.

યદુવર નગર વિષે સહુ, ક્ષય પામ્યા તેહ. ૭૨
વિપ્રશાપ ઉન્મત્ત જે, માંહો માંય માર;
ચાર પાંચ એક ઉગર્યા, મુષ્ટિના પ્રહાર. ૭૩
પીધી મદિરા વારૂણી, મદઉન્મત્ત મન;
આપ આપના અજ્ઞાનથી, ચઢ્યા અન્યો અન્ય. ૭૪
પ્રાયઃ એ ભગવાનની, ચેષ્ટા અદ્‌ભૂત;
માંહોમાંહે હણે અને, ઉગારે ભૂત. ૭૫
જળચર જળ મધ્યે યથા, મત્સ્યાદિક પ્રાય;
મોટા મત્સ્યાદિક યથા, નાનાને ખાય. ૭૬
બળિયો દુર્બળને હણે, ન ગણે મન ભીત;
યાદવ અન્યો અન્ય ત્યાં, વઢિયા એ રીત. ૭૭
એમ બળિયા જાદવની કને, નિર્બળને મા'ર;
એમ કરી હરિ ભૂમિનો, ઉતાર્યો ભાર. ૭૮
હવે હરિચરિત્ર મેં, કાંઇ નવ કહેવાય;
વિઠ્ઠલવાક્ય સંભારતાં, મન તાણી જાય. ૭૯
દેશકાળ ઘટતાં ઘણાં, અરથે સંયુક્ત
એવાં અચ્યુતજીતણાં, હિત વાયક ઉક્ત. ૮૦
ગોવિંદવાણી ચિત્તને, તાણે અદ્‌ભુત;
શૌનક આદિ મુનિ પ્રતિ, એવું બોલ્યા સૂત. ૮૧
કૃષ્ણતણું જે શોભતું, પદપંકજ ધન્ય;
એ વિધિ ચિંતવતો હવો, અતિશે અર્જુન. ૮૨

---

૭૩ વિપ્ર ઇ૦—વિપ્રના શાપથી ઉન્મત્ત થયેલા યાદવો માંહોમાંહે માર મારીને મરી ગયા; તેમની મુષ્ટિના મારમાંથી ચાર પાંચ ઊગર્યા છે. ૭૪ મદિરા વારૂણી—વારૂણી નામની મદિરા. ૭૫ પ્રાયઃ—વિશેષ કરીને. ભૂત—પ્રાણી માત્ર. ૭૮ હરિ—હરિએ. ૭૯ મન ઇ૦—તે વાક્ય મનને તાણી જાય છે. ૮૨ પદપંકજ—ચરણકમળ.

નિશ્ચળ સ્નેહે નિર્મળી, મતિ કીધી શાંત;
શોક તજી સૂધો થયો, અર્જુન અભ્રાંત. ૮૩

વાસુદેવપદ ચિંતવે, ભાગ્યો મનવેગ;
ભક્તિએ મનમળ નિર્ગમ્યો, શમ્યો મન ઉદ્વેગ. ૮૪

ભગવદ્ગીતા ભારતેં, સંભારી તેહ;
ભગવાને ભાખી હતી, રણ મધ્યે જેહ. ૮૫

કાળ કર્મ તમને બળે, વીસર્યું રાજાન;
પાછું ફરીને પારથે, પામ્યું તે જ્ઞાન. ૮૬

બ્રહ્માસ્મિ ભાવે કરી, લય પામ્યો શોક;
બ્રહ્મજ્ઞાને દ્વૈતનો, થયો સંશય ફોક. ૮૭

આપ અવિદ્યા નિર્ગમી, નિર્ગુણ લયલીન;
લિંગ ગયો અર્જુન થયો, ફરી ઉત્પત્તિ હીન. ૮૮

ભગવદ્મારગ સાંભળી, વળી યાદવછેદ;
રાય યુધિષ્ઠિરની મતિ, નવ પામી ભેદ. ૮૯

સ્વર્ગતણે મારગ જવા, મન કીધું રાય;
નારદની વાણી નૃપે, આણી મન માંય. ૯૦

હવે કુંતાને કાને પડ્યો, જદુવંશ વિનાશ;
ભાગવદ્ની ગતિ સાંભળી, થઇ ચિત્ત નિરાશ. ૯૧

ભક્તિવડે ભગવાનમાં, આરોપ્યું મન;
કુંતાજી કૃષ્ણમયી થઇ, પછે મૂક્યું તન. ૯૨

---

૮૬ તમ ઇ૦—તમો ગુણના બળથી. ૮૮ નિર્ગુણ-નિર્ગુણ પરમાત્મા લય પામીને લીન થયો. લિંગ ઇ૦—તેનો લિંગ (વાસના દેહ) ગયો (નાશ પામ્યો) અને અર્જુન ફરીને ઉત્પત્તિ વિનાનો જીવન્મુક્ત થયો. ૮૯ ભેદ ઇ૦—ભેદપામી નહિ-ત્યાગના માર્ગથી બદલાઇ નહિ.

જે તનુએ ભૂમિ તણો, ઉત્પાટ્યો ભાર;
તે તનુ મૂકયું માધવે, નિરંજન નિરાકાર. ૯૩

ભારે થયા ભૂપાળ જે, પોતાનાં અંગ;
પોતે દેહ ધરી કરી, કર્યો તેનો ભંગ. ૯૪

અદ્‌ભુત લીલા નાથની; કો ન જાણે પાર;
નિજ દેહે નિજ દેહનો, કીધો સંહાર. ૯૫

કંટક કાઢ્યો કંટકે, અળગો ભગવાન;
યાદવતનુ તનુ ભારભૂ, એ બેહુ સમાન. ૯૬

જ્યમ રૂપ ધર્યાં મધુસૂદને, મત્સ્ય કચ્છપ જેહ;
પ્રગટ કર્યાં ને સંહર્યાં, ત્યમ મૂક્યો દેહ. ૯૭

જ્યમ નાટ્ય વિષે નટુઓ રમે, લઇ નાના વેષ;
પ્રગટ કરે ને સંહરે, એક આપે શેષ. ૯૮

હવે સ્વર્ગારોહણ ભૂપને, સંબોધે એષ;
સૂત કહે શૌનક પ્રતિ, કળિકાળપ્રવેશ. ૯૯

જ્યારે શ્રીભગવાન મુકુંદજી, મહિમા મહારાજ;
પોતાને દેહે કરી, પૃથિવી કરી ત્યાજ. ૧૦૦

ત્યારે કળિયુગ આવી પ્રગટ્યો, વરતાવી આણ;
સાંભળવા સરખી કથા, એ હરિની જાણ. ૧૦૧

ત્યારે ગુણ વર્જિત જે રહ્યા, નર કા'વે નષ્ટ;
કળિયુગ એવા દુષ્ટને, અતિ દેતો કષ્ટ. ૧૦૨

---

૯૩ ઉત્પાટ્યો—ઉપાડી નાખ્યો. ૯૬ યાદવ તનુ—યાદવમાં ભગવાને જે તનુ (દેહ) ધારણ કરી હતી તે, તથા ભૂભાર રૂપ જે તનુ ધારણ કરી હતી તે બન્ને ભગવાનને મન સમાન છે.

૯૮ નાટ્ય—નાટક. આપે—પોતે. ૧૦૦ મહિમા મહારાજ—મહિમા રૂપ મહારાજ.

શાથ યુધિષ્ઠિરે ઓળખ્યો, કળિનો પ્રવેશ;
પોતાના ઘરમાં તથા, નગરે નિજ દેશ. ૧૦૩

લોભ અનૃત પરહિંસને, દીઠ્યું ચક્ર;
જાવા મતિ કીધી નૃપે, વિધિ દેખી વક્ર. ૧૦૪

ચક્રવર્તી નિજ પૌત્ર જે, પરીક્ષિત અભિધાન;
વિજયી વીર વિલોકિયો, ગુણ આપ સમાન. ૧૦૫

સાગર સુધી મેદિની, પરીક્ષિતને દીધ;
ગજપુર મધ્યે ભૂપતે, અભિષેકજ કીધ. ૧૦૬

મથુરામાં અનિરૂદ્ધનો, સુત વજ્ર વિશેષ;
અભિષેકયો અવનિપતિ, સુરસેનજ દેશ. ૧૦૭

પ્રાજાપતિ ઇષ્ટિ કરી, મનમાં જગદીશ;
આત્મામાં અગનિ પછે, આરોપ્યા ઇશ. ૧૦૮

તે સર્વે તજ્યા ત્યહાં, તજ્યા ભૂષણભાર;
વલયદુકૂલાદિક સહુ, મઠ્યા શણગાર. ૧૦૯

નિરઅહંકાર થયો પછે, નિર્મમતાવ્યાધ;
બંધન બાળિ નિર્ગમ્યા, નૃપ સર્વ ઉપાધ. ૧૧૦

ઇંદ્રિય આરોપ્યાં નૃપે, મન મધ્યે દીન;
ને મન હોમ્યું પ્રાણમાં, પ્રાણનું આધીન. ૧૧૧

પ્રાણ અપાન સમીરમાં, હોમ્યા નૃપ સોમ;

---

૧૦૪ અનૃત—અસત્ય. પરહિંસને—પરહિંસાએ. વક્ર—વાંકો. ૧૦૫ ચક્રવર્તી— ચક્રવર્તી યુધિષ્ઠિરે.

૧૦૮ ઇષ્ટિ—યજ્ઞ. આત્મામાં ઇ૦—ગૃહસ્થાશ્રમનો અગ્નિ મનવડે આત્મામાં આરોપ્યો.

૧૧૦ નિર્મમતાવ્યાધ—મમતા રૂપી વ્યાધિ વિનાનો. નિર્ગમ્યા— તજ્યા. ૧૧૧ આધિન— (મન).

અપાનનો નિજ દેવતા, મૃત્યુમાં હોમ. ૧૧૨

મૃત્યુ દેહમાં મેળવ્યો, પંચતત્વ સ્વરૂપ;

દેહ પડ્યો હું આતમા, સ્થિર જાણ્યો ભૂપ. ૧૧૩

પંચ તત્વનો પિંડ ત્યાં, ત્રિગુણે આરોપ;

ત્રૈણે ગુણ અવિદ્યા વિષે, ધરી કીધો લોપ. ૧૧૪

દેહ અવિદ્યા જીવમાં, આરોપી ભિન્ન;

એ વિધિ શોધી જીવને, કર્યો બ્રહ્મમાં લીન. ૧૧૫

વનકુળ વસ્ત્ર ધરી કરી, નિરાહાર નરેશ;

મૌન ધરી મૂક્યા પછે, છૂટા નિજ કેશ. ૧૧૬

જગત વિષે દેખાડતો, પોતાનું રૂપ;

જે ઉન્મત્ત પિશાચની, પેરે તે ભૂપ. ૧૧૭

બધિર થયો સુણતો થકો, આણજ્નેતો રૂપ;

પૂર્વજને પંથે પળ્યો, ઉત્તર દિશ ભૂપ. ૧૧૮

હૃદય વિષે પરબ્રહ્મને, ધરતો તે ધીર;

તે દિશ જે ગયો નવ વળ્યો, ત્યહાં ચાલ્યો વીર. ૧૧૯

નૃપની પાછળ નિસર્યા, સઘળા નિજ ભ્રાત;

પાંડવ શ્રીપરમેશને, સમરે સાક્ષાત. ૧૨૦

કળિયુગ મિત્ર અધર્મનો, આવ્યો મન જાણ;

સકળ પ્રજા સ્પર્શી વળ્યો, કળિયુગ નિર્વાણ. ૧૨૧

સકળ અર્થ સાધી કરી, પાંચે પૃથ્વીશ;

---

૧૧૨ અપાન સમીરમાં—અપાન વાયુમાં. અપાનનો દે૦—અપાનનો દેવતા મૃત્યુ છે માટે તેનો તેમાં લય કર્યો. મૃત્યુનો લય દેહમાં, દેહનો પંચતત્વમાં, પંચતત્વનો ત્રણ ગુણમાં, ત્રણ ગુણનો અવિદ્યામાં, અવિદ્યાનો જીવમાં અને જીવનો બ્રહ્મમાં લય કર્યો. (કડી ૧૧૫ મી સુધી અન્વય.)

સૂતઉવાચ.

રાગ ધનાશ્રી.

શૌનક સુણતાં ભણતો સૂત જી, પરીક્ષિત નૃપના ગુણ અદ્ભુતજી;
પરીક્ષિત પોતે વૈષ્ણવરાજ જી, પૃથિવી પાળે પોષે સાજ જી. ૩
જે વિધિ વદતા પાંડવ રાજ જી, તે વિધિ પાળે પરીક્ષિતરાજ જી;
કો ધીર કહેતા જાતકકર્મ જી, જનમ સમે જે બોલ્યા ધર્મ જી. ૪

ઢાળ.

જનમ સમે જે ધર્મ બોલ્યા, મહત ગુણ ગંભીર;
તે વિધિ પૃથ્વી પાળતો, તે પરીક્ષિત મહાવીર. ૫
નરપતિ ઉત્તરતણી તનયા, ઇરાવતી ઇતિ નામ;
તે પદ્મિનીને પછે પરણ્યા, પરીક્ષિત અભિરામ. ૬
તે વિષે જનમેજયાદિક, હુવા ચાર કુમાર;
પરીક્ષિતથી પ્રગટ્યા સુત, અનુપમ આકાર. ૭
પછે શારદ્વતને ગુરૂ કરીને, હયમેધ કીધા ત્રણ;
નદી ગંગાતણે તટ, દક્ષિણા સહિરણ્ય. ૮
જે યજ્ઞ મધ્યે દેવનાં, પ્રત્યક્ષ દર્શન લીધ;
પરીક્ષિત નૃપે એવા, અશ્વમેધ ત્રણ કીધ. ૯
ગોમિથુનને ઘાત કરતો, પગે પાપી કોય;
રાજચિન્હે રાજતો, પણ શૂદ્ર રૂપી સોય. ૧૦
પરાક્રમ પોતાતણે કળિયુગ, ગ્રહ્યો પરીક્ષિત રાય;
દશે દિશાને જીતતામાં, કોઇ સ્થાનક માંય. ૧૧

---

૮ શારદ્વત—કૃપાચાર્ય. સહિરણ્ય—સુવર્ણ સહિત દક્ષિણા આપીને.
૧૦ ગોમિથુન---બળદ અને ગાય. પગે—પગવડે—લાત મારીને.

શૌનકઉવાચ.

સૂતની વાણી સુણીને, વદે શૌનક સ્પષ્ટ;
દિગ્વિજેમાં કોણ સ્થાનક, ગ્રહ્યો કળિયુગ પુષ્ટ. ૧૨
ઠામ કાં માર્યો નહિ, સાહ્યાતણી શી વાત;
નૃપરૂપસદૃશ કોણ જેણે, ધેનુ તત્પદઘાત. ૧૩
તે કહેની મહાભાગ્ય જો કંઇ, હરિકથાશ્રય હોય;
હરિપદાંબુજમકરંદ સ્વાદી, સંત વાત કે' સોય. ૧૪
અલાપ અંન્ય અસત્ય ભાષણ, તેથકી શું થાય;
આપણું અતિ અનુપમ તે, અફળ આયુષ થાય. ૧૫
અલ્પઆયુષ્ય લોક ને વળી, મરણવાન નિદાન;
મુક્તિ મનમાં ઇચ્છતો, જે મૃત્યુલોક વિધાન. ૧૬
તેના અતિ ભયાનક જે, મહાસમરથ મૃત્ય;
તે પશુહિંસન કરમ કરવા, આંહીં આણ્યો સત્ય; ૧૭
જ્યાં સુધી અહીં રહે અંતક, ત્યાર સુધી જાણ;
મૃત્યુલોકતણે વિષે કો, નવ મરે નિર્વાણ. ૧૮

---

૧૨ દિગ્વિજે (દિગ્વિજય)—દિશાઓમાં જય મેળવવો તે. ૧૩ ઠામ કાં માર્યો નહિ—તે ઠેકાણેજ કેમ મારી ન નાખ્યો ? સદૃશ— સરખો. ધેનુ ઇ૦—ધેનુને તેના પગવડે હણી તે કોણ ?

૧૪ હરિકથાશ્રય—હરિની કથાના આશ્રયવાળું. હરિ ઈ૦—અથવા, હરિના પદ (ચરણ) રૂપી અંબુજ(કમળ)ના મકરંદના સ્વાદી (ચાખના- રા) સંતની વાત હોય તો તે કહે.

૧૬ અલ્પઆયુષ્ય—ટુંકા આયુષ્યવાળા (બ. ત્રી.) મરણવાન— મરણ ધર્મવાળા. ૧૭ મૃત્ય—મૃત્યુ. આંહી—આ યજ્ઞમાં. ૧૮ અંતક— મૃત્યુ.

એટલે અર્થે તમો તેડચા, સૂત એણે ઠામ;
યજ્ઞને મિષ મહાઋષિ જે, સુણે હરિવર નામ. ૧૯
અહો આ નરલોકે પીવું, હરિકથામૃતપાન;
જેહ પીધે અમૃત પામે, સદ્ય નિશ્ચે માન. ૨૦
મંદમતિ ને મંદ નરને, મંદ આયુષ્ય અર્થ;
નિશા નિદ્રાએ સૂએ, દિન ક્ષુએ કાર્યે વ્યર્થ. ૨૧
હવે કળિયુગતણો નિગ્રહ; પરીક્ષિતે કૃતભંગ;
સૂત તે સંબંધ કહે છે, શૌનકાદિક સંગ. ૨૨
પરીક્ષિતના સેનપાલિત, કુરૂ જાંગલ દેશ;
ત્યાં સાંભળ્યો ભૂપાળ વળિ, કલિયુગતણો પ્રવેશ. ૨૩
વાત તે અળખામણી ઘણી, સુણી શ્રવણે આપ;
સંગ્રામપંડિત પરીક્ષિત નર, સદ્ય સાધ્યું ચાપ; ૨૪
રથ કર્યા બહુ શણગાર ચારે, જોતર્યા હય શ્યામ;
ધ્વજામાં મૃગરાજ ગાજે, પરીક્ષિત વિશ્રામ. ૨૫
રથ અશ્વ હાથી પદાતિ, ચોપાસ સેના ધાય;
પરીક્ષિત નૃપ એ વિધે, દિગ્વિજય કરવા જાય. ૨૬
નવખંડમંડિત મેદિની, જાતા પરીક્ષિત રાય;
ભદ્રાશ્વ ને કેતુમાલ ભારત, કુરૂ ઉત્તર માંય. ૨૭
પૂર્વ પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ, અને ઉત્તર દેશ;

---

૨૦ અમૃત—મોક્ષ. ૨૨ કૃત ભંગ—પરીક્ષિતે કર્યો છે ભંગ જેનો—પરીક્ષિતે નસાડેલા કળિયુગનો.

૨૪ સંગ્રામપંડિત—યુદ્ધમાં કુશળ. ૨૬ પદાતિ—પાયદળ. ૨૭ ભદ્રાશ્વ ઈ૦—ભદ્રાશ્વ, કેતુમાળ, ભારત, અને ઉત્તરકુરૂ એ અનુક્રમે મેરૂની ચારે દિશાએ આવેલા ખંડ છે.

સમુદ્ર ને સ્પર્શી રહ્યા, એ ખંડ ચારે એપ. ૨૮

મેરૂને ચોપાસ વશો, ઈલાવર્તજ ખંડ;

ઉત્તરે રમ્યક અને વળી, હિરણ્યમય પ્રચંડ. ૨૯

દક્ષિણે હરિવર્ષ ને, કિંપુરૂષ ત્યાં કહેવાય;

એ ખંડ નવ નીત્યે કરી, જીત્યા પરીક્ષિત રાય. ૩૦

તે તે સ્થળે મહાપુરૂષ પોતા-તણા પૂર્વજ ઉક્ત;

યશગાન તેનું સાંભળે, શ્રીકૃષ્ણ મહિમા યુક્ત. ૩૧

અશ્વત્થામા અસ્ત્રથી, ઉગર્યો આતમ દેહ;

શ્રીકૃષ્ણજી રક્ષા કરી, સાંભળ્યું પરીક્ષિત તેહ. ૩૨

સુણ્યો યાદવ અને પાંડવ, પ્રગટ પ્રેમ અપાર;

સર્વની શ્રીકૃષ્ણ મધ્યે, સુણી ભક્તિ વિચાર. ૩૩

પ્રસન્ન મન રાજન સુણી, પ્રકાશે લોચન;

પૂર્વજતણા ગુણ ગાય તેને, થાય નૃપ પ્રસન્ન. ૩૪

બહુ મૂલ્ય અંબર અર્પતો ને, વળી મનોહર હાર;

ગાનારને ધન સાર અરપે, પરીક્ષિત દાતાર. ૩૫

જગત સહુ જેને નમે તે, ભક્ત પાંડવ માંય;

પ્રીત પરમેશ્વરતણી, ઘણી સુણી ભૂપતિ ત્યાંય. ૩૬

સારથી શ્રીહરિ થયા ને, સભાના સરદાર;

ચિત્તઅનુવર્તી અને, સખ્યભાવ દૂત વિચાર. ૩૭

---

૨૮ એપ—એ. ૩૦ નીત્યે—નીતિએ. ૩૧ પૂર્વજઉક્ત—પાછળ કહેલા યુધિષ્ઠિર વગેરે પૂર્વજ.

૩૪ પ્રસન્ન ઈ૦—તે સુણીને પ્રસન્ન મનવાળા રાજન (હર્ષથી) લોચન પ્રકાસે છે. ૩૭ સભાના સરદાર—સભાસદ. ચિત્તઅનુવર્તી—સેવક.

રખવાળ પાંડવના થયા, જેને વસે ગંગા ચરણ;
નિશામાં કર ખડગ ગ્રહીને, કરંતા જાગરણ. ૩૮
જ્યાં તેડતા ત્યાં જતા પાછળ, સ્તવનને પરણામ;
એવા ભક્તવત્સળ કૃષ્ણને, નૃપ ભજે પરીક્ષિત નામ. ૩૯
તે ભૂપ એ વિધ્ય વર્તતો, નિત્ય સુણે પૂર્વજ કીર્ત;
ઉતાવળું આશ્ચર્ય દીઠું, સુણો કહું તે વર્ત. ૪૦
ધર્મ એકે ચરણ ચાલે, વૃષભ કેરૂં રૂપ;
ધેનુ રૂપે ધરણી દીઠી, ઘણું દુખણી ભૂપ. ૪૧
ધરણી મુખથી ઝરે આંસુ, વત્સ વિન જ્યમ માત;
ધર્મ ધેનુ રૂપ ભૂને, પૂછતો તે વાત. ૪૨
અરે કહે કલ્યાણી તુજને, વ્યથા દીસે બા'ર;
તેથકી બીજી વ્યથા કંઇ એક, હશે હૃદય મોઝાર. ૪૩
(નિત્યે) જે તનુ તારૂં ધરાવતી, વદન ઝાંખુ જાત;
સુદૂરતર પરિવારની, શોચના કરેછે માત? ૪૪
ત્રણ પદ તૂટી પડ્યા પગ, એક ઊભો છુંય;
એવો હું તે માહરી, શોચના કરે શું તુંય. ૪૫
વૃષલીભૂત ભૂપતિ ભોગવે, હે ભૂમિ તુજને આજ;
તે માટ દુઃખ પામે ઘણું, શું કરે કારણ કાજ. ૪૬
યજ્ઞ ભાગ જે દેવના, દૈત્યે હર્યા જે માટ;
અરે માતા એવડું દુઃખ, ધરેછે તે માટ. ૪૭
અરે માતા માગતા, મઘવા ન વરસે મેહ;

---

૪૦ કીર્ત —કીર્ત્તિ. વર્ત (વૃત્ત)—વૃત્તાંત. ૪૨ ધર્મ ઇ૦—ગાય રૂપી પૃથ્વી ને બળદ રૂપી ધર્મ તેના દુઃખની વાત પૂછતો હતો. ૪૪ સુદૂરતર—અતિશય વેગળે. ૪૬ વૃષલીભૂત—અધર્મી.

પ્રજા પીડિત વિલોકીને, શોક રાખે તેહ. ૪૮
ભરતાર રાખે નારને ને, પિતા પોખે બાળ;
તે પતિ પીડે નારને, અને તાત સુતનો કાળ. ૪૯
રાક્ષસતણી પેરે પીતા પીડે, બાળકાને જેહ;
અરે માતા મેદિની, શું દુઃખ ધરેછે તેહ. ૫૦
વળી દેવી સરસ્વતી રે', દુરાચારી ધામ;
રાજસેવા કરે દ્વિજ, તું દુઃખ ધરે તે કામ. ૫૧
કળિકલેશી નૃપતિ દેખી, શકે પામી કષ્ટ;
નૃપતિ પીડિત દેશ દેખી, દુઃખ ધરે તું સ્પષ્ટ. ૫૨
વિધિવિવર્જિતશયન મધ્યે, મિથુન કરતા લોક;
જીવ લોક નિહાળી એવો, દુઃખ ધરે તું શોક. ૫૩
હે માત અથવા થયો તુજ પર, યથા ભૂરિ ભાર;
ઉતારવા અવતાર લીધો, નિરાકાર મુરાર. ૫૪
તે થયા અંતર્ધાન હરિ, પરહરી તુજને જોય;
તેનાં મોક્ષદાતા કર્મ સમરી, કરે શોચા સોય. ૫૫
એ સર્વે મુજને કહે માતા, યથા મૂળ વિચાર;
શામાટ મહી થઇ દૂબળી, તે કહે કારણ સાર. ૫૬
વળી જ્યાંથકો બળિયો ઘણો, જે કાળ અતિ આરોગ્ય;
શું હણ્યું તુજ ભાગ્ય તેણે, દેવતાને ભોગ્ય. ૫૭
વૃષભ રૂપ ધર્મ પ્રત્યે તદા, મેદની બોલી જેહ;
હે ધર્મ તું જાણે સહુ, તો કહું તુજને તેહ. ૫૮

---

૪૮ મઘવા—ઇંદ્ર. ૫૩ વિધિ વિવર્જિત શયન—અર્થાત્ શાસ્ત્રે મના કરેલા દેશકાળમાં અને મના કરેલી સ્ત્રીઓ સાથે. ૫૪ ભૂરિ—ઘણો. ૫૫ શોચા—શોચના. ૫૭ જ્યાંથકો—જેથી કરીને.

ધરણીઉવાચ.

હે ધર્મ તું જાણે સહુ જે, મુને પૂછ્યું એવ;
તું ચાર ચરણે વર્તતો, જન સૌખ્યકરણે દેવ. ૫૯
જેથકી તું સુખિયો હતો, તે લક્ષ્મીનાથ વિહીન;
લોકની શોચા કરૂં તે-માટ થઇછું દીન. ૬૦
એક વિણ ચાળીશ ગુણ હરિ-વિષે રે'તા નિત્ય;
તેનાં નામ કહું સાંભળ, ધર્મ તુજને સત્ય. ૬૧
સત્ય ને વળી શુદ્ધતા ને, દયા ત્રીજી જાણ;
ક્રોધમાં સ્થિર ચિત્ત લક્ષણ, ક્ષાંતિમાં પરમાણ. ૬૨
ત્યાગ ને સંતોષ છઠ્ઠો, તથા સરળ સ્વભાવ;
શ્રમ અને દમ તથા તપ, અગિયારમો સમભાવ. ૬૩
તિતિક્ષા તેને કહે, જે સહે પર અપરાધ;
લાભ પામે ઉદાસીનતા, કહું ગુણભંડાર. ૬૪
જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય વળી, ઐશ્વર્ય શૌર્ય હે ધર્ણ!
તેજ બળ ને સ્મૃતિ તે, કર્તવ્ય કાર્યનું સ્મર્ણ. ૬૫
સ્વાતંત્ર્ય પરાધીન નહિ તે, ક્રિયાકુશલી ઇશ;
સૌંદર્ય ધીરજ ચિત્ત કોમળ-પણું ગુણ છે વીશ. ૬૬

---

૫૯ સૌખ્યકરણે—સુખ કરવામાં. ૬૦ જે ઇ૦-તું જેનાથી સુખી હતો તે લક્ષ્મીનાથ વિહીન (હરિવિનાના) થયેલા આ લોકની હુ શોચા (શોચના) કરૂંછું તેથી હું દીન થઇછું. ૬૧ એકવીણ ચાળીશ—ઓગણચાળીશ.

૬૨ ક્ષાંતિમાં—ક્ષાંતિ નામના ગુણમાં. ક્રોધમાં પણ ચિત્ત સ્થિર હોવું એ લક્ષણ ક્ષાંતિ નામે ગુણમાં રહેલું છે એમ તું પ્રમાણ, એ અન્વય.

૬૪ લાભ ઇ૦—લાભ પામ્યા છતાં ઉદાસીનતા, તે ઉપરતિ ગુણ કહેવાય છે. ૬૬ ક્રિયા ઇ૦—ક્રિયામાં કુશળતા તે કૌશળ નામે ગુણ છે.

ચતુરતા ગુણ વિનય ગુણ, તથા શીલ સુસાર;
મનતણું બળ ઇંદ્રિયતણું બળ, તથા ભાગ્ય નિર્ધાર. ૬૭

સહજ ગુણ ગંભીરતા ને, અચંચળતા ભાવ;
કીર્ત્તિ શ્રદ્ધા માન્યતા ને, અહંકાર અભાવ. ૬૮

ઓગણચાળીશ ગુણ એ, વળી અન્ય મહાગુણ જેહ;
સર્વદા શ્રીકૃષ્ણ મધ્યે, વર્તતા ત્યાં તેહ. ૬૯

એહ ગુણ ઇચ્છતા મોટા, મનસ્વી સહુ કોય;
કદાચિત ક્ષય ન પામે, ગોવિંદના ગુણ સોય. ૭૦

ગુણ પાત્ર તે ગોવિંદજી ને, સ્વયંલક્ષ્મી નિવાસ;
તે વિષ્ણુવર્જિત લોકની, શોચા કરૂં જે નિરાશ. ૭૧

વળી કળિ પાપી પ્રવર્ત્યો, તેણે નિહાળ્યા લોક;
પ્રજા અતિ પીડાય છે, તેહનો મુજને શોક. ૭૨

હું મારી શોચા કરૂં ને, તુંને શોચું દેવ;
દેવતા પિતૃને ઋષિની, કરૂં શોચા એવ. ૭૩

સાધુની શોચા કરૂં સહુ, વરણ આશ્રમ જેહ;
સર્વની શોચા કરૂં હું, ધર્મ નિઃસંદેહ. ૭૪

જેહ લક્ષ્મીતણા એ, કટાક્ષવીક્ષણ કાજ;
બ્રહ્માદિક તપ આચરે છે, તજી નિજ નિજ રાજ. ૭૫

ભગવાનપદ પામ્યા તથાપિ, લક્ષ્મીનો મન કામ;
ઘણા દિન ખપ કરેછે, તપ આચરે ઉદ્દામ. ૭૬

તેહ કમળા કમળ વન નિજ, વાસ મૂકી સત્ય;
અનુરક્ત થઇ જે કૃષ્ણપદ—સૌભાગ્ય સેવે નિત્ય. ૭૭

---

૭૫ કટાક્ષવીક્ષણ—કટાક્ષે કરીને જોવું, ૭૬ કામ—મનોરથ. ઉદ્દામ—અતિઘણું મોટું. ૭૭ સૌભાગ્ય—સુંદરતા.

જે કૃષ્ણ ચરણે કુલિશ અંકુશ, કમલ ધ્વજ એંધાણ;
તે પગે મુજને પરમ શોભા, ઉપની પરમાણ. ૭૮
ત્રણ લોકકેરી વિભૂતિ, અર્જિત કર્યો મેં ગર્વ;
તદા તત્ક્ષણ તજી સહુ તું, માન સાચું સર્વ. ૭૯
જે અસુર અંશી ભૂપનો, અક્ષૌહિણીશતભાર;
તે ભાર મુજ ઉતારવા, હરિએ ધર્યો અવતાર. ૮૦
જેણે ચરણ વિણ તુને દુઃખ દેખી, કર્યું પૌરૂષ આપ;
દેહ યાદવમાં ધરી, તું ધર્યો સમરથ બાપ. ૮૧
તેહ પુરૂષોત્તમતણો, કોણ વિરહ સહે નિર્ધાર;
રૂચિર સ્મિત હિત વિલોકન ને, વચન સુંદર સાર. ૮૨
મધુમાનિનીમાનદૃઢતા, સ્વયંહરતા સોય;
જેને ચરણ સ્પર્શે તરણ મિષ, રોમાંચ મુજને હોય. ૮૩
ધરમ પૃથ્વી એ વિધે, સંવાદ કરતાં જ્યાર;
કુરૂક્ષેત્ર મધ્યે પધાર્યા ત્યાં, પરીક્ષિતનૃપ ત્યાર. ૮૪
ઇતિશ્રી પ્રથમસ્કંધ મધ્યે, સોળમો અધ્યાય;
જે પ્રથમ પૃથ્વી ધર્મના, સંવાદનો મહિમાય. ૮૫

---

૭૮ કુલિશ—વજ્ર. ૭૯ વિભૂતિ—વિભૂતિવડે. ત્રણ લોકની વિભૂતિ રૂપ ભગવાનનાં ચરણ પ્રાપ્ત થવાથી મેં ગર્વને અર્જિત (પ્રાપ્ત) કર્યો પણ તદા (જ્યારે ભગવાને મને તજી ત્યારે) હું તત્ક્ષણ તે સહુ (ગર્વને) તજી.

૮૦ અક્ષૌહિણીશત—સો અક્ષૌહિણીઓ. ૮૧ તું ધર્યો—તને ધારણ કર્યો. સમરથ બાપ—હે બાપ! સમર્થ એવા ભગવાને એવો અન્વય.

૮૨ રૂચિર ઈ૦—જેનું સ્મિત (હાસ) રૂચિર (સુંદર) છે અને હિતકર જેનું વિલોકિત (જોવું) છે. ૮૩ મધુમાનિની—મથુરાની સ્ત્રીઓ.

શ્લોક જે અધ્યા' વિષે, આડત્રીસ ઉત્તમ વાણ;
રત્ન કે' એને કર્યાં, પદ પંચાશી પરમાણ. ૮૬

અધ્યાય ૧૭ મો.

શ્લોક.

यद्वतेधर्ममेदिन्यौशोचमानौमीथोमुहुः ॥
ददर्शविष्णुरातोतौनमामितमधोक्षजं ॥ १ ॥

ઉપજાતિ.

હવે કહે સત્તરમે અનુપ,
કળિતણો નિગ્રહ કીધ ભૂપ;
એવો મહા જે બળવાન રાય,
વૈરાગ્ય તેનો કહેવા ઉપાય. ૨

સૂતઉવાચ.

રાગ કેદારો.

સૂત કહે શૌનક સુણો, પરીક્ષિત નૃપ ધર્મી ઘણો;
ગો વૃષભ મિથુન નિહાળ્યું તે સમે રે. ૩
અનાથવત્ માર્યાં બેહુ, દંડ સહિત શૂદ્રે તેહુ;
ભૂપશો શૂદ્ર સુરભિ વૃષભને દમે રે. ૪

---

૧ શ્લોક—જેના વિના ધર્મ અને પૃથ્વી પરસ્પર વારંવાર શોચના કરતાં હતાં અને એવી સ્થિતિમાં તેમને પરીક્ષિતે જોયાં, તે ભગવાનને હું પ્રણામ કરૂં છું. ૨ નિગ્રહ—કબજો. ૩ મિથુન—જોડું.

ઢાળ.

ભૂપ સરિખો શૂદ્ર નિહાળ્યો, વૃષભનો ઉજ્વળ વર્ણ;
કમળતંતુ શો ઉજ્વળ અતિશે, ઊભો એકે ચર્ણ. ૫
ભય પામીને મૂત્ર કરંતો, થર થર કાંપે દેહ;
અતિ સીદાતો ઇતઉત ધાતો, શૂદ્રે તાડ્યો તેહ. ૬
ધર્મદુઘા વળી ધેનુ નિહાળી, દીસંતી અતિ દીન;
શૂદ્રતણે ચરણે અતિ તાડી, વલખે વચ્છે હીન. ૭
લોચનથી જળધારા વહેતી, દુઃખે દુર્બળ દેહ;
તૃણહીણી સુરભિ સીદાતી, પરીક્ષિતે દીઠી તેહ. ૮
કનક જડિત રથ રાજા બેઠો, પરીક્ષિત પૂછે આપ;
ઘનગંભીર સ્વરે કરી બોલ્યો, ચપળ ચઢાવ્યું ચાપ. ૯

રાજાઉવાચ.

મમ શરણાગત લોક વિષે તું, કોણ મહાબળવાન;
બળ પોકી અબળાને મારે, એમ પૂછે રાજાન. ૧૦
રૂપે રાજા સરખો દીસે, નટવત કીધો વેશ;
કર્મે શૂદ્ર સરિખો દીસે, કહેની કારણ એષ. ૧૧
ગાંડિવ ધન્વા સાથે ગોવિંદ, દૂર ગયા જે માટ;
નિરઅપરાધી લોક વિષે તું, મહાર કરે તે માટ. ૧૨
અરે અલ્યા અપરાધી કહે તું, કોણે મકાર્યો૦પાપી;
વધવા યોગ્ય થયો છે માટે, હું શિર નાખીશ કાપી. ૧૩
વીર વૃષભને પૂછે પરીક્ષિત, હે મૃણાલવત શ્વેત;

---

૬ સીદાતો—દુઃખી થતો. ઇતઉત—અહીંતહીં. તાડ્યો—માર્યો.
૭ ધર્મદુઘા—ધર્મ રૂપી દૂધને આપનારી. ૮ તૃણહીણી—ઘાસ વગરની.
૧૦ બળ પોકી–હું બળવાન છું એ કહીને. ૧૨ ગાંડિવધન્વા–અર્જુન.

તું કોણ ત્રણે ચરણે ઓછો, એક પગે ગતિ હેત. ૧૪
વૃષભતણે રૂપે કોણ આવ્યો, દેવા મુને દુઃખ દેવ;
તું કોણ મુજને દુઃખ દેખાડે, શે વિધિ સાધું સેવ. ૧૫
કૌરવકરપાળી પૃથ્વીમાં, તું વિણ કોનાં ક્યાર !
શોકાશ્રુ અતિમાન પડ્યાં છે, પ્રાણીનાં નિરધાર? ૧૬
હે સુરભિસુત શોક મકર તું, વૃષલથકો ભય ભાંજું;
હે સુરભિ તું રૂદન ન કરય રે, કાતરતા ગુણ ગાંજું. ૧૭
જ્યાર લગી હું ઉભો ખળને, શીખામણનો દાતા;
ત્યાર લગી કલ્યાણ થશે તુને, સાંભળ રે મુજ માતા. ૧૮
જેના દેશ વિષે સુણ સાધવી, દુર્જન જનને પીડે;
તે ઉન્મત નૃપતિનાં કીર્તિ, ગતિ ને ભાયગ હીંડે. ૧૯
રાજાનો એ પરમ ધર્મ જે, દુખિયાંનો દુઃખ મા'ર;
માટે પરદ્રોહી દુર્જનને, મારીશ હું નિર્ધાર. ૨૦
અહો ચતુષ્પદ સૌરભેય વૃષ ! ચાર ચરણ તુજ જેહ;
તેમાં ત્રણ ચરણ કોણે છેદ્યા, મુજને કે'ની તેહ. ૨૧
કૃષ્ણતણા અનુવર્તિ રાજા, અમસરખા છે જેહ;
તેના દેશ વિષે તું સરખા, દુખિયા નવ હોય તેહ. ૨૨
તુજને ભદ્ર હજો વૃષ કહેની, અણઅપરાધી સાધ;
તારી વિરૂપતા કરનારો, કોણ તુને કૃતબાધ. ૨૩
પાંડવકુળની કીર્ત્તિ મધ્યે, દૂષણ દેતો સોય;
જે કો પાંડવના જનપદમાં, દુરાચારી હોય. ૨૪

---

૧૪ મૃણાલ—કમળતંતુ. ૧૬ અતિમાન—અતિશય. ૧૭ સુરભિસુત—બળદ. મકર—મા કર—નકર. વૃષલ—શૂદ્ર—અધર્મી. કાતરના ઈ૦—કાતર (કાયર)ના ગુણને હું ગાંજું (જીતું)—અર્થાત્ હું શૂર છું ૧૯ હીંડે—ચાલ્યાં જાય. અર્થાત્ નાશ પામે. ૨૧ સૌરભેય—ગાયનો પુત્ર. વૃષ—બળદ. ૨૩ ભદ્ર—કલ્યાણ. વિરૂપતા—ખેડાળપણું. કૃતબાધ—હરકત કરવાવાળો. ૨૪ જનપદ—દેશ.

અણુઅપરાધી જન વિષે, જે પીડા દેતો દુષ્ટ;
સકળ જગતમાં તેને હું થી, પ્રગટે અતિશે કષ્ટ. ૨૫
દુર્જનગ્રામ જનને દુઃખ દેછે, દુર્જન પામે દુઃખ;
સજ્જનને દુઃખ શાનું બાવા ! સામું પામે સુખ. ૨૬
નિરપરાધીને જે દુઃખ દેછે, નિરંકુશ થઇ એવ;
તેનો કર અંગદ સહ કાપું, યદ્યપિ છે તે દેવ. ૨૭
બ્રાહ્મણ ને હરિભક્ત વિના હું, સર્વેના કર કાપું;
જો અપરાધ કરે દ્વિજ હરિજન, તેને નવ ઉથાપું. ૨૮
રાજાંનો એ પરમ ધર્મ જે, ધર્મ સ્થિતિને પાળે;
શાસ્ત્રોકતને ઉલ્લંઘે એવા, અણધર્મીને ટાળે. ૨૯

ધર્મઉવાચ.

ધર્મ કહે સુણ પરીક્ષિત રાજા, એ મતિ મેં પ્રમાણી;
પાંડવકુળમાં ઘટતું જે કહે, નરને નિર્ભય વાણી. ૩૦
જેના ગુણથકી વશ કીધા, કૃષ્ણ સ્વયં ભગવાન;
દૂતપણું પરમેશ્વર કરતા, તે પાંડવ રાજાન. ૩૧
જેહ પુરૂષથી કલેશતણું, આ બીજ ઉદ્ભવે વેદ;
તે પુરૂષને નવ જાણું અમો, વાધ્યા વાણીભેદ. ૩૨
કોઇક યોગી મારા મનને, આચ્છાદે કહી ભેદ;
આત્માનો દુઃખદાતા અંતર, આત્મા જાણે વેદ. ૩૩

---

૨૭ નિરંકુશ-અંકુશ વગરનો—નિરમર્યાદ. અંગદ સહ-બાજુબંધ સહિત. ૨૯ શાસ્ત્રોક્તને-શાસ્ત્રમાં કહેલા ધર્મને. ૩૦ પાંડવ ઇ૦-નરને નિર્ભય વાણી કહે, એ તો પાંડવકુળમાં ઘટતું જ છે.

૩૨ વેદ-નિશ્ચય. તે પુરૂષને—પરમેશ્વરને. ૩૩ આચ્છાદે—ઢાંકે. ભેદ કહીને-ભેદ વાદ પ્રતિપાદિત કરીને.

કોઇક કહે એ દૈવથકી, દુઃખ પામે છે ત્યાં લોક;
કોઇ કહે પોતાને કરમે, સહુ કો પામે શોક. ૩૪
કોઇ કુતર્કી નાસ્તિક નર, બોલે એવી વાણી;
બૌધ્ધ કહે નર સુખદુઃખ કારણ, સર્વ સ્વભાવ પ્રમાણી. ૩૫
અપ્રતર્ક્ય નિર્વચને ઇશ્વર, તેથી સુખ દુઃખ હોય;
કોઇક નરમાં એવો નિશ્ચય, સાચો માનો સોય. ૩૬
અરે પરીક્ષિત એટલા મતમાં, ઘટતો મત જે હોય;
પોતાની પ્રજ્ઞાશુ વિચારી, મુજને કહોની સોય. ૩૭
એ વિધ્ધ વદતો ધર્મ સુણી, સમ્રાટ પરીક્ષિત વેદ;
નિશ્ચય મન રાખીને બોલ્યો, ધર્મ પ્રતિ ગતખેદ. ૩૮
ધર્મજ્ઞાની ધર્મ કહે તું, વૃષભ સ્વરૂપી ધર્મ;
અધર્મનો વક્તા પણ પાપી, નરક પડે ખળ કર્મ. ૩૯
દૈવતણી એ માયા મોટી, તેની ગતિ ન કળાય;
જીવે તેનો મનસા વાચા, નિશ્ચય પણ નવ થાય. ૪૦
ધર્મતણા એ ચાર પગ, તપ શૌચ દયા ને સત્ય;
અધર્મને અંશે કરી ભાંગી, ત્રણ ચરણની ગત્ય. ૪૧
વિસ્મય સંગ તથા મદ ત્રણે, અધર્મકેરા અંશ;
તેણે ત્રણ ચરણ ક્ષય કીધા, તારા ધર્મ પ્રશંસ. ૪૨
હમણા તારો એક ચરણ છે, સત્ય રૂપ નિરધાર;
કળિયુગ રૂપી અધર્મ તેનો, કરવા ઇચ્છે મા'ર. ૪૩
કૃતયુગમાં તું ચાર ચરણે, ધર્મ ચતુષ્પદ રૂપ;

---

૫૩ બૌધ-અર્થાત્ લૌકાયતિક. ૩૬ અપ્રતર્ક્ય ઇ૦—ઇશ્વર તર્કમાં તથા નિર્વચનમાં (કહેવામાં) આવે એવો નથી.

૩૭ પ્રજ્ઞા—બુદ્ધિ. ૩૮ સમ્રાટ્—ચક્રવર્તી રાજા. ગતખેદ—ખેદ રહિત. ૪૨ વિસ્મય—ગર્વ. સંગ—આસક્તિ. પ્રશંસ—વખાણવા જેવા.

ત્રેતામાં વિસ્મયથી ટાળ્યું, તપનું ત્રિપદ સ્વરૂપ. ૪૪
સંગે શૌચ ગયું દ્વાપરમાં, દ્વિપદ થયો તું ધર્મ;
કલિમાં દયા ગઈ મદ માટે, એક પાગ તું પર્મ. ૪૫
સત્ય રૂપ તારો પદ હમણાં, અનૃતઆયુધપાણિ;
કળિયુગ પાપી તેને કાપે, આશંકા નવ આણી. ૪૬
આ અવનિ ભગવાને નિર્ભય, કીધી ભાંજી ભાર;
સુંદર પદ હરિએ આરોપ્યાં, કરતી કોટિ વિહાર. ૪૭
સાધવી તે શોચે છે હમણાં, જળ વહે લોચન વાટે;
દીન દયામણી સરખી ધરણી, હરિએ મૂકી માટે. ૪૮
અબ્રહ્મણ્ય મહીપતિને મિષે, આપદ રૂપ આ કાળ;
મનમાં જે મુજને ભોગવે છે, શૂદ્ર રૂપ ભૂપાળ. ૪૯
મહારથીએ આશ્વાસ્યાં એ વિધિ, ધર્મ ધરા નિર્ધાર;
પછે અધર્મહેતુ કળિને હણવા, તીક્ષ્ણ લીધી તરવાર. ૫૦
તેને એ વિધ હણતો દેખી, કળિયુગ ભયથી ભિન્ન;
પરીક્ષિતને પાગ મસ્તક મૂક્યું, ચૂક્યું નૃપનું ચિન્હ. ૫૧
પાગ પડ્યો પાપીને દેખી, પરીક્ષિત દીનદયાળ;
શરણાગત ને હણતો ન હવો, હશી બોલ્યો ભૂપાળ. ૫૨

રાજોવાચ.

ગુડાકેશ જે અર્જુન તેના, યશધારી અમો જેહ;
તેના આગળ કરજોડીને, ઉભો છે તું તેહ. ૫૩

---

૪૬ અનૃત ૦—અનૃત (અસત્ય) રૂપી આયુધ જેના પાણિ(હાથ)માં છે એવો.

૪૯ અબ્રહ્મણ્ય—બ્રાહ્મણનું રક્ષણ નહિ કરનારા. ૫૦ ધર્મધરા—ધર્મને અને પૃથ્વીને. ૫૩ ગુડાકેશ—અર્જુન.

તે અમને તારો ભય કિંચિત, માત્ર નથી કો વાર;
મારા મંડળ મધ્યે તેં નવ, પ્રવર્તવું નિરધાર. ૫૪

જે માટે તું અધર્મ કેરો, બંધુ કા'વે પાપી;
તે માટે તેં એકો અંશે, નવ રહેવું યાં વ્યાપી. ૫૫

નરપતિકેરા દેહ વિષે કલિ, તુજ પ્રવર્ત્યો જ્યારે;
અધર્મ કેરો પગ પ્રવર્ત્યો, તેના દેહમાં ત્યારે. ૫૬

લોભ અનૃત ને ચોર અનાર્ય, ધર્મ ત્યાગ ખળકામ;
અણુલક્ષ્મી ને કપટ કલહને, દંભ ઘણો તે ઠામ. ૫૭

તે માટે હે અધર્મબંધુ, બ્રહ્માવર્ત મોઝાર;
ન વર્તવું જ્યાં ધર્મ સત્ય બે, વર્તેછે નિરધાર. ૫૮

યજ્ઞ કરીને જેની મધ્યે, યજ્ઞતણા ત્યાં જાણુ;
યજ્ઞેશ્વરને જીતેછે તે, બ્રહ્માવર્ત પ્રમાણ. ૫૯

યજ્ઞમૂર્ત્તિ ભગવાન હરિ જ્યાં, યજ્યો થકો શિવ આપે;
સ્થાવર જંગમ સફળ કામના, સ્થાનક સ્થિર કરી સ્થાપે. ૬૦

અંતરજામી એક આતમા, પ્રાણરૂપ અવિનાશી;
બાહાર મધ્યે મહા સુખદાતા, બ્રહ્માવર્ત્ત નિવાસી. ૬૧

પરીક્ષિતે એવિધ પ્રતિ બાધ્યો, કળિયુગ કંપિત પ્રાણ;
ખડ્ગ ઉગામી યમ સમ નૃપને, દેખી બોલ્યો વાણ. ૬૨

કલિઉવાચ.

તમો કહ્યું જે યહાં નવ રે'વું, તે માટે ભય પેખું;
જ્યાં ત્યાં હું સંહિતશરાસન, પરીક્ષિત તમને દેખું. ૬૩

તે માટે હે ધર્મ ધુરંધર, મુજને આપો સ્થાન;

---

૫૯ જાણુ—જાણનારા. ૬૩ સંહિત શરાશન—ધનુષ્ય ઉપર બાણ ચઢાવેલું એવો.

જે સ્થાનક વસતો હું તો તમ, શાશન માનું સમાન. ૬૪

એમ પ્રારથ્યો પરીક્ષિત કળિને, સ્થાનક આપ્યાં ત્યાર;
ધૂત મદ્યસ્થાને ને નારી, હિંસાસ્થળ એ ચાર. ૬૫

પુનરપિ પરીક્ષિત જાચ્યો કળિએ, સાંભળ હે રાજાન;
ચારતણું ફળ એક સ્થળ કાંઇ, આપ્ય મુને મા'સ્થાન. ૬૬

સુવર્ણ વળતું આપ્યું કળિને, પરીક્ષિતે વિશ્રામ;
અનૃત મદ ને કામ હિંસા, વૈર પાંચમો ઠામ. ૬૭

જે કો ઉદય થવાને ઇચ્છે, તે અહીં ન કરે આસક્તિ;
કનક કામિની પ્રીત ન રાખે, વિશેપ ભૂપતિ ભક્તિ. ૬૮

તપ શૌચ દયા એ ત્રૈણે, વૃષભતણા પદ પર્મ;
નાશ થયા પાછા સંપાદ્યા, એમ આશ્વાસ્યો ધર્મ. ૬૯

અવનિનું આશ્વાસન કીધું, એ વિધિ આનંદ આપી;
પૃથ્વી વૃદ્ધિ પમાડી પરીક્ષિત, ધર્મ સ્થાપના થાપી. ૭૦

તે પરીક્ષિત હમણા આ રહ્યા, આસન પાર્થિવ યોગ્ય;
યુધિષ્ઠિરે વન જાતાં જે પદ, આપ્યું ભૂપતિભોગ્ય. ૭૧

હમણા તે રાજઋષિ કૌરવ, લક્ષ્મી લસતો મા'લે;
હસ્તિનાપુરમાં મહાભાગ્ય સે'જે, ચક્રવર્તીપદ પાળે. ૭૨

એ વિધ મહિમાન અભિમન્યુ-પુત્રપ્રકૃત કલિશિક્ષા;
તે પૃથ્વી પાળે છે માટે, તમો ઇચ્છો દિક્ષા. ૭૩

---

૬૪ વસતો—વસતો છતો. ૬૫ પ્રારથ્યો—પ્રાર્થેલો. ૬૮ અહીં—એ જગોએ (અસત્યાદિકમાં). વિશેપ ઇ૦—વિશેષ કરીને ભૂપતિએ તો તેની ભક્તિ નજ કરવી. ૭૧ પાર્થિવયોગ્ય—રાજાને યોગ્ય.

૭૨ લક્ષ્મી ઇ૦—લક્ષ્મીવડે લસતો(શોભતો)મા'લે છે. ૭૩ અભિમન્યુ ઇ૦—અભિમન્યુના પુત્ર પરીક્ષિતે કલિને શિક્ષા પ્રકૃત (કરી).

ઇતિ ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે, સત્તરમો અધ્યાય;
કળિયુગના નિગ્રહકેરો છે, જે મધ્યે મહિમાય. ૭૪
શ્લોક થયા અધ્યાય વિષે, ચુંવાળીશ શુભ પેર;
રત્ન કહે યત્ને કરી કીધાં, પૂરણ પદ બોંતેર. ૭૫

અધ્યાય ૧૮ મો.

શ્લોક.

रक्षत्वर्मवर्णीवरेशोयुगंकाश्रपीडितवान्परीक्षित् ॥
भजेतुसुभक्तोभुविर्यविरक्तस्तमीश्वरंकृष्णमहंनमामि ॥ १ ॥

ઉપજાતિ.

અઢારમે કે' શુકદેવ આપ,
જે ઉપન્યો ભૂપતિ બ્રહ્મશાપ;
અનુગ્રહો ભૂપતિ શાપ સામો,
નૃપેશ વૈરાગ્ય વિશેષ પામ્યો. ૨

સૂતઉવાચ.

રાગ ગોડીની ચાલ.

શૌનકાદિકને બોલ્યો સૂત, પરીક્ષિત ચરિત સુણો અદ્ભુત;
અશ્વત્થામા અસ્ત્રથી જેહ, માતઉદર નવ બળ્યો દેહ. ૩

---

૧ શ્લોક—જે રાજાએ કળિયુગનું શાસન કરીને તેનાથી ધર્મ તથા પૃથ્વીનું રક્ષણ કર્યું, તે પરીક્ષિત પૃથ્વીમાં વૈરાગ્ય પામીને જેને ભજે છે તે કૃષ્ણ પરમેશ્વરને હું પ્રણામ કરું છું.

અનુગ્રહો છં૦—ભૂપતિએ સામો શાપને અનુગ્રહો—અનુગ્રહ(કૃપા) રૂપ માન્યો, અને તેથી તે નૃપેશ (રાજા) વિશેષ વૈરાગ્ય પામ્યો.

કૃષ્ણ કાંપે અદ્ભુત કર્મ, તેહનો એક અનુગ્રહ મર્મ;
વિપ્ર કોપથી પ્રગટ્યો શાપ, પ્રાણનાશ અહિ તક્ષક આપ. ૪

તેથી ભય પ્રાણ પામ્યો નહિ, ભાગવત મતિએ પરીક્ષિત સહી;
અજીતતણી સંસ્થિતિ મન લહી, સર્વ સંગ તજ્યો દૃઢ થઇ. ૫

વ્યાસતણો સુત જે શુકદેવ, તેનો શિષ્ય થયો તતખેવ;
હરિ જાણી છોડ્યો જન સ્નેહ, ગંગાતીરે મુક્યો દેહ. ૬

શૌનકાદિક સુણજો મુનિવર્ય, હરિજનને એ નહિ આશ્ચર્ય;
જે કો હરિને સંભારતા, કેવળ કૃષ્ણતણી વારતા. ૭

કૃષ્ણતણીજ કોમળકથા, અમૃતપાન કરે સર્વથા;
જે કો હરિપદપંકજ ભજે, તે યદ્યપિ અંતે તનુ તજે. ૮

અંતકાળે નાવે અજ્ઞાન, સુધી સહિત સ્મરે ભગવાન;
યદ્યપિ રાયજે પ્રસર્યો કળિ, તાવત્ કાળ થયો નહિ બળી. ૯

યાવત્ કાળ પરીક્ષિત રાય, ચક્રવર્તી પોતે મહીમાંય;
જેણે દિન જે ક્ષણવેદિની, ભગવાને મૂકી મેદિની. ૧૦

અધર્મ ઉત્પત્ય કળિયુગ જેહ, તેં કાળે પ્રવર્ત્યો તેહ;
કો કહેજે કળિયુગ ઉદ્દામ, પરીક્ષિતે શે ન માર્યો ઠામ. ૧૧

ચક્રવર્તી નૃપ પરીક્ષિત એવ, કળિયુગનો નવ કીધો દ્વેષ;
અવગુણ તેનો આણ્યો નહિ, કળિયુગનો ગુણ લીધો ગ્રહી. ૧૨

ભ્રમર સરિખો તે નરપતિ, સાર ગ્રહ્યો કળિયુગનો અતિ;
કળિયુગનો ગુણ ભાખું જેહ, કળિયુગ મધ્યે સારૂં એહ. ૧૩

---

૫ અજીતતણી—ઈશ્વરની. સંસ્થિતિ—તત્વ. ૮ યદ્યપિ — જો કે. ૯ સુધી સહિત—સારી બુદ્ધિ સહિત. તાવત્ કાળ— ત્યાં સુધી. યાવત્ કાળ —જ્યાં સુધી. ૧૦ ક્ષણવેદિની—ક્ષણને જાણનારી(મેદિની) ૧૧ ઉદ્દામ—પ્રચંડ. ૧૩ ભ્રમર સરિખો—(સાર ગ્રાહી).

સુકૃત સદ્ય ફળે જે મધ્ય, ચિત્તવિષે ચિંતવતાં સદ્ય;
પાપ ન પ્રગટે ઉતાવળે, મનનું ચિંતવ્યું પામે ફળે. ૧૪
કો કે'શે ન કર્યો રોષ, એકજ ગુણ ને અધિકો દોષ;
પણ ધીરજવંત વિષે કળિતણું, પરાક્રમ નવ ચાલે અતિઘણું. ૧૫
તે માટે નવ જીત્યો કળિ, તેનો કહું વિસ્તારજ વળી;
ધીર પુરૂષથી બી'તો કળિ, અધીન નરમાં વર્તે વળી. ૧૬
વરૂ સરિખો વરતે ત્યહાં, ધીરજતા નવ હોયે જ્યહાં;
તે સૂત કે' સુણજો મુનિ ઘણું, એ આખ્યાન પરીક્ષિતતણું. ૧૭
જેવું પૂછ્યું તેવું કહું, કૃષ્ણ કથાયુત જેવું લહું;
પુરૂષે જે કરવું નિર્ધાર, સર્વ શાસ્ત્રનો સુણજો સાર. ૧૮
ભાગવતની છે જે જે કથા, કે'વા યોગ્ય કર્મની યથા;
હરિના ગુણ ને હરિનાં કર્મ, તે તો આશ્ચર્ય એમાં પર્મ. ૧૯
કૃષ્ણકથા છે એવી જેહ, ભાવિક પુરૂષને સુણવી તેહ;
સૂતવચન અંતરગત આણ, આનંદ્યા મુનિ બોલ્યા વાણ. ૨૦

ઋષિરુવાચ.

અરે સૂત તું સૌમ્ય અતીવ, અનંત વર્ષ નિરંતર જીવ;
નિર્મળ જશ નારાયણતણું, જે માટે તું કે'છે ઘણું. ૨૧
નરનું મરણનિવર્તક જેહ, તેં ભાખ્યું ભક્તયશ તેહ;
યજ્ઞ કર્મની કીજે આશ, તેનો અમને નહિ વિશ્વાસ. ૨૨
ધૂમે ધૂસર અંતઃકર્ણ, સૂત અમારાં એ આચર્ણ;
હરિપદપંકજ મધુર પરાગ, અમને તું પાયે મહાભાગ. ૨૩

---

૧૮ યુત—યુક્ત. ૨૧ સૌમ્ય-રૂડા. અતીવ—ઘણો. ૨૨ મરણનિવર્તક—મરણને પાછું વાળનાર. ૨૩ ધૂમે ધૂ૦—યજ્ઞના ધૂમે (ધૂમાડાથી) ધૂસર (મલિન) થએલાં અંતઃકરણ.

ભગવંત સંગી વૈષ્ણવ તેહ, તેની અલ્પ સંગત જેહ;
તેની તુલા ન આવે સ્વર્ગ, તેથી અદકો નહિ અપવર્ગ. ૨૪
તુચ્છ ભોગ જે નરના સોય, વૈષ્ણવ સંગે સમ્યક્ હોય;
મહાપુરૂષનો આશ્રય એહ, નિર્ગુણના અદ્દભુત ગુણ જેહ. ૨૫
તે ગુણ યોગી કરી નવ શકે, શિવ બ્રહ્માદિક પણ જ્યાં થકે;
તે હરિકથાતણો મહિમાય, કોવિદ કોણ સુણીને ધરાય. ૨૬
તેહ કથા તું કહે ભગવાન, વૈષ્ણવ જનમાં તું પ્રધાન;
અનંત હરિનાં ચરિત્ર જેહ, અમને વિસ્તારી કહો તેહ. ૨૭
અમો તુંને સેવું ભગવાન, શુદ્ધ ચરિત્રનું કહે વિધાન;
જેહ ચરિત શુકદેવે કહ્યું, પરીક્ષિત રાજાએ મન લહ્યું. ૨૮
ભક્ત દિવ્ય મા' મોટો અતિ, પરીક્ષિતની મહામોટી મતિ;
તે પરીક્ષિત જે જ્ઞાને કરી, મોક્ષ પંથ પામ્યો ભવ તરી. ૨૯
ગરૂડધ્વજપદમૂળવિધાન, મોક્ષપંથ પામ્યો રાજાન;
પરીક્ષિતશુકનો જે સંવાદ, તેહ કથા કહો અમૃતસ્વાદ. ૩૦
તે માટે સાધન જ્ઞાનનું, જેમાં વર્ણન ભગવાનનું;
અતિશે પાવન અર્થ પ્રકાશ, અદ્ભુત યોગ જ્યાં સુખરાશ. ૩૧
વૈષ્ણવને અતિ વા'લું એવ, કહ્યું પરીક્ષિતને શુકદેવ;
ભાગવત નામે અખ્યાન, પ્રગટ પુરાણ કહો વિદ્વાન ! ૩૨
કર્મ જ્ઞાન ભક્તિ ને યોગ, ચારેમાં જેનો સંયોગ;
એવી જે ભાગવતી કથા, અમને સૂત કહો સર્વથા. ૩૩

---

૨૪ તુલા—તુલના—બરોબરી. અપવર્ગ—મોક્ષ. ૨૫ સમ્યક્—રૂડા—સારા. ૨૬ થકે—થાકે.

૩૦ ગરૂડ ધ્વ૦—ગરૂડ જેની ધજામાં છે એવા વિષ્ણુના પદના મૂળમાં વિધાન કરનારો-અર્થાત્ લેઇ જનારો જે મોક્ષનો પંથ (માર્ગ), તેને પરીક્ષિત રાજા પામ્યો.

માટે મુનિએ માન્યો ઘણું, સૂત વખાણે પોતાપણું;
અહો અમે યદ્યપિ છું હીન, વિલોમજનમાં કા'વું દીન. ૩૪
તોયે જન્મસહિતમાં ઘણું, સફળ જન્મ જાણે અમતણું;
મોટે પુરૂષે આદર કીધ, સંભાષણસંબંધ પ્રસિદ્ધ. ૩૫
મોટાશું સંભાષણ કથા, નીચપણાની જાયે વ્યથા;
આજ અમો પામ્યા તુલ્યતા, મુનિવર તમ સાથે બોલતા. ૩૬
સહેજ સંબોધે ભાષણ કરે, મોટાશું મોટમ અનુસરે;
મોટાશું હરિના ગુણ ગાય, તેનો કોણ કહે મહિમાય. ૩૭
જે હરિકેરી શક્તિ અનંત, અનંત પોતે શ્રીભગવંત;
મોટા ગુણ હરિના મુનિ કહે, મહાજન જેને શરણે રહે. ૩૮
એવા અનંત હરિના પદ ગ્રહે, નીચપણું કોનું નવ રહે;
કિંબહુના શું કહીએ ઘણું, હરિગુણ સહુથી મોટા ગણું. ૩૯
સાંભળજો તેનું દષ્ટાંત, બીજા સહુને મૂકી શાંત;
પ્રાર્થના કરતા તે ત્યજે, લક્ષ્મી જે હરિપદરજ ભજે. ૪૦
નવ ઇચ્છે માધવ મા'ભાગ, તોયે પદમાં વળગે પાગ;
હરિની મોટમતાનું વળી, કહું દૃષ્ટાંત સુણજો મુનિ મળી. ૪૧
વિધિએ પદપ્રક્ષાલન કર્યું, જેના પદનખનું જળ ગ્રહ્યું;
તે જળને શંકર શિર વહે, સકળ જગનાં પાતક દહે. ૪૨
તેહ મુકુંદથકી કોણ શ્રેષ્ઠ, સકળ શિરોમણિ હરિ રસશ્રેષ્ઠ;

---

૩૪ પોતાપણું—અર્થાત્ પોતાને. હીન-હલકા. વિલોમજનમાં-વિલોમ જાતિમાં. (ઉચ્ચ જાતિની સ્ત્રીને વિષે તેનાથી ઉતરતી જાતિના પુરૂષથી થયેલો પુત્ર વિલોમ કે પ્રતિલોમ કહેવાય છે).

૩૭ સંબોધે—હે સૂત ! એ સંબોધન કરીને બોલાવે. ૩૯ કિંબહુના ?—અધિક કહેવાથી શું વિશેષ છે ?

જે હરિમાં અનુરાગી સંત, દેહભાવનો આણે અંત. ૪૩

સંગતજીને શું થાય, પરમહંસને મારગ જાય;

જે મારગ પરહિંસા શમે, ઉપશમ પામી સેંજે રમે. ૪૪

સૂત કહે સાંભળજો સુખી, તમો ત્રયીમૂર્ત્તિ રવિ ઋષિ;

તમો મુને જે પૂછી કથા, જાણીશ તેવી ભાખીશ યથા. ૪૫

મુજને ગમ્ય હશે જેટલી, તમને કથા કહીશ તેટલી;

પંખી ઉડેછે ત્યાં લગી, પોતાની ગતિ છે જ્યાં લગી. ૪૬

એ માટે પંડિતતા લહે, હરિલીલા ગતિમાને કહે;

તે માટે સાંભળજો તમો, જાણુંછું તેવું કહું અમો. ૪૭

હવે કથા ભાખું ચાલતી, એક સમે પરીક્ષિત ભૂપતિ;

ધનુષ્ય સજીને સત્વર થયો, મૃગયા રમવાને વનમાં ગયો. ૪૮

શ્રમ પામ્યો ભૂખ્યો ભૂપતિ, મહાવન મધ્યે કરતો ગતિ;

મૃગની પાછળ ધાયો ધીર, તૃષા લાગી ન મળે નીર. ૪૯

જળ સ્થાનકે જળ દીઠું યદા, તેણે આશ્રમ આવ્યો તદા;

તે આશ્રમમાં દીઠો ઋખિ, આસન વાળી બેઠો સુખી. ૫૦

શમીક નામે સમ્યક જ્ઞાન, લોચન મેળી ધરતો ધ્યાન;

રૂધ્યા ઇંદ્રિના વ્યાપાર, પ્રાણવાયુનો પ્રત્યાહાર. ૫૧

---

૪૩ રસવેષ્ટ (સર વેષ્ટિત) રસથી વીંટાયલા—રસ રૂપ. અનુરાગી-પ્રીતિવાળા. ૪૪ શમે—નાશ પામે. ઉપંશમ—વિરામ.

૪૫ ત્રયી ૦—વેદ ત્રયી (ત્રણવેદ) રૂપી જેની મૂર્ત્તિ છે એવા રવિ રૂપ તમો ઋષિઓ છો. ૪૭ ગતિમાને—ગતિ પ્રમાણે. ૫૧ પ્રત્યાહાર—પાછો ખેંચી લેવાની ક્રિયા (કરી હતી).

મન બુદ્ધિ પામ્યાં ઉપરામ, ત્યાગી ત્રણે અવસ્થા ઠામ;
બ્રહ્મભૂતતા અવિકારી હોય, તુરિયપદને પામે સોય. ૫૨
છૂટો જૂટ જટાનો જેહ, તેણે આચ્છાદ્યો નિજ દેહ;
મૃગના ચર્મતણું પરિધાન, એ વિધ ધરતો આતમધ્યાન. ૫૩
ઊભો તેની પાસ નરેશ, તરસે સૂકે તાલુદેશ;
તે માટે તેવા મુનિકને, માગ્યું પાણી જાણી મને. ૫૪
નવ આપ્યું તૃણનું આસન, ભૂમિ બેસવા ના'પી મુન્ય;
મધુર વચન નવ બોલ્યો મુનિ, ભૂપ પધારો ન કહી ધ્રૂનિ. ૫૫
પરીક્ષિત વાત વિચારે ધરી, મુનિ મારી અવગણના કરી;
એમ વિચારી વાધ્યો કોપ, અજ્ઞાને વિજ્ઞાનવિલોપ. ૫૬
પે'લાં નવ હુતો સાંભળ્યો, આકસ્માત મુને તે મળ્યો;
ક્ષુધા તૃષાએ પીડ્યો ભૂપ, એવું દેખી દ્વિજનું રૂપ. ૫૭
ક્રોધ પ્રકાશ થયો ભૂપનો, અહંકાર મત્સર ઉપન્યો;
એવે પરીક્ષિત પાછો ગછે, ચાપે સાપ ભરાવ્યો પછે. ૫૮
મુઓ ભુજંગ ભરાવી બળે, ઘાલ્યો બ્રહ્મઋષિને ગળે;
દ્વિજને કંઠ ભરાવી સાપ, નગર પધાર્યા પરીક્ષિત આપ. ૫૯
માન્યું ભૂપે કપટ સ્વરૂપ, સામો દંભ વિચારે ભૂપ;
એ શું નિશ્ચળ ઇંદ્રિય મુનિ ! માંડે લોચન મીચ્યાં ધ્રૂનિ. ૬૦
મિથ્યા પાખંડી એ સહી, હું પણ મનમાં આણ્યો નહિ;
એણે જાણ્યું એ કો હશે, ક્ષત્રીથી મુજને શું થશે ! ૬૧

---

૫૨ ત્રણે અવસ્થા—જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ. બ્રહ્મ ઇ૦—બ્રહ્મરૂપ થયો હતો માટે વિકારરહિત હતો.

૫૩ જૂટ-સમુદાય. ૫૪ તાલુદેશ-તાળવું. ૫૬ વિલોપ-(થયો અધ્યાહાર). ૫૭ પે'લા ઇ૦—' अमूतपूर्वः' એવું મૂળમાં છે એનો અર્થ ' પૂર્વે નહિ થયેલો ક્રોધ '. (૫૮ મી કડી સાથે અન્વય).

૬૦ માંડે-અમથાં. ધ્રૂનિ ઇ૦—ધ્રૂનિ (શબ્દ) પણ અમથોજ બંધ કર્યો છે-દંભથીજ બોલતો નથી !

એવી વાત વિચારી ખરી, ભૂપે મન અવગણના કરી;
શૃંગી નામે તેનો તન, અતિ તેજસ્વી નિર્મળ મન. ૬૨
બાળક મધ્યે રમતો ઋષિ, સુણ્યો તાત ભૂપે કૃતદુઃખી;
તાતતણું દુઃખ મનમાં આણ, સહુ સાંભળતાં બોલ્યો વાણ. ૬૩
અહો અધર્મ જુઓ ભૂપનો, દ્વિજના દ્વારપાળરૂપનો;
બ્રાહ્મણના સેવક ભૂપાળ, સ્વામી સાથ કરંતા આળ. ૬૪
જેણે ખવરાવ્યું બલિદાન, તેને કાક કરે કયમ જાન;
દ્વારપાળ જ્યમ રાખ્યો શ્વાન, જે સ્વામી ખવરાવે ધાન. ૬૫
પોષ્યો શ્વાન યથા શિર ચઢ્યો, પોતાના સ્વામીને નડ્યો;
તે વિધ દ્વિજને પીડે રાય, જો જો મોટો એ અન્યાય. ૬૬
દ્વિજે ક્ષત્રી સમોતા કીધ, દ્વારપાળપદ પોતે દીધ;
રે'વા યોગ્ય સદા બારણે, તે ક્ષત્રિય દ્વિજને નવ ગણે ! ૬૭
એક પાત્રમાં પાક્યું અન્ન, દ્વિજશું કયમ કરશે ભોજન;
જ્યારે કૃષ્ણ ગયા ભગવાન, નૃપને દેતા શિક્ષાદાન. ૬૮
માટે નૃપ ઉન્માર્ગે જાય, મરજાદા લોપી લે'વાય;
હું શિક્ષા દેઇશ આ કાળ, મારૂં બળ જો જો મુનિબાળ. ૬૯
એમ બોલ્યો શિશુમાં મુનિતન, રીસે અતિ રાતાં લોચન;
નદી કૌશિકી સ્પર્શું આપ, વજ્ર સરીખો દીધો શાપ. ૭૦
મારો તાત વિવર્જિતમોહ, તેનો જેણે કીધો દ્રોહ;
મર્યાદા ભેદી જે ભૂપ, એવો કુળઅંગાર કુરૂપ. ૭૧
આજથકી દિવસ સાતમે, તક્ષક તેને નિશ્ચે દમે;
મારો પ્રેર્યો તક્ષક અહિ, તે ભૂપતિને ખાશે જઇ. ૭૨
વળતો આશ્રમ આવ્યો તેહ, પિતાતણો દુઃખી દીઠો દેહ;

---

૬૩ આણ—આણીને. ૬૪ દ્વારપાળ—અર્થાત્ સેવક. ૬૭ સમોતા (સંમતાઃ)—માનેલા— માનવંતા-માનીતા. ૭૦ સ્પર્શું ઈ૦—આપ (જળ)નો સ્પર્શ કરીને.

ગળે ભરાવ્યું સાપ શરીર, સુતને લોચન ચાલ્યાં નીર. ૭૩
દુઃખ પામ્યો અતિ પીડા ધરે, રોવા લાગ્યો ઉંચે સ્વરે;
અંગીરસકુળ સમ્યક મુનિ, સુણી તનયની રોદન ધ્વૂનિ. ૭૪
શનૈઃ શનૈઃ ઉઘાડી આંખ, શમીક મુનિએ જોયુ ઝાંખ;
નિજ તનુ રોતો દીઠો આપ, ખભે ભરાવ્યો મૃતક સાપ. ૭૫
વળગ્યો પન્નગ અળગો કરી, ઋષિ પૂછે બાળકને ફરી;
અરે વત્સ શામાટે રોય, કોણે તું દુહવ્યો છે સોય. ૭૬
પૂછ્યું એમ પિતાએ યદા, પુત્રે વિસ્તારી કહ્યું તદા;
તે ભૂપતિ શાપ્યો સાંભળી, શાપ યોગ્ય એ નો'તો વળી. ૭૭
વાત અઘટતી મનમાં લહી, વિપ્રે પુત્ર વખાણ્યો નહિ;
અહો મહાન્ સુત કીધું પાપ, લઘુ અપરાધે મોટો શાપ. ૭૮
હે સુત કાચી મતિના ધણી, વિષ્ણુરાત, ક્ષીતિ એ તણી;
તેં તે જાણ્યો બીજા જશો, યશ પ્રતાપ જગતમાં વશ્યો. ૭૯
જેને દુઃસહ તેજે દ્વિજ, નિર્ભય રાખી સઘળી પ્રજા;
નાનાવિધ પામે કલ્યાણ, તે રાજા પરીક્ષિત પ્રમાણ. ૮૦
પરીક્ષિત કેરે રૂપે થયા, રથાંગપાણિ પોતે રહ્યા;
અદૃશ્ય થાશે એ ભૂપતિ, લોક સકળ પીડાશે અતિ. ૮૧

---

૭૪ અંગીરસકુળ—એ નામના કુળનો સમ્યક્—રૂડો. ૭૫ શનૈઃ શનૈઃ—ધીમે ધીમે. ૭૬ પન્નગ—સર્પ. દુહવ્યો—દુભવ્યો. ૭૮ મહાન્—મોટું (પાપ).

૭૯ વિષ્ણુરાત ઈ૦-એ વિષ્ણુરાત (પરીક્ષિત) છે અને ક્ષિતિ (પૃથ્વી) એતણી (એની) છે.

૮૦ જેને પ્ર૦—જેના દુઃસહ તેજથી દ્વિજ (બ્રાહ્મણો) અને સઘળી પ્રજાને નિર્ભય રાખી છે. ૮૧ રથાંગપાણિ—ચક્રપાણિ—વિષ્ણુ. અદૃશ્ય થાશે—મૃત્યુ પામશે.

તિરસ્કાર આગ્રા થશે ત્યાર, લોકતણો થાશે સંહાર;
જ્યમ ઘેટાની ટોળી થાય, રક્ષક પાખે નાશી જાય. ૮૨
અન્યાયે લોકતણું ધન જેહ, ચૌરથકી લોપાશે તેહ;
નિરંકુશ નર કરશે પાપ, અન્યો અન્યે દેશે શાપ. ૮૩
સ્ત્રીજન ધનને હરશે પશુ, ચોર મળી આચરશે અશું;
આપથકી એ અન્યા થશે, એ અઘ આપણને લાગશે. ૮૪
નરનો લોપાશે શુભ ધર્મ, વેદત્રયી નહિ વર્ણાશ્રમ;
અર્થકામ અભિલાષી પછે, અણજાણ્યા ઉન્મારગ ગછે. ૮૫
શ્વાનકપિની પેરે પળે, વર્ણ સકળ માંહોમાંહે ભળે;
ધર્મ પાળેછે એ નરપતિ, સ સમ્રાટ્ નિર્મળ યશ અતિ. ૮૬
ભગવદીય મોટો સાક્ષાત, અશ્વમેધકર્ત્તા વિખ્યાત;
સર્વથકી મોટો નિઃપાપ, એને ન ઘટે દેવો શાપ. ૮૭
ક્ષુધા તૃષા શ્રમ પામ્યો સહી, અવશ્યપણે આરોપ્યો અહિં;
ન ઘટે આપણનો મા'શાપ, અહો અમો કીધું મા'પાપ. ૮૮
નિઃપાપી સેવક અમતણો, તેશુ અન્યા' કીધો ઘણો;
અપક્વ બુદ્ધિ મારો બાળ, તમો ક્ષમા કરજો ગોપાળ. ૮૯
અણે પાપ કર્યું અજ્ઞાન, તમો ક્ષમા કરજો ભગવાન;
એ પાતકનું પ્રાયશ્ચિત્ત નહિ, મુનિ હરિની સ્તુતિ કરતો સહી.૯૦
છૂટે સામો પાપજ પામ, તે તો વૈષ્ણવનું નહિ કામ;

---

૮૪ અશુ—એવું. ૮૫ અર્થ ૯૦—અર્થ (ધન) અને કામના અભિલાષી અણજાણ્યા પુરૂષો ઉન્મારગે (અવળે રસ્તે) જશે.

૮૬ સ સમ્રાટ્—એ ચક્રવર્તી. ૯૦ પ્રાયશ્ચિત્ત—નિષ્કૃય-પાપ મટે એવો બદલો.

તિરસ્કાર જો કીધો હોય, દુઃખ દે અથવા શાપે કોય. ૯૧
તરછોડંતા જો હરિજન, પાછું ફરે નહિ કુવચન;
યદ્યપિ સમરથ હોયે આપ, તોયે પાછો નવ દે શાપ. ૯૨
બાળકકૃત અપરાધે આપ, એ વિધ મુનિ પામ્યો પરિતાપ;
રાજાએ પોતે અવગણ્યો, તે અપરાધ મને નવ ગણ્યો. ૯૩
જે પ્રાયે સાધુ જન હોય, તેને જો પીડા દે કોય;
તોયે દુઃખ ન પામે સ્પર્શ, સુખ દીધે નવ પામે હર્ષ. ૯૪
જે માટે તેનો આતમા, સુખદુઃખવર્જિત રાખે ક્ષમા;
સુખદુઃખવર્જિત નિર્ગુણ સાધ, માટે મુનિ ન ગણ્યા અપરાધ. ૯૫
ઇતિ ભાગવતે પ્રથમસ્કંધ, પરીક્ષિત નૃપ શાપસંબંધ;
અરાઢમો અધ્યા' પ્રકાશ, શ્લોક થયા પૂરા પંચાશ. ૯૬
રત્ન કે' યત્ને કરી કર્યો, યથા બુદ્ધિમાને વિસ્તર્યો.

અધ્યાય ૧૯ મો.

શ્લોક.

दैवतोमुनिगलेनिवेशयन्पन्नगंतदभिशापएकराट् ॥
सज्जनोनविचचालसत्यतस्तंनमामिमधुसूदनंमुदा ॥ १ ॥

ઉપજાતિ.

એકોનવીશે જઇ ભૂપ બેઠો,
ગંગાતટે યોગીસમૂહ્વીંટયો;

---

૯૧ ફૂટે ઈ૦—જેને શાપ દેવામાં આવે છે તે પાપથી છૂટે છે અને જે શાપ દે છે તે પાપ પામે છે. ૯૪ પ્રાયે-બહુધા.

૧ શ્લોક-દૈવયોગથી પરીક્ષિતે મુનિના ગળામાં સાપ નાખ્યો તેથી તે સાર્વભૌમ રાજાને શાપ લાગ્યો, તથાપિ તે સજ્જન રાજા સત્યથી ચળ્યો નહિ; તે સત્ય રૂપી ભગવાનને હું હર્ષથી પ્રણામ કરું છું.

પછે ત્યહાં શ્રી શુકજી પધાર્યા,
કહી કથા તાપ સમસ્ત વાર્યા. ૨

સૂતઉવાચ.

રાગ કેદારો.

મહીપતિ મન ચિંતા ભર્યું, નિંદ્ય કર્મ મેં આચર્યું;
હરિ હરિ ! અદ્દ્ભુત પાતક મેં કર્યું રે. ૩
ગુપ્ત તેજ જે દ્વિજપતિ, તેને દુઃખ દીધું અતિ;
વિપ્ર તે અણઅપરાધી શુભ મતિ રે. ૪

ઢાળ.

શુભ મતિ દ્વિજપતિ પીડ્યો, માટે માનું છું નિરધાર;
દેવઅવજ્ઞાથકી પડશે, મુને દુઃખ દુરત્યય ભાર. ૫
તે પાતકની પીડા મુજને, અધુના પીડો આજ;
આ તનુ ઉપર આતપ પડો, પરથી ન સરે કાજ. ૬
પ્રાયશ્ચિત પાતકનું મુજને, દંડ ઘટે નિરધાર;
એ પાતકનું ફળ પામું તો, ન કરૂં બીજી વાર. ૭
હમણા મારૂં રાજ્ય કટક ને, કનક ભર્યા ભંડાર;
કોપિતવિપ્રકુલાનલ સઘળું, કરજો ભસ્માકાર. ૮
જે માટે મુને પુનરપિ એવી, અધર્મ બુદ્ધિ ન થાય;

---

૨ યોગીસમૂહ વીંટયો—યોગીના સમૂહથી વીંટાયલો ૫ અવજ્ઞા—તિરસ્કાર. દુરત્યય—ન મટે એવું. ભાર—ભારે. ૬ આ તનુ ઉપર — મારા ઉપરજ (સ્ત્રી પુત્રાદિ ઉપર નહિ). આતપ--સંતાપ — કષ્ટ. ૮ કટક—સેના. કોપિતવિપ્રકુલાનલ—કોપાવેલા બ્રાહ્મણના કુળરૂપી અગ્નિ.

બ્રાહ્મણ ને દેવ તથા સુરભિ, કહીંએ નવ પીડાય. ૯

એવું ચિંતવતો તે રાજા, એવે આવ્યો વિપ્ર;
પિતાતણો પ્રેર્યો શિશુ આવ્યો, પરીક્ષિત પાસે ક્ષિપ્ર. ૧૦

તેણે કહ્યું જે આજથકી ત્યાં, દિવસ જાશે જ્યારે સાત;
ત્યારે તારૂં તક્ષક અહિથી, મૃત્યુ આકસ્માત. ૧૧

એવો શાપ સુણીને પરીક્ષિત, મનમાં માન્યું ભાગ્ય;
વિષયાસક્ત હતો હું તેથી, પ્રગટ થશે વૈરાગ્ય. ૧૨

એમ વિચારી વળતું પરીક્ષિતે, તરત તજ્યો સંસાર;
પ્રથમથકી પણ જે ભવ જાણ્યો, નાશવંત નિરધાર. ૧૩

હરિપદ સેવા સાચી મનમાં, એ વિશ્વાસજ પેઠો;
અન્ન ઉદક નીમીને નરપતિ, સુર સરિતાતટ બેઠો. ૧૪

જે ગંગા હરિપદતુલસીદળ, મિશ્રિત જળકણ વે'તી;
આ લોકે પર લોકે સુરનર-કેરાં કિલ્મિષ દે'તી. ૧૫

સદા સેવવા જોગ જાન્હવી, નિર્મળ જળ નિર્ધાર;
(તો) મરણ સમયમાં કોણ ન સેવે, સકળ સુકૃત્ય અનુસાર. ૧૬

એમ વિચારી પરીક્ષિત આવ્યો, વિષ્ણુપદીતટ શર્ણ;
અનન્ય ભાવે ચિંતવતો મન, મુકુંદજીનાં ચર્ણ. ૧૭

પાંડવકુળનો કુંવર પરીક્ષિત, કૃતમુનિવ્રત ઉપશાંત;
સંગ સકળ મૂકીને બેઠો, ગંગાતટ અભ્રાંત. ૧૮

---

૯ પુનરપિ—ફરીને. ૧૩ પ્રથમ ઈ૦—પ્રથમથી જે સંસારને નાશવંત જાણ્યો હતો તેને હવે તજ્યો. ૧૪ નીમીને-નિયમ ધરીને. અન્ન ઉદક લેવું નહિ એવો નિયમ ગ્રહણ કરીને. સુરસરિતા-ગંગા.

૧૫ મિશ્રિત—(ગંગા હરિના પદમાંથી નીકળીછે તથા હરિપદે તુલસી ચઢેલી હોયછે માટે.) કિલ્મિષ—પાપ. દે'તી—દહન કરતી.

૧૭ વિષ્ણુપદી—ગંગા. અનન્ય ભાવે—અન્ય દેવની ભાવના છોડી એક વિષ્ણુના ઉપરજ ધ્યાન રાખીને. ૧૮ ઉપશાંત—શાંત.

તેણે સ્થાનક આવ્યા મુનિવર, ત્રિભુવન પાવન કરતા;
મહાનુભાવ શિષ્યે સપરાણા, દર્શનથી દુઃખ હરતા.　　૧૯
તીર્થસ્નાનતણે મિષ મુનિજન, તીરથ પાવનકારી;
પરીક્ષિતનાં દર્શનને આવ્યા, નામ કહું વિસ્તારી.　　૨૦
અત્રિ વસિષ્ઠ ચ્યવન તેજોમય, મુનિવર શરદ્વાન;
અરિષ્ટનેમિ ભૃગુ અંગિરા, પરાશર ભગવાન.　　૨૧
વિશ્વામિત્ર પરશુરામને, ઉતથ્ય મુનિ મહારાજ;
ઇંદ્રમમદ ને ઇધ્મવાહ મુનિ, આવ્યા સાધન કાજ.　　૨૨
મેધાતિથિ દેવલ નામે, આર્ષ્ટિષેણ ભરદ્વાજ;
ગૌતમ ને મૈત્રેય મહામુનિ, પિપ્પલાદ મુનિરાજ.　　૨૩
ઔર્વ કવષને અગસ્ત્ય કાવે, દ્વૈપાયન ભગવાન;
નારદાદિ મોટા મુનિ આવ્યા, જ્યાં હુતો રાજાન.　　૨૪
બીજા દેવ ઋષિ બ્રહ્મઋષિ, રાજઋષિ સહુ કોય;
વરૂણાદિક દિગ્પાળ પધાર્યા, પરીક્ષિત પાસે સોય.　　૨૫
નાના ઋષિના વંશ વિષે વર, સર્વે મળ્યા મુનીશ;
પરીક્ષિત ભૂપે પૂજા કીધી, સહુને નામ્યું શીશ.　　૨૬
સુખ આસન ઉપવેશ્યા સહુને, પુનરપિ કીધા પ્રણામ;
કર જોડીને ઉભો નિર્મળ મન, પરીક્ષિત બોલ્યો આમ.　　૨૭
અહો અમો મોટા મહીપતિમાં, ઉત્તમ કુળ આભરણ;
મહીપતિમાં મોટે મહીપતિએ, ઇચ્છ્યું અમ આચરણ.　　૨૮
રાજાનું કુળ સબળ વિક્રમી, નરને પાડે ભોમે;

---

૧૯ સપરાણા—સહિત. ૨૬ વર—શ્રેષ્ઠ. ૨૮ મહીપતિમાં૦—મહીપતિઓમાં મોટા મહીપતિઓએ અમારું આચરણ ઇચ્છ્યું—અમારા આચરણનું અનુવર્તન કરવા ઇચ્છા કરી.

બ્રાહ્મણનું પદપ્રક્ષાલનજળ, નિકટ રે'વા પામે. ૨૯

તે કુળમાં હું પ્રગટ્યો પાપી, ગૃહમમતા મન વ્યાપી;

પરાવરેશ્વર પ્રગટ થયા મુને, શાપતણું પદ આપી. ૩૦

વૈરાગ્ય મૂળ વિચારી જોતાં, શાપતણું જે માટે;

ગૃહઆસક્તિ ટળે શ્રીહરિયે, દેવશાવ્યો તે માટે. ૩૧

શરણાગત આવ્યો મુને જાણ્યો, બ્રાહ્મણ સર્વે કોય;

ગંગાદેવી શરણાગત ને, જાણે મુજને સોય. ૩૨

ઇશ્વરમાં આરોપ્યું મન મેં, કૃષ્ણકથા હું ગાતો;

એવા મુજને દ્વિજનો પ્રેર્યો, તક્ષક કાં નથી ખાતો. ૩૩

હું તો વળી ભગવંત અનંતજ, હરિજનમાં રતિ માગું;

જનમોજનમ સહુ સાથે મૈત્રી, દ્વિજને પાગે લાગું. ૩૪

એણીરીતે પરીક્ષિત રાજા, નિશ્ચય કીધો ધીર;

આવી બેઠો ગંગાજીને, ઉત્તમ દક્ષિણ તીર. ૩૫

પૂર્વઅગ્રતણા કુશ ઉપર, આસનવાળી સાર;

ઉતરાભિમુખ આવી બેઠો, સુતને આપ્યો ભાર. ૩૬

મહારાજા રાજાનો રાજા, એણી રીતે તેહ;

ગંગાને તટ આવ્યો ત્યારે, દેવતણા ગણ જેહ. ૩૭

ભલો ભલો કહી ભૂપતિ ઉપર, વરસે કુસુમ અપાર;

હર્ષસહિત દુંદુભિકેરા રવ, દેતા વારંવાર. ૩૮

---

૨૯ વિક્રમી-પરાક્રમી. બ્રાહ્મણનું ઇ૦—બ્રાહ્મણનું પગ ધોયેલું પાણી વગેરે પાસ રહેવા પામે, પણ રાજાનું નિંદ્ય કર્મ તો તેથી પણ દૂર રહેવા જેવું છે. ૩૦ પરાવરેશ્વર-પરમેશ્વર. ૩૩ કાંનથી ખાતો!-જાણે ખાય!

૩૬ પૂર્વઅગ્ર-જેના અગ્રભાગ પૂર્વ દિશામાં છે એવા કુશ (ની સાદડી). ૩૮ રવ—શબ્દ.

જે કો તત્ર મહર્ષિ આવ્યા, ભલો ભલો કહી ભાવ્યા;
પ્રજા અનુગ્રહ શીલસ્વભાવે, હરિગુણ કે'વા આવ્યા. ૩૯
રાજઋષિ એ વાતતણું, તમને નહિ આશ્ચર્ય;
કૃષ્ણતણા અનુવર્તી છો તમો, વૈષ્ણવ જન્મમાં વર્ય. ૪૦
પૂર્વે તારે પૂર્વજે શ્રીહરિ–સમીપ જાવા કાજ;
રાજ્ય મુકુટ શોભિત સિંહાસન, તત્ક્ષણ કીધાં તાજ. ૪૧
માંહોમાંહે કહી મુનિ આવું, આપણ સર્વે આજ;
તાવત્ યહાં રે'વું યાવત્, નૃપ દેહ કરે તાજ. ૪૨
શોક રહિત પરલોકજ પામે, વૈષ્ણવ વર નરદેવ;
ત્યાર લગી આપણ સહુ કોણે, યાં રે'વું અવશ્યમેવ. ૪૩
મુનિવર બોલ્યા વચન મનોહર, નહિ કોનો પક્ષપાત;
અવ્યલીક ને અમૃત ઝરતુ, ગંભીરતર સાક્ષાત. ૪૪
તેહ સુણીને પરીક્ષિત પાગે, લાગ્યો જોડી પાણ;
વિષ્ણુચરિત્ર સાંભળવા મુનિવર, પ્રત્યે બોલ્યા વાણ. ૪૫

રાજા ઉવાચ.

સર્વ તમો શીઘ્ર થઇ આવ્યા, મુનિવર આપર વેદ;
સત્ય લોકમાં જેવા શોભે, મૂર્ત્તિમંતા વેદ. ૪૬
પરલોકે અથવા આ લોકે, નથી તમારે કામ;
લોક અનુગ્રહ કરો સ્વભાવી, આપે આત્મારામ. ૪૭
તે માટે હું તમને પૂછું, તમો પૂછવા જોગ;

---

૪૨ તાવત્—ત્યાં સુધી. યાવત્—જ્યાં સુધી. ૪૪ અવ્યલીક—સત્ય. ૪૬ આપર—(અપર)—બીજા. બીજા વેદ હોયની જાણે, એવા. ૪૭ સ્વભાવી—સ્વાભાવિક રીતે.

સદાકાળ સુકૃત શું કરવું, ભવસાગરમાં ભોગ ? ૪૮
વળી વિશેષે મર્ણ પામતો, પુરૂષ કરે સુકૃત ?
પાપ રહિત હિત કહો વિચારી, શુદ્ધ વાત મુને સત્ય. ૪૯

સૂત ઉવાચ.

સૂત કહે સાંભળજો શૌનક, દેવરાત નૃપ તેહ;
તેણે એ વિધ પૂછ્યા વાડવ, કહે વિચારી તેહ. ૫૦
નાના શાસ્ત્ર વિચક્ષણ વાડવ, માંહોમાંહે વિચારી;
વિવિધ વિરોધી સાધન બોલ્યા, સઘળાં સંશયકારી. ૫૧
કોઈ કહે વિષ્ણુ દેવતા, કોઇ કહે શિવ દેવ;
કોઇ કહે જે સઘળાં મધ્યે, સૂરજ સારો દેવ. ૫૨
કોઈ કહે એ કાળદેવતા, કોઇ સ્વભાવ પ્રમાણે;
કોઈ કર્મને શ્રેષ્ઠ કહે એમ, અનેક વાત વખાણે. ૫૩
હવે ઘણાએક વાદ સુણીને, આકુળ અંતરવેદ;
સાંભળ શૌનક રાજઋષિ તે, મનમાં પામ્યો ખેદ. ૫૪
આપ અણબોલ્યો થઇને બેઠો, મુખ મેલી નિઃશ્વાસ;
મોક્ષ ધર્મ મારગ પામ્યાનો, મન ન આવ્યો વિશ્વાસ. ૫૫
હવે પરીક્ષિતકેરે પૂર્વ પૂણ્યે, વ્યાસતનય શુકદેવ;
જ્ઞાનસુધાભરસાગરશશિયર, આવ્યો ત્યાં અવશ્યમેવ. ૫૬
સુંદર ધામ સ્વરૂપી શુકજી, સ્વેચ્છા ગમન કરંતા;
વેષ વિશદ અવધૂતતણો લેઇ, અવનિ મધ્યે ફરતા. ૫૭
ઝળહળતી જવલતી નિત્ય જેની, જટા જતન વિણ વાધે;

---

૫૦ દેવરાત—પરીક્ષિત. ૫૬ જ્ઞાન ઇ૦—જ્ઞાન રૂપી સુધા (અમૃત) ના ભાર સાગરનો શશિયર (ચંદ્રમા). ૫૭ ધામ—તેજ. વિશદ—નિર્મળ.

કંઠ વિષે ઉપવીત અચળ ત્યાં, માળા મોહની સાથે. ૫૮
જેનું ચિન્હ જણાય નહિ જે, કોણ વર્ણ આશ્રમ;
નિજ લાભે સંતોષી શુકજી, પૂરણ રૂપી પર્મ. ૫૯
નાના બાળક કૌતુક જોવા, કેડે ફરતા ક્રોડ;
કર્દમ ને તૃણ તનુએ વળગ્યાં, અલગાં બંધન છોડ. ૬૦
સોળ વરસના શુકજી ત્યાંહે, કોગળવર્ણાં ગાત્ર;
કર ઉર સ્કંધ કપોલ સુકોમળ, સુંદર શોભાપાત્ર. ૬૧
દર્શનીય જે દીર્ઘ લોચન, ઉભય નાસા કીર;
તુલ્ય કર્ણ ભ્રૂકુટિ મુખ સુંદર, કંબુકંઠ સુશરીર. ૬૨
કંઠથકાં હેઠેરાં દીસે, જુગમ હાડકાં જેહ;
તે જેના માંસે કરી ઢાંકયાં, નવ દિસે ત્યાં તેહ. ૬૩
જેનું વક્ષ વિશાળ અને, વળી વર્તુલ નાભિકૂપ;
ઉંડેરી ત્રિવલીની રેખા, ઉદર અનોપમ રૂપ. ૬૪
નગ્ન દિગંબર વાંકા વળતા, અલક જટા ભગવાન;
નારાયણ સરખા દીસંતા, જેના ભુજ આજાન. ૬૫
શ્યામ શરીરે સદાકાળ જેને, યૌવન વયની જયોત;
અંગતણી અતિ ઉત્તમ શોભા, સ્ત્રીજન મન ઉદ્યોત. ૬૬
હરખે હાસ્ય કરંતો આવે, નિરખી સુંદર શોભા;
શુકને દેખી આસનથી સહુ, થયા મુનિજન ઊભા. ૬૭
યદ્યપિ શુક યોગીનું અંતર, તેજ ગૂઢ મહિમાય;

---

૫૮ જ્વલતી—પ્રકાશમાન. કંઠ ૬૦—જેના કંઠમાં કોઇ દિવસ ચળે નહિ એવું ઉપવીત છે. ૬૦ કર્દમ—કાદવ. તૃણ—ઘાસ. ૬૨ ઉભય—બે (લોચન). ૬૪ વક્ષ— છાતી.

૬૫ દિગંબર—દિશાઓ રૂપી વસ્ત્રવાળા. અલક—કેશ. વાંકા વળતા કેશની જટા. આજાન— ઘૂંટણ સુધી લાંબા.

તોયે લક્ષણ જાણી મુનિવર, સર્વે સામા જાય. ૬૮
વિષ્ણુરાત આવ્યા અતિથિની, પૂજા કીધી સાર;
મસ્તક નામી આમ નિવેદન, કીધું નૃપ નિરધાર. ૬૯
પૂજ્યા અરચ્યા શુકજી આસન, બેઠા અંતરજામી;
પાછળ આવ્યાં અબળા બાળક, નાઠાં વિસ્મય પામી. ૭૦
મહાન મધ્યે મોટા મુનિવર, તેહ સભામાં પેઠો;
બ્રહ્મઋષિ ને રાજ ઋષિ–દેવઋષિ મંડળ મધ્યે બેઠો. ૭૧
મુનિજનકેરા મંડળ મધ્યે, અતિ શોભ્યા ભગવાન;
ગ્રહ તારા નક્ષત્ર વિચ્ચે, જાણે ઉગ્યો ઇંદુ સમાન. ૭૨
જેની બુદ્ધિ અકુંઠિત તે મુનિ, આસન બેઠા શાંત;
વૈષ્ણવ રાજા પરીક્ષિત તેને, અતિ પામ્યો અભ્રાંત. ૭૩
કર જોડી શિર મોડી કીધો, મુનિવરને પ્રણામ;
વિનય વચન મન સ્થિર રાખીને, પૂછે પરીક્ષિત આમ. ૭૪
અહો અમો તો હમણા બ્રહ્મનુ, થઇને ક્ષત્રીરાજ;
સજ્જન અમને સેવે એવા, અમો થયા છું આજ. ૭૫
કૃપા કરીને અતીત રૂપે, આવ્યા છો અમ ઘેર;
તે માટે અમો તીરથ કીધા, સર્વોપરિ કરી પેર. ૭૬
જેનું સ્મરણ કર્યેથી નરનાં, મંદિર પાવન થાય;
તેનું દર્શન સ્પર્શ પદાદક, કોણ કહે મહિમાય. ૭૭
મહા યોગી તમ સાનિધ્યે મહા—પાતક પામે નાશ;
નારાયણનાં દર્શનથી જ્યમ, દાનવ પામે ત્રાસ. ૭૮

---

૬૮ તેજ ઇ૦—ગૂઢ યોગીનું તેજ અને મહિમા અંતરમાં ગૂઢ હતાં. ૭૩ અતિ ઇ૦—અતિશય ભ્રાંતિ વગરનો થઇને પામ્યો—પાસે આવ્યો. ૭૪ મોડી-નમાવીને. ૭૬ તીરથ-તીર્થરૂપ.

પાંડવના પ્રિય પરમેશ્વર તે, મુને પ્રસન્ન જણાય;
પિતૃસ્વસાસુતહિતકારી હરિ, ગોત્ર વિષે થયા સાંય. ૭૯
અકળગતિનું નહિ તો તારૂં, દર્શન ક્યાંથી થાય;
મરતી વેળા માણસને તમો, સિદ્ધ ક્યહાંથી સહાય. ૮૦
જે માટે તમો મહાસિદ્ધ ને, જોગીના ગુરૂ પર્મ;
તે માટે હું તમને પૂછું, મરણ સમેના ધર્મ. ૮૧
મરણ સમે જે સાંભળવું ને, જે કાંઇ જપવું હોય;
જે પુરૂષે કર્તવ્ય કર્મ મુને, કહોની પ્રભુજી સોય. ૮૨
અથવા સ્મરવું ને વળી ભજવું, ને અણસાંભળવું જેહ;
તારૂં દર્શન દુર્લભ માટે, અધુના કહોની તેહ. ૮૩
હે બ્રહ્મન્ ભગવાન તમારૂં, દર્શન દુર્લભ પાત્ર;
ગૃહસ્થને ઘેર રહો ક્યાંથી, એક ગોદોહન માત્ર. ૮૪
દુર્લભ દર્શન મારે ભાગ્યે, તમો રહ્યા મુનિ દાખો;
તે માટે તમો મારા તનનું, સાધન સત્વર ભાખો. ૮૫

સૂત ઉવાચ.

સૂત કહે સુણય શૌનક, એ વિધ પૂછ્યું પરીક્ષિત ભૂપ;
મધુરી વાણ્યે વશ કીધો મુનિ, ભાખે ભગવત રૂપ. ૮૬
બાદરાયણિ ધર્મજ્ઞાતા, પ્રસન્ન મન ભગવાન;
અમૃતવત્ ઉચ્ચાર કરે તે, રાખે મન રાજાન. ૮૭

---

૭૯ પિતૃ ઇ૦—પિતૃસ્વસા(ફોઈ)ના સુત(પાંડવ)ના હિતકારી હરિ, તેમના ગોત્રમાં પણ સાહાય થયા ! ૮૦ શુકને વિશેષણ આપી કહે છેઃ અકળગતિનું ઇ૦–સ્પષ્ટ છે. ગોદોહન—ગાય દોહી રહેતાં સુધી. ૮૭ બાદરાયણિ–શુકદેવ.

હવે કહે છે શ્રીધર સ્વામી, પામી મન આનંદ;
નમસ્કાર કરૂં એવા અચ્યુત, માધવ પરમાનંદ. ૮૮
જેણે આર્યજ ધર્મતત્વના, અરિનો કીધો નાશ;
અવનિમાં અખિલેશ્વર કીધો, પૂરણ પુણ્ય પ્રકાશ. ૮૯
બ્રહ્માઅસ્ત્રથકી ઉગાર્યો, પરીક્ષિત રાજા જેણે;
તે પાસે કળિયુગ છતાવી, જશ વિસ્તાર્યો જેણે. ૯૦
અંતે શ્રીશુકદેવ સ્વરૂપે, પરમજ્ઞાન ઉપદેશ;
જે ભગવાને પરીક્ષિતકેરા, ટાળ્યા કર્મક્લેશ. ૯૧
જેણે શાપથકી મૂકાવી, આપ્યું નૃપને ધામ;
શ્રીધર કહે હું તે શ્રીહરિને, ફરી ફરી કરૂં પ્રણામ. ૯૨
ઇતિ ભાગવતે પ્રથમસ્કંધે, ઓગણીશમો અધ્યાય;
સંપૂરણ કીધો જ્યાં પરીક્ષિત, મોક્ષતણો મહિમાય. ૯૩
ચાળીશ શ્લોકે કરીને કીધો, બાણું પદ સંબંધ;
રત્ન કહે યત્ને કરી કીધો, પૂરણ પ્રથમસ્કંધ. ૯૪
મતિમાને મહિમાય વિખાણ્યો, જાણ્યો જેવો અર્થ;
હરિગુણ સાગર પાર જોવા, કયહાંથો હું સમર્થ. ૯૫
સંવતસત્તર ચાળીશો ને, કાર્ત્તિક શુદી સંબંધ;
એકાદશી શનિવારે કીધો, પૂરણ પ્રથમસ્કંધ. ૯૬

---

૮૯ આર્યજ–આર્ય–સજ્જન.

સમાપ્ત